Silsila’e Ta‘līmāte Islām: 8

Zakāṫ aur Ṣadaqāt

(Faẓ̤ā’il-o Masā’il)

Ifādāt

Shayḳh al-Islām

Ḍ̥ŏkṭ̥ar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Murattibah

Misiz Farīdah Sajjād

Roman Urdū Ṭ̥rānsliṭ̥ăreṭ̥ar

Diwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مَوْلَایَ صَلِّ وَسَلِّمْ دَآئِمًا اَبَدًا

عَلٰی حَبِیْبِکَ خَیْرِ الْخَلْقِ کُلِّهِمِ

مُحَمَّدٌ سَیِّدُ الْکَوْنَیْنِ وَالثَّقَلَیْنِ

وَالْفَرِیْقَیْنِ مِنْ عُرْبٍ وَّمِنْ عَجَمِ

﴿صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَ بَارَکَ وَسَلَّمَ﴾

Fahris

Pesh lafẓ

Islām ne ‘ibādat kā bŏhat jāme‘ aur wasī‘ taṣawwur pesh kiyā hai. Islām meṅ taṣawwure ‘ibādat pūrī insānī zindagī ke a‘māle ḳhair ko muḥīṭ hai. Islām meṅ aḳhlāqe ḥasanah, zuhd-o taqwá, ḳhidmate insānīyat, jūd-o saḳhā, ‘afw-o dar-guzar, ḥusne sulūk; al-ġharaẓ maẕhabī aur ġhair-maẕhabī tamām umūre ḳhair ‘ibādat haiṅ aur ḥuṣūle Jannat kā bā‘iṡ haiṅ. Ya‘nī yeh umūre ḳhair insān kī infirādī zindagī ke hoṅ yā ijtemā‘ī ke; mu‘āsharatī zindagī ke hoṅ yā bainul-aqwāmī umūr ke; aḳhlāqī păhlū se muta‘alliq hoṅ yā mālīyātī mu‘āmalāt se; yeh ‘ibādat ke zumre meṅ āte haiṅ.

Arkāne Islām kī hai’at aur un se jin natā’ij kā ḥuṣūl Islām kā maqṣūd hai, un par diqqate naẓarī se ġhaur kiyā jā’e to ma‘lūm hotā hai keh ko’ī bhī rukn ṣirf infirādī păhlū se muta‘alliq nahīṅ răhtā bal-keh tamām arākne Islām kā maṭmaḥe naẓar ijtemā‘ī falāḥ wa beh-būd hai aur un par ‘amal ke ẕarī‘e yehī tarbīyat Islām ke pairau-kāroṅ ko hamah waqt dī jātī hai.

Islām ne zaḳāṫ kī ṣūrat meṅ ijtemā‘ī bhalā’ī aur mu‘āsharatī falāḥ wa beh-būd kā ek jāme‘ niẓām insānīyat ko ‘aṭā kiyā hai. Chūṅ-keh Islām farā’iẓ kī ba-jā-āwarī ke sāth sāth nawāfil par bhī zor detā hai tā-keh farā’iẓ kī adā’egī meṅ hone wāle tasāmuḥāt kā izālah ho sake. Isī ṭarḥ farẓe Zakāṫ ke sāth naflī ṣadaqāt-o ḳhairārāt kī ḥad-darajah tarġhīb bhī dī ga’ī tā-keh nah ṣirf meḥnat-o mashaqqat se kamā’e huwe māl-o daulat kā ḥirṣ kam ho bal-keh dūsroṅ ke dukh dard ko apnā samajhne wālī tarbīyat kā ‘amalī

namūnah bhī mu'āshare meṅ naẓar ā'e aur ṣāḥibane s̱arwat-o mutamawwil afrād ziyādah se ziyādah afrāde mu'āshare kī mālī mu'āwanat kar ke un kī maḥrūmiyoṅ kā izālah kareṅ.

Zakāṫ aur ṣadaqāt-o k̟hairāt ṣirf mālī qurbānī kā nām nahīṅ bal-keh ek jaẕbe kā nām hai jise ba-jā ṭaur par qurbe Ilāhī aur riẓ̤ā'e Muṣṭafá ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā mūjib qarār diyā gayā hai. Shayk̟h al-Islām Ḍ̥ŏkṭ̥ar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī apnī ma'arika'e ārā taṣnīf 'Islāmī falsafa'e zindagī' meṅ raqam ṭarāẓ haiṅ:

Ḥayāte insānī kā aṣl naṣbul-'ain aur maqṣade waḥīd 'riẓ̤ā'e Ilāhī kā ḥuṣūl' hai. Is ke liye taḥrīk 'tazkīya'e nafs kī ārzū' kī ṣūrat meṅ shurū' hotī hai aur is kā ḥuṣūl 'fe'le eḥsān' se hotā hai. Lekin 'fe'le eḥsān' kī wāḥid 'amalī asās aur ḥaqīqī ṣūrat 'infāq fil-māl' hai. Is ke ba-ġhair nah ehsān kā ko'ī mafhūm bāqī răhtā hai aur nah ḥuṣūle naṣbul-'ain kī ko'ī sabīl.

Silsilah Ta'līmāte Islām kī zere naẓar āṭ̥hwīṅ kitāb 'Zakāṫ aur Ṣadaqāt' ke masā'il-o aḥkām par mushtamil hai. Shayk̟h al-Islām Ḍ̥ŏkṭ̥ar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī madda ẓ̤illuhū al-'ālī ke k̟huṭbāt-o durūs aur taṣnīfāt-o malfūẓāt aur ifādāt se mustafād is kitāb meṅ qarīban do sau sawālāt ke jawābāt intehā'ī sādah pairā'e meṅ bayān kiye ga'e haiṅ. Ṣirf yehī nahīṅ bal-keh in sawālāt ko ḥusne naẓm kī k̟hāṭir sāt 'unwānāt meṅ bhī taqsīm kiyā gayā hai. Silsilah Ta'līmāte Islām kī yeh kitāb bi-faẓ̤lihī Ta'ālá is silsile kī ab tak shā'e' hone wālī sābiqah kutub se ẓ̤ak̟hīm hai. Guzashtah kutub

kī ṭarḥ apnī ifādīyat ke bā‘i<u>s</u> yeh kitāb in shā’a Allāh bŏhat maqbūl hogī.

Farīde Millat risarch insṭīṭyūṭ (FMRi) ke shŏ‘bah ḳhawātīn kī risarch skŏlarz - Misz Farīdah Sajjād aur Miṣbāḥ Kabīr - kī meḥnate shāqqah kī ba-daulat yeh kitāb mukammal hū’ī, jis kī naẓare <u>s</u>ānī kā farīẓah awwalan Minhāj Yuniwarsiṭī ke Sharī‘ah Kŏlij (COSIS) ke fāẓil Ustād Mumtāz al-Ḥasan Bārwī Ṣāḥib ne adā kiyā. Unhoṅ ne fiqhī ḥawāle se nihāyat mufīd iṣlāḥāt tajwīz kīṅ. Ba‘d az-āṅ rāqim ne muḳhtalif păhlū’oṅ se kitāb kī naẓare <u>s</u>ānī kī sa‘ādat ḥāṣil kī aur apnī ‘lmī kam-mā’egī ke bā-wujūd is har mumkin ḥad tak aġhlāṭ se mubarrā karne kī sa‘y kī.

Allāh Ta‘ālá kī bār-gāh meṅ du‘ā hai keh woh hameṅ apne Dīn kī kamā ḥaqquhū ḳhidmat ba-jā lāne kī taufīq ‘aṭā farmā’e aur Ḥaẓrat Shayḳh al-Islām madda ẓilluhū al-‘ālī ke qā’im-kardah Muṣṭafawī mishan ke sāth isteqāmat ‘aṭā farmā’e. (Āmīn bi-jāhi Sayyid al-Mursalīn ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam)

Muḥammad Fārūq Rānā
Dipṭī Ḍi’irekṭar (Risarch)
Farīde Millat raḥmaṫu Allāhi
‘alayh Risarch Insṭiṭyūṭ

1. Mabādiyāte Zakāṫ

Sawāl 1: Zakāṫ kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Zakāṫ arākne Islām kā ek aham rukn hai jise Ṣadaqa’e wājibah bhī kăhte haiṅ. Sharī‘at meṅ ṣāḥibe niṣāb kā apne maḳhṣūṣ māl ko ḳhāṣ sharā’iṭ ke sāth maṣārifīne Zakāṫ ko denā keh un kā ḥaq adā ho jā’e, Zakāṫ kăhlātā hai.

Sawāl 2: Lafẓe Zakāṫ kā Luġhawī wa shar‘ī ma‘ná kyā hai?

Jawāb: Zakāṫ kā luġhawī ma‘ná pāk honā, nashw-o numā pānā aur baṛhnā hai.[1]

Luġhawī e‘tebār se Zakāṫ kā lafẓ do ma‘noṅ kā ḥāmil hai: Is kā ek ma‘ná pākīzgī, ṭahārat aur pāk ṣāf hone yā karne kā hai aur dūsrā ma‘ná nashw-o numā aur bālīdagī kā hai jis meṅ kisī chīz ke baṛhne, phalne phūlne aur furoġh pāne kā mafhūm pāyā jātā hai. Zakāṫ ke păhle ma‘ná kī waẓāḥat meṅ - jo pākīzgī wa ṭahārat par dalālat kartā hai – Qur’ān Ḥakīm kā yeh irshāde maḥalle ġhaur-o fikr hai:

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰهَا۝ وَ قَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰهَا۝[2]

Be-shak woh shaḳhṣ falāḥ pā gayā jis ne us (nafs) ko (raẕā’il se) pās kar liyā (aur us meṅ neki kī nash-o numā kī). Aur be-

---

(1) لسان العرب، ابن منظور، ١٤: ٣٥٨

(2) الشمس، ٩١: ٩-١٠

shak woh shaḳhṣ nā-murād ho gayā jis ne use (gunāhoṅ meṅ) mulawwas̱ kar liyā (aur nekī ko dabā diyā).

Is Āyate karīmah meṅ dunyawī wa uḳhrawī kām-yābī ke liye ṭahārat-o tazkīya'e nafs kā jo taṣawwur pesh kiyā gayā hai use madde naẓar rakhne se Zakāṫ kā iṭlāq rāhe Ḳhudā meṅ ḳharch kiye jāne wāle us māl par hotā hai jo daulat ko har qism kī ālā'ishoṅ se pāk kartā hai

Zakāṫ kā dūsrā mafhūm nashw-o numā pāne, baṛhne aur phalne phūlne kā hai jaise woh khetī jo bŏhat baṛh rahī ho aur phal phūl lā rahī ho to us ke bāre meṅ khā jātā hai:

زَكَا الزَّرْعَ.

Khetī ne nashw-o numā pā'ī.

Is mafhūm ko peshe naẓar rakheṅ to Zakāṫ kā iṭlāq us māl par hotā hai jise Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ ḳharch karne se us meṅ kamī wāqe' nahīṅ hotī bal-keh woh māl Allāh kā faẓl aur barakat shāmil hone kī waj·h se baṛhtā răhtā hai. Qur'āne Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

وَيُرْبِى الصَّدَقٰتِ.[1]

Aur Ṣadaqāt ko baṛhātā hai (ya'nī ṣadaqah ke ẕarī'e māl kī barakat ko ziyādah kartā hai).

(1) البقرة، ٢: ٢٧٦

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ.(1)

Ṣadaqah māl meṅ kamī nahīṅ kartā.

Sawāl 3: Farẓīyate Zakāṫ kī tārīḳh kyā hai?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr san do Hijrī meṅ Madīnah munawwarah meṅ wājib huwā aur Zakāṫ kī bāqī maddāt bhī usī sāl wājib hū'īṅ jab-keh ijmālan Zakāṫ Makkah mukarramah meṅ farẓ ho ga'ī thī. Jis ṭarḥ ʻām Namāzoṅ kā āġhāz Islām ke sāth-sāth huwā usī ṭarḥ Zakāṫ yaʻnī ʻām mālī ḳhairāt kā ḥukm bhī ibtedā'e Islām meṅ hī diyā gayā lekin us kā pūrā niẓām ba-tadrīj Fatḥe Makkah ke baʻd qā'im huwā. Āġhāze Islām meṅ Zakāṫ kā lafẓ ṣirf ḳhairāt ke mutarādif thā. Us kī miqdār, niṣāb par sāl guzarne kī qaid aur bāqī aḥkāmāt jo Zakāṫ kī ḥaqīqat meṅ dāḳhil haiṅ, woh baʻd meṅ tadrījan nāfiẕ huwe. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-Ālihi wa-sallam kī daʻwat ḥuqūqullah aur ḥuqūl-ʻibād par mushtamil hai. Ḥuqūqullāh kī adā'egī kā maẓhare aʻẓam Namāz hai aur ḥuqūqul-ʻibād kī jāmeʻ dalīl Zakāṫ hai. Beʻs̱at se qabl Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-Ālihi wa-sallam jis ṭarḥ tanhā'ī meṅ Allāh Taʻālá kī ʻibādat karte the usī ṭarḥ ḳhāmoshī se gharīboṅ kī chārah-garī,

(1) مسلم، الصحيح، كتاب البر و الصلة والآداب، باب استحباب العفو والتواضع، ٤: ٢٠٠١، رقم: ٢٥٨٨

miskīnoṅ aur yatīmoṅ kī dast-girī aur bewā'oṅ kī ḳhabar-girī bhī kiyā karte the.

Sūraṫu al-Muzzammil waḥyi kī ibtedā'ī sūratoṅ meṅ se hai jis meṅ Zakāṫ kī adā'egī kā ḥukm diyā gayā. Aḥkāme Zakāṫ kī aṣl Āyat yehī hai jis ke ba'd tamām barg-o bār ẓāhir huwe. Qur'āne Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا ؕ وَمَا تُقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوْهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَّاَعْظَمَ اَجْرًا ؕ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ۝[1]

Aur Namāz qā'im rakho aur Zakāṫ dete raho aur Allāh ko qarẓe ḥasan diyā karo, aur jo bhalā'ī tum apne liye āge bhejoge use Allāh ke ḥuẓūr beh-tar aur ajr meṅ buzurg-tar pā loge, aur Allāh se baḳhshish ṭalab karte raho, Allāh bŏhat baḳhshne wālā be-ḥad raḥam farmāne wālā hai.

Be'sat ke pāṅchweṅ sāl jab Ḥaẓrat Ja'far Ṭayyār raḍiya Allāhu 'anhu dīgar Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum ke sāth Ḥabashah hijrat kar ga'e aur Najāshī ne unheṅ apne darbār meṅ bulā kar ḥaqīqate Islām aur ta'līmāte Islām daryāft kīṅ, to unhoṅ ne kahā:

(1) المزمل، ٧٣: ٢٠

اَمَرَنَا بالصَّلٰوةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّيَامِ.(1)

Paiġham-bare Islām ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam hameṅ Namāz qā’im karne, Zakāṫ adā karne aur Rozah rakhne kā ḥukm dete haiṅ.

Is se ma‘lūm huwā hai keh ‘ām Zakāṫ aur mālī ḳhairāt kā āġhāz Islām kī ibtedā’ hī meṅ ho chukā thā. San çhe Hijrī meṅ jab Hiraql ke pās Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā nāmah-mubārak pahŏṅchā to us ne Abū Sufyān se Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke paiġhām aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ta‘līmāt ke bāre meṅ daryāft kiyā. Agar-cheh Abū Sufyān us waqt tak ne‘mate Islām se musharraf nah huwe the is ke bā-wujūd unhen yeh kăhnā paṛā keh:

يَأْمُرُنَا بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّلَةِ وَالْعَفَافِ.(2)

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ١: ٢٠٢

٢- أحمد بن حنبل، المسند، ٥: ٢٩١

٣- ابن خزيمة، الصحيح، ٤: ١٣، رقم: ٢٢٦٠

(2) ١- بخارى، الصحيح كتاب الزكاة، باب وجوب الزكاة، ٢: ٥٠٥

٢- بخارى، الصحيح كتاب التفسير، باب: قل يٰأهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا وبينكم، ٤: ١٦٥٨، رقم: ٤٢٧٨

٣- مسلم، الصحيح، كتاب الجهاد، باب كتاب النبى ﷺ إلى هرقل، ٣: ١٣٩٥، رقم: ١٧٧٣

Woh hameṅ Namāz qā'im karne, Zakāṫ adā karne, ṣila'e raḥimī karne aur pāk dāman răhne kā ḥukm dete haiṅ.

In wāqe'āt se achçhī ṭarḥ ẓāhir ho jātā hai keh ijmālī ṭaur par Zakāṫ par 'amal dar āmad āġhāze Islām meṅ hī shurū' ho gayā thā.

Sawāl 4: Kyā Qur'ān wa Ḥadīs̱ kī rū se Zakāṫ adā karnā farẓ hai?
Jawāb: Jī hāṅ! Qur'ān wa Ḥadīs̱ kī rū se har ṣāḥibe niṣāb kā Zakāṫ adā karnā farẓ hai aur jo shaḳhṣ Zakāṫ kī farẓīyat kā munkir ho woh kāfir hai.

Qur'āne Ḥakīm meṅ Allāh Ta'ālá ne farmāyā:

وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ.[1]

Aur Zakāṫ dete răhnā.

Kisī ḥukm kī bār bār tākīd us kī ahammīyat kī dalīl hotī hai. Qur'āne Ḥakīm meṅ bayāsī (82) maqāmāt par Zakāṫ kī adā'egī kā tākīdī ḥukm āyā hai. Isī ṭarḥ Aḥādīs̱ meṅ bhī kas̱īr maqāmāt par Zakāṫ kī adā'egī kā ḥukm hai.

1. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) البقرة، ۲: ۸۳

بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلٰى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللّٰهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيْتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.[1]

Islām kī bunyād pāṅch chīzoṅ par hai: Yeh gawāhī denā keh Allāh Ta'ālá ke siwā ko'ī Ma'būd nahīṅ aur yeh keh Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam Allāh Ta'ālá ke Rasūl haiṅ, aur Namāz qā'im karnā, Zakāṫ adā karnā, Ḥaj karnā aur Ramaḍān ke Roze rakhnā.

2. Ḥaẓrat Ḥasan Baṣrī raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

حَصِّنُوا أَمْوَالَكُمْ بِالزَّكَاةِ، وَدَاوُوْا أَمْرَاضَكُمْ بِالصَّدَقَةِ، وَاسْتَقْبِلُوْا أَمْوَاجَ الْبَلَاءِ بِالدُّعَاءِ وَالتَّضَرُّعِ.[2]

Apne māl-o daulat ko Zakāṫ ke ẕarī'e maḥfūẓ banā lo aur apnī bīmāriyoṅ kā 'ilāj ṣadaqe ke ẕarī'e karo aur muṣībat kī lăhroṅ kā sāmnā du'ā aur girya-o zārī ke ẕarī'e karo.

(1) ١- :بخاری، الصحيح، كتاب الإيمان، باب قول النبي ﷺ: بُني الإسلام على خمس، ١
رقم: ٨، ١٢

٢- :مسلم، الصحيح، كتاب الإيمان، باب بيان أركان الإسلام ودعائمه العظام، ١ :٤٥، رقم ١٦

(2) ١- أبو داوٗد، السنن، كتاب المراسيل، باب الزكاة والصدقات: ٦٢، رقم: ٩٦

٢- بيهقي، شعب الإيمان، ٣ :٢٨٢، رقم: ٣٥٥٦

3. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِذَا أَدَّيْتَ زَكَاةَ مَالِكَ، فَقَدْ قَضَيْتَ مَاعَلَيْكَ.(1)

Jab tū ne apne māl kī Zakāṫ adā kar dī to tū ne apnā farẓ adā kar diyā.

4. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat Mu‘āḏẖ bin Jabal raḍiya Allāhu ‘anhu ko Yaman kā amīr banā kar bhejā to un ko yeh hidāyāt dīṅ:

Tum Ahle Kitāb ke pās jā rahe ho, so un ko is gawāhī kī da‘wat denā keh Allāh ke siwā ko’ī sachchā Ma‘būd nahīṅ aur yeh keh Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Allāh ke Sachche Rasūl haiṅ, agar woh bāt ko taslīm kar leṅ to un ko batānā keh Allāh Ta‘ālá ne un par rāt din meṅ pāṅch Namāzeṅ farẓ kī haiṅ agar woh is ḥaqīqat ko taslīm kar leṅ to un ko batānā keh Allāh Ta‘ālá ne un par ek ḳhāṣ ṣadaqah farẓ kiyā hai jo un ke amīroṅ se liyā ja’egā aur un ke ġharīboṅ par ṣarf kiyā jā’egā. Ḳhabar-dār! Un ke sab se a‘lá qism ke māloṅ se parhez karnā aur maẓlūm kī bad-

(1) ترمذی، الجامع الصحیح، أبواب الزکاة، باب ماجاء إذا أدّیت الزکاة فقد قضیت ما علیک، ٣ :١٣، رقم: ٦١٨

du‘ā se bachnā kyūṅ-keh us ke aur Allāh ke dar-miyān (ko’ī) pardah nahīṅ hotā.[1]

Sawāl 5: Farẓīyate Zakāṫ kī sharā’iṭ kyā hai?

Jawāb: Zakāṫ ke farẓ hone kī darje zail sharā’iṭ haiṅ:

1. Musalmān honā: Zakāṫ Musalmān par farẓ hai, kāfir par farẓ nahīṅ.

2. Bālīġh honā: Zakāṫ bāliġh Musalmān par farẓ hai, nā-bāliġh Zakāṫ se mustasná hai.

3. ‘Āqil honā: Zakāṫ ‘āqil Musalmān par farẓ hai, dīwāne par Zakāṫ farẓ nahīṅ.

4. Āzād honā: Ya‘nī lauṅḍī wa ġhulām par Zakāṫ farẓ nahīṅ hai.

5. Mālik ko māl par milke tām ḥāṣil ho: Ya‘nī aisā māl jo ṣāḥibe māl kī kāmil milkīyat meṅ ho masalan kisī ne apnā māl zamīn meṅ dafn kar diyā aur jagah bhūl gayā. Phir barsoṅ ke ba‘d jagah yād ā’ī aur māl mil gayā to jis waqt māl gum huwā thā us zamāne kī Zakāṫ wājib nahīṅ. Kyūṅ-keh niṣāb kā mālik to thā magar chūṅ-keh us par qabẓah nahīṅ thā is liye milke tām nah thī.

6. Ḥawā’ije aṣlīyah ya‘nī bunyādī ẓarūrīyāte zindagī se zā’id ho.

(1) ابو داؤد، السنن، کتاب الزکاة، باب فی زکاة السائمة، ۲: ۱۸، رقم: ۱۵۸۴

7. Qarẓ se fāriġh ho: Maṡalan kisī ke pās ek hazār rūpiyah hai magar woh ek hazār kā maqrūẓ bhī hai to us kā māl qarẓ se fāriġh nahīṅ hai. Lehāẕā us par Zakāṫ farẓ nahīṅ.

8. Māle nāmī ho: Ya‘nī Zakāṫ us māl par dī jā’egī jis kī afzā’ish yā nashw-o numā hotī hai; ḳhwāh ḥaqīqatan ho jaise māle tijārat aur charā’ī par ćhoṛe huwe jānwar yā ḥukman baṛhne wālā māl ho jaise sonā chāṅdī wa-ġhairah.

9. Māl sharī‘at ke muqarrar-kardah niṣāb ko pahŏṅchtā ho.

10. Ṣāḥibe niṣāb hone par qamarī sāl kā ‘arṣah guzar chukā ho. Ya‘nī niṣāb kā māl pūrā hote hī Zakāṫ farẓ nahīṅ hogī bal-keh ek sāl tak woh niṣāb milk meṅ bāqī rahe to sāl pūrā hone ke ba‘d us kī Zakāṫ nikālī jā’e.

Sawāl 6: Kyā adā’egiye Zakāṫ ke liye nīyat ẓarūrī hai?
Jawāb: Jī hāṅ! Adā’egiye Zakāṫ ke liye nīyat ẓarūrī hai. Zakāṫ mālī ‘ibādat hai aur us kī ṣeḥhat ke liye nīyat sharṭ hai ya‘nī Zakāṫ adā karne kī nīyat yeh ho keh woh Zakāṫ adā kar rahā hai, ḳhwāh nīyat mustaḥiq ko Zakāṫ dete waqt ho yā Zakāṫ kā māl dūsre māl se alag karte waqt ho.

Sawāl 7: Adā’īgiye Zakāṫ meṅ kyā ḥikmateṅ kār-farmā haiṅ?
Jawāb: Zakāṫ kā ta‘alluq chūṅ-keh iqteṣādīyāt se hai. Is liye Islām ke mu‘āshī niẓām meṅ is kī ḥaiṡīyat rīṛh kī haḍḍī kī sī hai. Adā’īgiye Zakāṫ ke ḥukm ke pīçhe bŏhat sī ḥikmaten kār-farmā haiṅ, jin meṅ se chand ek darje ẕail haiṅ:

1. Is se māl pāk ho jātā hai aur barakat paidā hotī hai.

2. Mu‘āshare ke nā-dār wa muflis afrād ya‘nī fuqarā’ wa masākīn kī madad hotī hai.

3. Insān kā nafs baḳhīlī wa kanjūsī jaisī burī ṣifāt wa gunāhoṅ se măḥfūẓ ho jātā hai.

4. Māl kī ne‘mat kī waj·h se insān ke dil meṅ Allāh Ta‘ālá kī bār-gāh meṅ shukr ba-jā lāne kā jazbah paidā hotā hai.

Islāmī ḥukūmat kā farẓ hai keh woh adā’īgiye Zakāṫ ke zarī‘e pūre mu‘āshre ko aisā mu‘āshī niẓām, ṭarẓe zindagī aur samājī dhāṅchah muhayyā kare jis se ḥarām kamā’ī ke sāre zarā’e‘ aur rāste ḳhatm ho jā’eṅ aur rizqe ḥalāl ke darwāze ḳhụd ba-ḳhụd khulte chale jā’eṅ. Is ṭarḥ nah ṣirf afrād kī kamā’ī ḥalāl aur un kā māl ālā’ishoṅ se pāk ho jā’egā bal-keh mu‘āshare meṅ pā’ī jāne wālī nā-hamwāriyāṅ ḳhụd ba-ḳhụd ḳhatm ho jāne ke sāth-sāth pūrī mu‘āshratī zindagī ḥalāl-o ḥarām kī ḥudūd se āshnā ho jā’egī aur yūṅ ijtemā‘ī aḥwāl wa mu‘āmalāt bhī saṅwar jā’eṅge.

Sawāl 8: Zakāṫ adā karne kī faẓīlat kyā hai?

Jawāb: Arkāne Islām kā aham-tarīn rukn hone kī ḥaisīyat se Zakāṫ kī adā’egī kī bŏhat ziyādah faẓīlat bayān kī ga’ī hai. Aḥādīse mubārakah kī raushanī meṅ jo shaḳhṣ Zakāṫ adā kartā hai woh Jannatī hai aur us ke liye Jannat kī ẓamānat hai.

1. Ḥaẓrat ‘Umayr al-Laythī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥajjaṫu al-Wadā‘ ke mauqe‘ par irshād farmāyā:

إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ الْمُصَلُّوْنَ، وَمَنْ يُقِيْمُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ الَّتِي كَتَبَهُنَّ اللّٰهُ عَلٰى عِبَادِهٖ، وَيَصُوْمُ رَمَضَانَ، وَيَحْتَسِبُ صَوْمَهٗ، وَيُؤْتِي الزَّكَاةَ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهٗ يَحْتَسِبُهَا، وَيَجْتَنِبُ الْكَبَائِرَ الَّتِي نَهَى اللّٰهُ عَنْهَا.(1)

Namāzī Allāh ke Walī haiṅ. Jo shaḳhṣ Allāh Ta'ālá kī ṭaraf se bandoṅ par farẓ-kardah pāṅch Namāzoṅ kī pā-bandī kartā hai, ajr-o s̱awāb kī nīyat se Ramaḍān ke Roze rakhtā hai, ḳhush-dilī se ḥuṣūle s̱awāb ke liye Zakāṫ adā kartā hai aur un kabīrah gunāhoṅ se bachtā hai jin se Allāh Ta'ālá ne man'a farmāyā hai (woh bhī Allāh Ta'ālá kā Walī hai).

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu kā bayān hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne apne ird gird baiṭhe logoṅ se farmāyā: Tum mujhe çhe chīzoṅ kī ẓamānat do, maiṅ tumheṅ Jannat kī ẓamānat detā hūṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Woh (çhe chīzeṅ) kaun sī haiṅ? To Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

اَلصَّلَاةُ، وَالزَّكَاةُ، وَالأَمَانَةُ، وَالْفَرْجُ، وَالْبَطْنُ وَاللِّسَانُ.(2)

(1) ١- طبراني، المعجم الكبير، ١٧: ٤٧، رقم: ١٠١
٢- حاكم، المستدرک، ١: ١٢٧، رقم: ١٩٧
٣- بيهقي، السنن الكبرىٰ، ١٠: ١٨٦، رقم: ٢٠٥٤١

(2) طبراني، المعجم الأوسط، ٥: ١٥٤، رقم: ٤٩٢٥

Namāz wa Zakāṫ (kī adā'egī), amānat-dārī, sharm-gāh (kī ḥifāẓat), peṭ (ko ḥarām se bachānā) aur zabān (se burī bāt nah kăhnā).

3. Har sāl Zakāṫ adā karne wālā īmān kā ẕā'iqah chakhtā hai. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin Mu'āwiyah Ġhāḍirī se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

ثَلاَثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الْإِيمَانِ: مَنْ عَبَدَ اللّٰهَ وَحْدَهٗ وَأَنَّهٗ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَعْطٰى زَكَاةَ مَالِهٖ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهٗ رَافِدَةً عَلَيْهِ كُلَّ عَامٍ.[1]

Jis shaḳhṣ ne tīn kām kiye us ne yaqīnan īmān kā ẕā'iqah chakh liyā: Jis ne ṣirf ek Allāh kī 'ibādat kī aur yeh jān liyā keh Allāh ke 'ilāwah ko'ī Ma'būde bar-ḥaq nahīṅ aur har sāl ḳhush-dilī aur raġhbat-o ta'āwun ke sāth apne māl kī Zakāṫ adā kī.

4. Ḥaẓrat Mu'ādh bin Jabal raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

اَلصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ.[2]

(1) ابو داؤد، السنن، کتاب الزکاۃ، باب فی زکاۃ السائمۃ، ۲ :۱۶، رقم: ۱۵۸۲

(2) ترمذی، الجامع الصحیح، کتاب الایمان، باب ما جاء فی حرمۃ الصلاۃ ۵ :۱۳، رقم: ۲۶۱۶

Sadaqah gunāhoṅ ko bujhā (miṭā) detā hai jaise pānī āg ko bujhātā hai.

Sawāl 9: Zakāṫ adā nah karne wāloṅ ke liye kyā wa'īd sunā'ī ga'ī?

Jawāb: Zakāṫ adā nah karne wāloṅ ko Qur'āne Ḥakīm wa Ḥadīs̱e mubārakh meṅ saḳht wa'īd sunā'ī ga'ī hai. Allāh Ta'ālá ne irshād farmāyā:

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ يَبْخَلُوْنَ بِمَآ اٰتٰهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ ط بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ ط سَيُطَوَّقُوْنَ مَا بَخِلُوْا بِهٖ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ط وَلِلّٰهِ مِيْرَاثُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ط وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ۝(1)

Aur jo log us (māl-o daulat) meṅ se dene meṅ buḳhl karte haiṅ jo Allāh ne unheṅ apne faẓl se 'aṭā kiyā hai woh hargiz is ko buḳhl ko apne ḥaq meṅ beh-tar ḳhayāl nah kareṅ, bal-keh yeh un ke ḥaq meṅ burā hai, 'an-qarīb Roze Qiyāmat unheṅ (gale meṅ) is māl kā ṭauq păhnāyā jā'egā jis meṅ woh buḳhl karte rahe hoṅge, aur Allāh hī āsmān aur zamīn kā Wāris̱ hai (ya'nī jaise ab Mālik hai aise hī tumhāre sab ke mar jāne ke ba'd bhī wohī Mālik rahegā), aur Allāh tumhāre sab kāmoṅ se āgāh hai.

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) آل عمران، ٣: ١٨٠

مَنْ آتَاهُ اللّٰهُ مَالًا، فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ، مُثِّلَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ، لَهُ زَبِيبَتَانِ، يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِلِهْزِمَيْهِ، يَعْنِي شِدْقَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُ: أَنَا مَالُكَ، أَنَا كَنْزُكَ.(1)

Jise Allāh Ta'ālá ne māl 'aṭā kiyā lekin us ne Zakāṫ adā nah kī to Qiyāmat ke Din us ke māl zahrīle ganje sāṅp kī shakl iḳhtiyār kar legā jis kī āṅkhoṅ par do siyāh nuqṭe hoṅge aur woh us ke gale kā hār hogā, woh us ke donoṅ jabṛoṅ ko pakṛegā aur kahegā: Maiṅ terā māl hūṅ, maiṅ terā khazānah hūṅ.

Sawāl 10: Sonā chāṅdī kī Zakāṫ adā nah karne wāloṅ kā Qiyāmat ke Roz kyā anjām hogā?

Jawāb: Sona chāṅdī kī Zakāṫ adā nah karne wāloṅ ke liye saḳht wa'id sunā'ī ga'ī hai. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

Jis shaḳhṣ ke pās bhī sonā chāṅdī hai aur woh Zakāṫ adā nahīṅ kartā Qiyāmat ke Din us ke liye Āg kī chaṭṭānoṅ ke

(1) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب إثم مانع الزكاة، ٢ :٥٠٨، رقم: ١٣٣٨

٢ـ بخارى، الصحيح، كتاب التفسير، باب {ولا يحسبن الذين يبخلون بما آتاهم الله من فضله هو خيرا لهم}، ٤ :١٦٦٣، رقم: ٤٢٨٩

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٥٥، رقم: ٨٦٤٦

٤ـ نسائي، السنن، كتاب الزكاة، باب مانع زكاة ماله، ٥ :٣٩، رقم: ٢٤٨٢

> parat banā’e jā’eṅge, Dozaḳh kī Āg meṅ un ko garm kiyā jā’egā phir un paratoṅ se us ke pǎhlū’oṅ, us kī peshānī aur us kī kamar ko dāġhā jā’egā. Pachās hazār sāl ke din meṅ bandoṅ ke faiṣle hone tak jab bhī un paratoṅ ko (is ke badan se) Dozaḳh kī jānib pherā jā’egā, us ko us (ke jisme) kī ṭaraf (tasalsul ke sāth) lauṭāne kā ‘amal jārī rahegā. Yahāṅ tak keh insānoṅ ke dar-miyān faiṣalah ho jā’egā to har shaḳhṣ apnā ṭhikānah dekh legā keh Jannat meṅ hai yā Dozaḳh meṅ.[1]

Sawāl 11: Jo log jānwaroṅ kī Zakāṫ adā nahīṅ karte unheṅ kyā wa‘īd sunā’ī ga’ī hai?

Jawāb: Jo log jānwaroṅ kī Zakāṫ adā nahīṅ karte un ke bāre meṅ bhī Ḥadīs̱e mubārakah meṅ saḳht wa‘īd ā’ī hai. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai:

> Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se daryāft kiyā gayā: Yā Rasūl Allāh! Uṅṭoṅ kā (ḥukm) kyā hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo ūṅṭoṅ kī Zakāṫ adā nahīṅ kartā, use chaṭyal khule maidān meṅ girā diyā ja’egā, ūṅṭ pǎhle se ziyādah moṭe tāze aur kas̱īr ta‘dād meṅ hoṅge, un meṅ se ko’ī bachchah bhī ġhā’ib nahīṅ hogā. Chunāṅ-cheh ūṅṭ apne mālik ko apne pā’oṅ tale rauṅdeṅge aur apne dāṅtoṅ ke sāth kāṭeṅge. Jab us par se pǎhlā dastah guzar jā’egā to us par se dūsrā dastah guzregā (yeh tasalsul us roz tak qā’im

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب إثم مانع الزكاة، ٢ :٦٨٠، رقم: ٩٨٧

rahegā) jis kī muddat pachās hazār sāl ke bar-ā-bar hai (yahāṅ tak keh bandoṅ ke dar-miyān faiṣalah ho jā'egā) aur har shaḳhṣ apne maqām ko mulāḥaẓaha karegā keh woh Jannat meṅ hai yā Dozaḳh meṅ.

Aur jo bakriyoṅ wālā bakriyoṅ kī Zakāṫ adā nahīṅ karega us ko çhaṭyal maidān meṅ girā diyā ja'egā aur intehā'ī farbah jism meṅ us kī bakriyāṅ ẓāhir ho kar use rauṅdtī hū'ī chalī jā'eṅgī aur sīṅgoṅ se us ko māreṅgī aur jab bakriyoṅ kā ek rewaṛ us ko rauṅdte huwe guzar jā'egā to dūsrā rewaṛ ā jā'egā. Ḥattá keh Allāh us din apne bandoṅ ke dar-miyān faiṣalah kar degā jo pachās hazār sāl ke bar-ā-bar hogā. Phir woh shaḳhṣ apnā rāstah dekh legā yā Jannat kī ṭaraf yā Jahannam kī ṭaraf.

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se daryāft kiyā gayā: Yā Rasūl Allāh! Ghoṛoṅ ke bāre meṅ kyā (ḥukm) hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ghoṛoṅ kī peshānī se Qiyāmat tak ḳhair wābastah rahegī. Aur farmāyā: Ghoṛoṅ kī tīn qismeṅ haiṅ: Kisī shaḳhṣ ke liye ghoṛe ajr hoṅge jab-keh ba'ẕ logoṅ ke liye pardah hoṅge aur kisī ke liye bā'i̱se wabāl hoṅge. ... Wabāl us shaḳhṣ ke liye haiṅ jis ne un ko riyā, faḳhr aur Musalmānoṅ kī 'adāwat ke liye bāṅdhā huwā hai.(1)

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب إثم مانع الزكاة، ٢ :٦٨٠-٦٨١، رقم: ٩٨٧

Sawāl 12: Islām kā taṣawwure milkīyat kyā hai?

Jawāb: Is ḥaqīqat se inkār nahīṅ kiyā jā saktā keh dunyā kā har niẓāme ma‘īshat dar-aṣl ‘taṣawwure milkīyat (concept of ownership)’ hī par qā’im hai. Taṣawwure milkīyat se us ke asāsī uṣūl aur tafṣīlāt-o juz’īyāt muta‘ayyan hotī haiṅ aur usī se us ke nifāẕ kī aṡar-aṅgezī aur natījah-ḳhezī mutaḥaqqaq hotī hai. Lehāẕā taṣawwure milkīyat kisī bhī niẓāme ma‘īshat kī tashkīl meṅ saṅge bunyād kī ḥaiṡīyat rakhtā hai.

Kisī chīz kī milkīyat (ownership) dar ḥaqīqat us meṅ kisī shaḳhṣ ke darje ẕail do ḥuqūq paidā hone se ‘ibārat hotī hai:

1. Ḥaqqe qabẓah (right of possession)
2. Ḥaqqe taṣarruf (right of disposition)

Isī ṭarḥ jis shaḳhṣ ko kisī chīz par maẕkurah bālā ḥuqūq ḥāṣil ho jā’eṅ to use chīz kā mālik (owner) aur us chīz ko us kī milkīyat (property) taṣawwur kiyā jā’egā. Dar-aṣl Islām kā taṣawwure milkīyat bhī yeh hai keh naf‘a uṭhā’o aur uṭhāne do.

Maẕkūrah bālā băḥṡ ke tăḥt milkīyat kī ta‘rīf yūṅ kī jā saktī hai:

> Jab kisī shaḳhṣ ko kisī māl/shai par apnā qabẓah qā’im rakhne aur ḥasbe manshā’ taṣarruf karne kā ḥaq ḥāṣil ho jā’e to us ḥaq ko ‘milkīyat’ kăhte haiṅ.

Islām ke taṣawwure milkīyat meṅ amwāl par qabẓah wa taṣarruf (proprietary rights) ko kisī ḥad tak to ḳhāliṣatan infirādī

ḥaq taslīm kiyā gayā hai, ko’ī us meṅ kisī ko sharīk kare yā nah kare sharī‘at is se ta‘ruẓ nahīṅ kartī. Magar intifā‘ ya‘nī amwāl kī naf‘a-baḳhshī aur sūd-mandī (usufructuary rights) meṅ maḥẓ infirādī aur nijī ḥaq sharī‘at kī rū se kullīyatan ġhair-Islāmī hai. Is meṅ har shaḳhṣ dūsre ke ḥuqūq kī adā’egī kā pā-band hai. Zakāṫ, ṣadaqāt aur infāq ke tamām aḥkām is da‘we ke bayyin dalā’il haiṅ. Agar ashyā’ aur amwāl kī milkīyat ya‘nī un ke qabẓa-o taṣarruf kī ṭarḥ un ke munāfa‘ aur fawā’id (usufructs) kī milkīyat ko bhī muṭlaqan nijī aur infirādī ẓarūrat tak muḳhtaṣ rakhne kī ijāzat hotī to sharī‘at logoṅ ke kamā’e huwe mal-o daulat par Zakāṫ, ṣadaqāt aur infāq ke wujūbī wa lāzimī aḥkām ṣādir nah kartī. Yeh aḥkām mal ke qabẓa-o taṣarruf meṅ shirkat kā muṭālabah nahīṅ karte bal-keh ṣirf un ke ḥaqqe intifā‘ meṅ dūsroṅ kī shirkat kā muṭālabah karte haiṅ, jis se yeh wāẓeḥ ho jātā hai keh sharī‘ate Islāmīyah meṅ māl (property) ke qabẓa-o taṣarruf kī ḥaiṡīyat us ke intifā‘ kī ḥaiṡīyat se muḳhtalif hai. Intifā‘ meṅ ijtemā‘ī ḥaq jab-keh qabẓah aur taṣarruf meṅ bil-‘umūm infirādī ḥaq ziyādah ahammīyat ke sāth malḥūẓ rakhā jatā hai. Is taṣawwur kī tā’īd darje ẕail Qur’ānī Āyāt se hotī hai:

1. لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَکَ الْوَالِدٰنِ وَالْاَقْرَبُوْنَ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَکَ الْوَالِدٰنِ وَالْاَقْرَبُوْنَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ کَثُرَ ط نَصِيْبًا مَّفْرُوْضًا ۝ وَ اِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰی وَالْيَتٰمٰی والْمَسٰکِيْنُ فَارْزُقُوْهُمْ مِّنْهُ وَ قُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ۝[1]

(1) النساء، ۴ :۷-۸

Mardoṅ ke liye us (māl) meṅ ḥiṣṣah hai jo māṅ bāp aur qarībī rishte-dāroṅ ne çhoŗā ho aur ‘auratoṅ ke liye (bhī) māṅ bāp aur qarībī rishte-dāroṅ ke tarke meṅ se ḥiṣṣah hai. Woh tarkah thoŗā ho yā ziyādah (Allāh kā) muqarrar-kardah ḥiṣṣah hai. Aur agar taqsīme (wirāsat) ke mauqe‘ par (ġhair-wārīs) rishte-dār aur yatīm aur mŏḥtāj maujūd hoṅ to us meṅ se kuçh unheṅ bhī de do aur un se nek bāt kaho.

2. يَقُوْلُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُّبَدًا۝ اَ يَحْسَبُ اَنْ لَّمْ يَرَهٗٓ اَحَدٌ۝ اَلَمْ نَجْعَلْ لَّهٗ عَيْنَيْنِ۝ وَلِسَانًا وَّشَفَتَيْنِ۝ وَهَدَيْنٰهُ النَّجْدَيْنِ۝ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ۝(1)

Woh (baŗe faḳhr se) kăhtā hai keh maiṅ ne ḍheroṅ māl ḳharch kiyā hai. Kyā woh yeh ḳhayāl kartā hai keh use (yeh fuẓūl-ḳharchiyāṅ karte huwe) kisī ne nahīṅ dekhā. Kyā ham ne us ke liye do āṅkheṅ nahīṅ banā’īṅ? Aur (use) ek zabān aur do hoṅṭ (nahīṅ diye)? Aur ham ne use (ḳhair-o shar ke) do numāyāṅ rāste (bhī) dikhā diye. Woh to (Dīne Ḥaq aur ‘amale ḳhair kī) dushwār guzār ġhāṭī meṅ dāḳhil hī nahīṅ huwā.

Al-ġharaẕ Islām kā taṣawwure milkīyat apne ma‘ná wa mafhūm aur rūḥ ke e‘tebār se infirādī ḥaiṡīyat kā ḥāmil hai aur Islām ke mu‘āshī niẓām kā woh bunyādī patthar hai jo us kī pūrī

(1) البلد، ٩٠: ٦-١١

sāḳht-o tashkīl ko dunyā ke dīgar mu'āshī niẓāmoṅ se mumtāz-o mumayyaz kartā hai aur insānīyat kī falāḥ-o beh-būd kī ẕamānat farāham karne meṅ yaqīnī ṭaur par sare fehrist hai.

Sawāl 13: Apnī meḥnat aur ṣalāḥīyatoṅ ke ẕarī'e kamā'ī hū'ī daulat meṅ Zakāṫ wa ṣadaqāt kī ṣūrat meṅ dūsroṅ ko ḥiṣṣe-dār kyūṅ banāyā jā'e?

Jawāb: 'Ām ṭaur par māl-dār log yehī ḳhayāl rakhte haiṅ keh mu'āshī ta'aṭṭul ke shikār afrād apnī ḥājat-mandī ke ẕimme-dār ḳhụd haiṅ yā mu'āsharah hai, chāhe afrād kī iẓṭerārī ḥālat unheṅ ẓamīr-faroshī, maṣlaḥat-koshī aur 'iṣmat-faroshī par hī kyūṅ nah majbūr kar rahī ho. Bil-'umūm māl-dār log yehī sochte haiṅ keh aise logoṅ ke ḥawāle se un par ko'ī zabar-dastī 'ā'id nahīṅ hotī. Natījatan woh unheṅ usī ḥālat meṅ çhoṛ kar apnī Dīn-dārī aur pārsā'ī ke taḥaffuẓ meṅ maṣrūf răhnā chāhte haiṅ. Qur'ān Ḥakīm aise nām-nihād Dīn-dāroṅ aur pārsā'oṅ ko jhinjhoṛ jhinjhoṛ kar kăh rahā hai keh jo shaḳhṣ apnī ẕāt aur infirādī nekiyoṅ ke za'm meṅ maḥṣūr răh kar mu'āshare ke dīgar pareshān-ḥāl logoṅ ke mu'āshī ta'aṭṭul ko raf'a karne kī koshish nahīṅ kartā bal-keh unheṅ apne ḥāl par çhoṛ kar mustaġhnī aur be-niyāz răhnā chāhtā hai to woh jān le keh us kā yeh 'amal hargiz nekī aur Dīn kī taṣdīq nahīṅ bal-keh yeh Dīn ko jhuṭlā dene ke mutarādif hai.

Isī ṭarḥ agar ko'ī shaḳhṣ apnī kamā'ī aur munāfe' ke bāre meṅ yeh ḳhayāl rakhe keh yeh us kī ẕātī milkīyat hai, us meṅ dūsroṅ ko kyūṅ sharīk karūṅ; yā daulat ṣirf apnī ẓarūrīyāt aur āsā'ishoṅ tak maḥdūd rakhā jā'e aur un se dūsroṅ ko fā'idah nah uṭhane diyā jā'e ya'nī dūsre mustaḥiqīn ke shar'an taslīm-shudah

ḥuquq pūre nah kiye jā’eṅ to use daulat kā jam‘a karnā kahā jā’egā aur yeh amr sharī‘at meṅ ḥarām bal-keh bā‘i̱se ‘aẕābe Jahannam hai bā-wujūd is ke keh us ne woh sārī daulat apne jā’iz milkīyatī ẕarā’e‘ se kamā’ī hai. Jaisā keh Allāh Ta‘ālá ne irshād farmāyā:

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ وَالَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ
وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوْنَهَا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝ يَّوْمَ
يُحْمٰى عَلَيْهَا فِيْ نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوْبُهُمْ
وَظُهُوْرُهُمْ ؕ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوْقُوْا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُوْنَ ۝[1]

Ae īmān wālo! Be-shak (Ahle Kitāb ke) aks̱ar ‘Ulamā’ aur Darwesh, logoṅ ke māl nā-ḥaq (ṭarīqe se) khāte haiṅ aur Allāh kī rāh se rokte haiṅ (ya‘nī logoṅ ke māl se apnī tijoriyāṅ bharte haiṅ aur Dīne Ḥaq kī taqwīyat-o ishā‘at par ḳharch kiye jāne se rokte haiṅ), aur jo log sonā chāṅdī kā ẕaḳhīrah karte haiṅ aur use Allāh kī rāh meṅ ḳharch nahīṅ karte to unheṅ dard-nāk aẕāb kī ḳhabar sunā den. Jis din us (sone, chāṅdī aur māl) par Dozaḳh kī āg meṅ tāp dī jā’egī phir us (tape huwe māl) se un kī peshāniyāṅ aur un ke pǎhlū aur un kī pīṭheṅ dāġhī jā’eṅgī, (aur un se kahā jā’egā) keh yeh wohī (māl) hai jo tum ne apnī jānoṅ (ke mafād) ke liye

(1) التوبة، ٩ :٣٤-٣٥

jam‘a kiyā thā so tum (is māl kā mazah chakho jise tum jam‘a karte rahe the.

Isī maẕmūn ko Sūraṫ al-Ḥashr meṅ yūṅ bayān kiyā gayā hai:

مَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ كَىْ لَا يَكُوْنَ دُوْلَةًۢ بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ ؕ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝ (1)

Jo (amwāle fai) Allāh ne (Qurayẓah, Naḍīr, Fadak, Ḳhaybar, ‘Uraynah samet dīgar ba-ġhair jaṅg ke maftūḥah) bastiyoṅ wāloṅ se (nikāl kar) apne Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam) par lauṭā’e haiṅ woh Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam) ke liye haiṅ aur (Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke) qarābat-dāroṅ (ya‘nī Banū Hāshim aur Banū ‘Abd al-Muṭṭalib) ke liye aur (mu‘āshare ke ‘ām) yatīmoṅ aur mŏḥtājoṅ aur musāfiroṅ ke liye haiṅ (yeh niẓāme taqsīm is liye hai) tā-keh (sārā māl ṣirf) tumhāre māl-dāroṅ ke dar-miyān hī nah gardish kartā rahe (bal-keh mu‘āshare ke tamām ṭabaqāt meṅ gardish kare) aur jo kuçh Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam) tumheṅ ‘aṭā farmā’eṅ so use le liyā karo aur jis se tumheṅ man‘a farmā’eṅ so (us se) ruk jāyā

(1) الحشر، ۵۹: ۷

karo, aur Allāh se ḍarte raho (ya'nī Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī taqsīm-o 'aṭā par kabhī zabāne ṭa'n nah kholo), be-shak Allāh saḳht 'azāb dene wālā hai.

Sawāl 14: Kyā insān ke māl kī baqā dūsroṅ kī falāḥ-o beh-būd meṅ muẓmar hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Insān ke māl kī baqā dūsroṅ kī falāḥ-o beh-būd meṅ muẓmar hai lekin is ke liye Islām ke taṣawwure milkīyat ko maujūdah ma'rūẓī ṣūrate hāl meṅ samajhnā az-bas ẓarūrī hai. Hamāre zehn milkīyat ke jis taṣawwur se āshnā haiṅ woh sarmāyah-dārānah yā ishtirākī niẓām-hā'e ma'īshat se aḳhz-kardah hai. Islām kā iqtiṣādī taṣawwur sarmāyah-dārānah aur ishtirākī fikr kī asās par ustuwār kiye ga'e iqtisādī taṣawwurāt se yak-sar muḳhtalif hai. Ḳhāliqe Kā'enāt ne is dunyā meṅ jo bhī paidā kiyā hai woh insān kī falāḥ-o beh-būd aur beh-tarī ke liye paidā kiyā gayā hai. Goyā amwāl-o amlāk aur jā'idādoṅ kī ṣūrat meṅ jo kuçh bhī maujūd hai us se banī nau'e insān kā fā'idah maqṣūd hai. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

هُوَ الَّذِىْ خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِى الْاَرْضِ جَمِيْعًا.(1)

Wohī hai Jis ne sab kuçh jo zamīn meṅ hai tumhāre liye paidā kiyā.

(1) البقرة، ٢: ٢٩

Isī taṣawwur ko – keh har chīz kī taḳhlīq meṅ insān kī manfaʿat muẓmar hai – ek aur maqām par Qur’ān Ḥakīm in alfāẓ se wāẓeḥ farmātā hai:

وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ.(1)

Aur al-battah jo kuçh logoṅ ke liye nafʿa-baḳhsh hotā hai woh zamīn meṅ bāqī răhtā hai.

Is Āya’e karīmah se yeh bāt ṭai-shudah hai keh is dunyā meṅ ṣirf wohī chīz bāqī răhtī hai jis meṅ logoṅ ke liye nafʿa-baḳhshī aur faiẓ-rasānī ho. Goyā kisī shai ke bāqī răhne yā qā’im rakhe jāne kā jawāb Qur’ān Ḥakīm ke falsafe kī rū se ṣirf yeh hai keh us se kisī nah kisī ṣūrat meṅ insān ke liye sūd-mandī aur nafʿa-baḳhshī kā păhlū wābastah ho.

Maġhribī sā’ins ne dunyā ko baqā’e aṣlaḥ (survival of the fittest) kā taṣawwur diyā hai jis ke muṭābiq ṣirf wohī chīz bāqī răhtī hai jo apne māḥaul meṅ sab se ziyādh sāz-gār aur muṭābaqat rakhne wālī ho, is ke ʿilāwah har chīz baqā’e aṣlaḥ kī is razm-gāh meṅ fanā ke ghāṭ utar jātī hai. Is taṣawwur ke muqābale meṅ Islām kā pesh-kardah taṣawwure ashyā’ kī taḳhlīq aur baqā ke bāre meṅ un kī insān ke liye fā’idah-mandī aur nafʿa-baḳhshī se mutaʿalliq hai. Islām kī pūrī tārīḳh is par shāhid hai keh Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ʿanhum, Tābiʿīn Tabaʿ Tābiʿīn aur qurūne ūlá ke Musalmān shaukat-o ʿizzat aur tamkanat kī zindagī is liye basar karte the keh

(1) الرعد، ١٣: ١٧

us se k̟halqe K̟hudā ko fā’idah pahŏṅche. Is meṅ har shak̟hṣ apne z̲ātī mafād ko naẓar-andāz kar ke dūsroṅ kī beh-tarī ke liye koshāṅ răhtā thā, ḥattá keh woh dūsre kī jān bachāne ke liye apnī jān qurban karne se bhī dareġh nah kartā thā.

Tārīk̟he Islām kā yeh wāqe‘ah zabāne zade ‘ām-o k̟hāṣ hai keh jaṅge Yarmūk meṅ chand jāṅ nis̲ārāne Islām jāṅ bah lab the aur shiddate pyās kā yeh ‘ālam thā keh har zabān par اَلْعَطْش, اَلْعَطْش thā. Ḥaẕrat Ḥud̲h̲ayfah ‘Adawī bayān karte haiṅ keh us ma‘rake meṅ un ke chachā ke intehā’ī zak̟hmī beṭe ne darde alam se karāhte huwe unheṅ pukārā to woh pānī aur bartan le kar un kī ṭaraf lapke. Pānī abhī pyāle aur laboṅ ke safar meṅ hī thā keh dūr se kisī ke karāhne kī āwāz ā’ī. Ḥud̲h̲ayfah ‘Adawī ke chachā-zad bhā’ī ne muṅh pare haṭā kar unheṅ us ṭaraf jāne kā ishārah kiyā. Ḥud̲h̲ayfah ‘Adawī wahāṅ pahŏṅche to dekha keh woh Ḥaẕrat ‘Amr bin al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhu ke bhā’ī Hishām bin al-‘Āṣ the. Unhoṅ ne un se pūçhā keh pānī pesh karūṅ to Hishām ne mus̲bat ishārah kiyā. Zindagī kī āk̟hirī sāṅseṅ lene wāle Hishām ke tashnah laboṅ tak pānī kā pyālah pahŏṅchne nahīṅ pāyā thā keh kisī aur kī karahne kī āwāz un kī samā‘atoṅ se ṭakrā’ī. Īs̲ar ke us paikar ne ruk kar Ḥud̲h̲ayfah ‘Adawī ko ishārah kiyā keh păhle us ṭaraf jā’o. Qabl is ke Ḥud̲h̲ayfah ‘Adawī us tīsre jāṅ nis̲ār tak pahŏṅch pāte woh Ulūhī Jannatoṅ ke safar par rawānah ho chuke the. Ḥud̲h̲yafah ‘Adawī wā-pas Hishām bin al-‘Āṣ ke ṭaraf lapke to dekhā keh woh bhī dīdāre Ilāhī se sharf-yāb ho chuke the. Phir woh wā-pas apne chachā-zād bhā’ī kī ṭaraf dauṛe to dekhā keh un kī rūḥ bhī firishtoṅ ke jhurmuṭ meṅ maḥwe parwāz

thī.[1] Is ṭarḥ ‘azm-o istiqlāl aur īs̱ār-o qurbānī ke in tīnoṅ jāṅ nis̱āroṅ ne ek dūsre ko apne ūpar tarjīḥ dete huwe jāṅ jāne āfrīṅ ke sipurd kar dī lekin kisī ne dūsre bhā’ī se păhle ek būṅd pānī se apne ḳhushk ḥalq ko tar karnā guwārā nah kiyā. Goyā unhoṅ ne apnī jānoṅ kā naẕrānah pesh kar ke darje ẕail Qur’ānī Āyat kī ‘amalī tafsīr pesh kar dī:

وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۭ وَمَنْ يُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ۝[2]

Aur apnī jānoṅ par unheṅ tarjīḥ dete haiṅ agar-cheh ḳhụd inheṅ shadīd ḥājat hī ho, aur jo shaḳhṣ apne nafs ke buḳhl se bachā liyā gayā pas wohī log hī bā-murad kām-yāb haiṅ.

Islām ne maḳhlūqe Ḳhudā ke liye naf‘a-baḳhshī kā jo uṣūl diyā woh ṣirf Musalmānoṅ ke liye hī nahīṅ bal-keh ġhair-Muslimoṅ ke liye bhī yak-sāṅ kār-farmā tha aur is silsile meṅ tārīḳhe Islām se ek wāqe‘ah bayān kiyā jātā hai jo ābe zar se likhne ke qābil hai.

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke ‘ăhde mubārak meṅ shahre Madīnah meṅ kisī kuṅweṅ kā pānī mīṭhā nah thā. Madīnah munawwarah se chār mīl ke fāṣile par

(1) ١۔ ابن المبارک، کتاب الجهاد: ٩٧، رقم: ١١٦
٢۔ قرطبی، الجامع لأحکام القرآن، ١٨: ٢٨
٣۔ ابن عساکر، تاریخ دمشق الکبیر، ٣٨: ١٨٠

(2) الحشر، ٥٩: ٩

mīṭhe pānī kā ek kuṅwāṅ kisī Yahūdī kī milkīyat thā jo măhṅge dāmoṅ pānī bechtā thā. Musalmān ba-amre majbūrī chār mīl kī masāfat ṭai kar ke mashaqqat uṭhate aur pānī ķharīd kar lāte. Phir us ne Musalmānoṅ ko pānī se maḥrūm karne ke liye apne ham-maẕhaboṅ ke muqābale meṅ ziyādah dām wuṣūl karnā shurū‘ kar diye. Jab Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Yahūdī ke hāthoṅ Musalmānoṅ kī hālate zār dekhī to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne jāṅ niṡār Ṣaḥābah raḍiya Allāhu ‘anhum ko jam‘a kiyā aur farmāyā: ‘Tum meṅ se kaun hai jo mere hāth se Jannat ķharīdnā chāhtā hai?’ Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum meṅ sab se māl-dār Ṣaḥābī Ḥaẓrat ‘Uthmān Ġhanī raḍiya Allāhu ‘anhu ne dast bastah ‘arẓ kiyā: Āqā! Ġhulām ḥāẓir hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: ‘Agar tum us Yahūdī se ādhā kuṅwāṅ ķharīd kar Musalmānoṅ ke liye waqf kar do to maiṅ tumheṅ Jannat kī ẓamānat detā hūṅ.’ Ḥaẓrat ‘Uthmān raḍiya Allāhu ‘anhu ne us Yahūdī se bārah hazār dirham ke ‘iwaẓ ādhā kuṅwāṅ ķharīd kar Madīnah ke Musalmānoṅ ke liye waqf kar diyā. Ab Musalmānoṅ ko apnī ẓarūrat ke muṭābiq ba-ġhair kisī rok ṭok aur dushwārī ke pānī muyassar ātā aur un kī ẓarūrat se zā’id pānī bach răhtā. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Madīne ke Yahūdiyoṅ ko da‘wat dī keh jab Musalmān apnī ẓarūrat kā pānī le liyā kareṅ to tum bhī us meṅ se pānī bhar liyā karo. Chunāṅ-cheh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī us pesh-kash se fā’idah uṭhate huwe Yahūdī se pānī ķharīdnā band kar diyā aur muft pānī bharne lage. Is ṭarḥ Yahūdī kā kār-o bār māṅd paṛ gayā. Woh shikwah-

kunāṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās āyā aur kăhne lagā: Yā to Āp Yahūdiyoṅ ko pānī muft denā band kar deṅ yā baqīyah kuṅwāṅ bhī mujh se ḳharīd leṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh ham Yahūdiyoṅ ko muft pānī denā band to nahīṅ kar sakte al-battah baqīyah ādhā kuṅwāṅ ḳharīdne kī bāt mumkin hai. Chunāṅ-cheh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke irshād kī ta‘mīl meṅ Ḥaẓrat ‘U<u>th</u>mān Ġhanī raḍiya Allāhu ‘anhu ne baqīyah kuṅwāṅ bhī āṭh hazār dirham ke ‘iwaẓ ḳharīd kar Ahle Madīnah ke liye waqf kar diyā.(1)

Is wāqe‘e se Islām kā taṣawwure milkīyat bhī wāzeḥ ho jātā hai keh us kī tăh meṅ maḳhlūqe Ḳhudā kī beh-tarī aur falāḥ kā falsafah muẓmar hai. Jab tak Musalmānoṅ meṅ us taṣawwur kī kār-farmā’ī rahī woh ‘aẓamat-o shaukat ke bāme ‘urūj par mutamakkin rahe aur dunyā se sharq-o ġharb un ke zere nagīṅ rahī. Jab is taṣawwur kī girift ḍhīlī paṛ ga’ī to ‘izzat-o shaukat un ke hāth se jātī rahī aur natījatan un kī ‘aẓamat qiṣṣa’e pārīnah ban kar răh ga’ī.

(1) ١- بخاری، الصحیح، کتاب المساقاة، باب فی الشرب، ۲ :۸۲۹

۲ـ ترمذی، السنن، کتاب المناقب، باب فی مناقب عثمان، ۵ :٦۲٧، رقم ٣٧٠٣

٣ـ نسائی، السنن، کتاب الأحباس، باب وقف المساجد، ٦ :۲٣۵، رقم: ٣٦٠٨

٤ـ ابن القیم، زاد المعاد، ۵ :۸٠۵

۵ـ حلبی، السیرة الحلبیة، ۲ :۲٦۸

٦ـ شوکانی، نیل الأوطار، ۵ :۲۴۱

Sawāl 15: Insānī ḥājāte aṣlīyah se kyā murād hai? Kyā aḥwāl-o ẓurūf ke badle se in meṅ bhī tabdīlī ho saktī hai?

Jawāb: Ḥājate aṣlīyah kā ta'alluq dar aṣl insān kī shaḳhṣī ẓarūrat se hai, un shaḳhṣī ẓarūrīyāt meṅ zamānah wa maqām aur ashḳhāṣ ke e'tebār se tafāwut 'ain fiṭrat hai. Mu'āshare meṅ infirādī aur ijtemā'ī saṭḥ par ḥukme iqteṣād ko nāfiẕ karne ke liye ẓarūrī hai keh har shaḳhṣ ke liye ṣarfe māl kī ḥudūd bhī muta'ayyan kar dī jā'eṅ aur 'niẓāme maṣārif kī darjah-bandī' ke ẕarī'e har fard aur har idāre par yeh wāẓeḥ kar diyā jā'e keh us ke liye kis qadr māl ḳharch karnā jā'iz hai aur kis qadr mamnū'? Aḥkāme shar'īyah meṅ farā'iẓ-o wājibāt, mustaḥbāt aur muḥarramāt wa makrūḥāt wa-ġhairah ko madde naẓar rakhte huwe niẓāme maṣārif ko ḥasbe ẕail çhe darajāt meṅ taqsīm kiyā jā saktā hai:

Maṣārif	Shar'ī ḥaiṡīyat	Ḥukm
Ḥājāt	Farẓ	Ijāzat
Ẓarūrīyāt	Wājib	Ijāzat
Tas·hīlāt	Mustaḥab	Ijāzat
Taz'īnāt wa Taḥsīnāt	Mubāḥ	Ijāzat
Isrāfāt	Makrūh	Mamnū'
Tabẕīrāt	Ḥarām	Mamnū'

(1) Ḥājāt (absolute needs)

Ḥājāt se murād woh nā-guzīr maṣārife ḥayāt haiṅ jin ke ba-ġhair zindagī guzārna mumkin nahīṅ. Yeh har shaḳhṣ kā bunyādī ḥaq haiṅ aur mu‘āshare ke har fard tak un kī farāhamī riyāsat kā farẓ hai. Bunyādī ṭaur par insānī zindagī kī tīn chīzeṅ ḥājāt ke zumre meṅ ātī haiṅ:

1. Ḳhụrāk (roṭī)
2. Libās (kapṛā)
3. Rahā’ish (makān)

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā irshāde girāmī in ẓarūrīyāt kī ahammīyat par dalālat kartā hai:

لَيْسَ لِابْنِ آدَمَ حَقٌّ فِي سِوَى هَذِهِ الْخِصَالِ: بَيْتٌ يَسْكُنُهُ وَثَوْبٌ يُوَارِي عَوْرَتَهُ، وَجِلْفُ الْخُبْزِ وَالْمَاءِ.[1]

(1) ١- ترمذي، السنن، كتاب الزهد، باب ٣٠، ٤ :٥٧١، رقم: ٢٣٤١
٢ـ حاكم، المستدرک على الصحيحين، ٤ :٣٤٧، رقم: ٧٨٦٦
٣ـ عبد بن حميد، المسند، ١ :٤٦، رقم: ٤٦
٤ـ بيهقي، شعب الإيمان، ٥ :١٥٧، رقم: ٦٨٠

Ibn Ādam ke liye siwā’e in umūr ke ko’ī lāzimī ḥaq nahīṅ: Răhne ke liye ghar, satar dhāṅpne ke liye kapr̥ā aur ẕarūrat kī roṭ̥ī aur pānī.

(2) Zarūrīyāt (necessites)

Ḥājāt ke ba‘d dūsrā darjah ẕarūrīyāt kā hai. Insānī zindagī kī ẕarūrīyāt woh ashyā’ haiṅ jin ke ba-ġhair insān zindah to răh saktā hai lekin yeh zindagī intehā’ī taklīf-dih woh aur kaṭ̥hin hogī. Is liye agar mu‘āshare meṅ har fard ko ḥājāt muyassar ā jā’eṅ to riyāsat kā farẕ hai keh woh sab ke liye bunyādī ẕarūrīyat kā bhī band-o bast kare. Āj ke daur meṅ bijlī, pānī găs, ta‘līm aur ṣeḥḥat aisī bunyādī ẕarūrīyāt haiṅ jin ke ba-ġhair insānī zindagī bŏhat sī muṣībatoṅ aur pareshāniyoṅ meṅ phaṅs jātī hai. Is liye yeh insānī zindagī meṅ ‘wujūb’ kā darjah rakhtī haiṅ.

(3) Tas·hīlāt (facilities & amenities)

Tas·hīlāt se murād woh maṣārife ḥayāt haiṅ jo ek pur-sukūn zindagī guzārne ke liye ẕarūrī haiṅ. Un se zindagī meṅ rāḥat, sahūlat aur āsā’ish muyassar ātī haiṅ. Tas·hīlāt meṅ sawārī (gāṛ̥ī, kār wa-ġhairah) aur zarā’e‘e iblāġh (reḍ̥i’o, ṭ̥īwī wa-ġhairah) jaisī dīgar ashyā’ shāmil haiṅ. Islām niẓame ḥayāt meṅ un ko ‘mustaḥab’ kā darjah ḥāṣil hogā. Lehāẕā agar ko’ī shaḳhṣ rizqe ḥalāl se in tas·hīlāt ko ḥāṣil kar sake to ye us kā ḥaq hai.

(4) Taz’īnāt wa teḥsīnāt (decorations)

Yeh aise maṣārife ḥayāt haiṅ jo insānī zindagī meṅ maḥẕ āsā’ish aur ārā’ish kā bā‘is hote haiṅ, insān kī bunyādī ẕarūrīyāt ke

sāth un kā ko’ī ta‘alluq nahīṅ. Lekin agar ko’ī shaḳhṣ rizqe ḥalāl ke dā’ire meṅ răhte huwe aur apne zere kafālat tamām afrād kā ḥaq adā karne ke sāth sāth taz’īyāt wa tehsīnāt iḳhtiyār kare to yeh us ke liye ‘mubāḥ’ hai.

(5) Isrāfāt (luxuries)

Taz’īnāt wa teḥsīnāt ke ba‘d aglā darjah ta‘ayyushāt wa isrāfāt kā hai. Woh yeh ġhair-ẓarūrī maṣārife ḥayāt haiṅ jo āsā’ish se baṛh kar maḥẓ taṣannu‘, numūd-o numā’ish, be-jā ārā’ish wa zebā’ish aur takalluf par mabnī hote haiṅ. Ek Islāmī mu‘āshare meṅ aisī chīzoṅ ko nā-pasandīdah aur makrūh qarār diyā gayā hai. Is kī mis̱āleṅ muḳhtalif samājī taqrībāt ke mauqe‘ par fuẓūl rasmoṅ aur un par kiyā jāne wālā be-taḥāshah ḳharch haiṅ. Isī ṭarḥ sṭeṭas (status) ke nām par daulat kī be-jā numūd-o numā’ish bhī is zumre meṅ ātī hai.

(6) Tabẕīrāt (extravagances)

Tabẕīrāt se murād woh fuẓūl-ḳharchī, isrāf aur ta‘ayyun taqrībāt haiṅ jo maḥẓ daulat ki numā’ish aur ‘aish-parastī ke iẓhār ke liye mun‘aqid kī jātī haiṅ. Yeh dar ḥaqiqat ‘ām ṣārif kī ẓarūrīyāt wa ḥājāt se zā’id woh fāẓil māl hai jise Āqā’e Do-Jahāṅ ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne shar‘an wa qānūnan mu‘āshare ke maḥrūmul-ma‘īshat afrād kā ḥaq qarār diyā hai. Lehāẕā agar ko’ī un kī ḥaq-talafī karte huwe yeh raqam apne ta‘ayyush aur lahw-o la‘b meṅ ẓā’e‘ kar de to us kā yeh ‘amal hargiz qābile mu‘āfī nah hogā kyūṅ-keh shar‘e mubīn ne aise ‘amal ko ḥarām qarār diyā hai aur us kā insidād Islāmī riyāsat kī ẕimme-dārī hai.

Ġhaur kiyā jā'e keh Fuqahā'e kirām ne peshah-warānah ālāte ḥuraqah, ḥifāẓatī asleḥah aur mausimī lehāẓ se sard-o garm libās, ahle 'ilm ke liye us ke mauẓūʻ ke muṭābiq kutub wa-ġhairah jinheṅ ḥājate aṣlīyah ke zumre meṅ rakhā gayā hai, un kā taʻalluq shaḳhṣī aḥwāl se hai. Is meṅ farq kā pāyā jānā fiṭrī bāt hai. Yeh bhī ẓāhir hai keh yeh ẓarūrīyāte zamānah aur ḥālāt ke leḥāẓ se mutaġhayyir hotī raheṅgī. Libās-o poshāk kā meʻyār badlegā, sawārī meṅ farq hogā, rahā'ish aur sukūnatī makān meṅ naqshah aur suhūlatoṅ ke leḥāẓ se farq hogā aur yeh sārī chīzeṅ ḥājāte aṣlīyah meṅ ḏāḳhil hoṅgī. Al-battah yeh ẓarūr hai keh Fuqahā' ne 'ḥājāt aur teḥsīn-o zīnat' ke dar-miyān jo farq kiyā us kā leḥāẓ rakhā jā'egā aur ḥurmate Zakāṫ kā ḥukm mutaʻayyan karte waqt is ko malḥūẓ rakhā jā'egā keh Zakāṫ kā maṣraf fuqarā' wa masākīn haiṅ.

Pas ḥājāte aṣlīyah kā dā'irah itnā wasīʻ nah ho jā'e keh muraffahul-ḥāl (rozī kī fikr se āzād) log bhī mustaḥiqīne Zakāṫ kī ṣaf meṅ ā jā'eṅ.

Sawāl 16: Tamlīk (yaʻnī mālik banāne) se kyā murād hai?

Jawāb: Tamlīk se murād 'mālik banānā' hai yaʻnī mutaʻalliqah fard yā jamāʻat ko Zakāṫ kā mālik banā diyā jā'e tā-keh māl-dār kā denā aur ḥaqq-dār kā lenā s̱ābit ho jā'e yeh ek taʻbīrī aur ijtehādi mas'alah hai. Zakāṫ kī adā'egī ke ṣaḥīḥ hone ke liye 'tamlīk' ke lāzimī sharṭ hone ke ḥawāle se Fuqahā' ke dar-miyān iḳhtilāf pāyā jātā hai.

Fuqahā'e kirām kā ek ṭabaqah adā'egiye Zakāṫ kī ṣeḥḥat ke liye 'tamlīk shaḳhṣī' ko bunyādī rukn aur sharṭ kā darajah detā hai.

Is ṭabaqe ke mauqif ke muṭābiq māle Zakāṫ ko jab tak Qur'ān ke bayān-kardah maṣārife Zakāṫ, fuqarā' masākīn, ġhurabā' wa bewgān aur yatāmá wa-ġhairah kī ẕātī milkīyat aur infirādī taṣarruf meṅ kullīyatan nah de diyā jā'e, Zakāṫ kī adā'egī durust aur jā'iz nahīṅ hotī aur nah hī mālike māl adā'egiye Zakāṫ ke farīze se 'ŏhdah bar-āmad ho saktā hai. Is taṣawwur ke peshe naẓar log apnī Zakāṫ kī raqam apne mustaḥiq a'izzā' wa aqribā' aur ġharīb gharānoṅ meṅ de dete haiṅ. Unheṅ yeh ḳhayāl răhtā hai keh shāyad qaumī saṭḥ par ijtemā'ī maqāṣid-o maṣāleḥ aur falāḥī manṣūboṅ ke liye Zakāṫ kā diyā jānā az-rū'e sharī'at maqbūl nahīṅ.

Sharṭe tamlīk ke peshe naẓar ba'ẓ fuqahā'e kirām ne bayān kiyā hai keh ḳhānqāheṅ, masājid, sarā'e, pānī kī sabīleṅ aur ḥauẓ banāne, puloṅ kī marammat karne, murdoṅ kī takfīn-o tadfīn jaise nekī ke kāmoṅ meṅ Zakāṫ ko ṣarf karnā jā'iz nahīṅ kyūṅ-keh un meṅ tamlīk (kisī ko mālik banānā) bil-kul nahīṅ pā'ī jātī. Isī ṭarḥ kisī shaḳhṣ ne māle Zakāṫ se ṭa'ām ḳharīdā aur fuqarā' ko ṣubḥ-o shām khānā khilāyā lekin 'ain ṭa'ām un ke sipurd nahīṅ kiyā to Zakāṫ kī adā'egī durust nah hū'ī kyūṅ-keh is ṣūrat meṅ tamlīk nahīṅ hū'ī. Isī ṭarḥ agar ṣāḥibe niṣāb ne māle Zakāṫ se kisī zindah faqīr kā qarẓ us ke ḥukm ke ba-ġhair adā kar diyā to yeh bhī jā'iz nahīṅ kyūṅ-keh is ṣūrat meṅ bhī faqīr ko mālik nahīṅ banāyā gayā. Isī ṭarḥ agar kisī shaḳhṣ ne māle Zakāṫ se ġhulām ḳharīd kar āzād kar diyā to yeh jā'iz nahīṅ.

Is ke bar-'aks ba'ẓ fuqahā'e kirām kā mauqif hai keh adā'egiye Zakāṫ meṅ tamlīk ẓarūrī nahīṅ kyūṅ-keh infirādī tamlīk kā ma'ná wa mafhūm Āyate Maṣārif ke siyāq-o sibāq se aḳhẕ hotā

hai nah iqtiẓā’un-naṣ se wāẓeḥ hotā hai. Qur’ān wa Ḥadīs̠ meṅ is tāwīl-o ta‘bīr kī ko’ī dalīl nahīṅ miltī, nah aqwāl-o ās̠āre Ṣaḥābah se is kī ko’ī tā’īd miltī hai aur nah hī fuqahā’e kirām kī ṭaraf se bayān-kardah Zakāṫ kā shar‘ī ma‘ná tamlīk ke taṣawwur ko ujāgar kartā hai.

Sawāl 17: Tamlīk ke sharṭ hone meṅ iḳhtilāf kī waj·h kyā hai?

Jawāb: Adā’egiye Zakāṫ ke ṣaḥīḥ hone ke liye tamlīk ke sharṭ hone ke bāre meṅ Fuqahā’ ke dar-miyān iḳhtilāf kī waj·h Āyate Maṣārife Zakāṫ meṅ kalimah ‘لِ’ meṅ muḳhtalif ma‘ānī kā eḥtemāl pāyā jātā hai. Āyate Maṣārif mulāḥaẓah ho:

اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَالْمَسٰكِيْنِ وَالْعٰمِلِيْنَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوْبُهُمْ وَفِی الرِّقَابِ وَالْغَارِمِيْنَ وَفِیْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ؕ فَرِيْضَةً مِّنَ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ۝ (1)

Be-shak ṣadaqāt (Zakāṫ) maḥẓ ġharībоṅ aur mŏḥtājoṅ aur un kī wuṣūlī par muqarrar kiye ga’e kār-kunoṅ aur aise logoṅ ke liye haiṅ jin ke diloṅ meṅ Islām kī ulfat paidā karnā maqṣūd ho aur (mazīd yeh keh) insānī gardanoṅ ko (ġhulāmī kī zindagī se) āzād karāne meṅ aur qarẓ-dāroṅ ke bojh utārne meṅ aur Allāh kī rāh meṅ aur musāfiroṅ par (Zakāṫ kā ḳharch kiyā jānā ḥaq hai). Yeh (sab) Allāh kī ṭaraf

(1) التوبة، ٩: ٦٠

se farẕ kiyā gayā hai aur Allāh ḳhūb Jān·ne wālā baṛī Hikmat wālā hai.

Mundarija'e bālā Āyate maṣārif meṅ لِلْفُقَرَآءِ kī 'لِ' kī maqṣadīyat aur ma'nawī taḥqīq-o ta'ayyun par Mufassirīne kirām aur Ahle 'Ilm ke hāṅ mas'ala'e tamlīk kā iḳhtilāf paidā huwā. Is kī muḳhtalif tashrīḥāt-o tauẕīḥāt pesh kī ga'īṅ. 'Arabī luġhat meṅ lām darje zail muḳhtalif ma'ānī ke liye iste'māl hotā hai:

1. **Lām** ba-rā'e ajal (ke liye)
2. **Lām** ba-rā'e iḳthtiṣāṣ (ḳhāṣ karna)
3. **Lām** ba-rā'e istiḥqāq (miqdār honā)
4. **Lām** ba-rā'e tamlīk (mālik honā)
5. **Lām** ba-rā'e intifā' (fā'idah pahŏṅchānā)
6. **Lām** ba-rā'e taqdīr mafrūẕah (takmīle amr)

'Ām ṭaur par لام ya'nī 'لِ' kā ma'ná 'ke liye' kiyā jātā hai, is 'ke liye' se kyā murād hai? Is kī tafsīr-o tashrīḥ meṅ jā ke mas'alah pechīdah ho gayā hai. Jo Fuqahā' adā'egiye Zakāṫ ke ṣaḥīḥ hone ke liye tamlīk ko sharṭ qarār dete haiṅ un ke nazdīk Āyate Maṣārif meṅ 'لِ' ba-rā'e tamlīk hai aur jo Fuqahā' aur A'imma'e Tafsīr 'لِ' ko tamlīk ke liye nahīṅ mānte un ke nazdīk Āyat meṅ 'لِ' dūsre ma'ānī ya'nī taḳhṣīṣ, isteḥqāq, intifā' aur iḳhtiṣāṣ ke liye iste'māl huwā hai.

Phir woh 'Ulamā' wa Fuqahā' aur Mufassirīne kirām jinhoṅ ne mas'ala'e Zakāṫ meṅ zarā saḳht mauqif iḳhtiyār kiyā hai aur 'لِ'

ke ma'ná ke ta'ayyun meṅ 'tamlīk' ko ķhāṣ kiyā hai, un ke hāṅ bhī ṣirf darje zail pǎhlī chār maddāt meṅ infirādī wa shaķhṣī tamlīk pā'ī jātī hai:

1. Fuqarā'
2. Masākīn
3. 'Āmilīne Zakāṫ yā Zakāṫ kā inteẓāmī aur mālī idārah
4. Mu'allifaṫul-qulūb

Jab-keh darje zail chār maddāt ijtemā'ī maqāṣid-o maṣāleḥ ke liye qarār dī jātī haiṅ:

1. al-Riqāb (ġhulāmoṅ kī āzādī)
2. al-Ġhārimūn (maqrūẓ)
3. Fī sabīlillāh
4. Ibnus-sabīl

Ba'z Fuqahā'-o Mufassirīn ke nazdīk pǎhlī lām - لِلْفُقَرَآءِ – sire se tamlīk ke liye hai hī nahīṅ. Is mauqif ke ḥāmil Fuqahā', wa Mufassirīn jumlah maṣārife Zakāṫ meṅ se kisī meṅ bhī infirādī ṭaur par māle Zakāṫ kā mālik banā dene ko sharṭ qarār nahīṅ dete; al-battah infirādī ṭaur par kisī ko māle Zakāṫ deṅ aur mālik banā'eṅ to ḥaraj nahīṅ. Lehāzā Zakāṫ kisī qism kī sharṭ ke ba-ġhair bhī adā ho jā'egī.

Rājeḥ qaul

Muḳhtalif Fuqahā’e kirām ke ijmālī mauqif se bunyādī nuktah băḥr-ḥāl wāẕeh ho jātā hai keh adā’īgiye Zakāṫ meṅ tamlīk zātī sharṭ nahīṅ bal-keh is meṅ baṛī wus‘at pā’ī jāti hai aur adā’īgiye ke liye bŏhat-se ṭarīqe apnā’e jā sakte haiṅ. Chunāṅ-cheh yeh taṣawwur karnā keh Zakāṫ ṣirf infirādī ṭaur par logoṅ ko dene se hī adā hogī, ijtemā‘ī maqāṣid-o maṣāleḥ par ḳharch nahīṅ ho saktī, yeh taṣawwur sire se kisī fiqhī maẕhab meṅ nahīṅ hai, nah Aḥnāf aur nah Mālikiyoṅ kā hai, nah Shawāfi‘ aur Ḥanābilah kā yeh qaul hai.

Tamām Fuqahā’e kirām kā yeh muttafiqah uṣūl hai keh sharī‘ate muṭahharah meṅ kisī qism kī ziyādatī, bilā dalīle shar‘ī Qur’ānī ‘ulūm kī taḳhṣīṣ aur kisī muṭlaq kī taqyīd-o tashrīṭ kā ḥaq kisī farde bashar ko ḥāṣil nahīṅ, jab tak keh us kī aṣl sharī‘at meṅ maujūd nah ho. Chunāṅ-cheh qā’ide ke muṭābiq Āyate maṣārif meṅ Zakāṫ-o ṣadaqāt kī adā’egī ke bāb meṅ tamlīk kī sharṭ ‘ā’id karnā aur لِلْفُقَرَاءِ ke lām ko tamlīk ke liye ḳhāṣ karnā Kitābullāh ke muṭlaq ḥukm ko muqayyad karnā hai, jab-keh taqyīd kī ko’ī aṣl sharī‘at meṅ maujūd nahīṅ hai.

Āyate Maṣārif ke siyāq-o sibāq se bhī is mauqif kī tā’īd hotī hai keh ‘tamlīke shaḳhṣī’ sharṭ nah ho.

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّلْمِزُكَ فِي الصَّدَقٰتِ ج فَاِنْ اُعْطُوْا مِنْهَا رَضُوْا وَاِنْ لَّمْ يُعْطَوْا مِنْهَآ اِذَا هُمْ يَسْخَطُوْنَ۝ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوْا مَآ اٰتٰهُمُ اللّٰهُ وَ

رَسُوْلُهٗ ۙ وَ قَالُوْا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِيْنَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَ رَسُوْلُهٗۤ ۙ اِنَّاۤ اِلَى اللّٰهِ رٰغِبُوْنَ۝[1]

Aur un hī meṅ se baʻẕ aise haiṅ jo ṣadaqāt (kī taqsīm) meṅ Āp par ṭaʻnah-zanī karte haiṅ, phir agar unheṅ un (ṣadaqāt) meṅ se kuçh de diyā jā’e to woh rāẓī ho jā’eṅ aur agar unheṅ us meṅ se kuçh nah diyā jā’e to woh fauran ḳhafā ho jāte haiṅ. Aur kyā hī achçhā hotā agar woh log is par rāẓī ho jāte jo un ko Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) ne ‘aṭā farmāyā thā aur kăhte keh hameṅ Allāh kāfī hai. ‘An-qarīb hameṅ Allāh Apne faẕl aur Us kā Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam mazīd) ‘aṭā farmā’egā. Be-shak ham Allāh hī kī ṭaraf rāġhib haiṅ (aur Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Usī kā wāsiṭah aur wasīlah hai, us kā denā bhī Allāh hī kā denā hai. Agar yeh ‘aqīdah rakhte aur ṭaʻnah-zanī nah karte to yeh beh-tar hotā).”

Yahāṅ un munāfiqīn kā zikr ho rahā hai, jo apne zātī nuqṣān kī waj·h se Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke bāre meṅ sū’e ẓan rakhte the keh agar un kī ḳhwāhish ke muṭābiq ṣadaqāt meṅ se de diyā jātā to ḳhūb taʻrīfeṅ kiyā karte aur agar aisā nah hotā to ilzām-tarāshī karte keh (maʻādha Allāh)

(1) التوبہ، ۹ :۵۸-۵۹

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne jānib-dārī kā s̱ubūt diyā hai.

Un munāfiqīn ke nifāq, ṭam‘a aur ḥirṣ ko wā-shigāf alfāẓ meṅ bayān karte huwe unheṅ mutanabbeh kiyā jā rahā hai keh tum Zakāṫ-o ḳhairāt ke mustaḥiq nahīṅ ho bal-keh is ke aṣl ḥaq-dār to fuqarā’ wa masākīn haiṅ. Chunāṅ-cheh Āyat kā siyāq-o sibāq bhī isī bāt kā mutaqāẕī hai keh yeh lām ‘tamlīk’ ke liye nahīṅ bal-keh iḳhtiṣāṣ hī ke liye hai. Siyāq-o sibāq se yehī mafhūm wāẕeḥ hotā hai keh yahāṅ māl ko kisī kī milk meṅ dene kī ko’ī ṣarāḥat nahīṅ bal-keh yahāṅ to mustaḥiqīne Zakāṫ-o ḳhairāt kī aṣnāf ko tafṣīl ke sāth bayān karnā maqṣūd hai.

Aḥmad bin Munīr Iskandarī ne **al-Kashshāf** ke ḥāshiye meṅ is amr kī taṣrīḥ kī hai keh Āyate Maṣārif kā siyāq tamlīk ko bayān nahīṅ kartā.

لا يساعده السياق، فإن الآية مصدرة بكلمة الحصر الدالة على أنّ غيرهم لا يستحق فيها نصيباً؛ فهذا هو الغرض الذى سبقت لهم فلا اقتضاء فيها لما سواه، (والله أعلم).[1]

Āyat kā siyāq bhī lāme tamlīk ke taṣawwur kī muwāfaqat nahīṅ kartā kyūṅ-keh Āyate mubārakah to kalima’e ḥaṣr - إِنَّمَا - se shurū‘ ho rahī hai. Jo is chīz par dalālat kartā hai keh in ke ‘ilāwah ko’ī ḥaq-dār nahīṅ hai. Yehī woh ġharaẓ hai jis

(1) ابن المنير، الانتصاف على الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، ٢: ٢٨٢

kī waj·h se kalām ko lāyā gayā hai. So is mafhūm ke lene le liye Āyat meṅ ko'ī taqāẓā (dalīl) nahīṅ aur nah hī is ke ‘ilāwah ko'ī aur qarīnah maujūd hai.

Ḳhulāṣa'e kalām

Dalā'ile Qur'ānīyah aur aqwāle A'immah wa Fuqahā' kī raushnī meṅ ek wāẓeḥ mauqif sāmne ātā hai woh yeh keh lām barā'e tamlīk murād lenā kisī ṣūrat bhī durūst nahīṅ hai kyūṅ-keh ‘aql kā taqāẓā bhī yehī hai keh tamlīk sharṭ nah ho. Nīz adā'īgiye Zakāṫ kā mudd‘ā aur maqṣad diloṅ se māl kī maḥabbat ko kam karnā hai. Ab is maqṣad ko pūrā karne ke liye tamlīk ẓarūrī nahīṅ, ḳhwāh yeh maqṣad infirādī ṭarīq par pūrā ho yā ijtemā‘ī par, har ṭarḥ durust hai. Lehāẕā beh-tar yehī hai keh agar ko'ī mustaḥiq mil jā'e to fabehā warnah ijtemā‘ī falāḥ-o beh-būd ke manṣūboṅ par Zakāṫ kā māl ḳharch kiyā jā'e. Yeh Islām ke taqāẓoṅ ke ‘ain muṭābiq hai kyūṅ-keh Islām ṣirf infirādī ‘amal kā nahīṅ bal-keh ijtemā‘ī ‘amal kā Dīn bhī hai.

Sawāl 18: Adā'īgiye Zakāṫ kā ăḥsan ṭarīqah kyā hai?

Jāwāb: Adā'egiye Zakāṫ kā aḥsan ṭarīqah yeh hai keh Qur'āne Ḥakīm kī rū se batā'e ga'e āṫh maṣārif meṅ se sab se păhle apne ġharīb-o mustaḥiq rishte-dāroṅ, paṛosiyoṅ, milne wāloṅ, apne ham-peshah, apne shahr wāloṅ aur ba‘d meṅ dūsroṅ logoṅ ko Zakāṫ dī jā'e. Isī ṭarḥ jo log ḳhụd baṛh kar sawāl nahīṅ karte aur ġhurbat ke bā-wujūd ḳhud-dār aur ġhairat-mand hote haiṅ unheṅ talāsh kar ke Zakāṫ-o ṣadaqāt diye jā'eṅ. Aur yeh afrād Mundarija'e bālā

maṣārifīn se ziyādah ẕarūrat-mand hoṅ to unheṅ Zakāṫ dene meṅ muqaddam rakhā jā saktā hai.

'Ilāwah az-īṅ kisī ḳhidmat yā kisī kām kī ujrat ke ṭaur par Zakāṫ denā jā'iz nahīṅ, hāṅ agar māle Zakāṫ se faqīr ke liye ko'ī chīz ḳharīd kar un meṅ taqsīm kar dī jā'e to jā'iz hai.

Sawāl 19: Kyā Dīne Islām 'amal meṅ infirādīyat par ijtemā'īyat ko tarjīḥ detā hai?

Jawāb: Dīne Islām ke bil-'umūm har bāb meṅ infirādīyat par ijtemā'īyat ko tarjīḥ dī ga'ī hai kyūṅ-keh Islām ṣirf infirādī 'amal kā nahīṅ bal-keh ijtemā'ī 'amal kā Dīn bhī hai. Islām ke pāṅch arkān meṅ shahādate Tauḥīd wa Risālat ke 'aqīde ke 'ilāwah bāqī chār arkāne shahādate Tauḥīd wa Risālat ke 'aqīde ke 'ilāwah bāqī chār arkān meṅ se har ek meṅ ijtemā'īyat ke taṣawwur ko tarjīḥ ḥāṣil hai. Mis̱āl ke ṭaur par:

<u>1. Iqāmate Salāṫ</u>

Namāz ke qā'im karne meṅ bā-jamā'at Namāz kī adā'egi ajr-o s̱awāb aur dīgar ḥikmatoṅ ke e'tebār se infirādī ṭaur par Namāz adā karne se ziyādah afẕal hai ḥāl-āṅ-keh Allāh kī 'ibādat meṅ jitnī yak-sū'ī band kamre meṅ paidā hotī hai aur Allah ke sāth ta'alluqe bandagī ke jitne imkānāt ḳhalwat meṅ raushan hote haiṅ itne imkānāt ba-ẓāhir khule bandoṅ, Namāziyoṅ meṅ khaṛe ho kar 'ibādat karne meṅ nahīṅ răhte. Tā-ham Allāh Rabbu al-'Izzat ne bā-jamā'at Namāz ko infirādī Namāz se ziyādah bā'is̱e ajr-o s̱awāb aur afẕal qarār diyā hai aur ijtemā'ī 'amal ko infirādī 'amal par ziyādah faẕīlat baḳhshī hai. Isī ṭarḥ namāze Jumu'ah kī ijtemā'īyat ko s̱awāb

ke e‘tebār se baṛhā diyā, phir Allāh Ta‘ālá ne sāl ke ba‘d ‘Īdayn kī namāzoṅ kī faẕīlat ko ijtemā‘īyat ke bā‘i̱s baṛhā diyā. Chunāṅ-cheh Namāz ke ‘amal meṅ ijtemā‘īyat ko infirādīyat par tarjīḥ dī ga’ī hai.

2 Rozah

Yeh ek aisā ‘amal hai jis meṅ fī nafsihī ijtemā‘īyat mumkin nahīṅ kyūṅ-keh Rozah har shaḳhṣ kā ẕātī aur infirādī ‘amal lagtā hai, magar us meṅ bhī Allāh Ta‘ālá ne ijtemā‘īyat ko dāḳhil farmā diyā. Ramaḍānu al-mubārak ke mahīne meṅ sab Musalmān ikaṭṭhe ek muqarrarah waqt par Rozah rakhte aur ifṭār karte haiṅ. Nīz ifṭārī karwāne par ziyādah ajr-o s̱awāb kī nūwīd sunā’ī ga’ī hai. Phir Roze ke ba‘d namāze tarāwīḥ kī ṣūrat meṅ Qiyāmu al-Layl ko Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Sunnat banā diyā. Din ko ṣiyām aur rāt ko qiyām kī ṣūrat meṅ infirādī aur ijtemā‘ī donoṅ ‘amal Roze meṅ dāḳhil ho ga’e. Is ṭarḥ Roze meṅ bhī Allāh Rabbu al-‘Izzat ne ka’ī jihatoṅ se ijtemā‘īyat ko pasand farmāyā.

3 Zakāṫ

Zakāṫ aisī mālī ‘ibādat hai jis kī adā’egī meṅ infirādī aur ijtemā‘ī donoṅ păhlū pā’e jāte haiṅ lekin har ‘amal aur ‘ibādat meṅ Allāh Ta‘ālá ne ijtemā‘īyat ko pasand farmāyā. Lehāẕā agar Zakāṫ kī adā’egī ko bhī infirādī kī ba-jā’e ijtemā‘ī manṣūbah-bandī ke tābe‘ kar diyā jā’e to ijtemā‘ī ṭaur par mu‘āsharatī saṭḥ par ġhurbat aur taṅg-dastī kī zindagī se najāt ḥāṣil kī jā saktī hai. Warnah das bīs sāl păhle jo gharānah Zakāṫ letā thā āj bhī woh mustaḥiq hai. Us infirādī Zakāṫ kā kyā maṣraf huwā keh jis meṅ Dīn kā manshā’ hī

sire se pūrā nahīṅ hotā. Pas dīgar ʻibādāt kī ṭarḥ adā'egiye Zakāṫ meṅ bhī infirādīyat kī ba-jā'e ijtemāʻīyat kā pǎhlū ġhālib hai.

4. Ḥaj

Yeh sar-ā-sar ijtemāʻī ʻamal hai, infirādī ṭaur par hotā hī nahīṅ. Maidāne ʻArafāt meṅ Allāh Rabbu al-ʻIzzat ne sab ko jamʻa farmā diyā. Ṭawāfe Kaʻbah ijtemāʻī ṭaur par ho rahā hai. Ṣafā wa Marwah kī saʻy ijtemāʻī ho rahī hai. Muzdalifah, ʻArafāt aur maqāme Miná kā qiyām ijtemāʻī hai. Isī ṭarḥ Qurbānī kā ʻamal lākhoṅ afrād yak-jā ho kar sar-anjām de rahe haiṅ aur لَبَّیکَ اَللّٰھُمَّ لَبَّیکَ ke tarāne ba-yak āwāz guṅj rahe haiṅ. Goyā apne ghar kī ḥāẓirī bhī ijtemāʻī shakl meṅ pasand farmā'ī aur ḥukm diyā:

وَاَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ.(1)

Aur tum logoṅ meṅ Ḥaj kā baland āwāz se eʻlān karo.

Tā-keh log ikaṭṭhe ho kar ā'eṅ aur Allāh ke ghar kā ṭawāf kareṅ aur manāsike Ḥaj adā kareṅ.

Maẕkūrah bālā arkāne Islām kā ba-naẓare ġhā'ir jā'izah liyā jā'e to yeh bāt wāẓeḥ hotī hai keh Allāhu subḥānahu wa-Taʻālá ne tamām ʻibādāt meṅ infirādīyat rakhī hai magar us par ijtemāʻīyat kā raṅg chaṛhāyā aur ijtemāʻīyat ko afzal banā diyā aur baʻẓ jag·hoṅ par infirādīyat rakhī hī nahīṅ, sārī ijtemāʻīyat rakh dī hai.

(1) الحج، ۲۲: ۲۷

Sawāl 20: Zakāṫ infirādī ṭaur par adā karnā beh-tar hai yā ijtemaʿī ṭaur par?

Jawāb: Zakāṫ adā karne kī do ṣūrateṅ haiṅ: ek infirādī aur dūsrī ijtemaʿī. Zakāṫ kī adā'egī infirādī ṭaur par kī jā'e yā ijtemāʿī manṣūbah-bandī ke tăḥt kī jā'e fā'edah donoṅ ṣūratoṅ meṅ ḥāṣil hotā hai. Lekin dūr-ras natā'ij ke eʿtebār se dekhā jā'e to ijtmāʿī manṣūbah-bandī ke tăḥt Zakāṫ dene ke fawā'id ziyādah haiṅ. Ma̱salan infirādīyat yeh hai keh kisī ġharīb ko Zakāṫ de dī jā'e. Is par thoṛī sī ijtemāʿīyat yeh hai keh ba-jā'e ek fard ko dene ko pūre gharāne ko Zakāṫ dī jā'e. Is ṭarḥ ek-ek fard ko thoṛī-thoṛī Zakāṫ dete raheṅge to woh hameshah maṅgtā banā rahegā. Al-battah agar kisī ek mustaḥiq gharāne ko māle Zakāṫ de diyā to is gharāne ke ḥālāt saṅwar jā'eṅge. Lehāẕā ek fard par māle Zakāṫ ḳharch karne kī ba-jā'e pūre ek gharāne ke muʿāshī ḥālāt saṅwār denā ziyādah afẕal hai. Lekin is se bhī barḥ kar agar zaḳāṫ kisī Baitul-māl meṅ jamʿa karwā'ī ja'e to ijtemāʿī manṣubah-bandī ke tăḥt rozgār kā aisā silsilah waẕʿ kiyā jā saktā hai keh jis gharāne par ek musht raqam ḳharch kī jā'egī woh gharānah ā'indah Zakāṫ lene wālā nahīṅ rahegā bal-keh ho saktā hai keh woh Zakāṫ dene wālā ban jā'e. Ma̱salan mustaḥiq gharānoṅ kī khawātīn ko silā'ī kaṛhā'ī kā kām sikhā deṅ, phir silā'ī mashīn wa-ġhairah ḳharīd kar deṅ, kuçh naqdī bhī de deṅ jis se woh apnā kām kar sakeṅ. Is ṭarḥ woh mā'eṅ, băḥneṅ ʿizzat ke sāth apnā rozgār kamā sakeṅgī aur ā'indah un ke hāth kisī ke āge nahīṅ phaileṅge. Isī ṭarḥ mā'ikro fā'ineṅsing (micro financing) ke zarīʿe logoṅ ko choṭe-çhoṭe kārobār karā'e jā sakte haiṅ tā-keh woh ghar baiṭhe apnī rozī kamā kar bā-ʿizzat zindagī basar kar sakeṅ.

Al-ġharaz Zakāṫ ko infirādī ṭaur par dene kī ba-jā'e ijtemā'ī manṣūbah-bandī ke tābe' kar deṅ to ġharīb gharānoṅ kī dā'imī taqdīr badalnā shurū' ho jā'egī. Is e'tebār se Allāh Ta'ālá ke hāṅ aur Dīne Islām meṅ infirādī a'māl se ijtemā'ī a'māl ko buland rakhā gayā hai. Ijtemā'ī 'amal meṅ manṣūbah-bandī hotī hai aur is manṣūbah-bandī se pūrī qaum ke mustaḥiq afrād kā muqaddar badal jātā hai, jaise Hazrat 'Umar bin 'Abd al-'Azīz raḍiya Allāhu 'anhu ke daure ḥukūmat meṅ ek waqt aisā bhī āyā keh Zakāṫ dene wāle to the magar lene wālā ko'ī nah thā. Tārīkhe Islām ke muṭā'alah se patah chaltā hai keh 'ăhde Nabawī, 'ăhde Ḳhulafā'e rāshidīn aur mā-ba'd adwār meṅ Zakāṫ kā institution hameshah riyāsat ke pās rahā hai jo markazī saṭḥ par Zakāṫ kī collection aur distribution kā ehtemām kartī thī. Yehī waj·h hai keh māle Zakāṫ se wasī' fawā'id aur dūr-ras natā'ij ḥāṣil hote the.

Sawāl 21: Maṣārife Zakāṫ kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Maṣārif maṣraf kī jam'a hai. Maṣārife Zakāṫ se murād woh maddāt haiṅ jin par māl ḳharch kiyā jā saktā hai, jaisā keh Ḥadīs̲e mubārakah meṅ hai. Ḥaẕrat Ziyād bin Ḥārith Ṣudā'ī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ:

أَمَّرَنِي رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ عَلٰى قَومِي، فَقُلْتُ: يَا رَسُوْلَ اللهِ، أَعْطِنِي مِنْ صَدَقَاتِهِمْ. فَفَعَلَ وَكَتَبَ لِي بِذٰلِكَ كِتَابًا. فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُوْلَ اللهِ، أَعْطِنِي مِنَ الصَّدَقَةِ. فَقَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ لَمْ يَرْضَ بِحُكْمِ نَبِيٍّ وَلَا غَيْرِهِ فِي

الصَّدَقَاتِ، حَتّٰى حَكَمَ فِيْهَا هُوَ مِنَ السَّمَاءِ، فَجَزَّأَهَا ثَمَانِيَةَ أَجْزَاءٍ، فَإِنْ كُنْتَ مِنْ تِلْكَ الْأَجْزَاءِ أَعْطَيْتُكَ مِنْهَا.[1]

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne mujhe merī qaum kā Amīr muqarrar farmāyā to maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe in ke ṣadaqāt meṅ se kuçh dījiye. Chunāṅ-cheh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne aisā kiyā aur mujhe us ke muta‘alliq tăḥrīr ‘aṭā farmā’ī. Phir ek dūsrā shaḳhṣ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir huwā to us ne bhī ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe māle Zakāṫ meṅ se kuçh dījiye. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā: Allāh tabārak wa-Ta‘ālá Zakāṫ ke silsile meṅ Nabī yā kisī aur shaḳhṣ ke (ẕātī) faiṣle ko pasand nahīṅ kartā ḥattá keh us ne āsmān se faiṣlah nāzil farmāyā. Us ne māle Zakāṫ ko āṭh qism ke logoṅ meṅ taqsīm farmāyā hai, agar tum bhī un meṅ se ho to ā’o maiṅ tumheṅ us meṅ se detā hūṅ.

---

(1) ١- أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب من يعطي من الصدقة وحد الغني ٢ :١١٧، رقم: ١٦٣٠

٢ـ طحاوی، شرح معاني الآثار، كتاب الزكاة، باب ذي المرة السوي الفقير هل يحل له الصدقة أم لا، ٢ :٦٥، رقم: ٢٩٣٧

٣ـ بيهقى، السنن الكبرىٰ، ٤ :١٧٣، رقم: ٥٢٢٧

Sawāl 22: Maṣārife Zakāṫ kitne aur kaun-se haiṅ?

Jawāb: Qur'āne Ḥakīm kī rū se maṣārife Zakāṫ āṭh haiṅ. Qur'āne Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

إِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَالْمَسٰكِيْنِ وَالْعٰمِلِيْنَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوْبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِيْنَ وَفِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ط فَرِيْضَةً مِّنَ اللّٰهِ ط وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ (1)

Be-shak ṣadaqāt (Zakāṫ) mǎḥẓ ġharīboṅ aur mŏḥtājoṅ aur un kī wuṣūlī par muqarrar kiye ga'e kārindoṅ aur aise logoṅ ke liye haiṅ jin ke diloṅ meṅ Islām kī ulfat paidā karnā maqṣūd ho aur (mazīd yeh keh) insānī gardanoṅ ko (ġhulāmī kī zindagī se) āzād karāne meṅ aur qarẓ-dāroṅ ke bojh utārne meṅ aur Allāh kī rāh meṅ aur musāfiroṅ par (Zakāṫ kā ḳharch kiyā jānā ḥaq hai). Yeh (sab) Allāh kī ṭaraf se farẓ kiyā gayā hai, aur Allāh ḳhūb jān·ne wālā baṛī ḥikmat wālā hai.

Āyate mubārakah kī raushanī meṅ āṭh maṣārif darje zail haiṅ:

1. Furqarā'
2. Masākīn
3. 'Āmilīn
5. Riqāb
6. Ġhārimīṅ
7. Fī sabīlillāh

(1) التوبة، ٩: ٦٠

4. Tālīfe qulūb
8. Ibn al-Sabīl

Sawāl 23: Faqīr kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Fuqahā' ke nazdīk faqīr woh hai jis ke pās kuḉh nah kuḉh māl hotā hai magar woh niṣāb se kam ho keh us kī bunyādī ẕarūrīyāte zindagī bhī pūrī nah ho sakeṅ. Yeh Zakāṫ kā păhlā maṣraf hai.

Ḥaẕrat 'Abd Allāh Ibn 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne Ḥaẕrat Mu'ādh bin Jabal raḍiya Allāhu 'anhu ko Yaman kī ṭaraf bhejā to un ko hidāyat kī keh Allāh Ta'ālá ne Musalmānoṅ par Zakāṫ farẕ kī hai, jo daulat-mandoṅ se le kar fuqarā' ko dī jā'egī.

Sawāl 24: Miskīn kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Miskīn faqīr kī nisbat ziyādah taṅg-dast aur ḳhastah hāl hotā hai. Yeh Zakāṫ kā dūsrah maṣraf hai. Yeh bhī faqīr kī ṭarḥ dūsroṅ ke mālī ta'āwun kā mŏḥtāj hotā hai jaisā keh Ḥadīse mubārakah meṅ hai. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

> Miskīn woh nahīṅ hai jo logoṅ meṅ ghūmtā răhtā hai aur ek luqmah yā do luqmeṅ aur ek khajūr yā do khajūreṅ le kar chalā jātā hai. Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn ne 'arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Phir miskīn kaun hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā: Jis ke pās itnā māl nah ho jo us kī ẕarūrīyāt se us

ko mustaġhnī kar de aur nah us ke ās̱ār se miskīnī aur faqr kā patā chale tā-keh us par ṣadaqah kiyā jā'e aur nah woh logoṅ se sawāl kartā ho.[1]

Sawāl 25: 'Āmilīn kise kăhte haiṅ?

Jawāb: 'Āmilīn aise afrād jo ḥukūmat kī ṭaraf se Zakāṫ-o 'Ushr wuṣūl karne par māmūr hoṅ. Un sab ko Zakāṫ faṅḍ se ujrat yā tanḳhẉāh dī jā'egī ḳhẉāh Amīr hoṅ yā ġharīb aur yeh Zakāṫ kā tisrā maṣraf haiṅ.

Ḥaẕrat 'Abd Allāh bin Sa'dī raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ:

أَنَّهٗ قَدِمَ عَلٰى عُمَرَ فِي خِلَافَتِهٖ، فَقَالَ لَهٗ عُمَرُ: أَلَمْ أُحَدَّثْ أَنَّکَ تَلِيَ مِنْ أَعْمَالِ النَّاسِ أَعْمَالًا، فَإِذَا أُعْطِيْتَ الْعُمَالَةَ كَرِهْتَهَا؟ فَقُلْتُ: بَلٰى. فَقَالَ عُمَرُ: مَا تُرِيدُ إِلٰى ذٰلِکَ؟ فَقُلْتُ: إِنَّ لِي أَفْرَاسًا وَأَعْبُدًا، وَأَنَا بِخَيْرٍ، وَأُرِيدُ أَنْ تَكُونَ عُمَالَتِي صَدَقَةً عَلَى الْمُسْلِمِيْنَ. قَالَ عُمَرُ: لَا تَفْعَلْ، فَإِنِّي كُنْتُ أَرَدْتُ الَّذِي أَرَدْتَ، فَكَانَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَسَلَّمَ يُعْطِيْنِي الْعَطَاءَ، فَأَقُوْلُ: أَعْطِهٖ أَفْقَرَ إِلَيْهِ مِنِّي، حَتّٰى أَعْطَانِي مَرَّةً مَالًا، فَقُلْتُ: أَعْطِهٖ أَفْقَرَ إِلَيْهِ مِنِّي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَسَلَّمَ: خُذْهُ،

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب قول الله تعالی: لا یسئلون الناس إلحافًا، ۲: ۵۳۸، رقم: ۱۴۰۹

فَتَمَوَّلْهُ، وَتَصَدَّقْ بِهٖ، فَمَا جَائَکَ مِنْ هٰذَا الْمَالِ وَأَنْتَ غَيْرُ مُشْرِفٍ وَلَا سَائِلٍ فَخُذْهُ، وَإِلَّا فَلَا تُتْبِعْهُ نَفْسَکَ.(1)

Jab woh Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ke zamāna’e ḳhilāfat meṅ un ke pās ḥāẓir huwe the to Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne un se farmāyā: Kyā mujh se yeh bayān nahīṅ kiyā gayā keh tum logoṅ kā kām karte ho aur jab tumheṅ mu‘āwaẓah diyā jātā hai to tum use nā-pasand karte ho? Pas maiṅ ne khā: Hāṅ! Aisā hī hai. Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: us se tumhārā maqsad kyā hai? Maiṅ ‘arẓ guzār huwā keh mere pās ghoṛe aur ġhulām haiṅ aur maiṅ māl bhī rakhtā hūṅ, is liye chāhtā hūṅ keh merī ujrat Musalmānoṅ par ḳhairāt hotī rahe. Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā keh aisā nah karo kyūṅ-keh maiṅ ne bhī aisā hī irādah kiyā thā jo tum ne kiyā hai, jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne mujhe māl ‘aṭā farmāte to maiṅ ‘arẓ kartā keh fulāṅ ko de dījiye keh woh mujh se ziyādah ẓarūrat-mand hai. Yahāṅ tak keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne

(1) ١- :بخاری، الصحیح، کتاب الأحکام، باب رزق الحکام والعاملین علیها ٦ :٢٦٢٠، رقم ٦٧٤٤

٢ـ أحمد بن حنبل، المسند، ١ :١٧، رقم: ١٠٠

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ١ :٢١، رقم: ١٣٦

٤ـ نسائی، السنن، کتاب الزکاة، باب من آتاه الله مالا من غیر مسألة، ٥ ١٠٤، رقم: ٢٦٠٧

mujhe ek daf‘ah māl ‘aṭā farmāyā to maiṅ ne ‘arẕ kiyā keh use kisī aur ko ‘aṭā farmā dījiyeh jo mujh mujh se ziyādah ẕarūrat-mand hai. Yahāṅ tak keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne mujhe ek da‘ah māl ‘aṭā farmāyā to maiṅ ne ‘arẕ kiyā keh use kisī aur ‘aṭā farmā dījiye jo mujh se baṛh kar ḥājat-mand ho. To Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā: ise le lo aur māl-dār ban kar ḳhairāt karo. Agar māl tumhāre pās is ṭarīqe se ā’e keh tum us ke muntaẓir aur sā’il nah ho to use le lo warnah apne dil ko us ke pīçhe nah chalā’o.

Sawāl 26: Tālīfe qalb se kyā murād hai?

Jawāb: Zakāṫ wa ‘Ushr kā chauthā maṣraf mu’allifaṫul-qulūb haiṅ ya‘nī woh log jin kī tālīfe qalb maqṣūd ho. Tālīfe qalb kā maṭlab hai: Dil moh lenā, mā’il karnā, mānūs karnā. Is ḥukme Ḳhudāwandī kā maqṣad yeh hai keh jo log Islām ke saḳht muḳhālif haiṅ un kī mālī madad kar ke Islām se un kī muḳhālefat ḳhatm kī jā saktī hai. Phir aise ġhair Muslim nā-dār log bhī is mud meṅ shāmil haiṅ keh jin kī mālī imdād kar ke unheṅ Islām kī ṭaraf mā’il kiyā jā saktā hai tā-keh woh Islām ke qarīb ā kar us meṅ dāḳhil ho jā’eṅ. Is se un logoṅ kī mālī madad bhī murād hai jo naye-naye Musalmān huwe hoṅ keh agar un kī munāsib mālī madad nah kī ga’ī to andeshah ho keh woh apnī ġhurbat aur kam-zorī kī binā par kufr kī ṭaraf palaṭ jā’eṅge.

Ḥaẓrat Ṣafwān bin Umayyah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne mujhe jaṅge Ḥunayn ke din māl ‘aṭā farmāyā ḥālāṅ-keh us waqt Āp mere nazdīk maḳhlūq meṅ sab se ziyādah qābile nafrat

the. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam mujhe musalsal ‘aṭā karte rahe yahāṅ tak keh āp mere nazdīk maḳhlūq meṅ măḥbūb-tarīn ho ga’e.[1]

Hāmeṅ sīrate tayyibah meṅ be-shumār mis̲āleṅ miltī haiṅ jin se patah chaltā hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam tālīfe qalb ke liye dīgar qabā’il wa ḳhāndānoṅ ko mālī waẓā’if diyā karte the. Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا بَيْنَ جَبَلَيْنِ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ. فَأَتٰى قَوْمَهٗ، فَقَالَ: أَىْ قَوْمِ! أَسْلِمُوا، فَوَاللّٰهِ! إِنَّ مُحَمَّدًا لَيُعْطِي عَطَاءً مَا يَخَافُ الْفَقْرَ.

Ek shaḳhṣ ne Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam se do pahāṛoṅ ke darmiyān kī bakriyāṅ māṅgīṅ to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne use woh bakriyāṅ ‘aṭā farmā dīṅ. Phir woh apnī qaum ke pās gayā aur kăhne lagā: Ae merī qaum! Islām le ā’o, kyūṅ-keh Ḳhudā kī qasam! Be-shak Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam dil khol kar ‘aṭīyāt dete haiṅ aur faqr se nahīṅ ḍarte.

(1) ترمذی، الجامع الصحیح، کتاب الزکاة، باب ماجاء فی اعطاء المؤلفة قلوبهم، ۳: ۵۳، رقم: ٦٦٦

Ḥaẕrat Anas raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh ek ādamī ṣirf dunyā kī waj·h se Musalmān hotā thā, phir Islām lāne ke baʻd us ko Islām dunyā aur mā-fīhā se ziyādah măḥbūb ho jātā hai.[1]

Sawāl 27: Riqāb kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Riqāb kā maʻná gardaneṅ çhuṛānā yaʻnī ġhulām āzād karāne kā hai. Yeh Zakāṫ kā pāṅchwāṅ maṣraf hai yaʻnī Zakāṫ kā māl ġhulām āzād karāne ke liye bhī ṣarf kiyā jā saktā hai. Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻAbbās raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai:

يُعْتِق مِنْ زَكَاةِ مَالِهٖ.[2]

(Ādamī) apnī Zakāṫ (ke māl) se ġhulām āzād kar saktā hai.

Islām se păhle dunyā ke akṯar mamālik meṅ ġhulāmī kā daur daurah thā. Kam-zor, nā-dār aur pas-māṅdah insānoṅ ko ṭāqat-war log apnā ġhulām banā lete the. Yūṅhī laṛā'iyoṅ aur jaṅgoṅ meṅ ġhālib qaum maġhlūb qaum ko apnā ghulām banā kar un ke ghar, zamīn, jā'edād haṭṭá keh un kī jānoṅ kī mālik ban jātī thī. Islām ne insānī ġhulāmī ke ba-tadrīj ḳhātime ke liye munāsib iqdāmāt kiye. Jo ṣadiyoṅ se naslan baʻd nasl ġhulām the un ko qānūnan aur aḳhlāqan ka'ī ṭarīqoṅ se āzād karne kā darwāzah khol diyā. Natījatan thoṛe hī ʻarṣah meṅ dunyā us laʻnat se pāk ho ga'ī.

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب الفضائل، باب ما سئل رسول الله ﷺ شيئا قط فقال: لا وكثره عطائه، ٤ :١٨٠٦، رقم: ٢٣١٢

٢ـ بيهقى، السنن الكبرى، ٧ :١٩، رقم: ١٢٩٦٧

(2) قرطبى، الجامع لأحكام القرآن، ٤ :١٨٥

Jo mālik apne ġhulāmoṅ aur lauṅḍiyoṅ ko bilā mu‘āwaẓah āzād karne par āmādah nah the, unheṅ mālī mu‘āwaẓah de kar ġhulāmoṅ ko āzādī dilā’ī ga’ī. Mālik apne mamlūk se āzādī ke liye jo mālī mu‘āwaẓah ṭalab karte use badal kitābat kahā jātā. Ġhulām maṭlūbah raqam adā kar ke āzādī se ham-kinār ho saktā thā aur woh raqam māle Zakāṫ se adā kī jātī thī.

Sawāl 28: Ġhārim kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Ġhārim se murād qarẓ-dār hai aur yeh Zakāṫ kā çhaṭā maṣraf hai. Ya‘nī māle Zakāṫ se qarẓ-dāroṅ ke qarẓ bhī adā kiye jā sakte haiṅ.

Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَحِلُّ إِلَّا لِثَلَاثَةٍ: لِذِي فَقْرٍ مُدْقِعٍ، أَوْ لِذِي غُرْمٍ مُفْظِعٍ، أَوْ لِذِي دَمٍ مُوجِعٍ.(1)

Tīn ashḳhāṣ ke ‘ilāwah kisī ke liye sawāl karnā durust nahīṅ: ek woh shaḳhṣ jo ḳhāk par liṭā dene wālī mŏhtājī meṅ mubtalā ho, dūsrā woh jo saḳht qarẓe meṅ ghir gayā ho yā woh shaḳhṣ jise diyat kī adā’egī kī majbūrī ho.

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٣ :١٢٦، رقم: ١٢٣٠٠

٢ـ أبوداود، السنن كتاب الزكاة، باب ما تجوز فيه المسألة، ٢ :١٢٠، رقم: ١٦٤١

٣ـ ابن ماجه، السنن، كتاب التجارات، باب بيع المزايدة، ٢ :٧٤٠، رقم: ٢١٩٨

٤ـ طيالسي، المسند، ١ :٢٨٥، رقم: ٢١٤٥

Ḥaẕrat Qabīṣah bin Muḳhāriq raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ:

تَحَمَّلْتُ حَمَالَةً، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ أَسْأَلُهُ فِيهَا. فَقَالَ: أَقِمْ حَتّٰى تَأْتِيَنَا الصَّدَقَةُ فَنَأْمُرَ لَكَ بِهَا. قَالَ: ثُمَّ قَالَ: يَا قَبِيصَةُ! إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَحِلُّ إِلَّا لِأَحَدِ ثَلَاثَةٍ: رَجُلٍ تَحَمَّلَ حَمَالَةً فَحَلَّتْ لَهُ الْمَسْأَلَةُ حَتّٰى يُصِيبَهَا، ثُمَّ يُمْسِكُ، وَرَجُلٌ أَصَابَتْهُ جَائِحَةٌ اجْتَاحَتْ مَالَهُ فَحَلَّتْ لَهُ الْمَسْأَلَةُ حَتّٰى يُصِيبَ قِوَامًا مِنْ عَيْشٍ، وَرَجُلٌ أَصَابَتْهُ فَاقَةٌ حَتّٰى يَقُومَ ثَلَاثَةٌ مِنْ ذَوِي الْحِجَا مِنْ قَوْمِهٖ، لَقَدْ أَصَابَتْ فُلَانًا فَاقَةٌ فَحَلَّتْ لَهُ الْمَسْأَلَةُ حَتّٰى يُصِيبَ قِوَامًا مِنْ عَيْشٍ. فَمَا سِوَاهُنَّ مِنَ الْمَسْأَلَةِ يَا قَبِيصَةُ، سُحْتًا يَأْكُلُهَا صَاحِبُهَا سُحْتًا. (1)

Maiṅ ne (diyat dene kī) ẕimme-dārī qubūl kī chunāncheh is waj·h se maiṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẕir huwā. Main Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam se diyat ke bāre meṅ ta‘āwun kā ṭalab-gār huwā. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne ḥukm diyā: Tum hamāre hāṅ qiyām karo, jab hameṅ ṣadaqāt mileṅge to ham un meṅ se tumhāre bāre meṅ ḥukm deṅge. Is ke ba‘d Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā: Ae Qabīṣah! Sawāl karnā ṣirf tīn afrād ke liye durust hai: ek woh shaḳhṣ jis ne kisī ẕamānat

(1) مسلم، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب من تحل له المسأله، ۲ :۷۲۲، رقم: ۱۰۴۴

uṭhā'ī, dūsrā woh shaḳhṣ jise āfat pahŏṅch jā'e aur āfat ne us ke māl ko halāk kar diyā ho, us ke liye us waqt tak sawāl karnā jā'iz hai jab tak keh us kī ẕarūrat pūrī nah ho jā'e aur tīsrā woh shaḳhṣ jo fāqah-zadah hai us ke qabīlah ke tīn hosh-mand insān khaṛe hoṅ aur (gawāhī deṅ keh) fulāṅ insān fāqah-zadah hai to us ke liye us waqt tak sawāl karnā jā'iz hai jab tak us kā fāqah dūr nah ho jā'e. Ae Qabīṣah! In ke 'ilāwah dīgar ṣūratoṅ meṅ sawāl karnā harām hai, aur (in ke 'ilāwāh kisī aur ṣūrat meṅ) sawāl karne wālā ḥarām khā'egā.

Sawāl 29: Fī sabīlillāh ḳharch karne se kyā murād hai?

Jawāb: Fī sabīlillāh kā ma'ná hai: Allāh kī rāh meṅ. Yeh Zakāṫ kā sātwāṅ maṣraf hai. Fuqahā' ke nazdīk fī sabīlillāh kī murād meṅ iḳhtelāf pāyā jātā hai. Imām Kāsānī Ḥanafī (Mutawaffá 587 Hijrī) farmāte haiṅ:

Fī sabīlillāh se murād nekī ke woh tamām kām haiṅ jin se Allāh Ta'ālá kā qurb ḥāṣil hotā ho. Is meṅ har woh shaḳhṣ shāmil hai jo Allāh kī iṭā'at aur nek kāmoṅ meṅ tag-o dau kare jab-keh (Zakāṫ kā) ḥājat-mand ho.(1)

Sawāl 30: Ibn al-sabīl kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Ibn al-sabīl kā lafẓī ma'ná 'rāste kā beṭā' hai. Is se murād musāfir hai. Yeh Zakāṫ kā āṭhwāṅ maṣraf hai. Musāfir apne ghar

(1) كاسانى، بدائع الصنائع، ٢: ٤٥

meṅ ḳhwạh māl-dār hī ho, magar safar meṅ taṅg-dast ho jā’e aur mālī ta‘āwun kā mŏḥtāj ho to Zakāṫ se us kī madad jī kā saktī hai.

Ḥaẕrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ إِلَّا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَوِ ابْنِ السَّبِيلِ، أَوْ جَارٍ فَقِيْرٍ يُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ فَيُهْدِي لَکَ، أَوْ يَدْعُوْکَ.(1)

Ṣadaqah ḥalāl nahīṅ hotā ġhanī ke liye magar is ṣūrat meṅ jab woh jihād kare yā musāfir ho. Lekin ġharīb hamsā’e ko ṣadaqah diyā jā’e aur woh tumheṅ ba-ṭaure hadyah de yā tumhārī da‘wat kar de (to jā’iz hai).”

Imām Kāsānī Ḥanafi (mutawaffá 587 Hijrī) Ibn al-sabīl kī waẕāḥat karte huwe likhte haiṅ:

Is se murād woh shaḳhṣ hai jis ke wasā’il-o asbāb, ghar, ṯhikānah aur māl safar meṅ hone kī waj·h se us kī dastaras se bāhar ho. Māle Zakāṫ se us kī madad kī jā sakti hai ḳhwạh

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٣ :٩٧، رقم: ١١٩٤٨

٢- :أبوداود، السنن، كتاب الزكاة، باب من يجوز له أخذ الصدقة وهو غنى، ٢ :١١٩، رقم ١٦٣٧

٣- بيهقي، السنن الكبرىٰ، كتاب قسم الصدقات، باب سهم سبيل الله ٧ :٢٢، رقم: ١٢٩٧٨

aisā shaḳhṣ apne shahr meṅ amīr hī ho kyūṅ-keh fil-ḥāl woh ḥājat-mand hai.[1]

(1) كاسانى، بدائع الصنائع، ۲: ۴۶

2. Masā’ile Zakāṫ

Sawāl 31: Niṣāb kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Jin amwāl par Zakāṫ farẕ hai un kī sharī‘at ne ḳḥāṣ miqdār muqarrar kar dī hai. Jab kisī ke pās muqarrarah miqdār pūrī ho jā’e to us par Zakāṫ farẕ ho jātī hai. Us miqdār ko ‘niṣāb’ kăhte haiṅ.

Sawāl 32: Kitne sone par Zakāṫ ‘ā’id hotī hai?

Jawāb: Sāṛhe sāt tole (87.48 grām) sone par Zakāṫ ‘ā’id hotī hai jab-keh is se kam par Zakāṫ nahīṅ.

Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

لَيْسَ عَلَيْکَ شَيْئٌ يَعْنِي فِي الذَّهَبِ حَتّٰی تَکُوْنَ لَکَ عِشْرُوْنَ دِيْنَارًا، فَإِذَا کَانَتْ لَکَ عِشْرُوْنَ دِيْنَارًا وَحَالَ عَلَيْهَا الْحَوْلُ فَفِيهَا نِصْفُ دِيْنَارٍ، فَمَا زَادَ فَبِحِسَابِ ذٰلِکَ.(1)

Sone meṅ tum par kuçh nahīṅ hai yahāṅ tak keh bīṣ dīnar ho jā’eṅ. Jab tumhāre pās bīs dīnār ho jā’eṅ aur un par sāl guzar jā’e to un par niṣf dīnār Zakāṫ hai. Ziyādah hoṅ to isī ḥisāb se.

(1) ١- أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب في زكاة السائمة، ٢ :١٠٠، رقم: ١٥٧٣

٢- بيهقي، السنن الكبرىٰ، ٤ :١٣٧، رقم: ٧٣٢٥

Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā aur Ḥaẕrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā donoṅ se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam har bīs dīnār yā us se ziyādah par niṣf dīnār (ya‘nī chālīswāṅ ḥiṣṣah) Zakāṫ lete the aur har chālīs dīnār par ek dīnār (ya‘nī chālīswāṅ ḥiṣṣah).(1)

Yād rahe keh us daur meṅ dīnār sone kā thā aur bīs dīnār kā wazn sāṟhe sāt tole (87.48 grām) hotā thā.

Sawāl 33: Kitnī chāṅdī par Zakāṫ ‘ā’id hotī hai?

Jawāb: Sāṟhe bāwan tole (612.36 grām) chāṅdī par Zakāṫ ‘ā’id hotī hai jab-keh is se kam par Zakāṫ nahīṅ aur Zakāṫ meṅ chālīswāṅ ḥiṣṣah denā farẕ hotā hai.

Ḥaẕrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَيْسَ فِيمَا دُوْنَ خَمْسِ أَوَاقٍ مِنَ الْوَرِقِ صَدَقَةٌ.(2)

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب الزكاة، باب زكاة الورق والذهب، ١ :٥٧١، رقم: ١٧٩١

(2) ١- :بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب ليس فيما دون خُمس ذود صدقة، ٢ :٥٢٩، رقم ١٣٩٠

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، ٢ :٦٧٥، رقم: ٩٨٠

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٣ :٨٦، رقم: ١١٨٣١

٤ـ نسائي، السنن، كتاب الزكاة، باب زكاة الورق، ٥ :٣٦، رقم: ٢٤٧٤

Pāṅch ūqīyah (sāṛhe bāwan tolah - 612.36 grām) chāṅdī se kam par Zakāṫ wājib nahīṅ hai.

Yād rahe keh Zakāṫ kī sharḥ ba-leḥāẓe wazn ya ba-leḥāẓe qīmat aṛhā'ī fīṣad hai.

Sawāl 34: Kyā qīmatī jawāhirāt par Zakāṫ 'ā'id hotī hai?

Jawāb: Qīmatī jawāhirāt agar tijārat kī ġharaẓ se hoṅ to un par Zakāṫ farẓ hai. Agar tijārat ke liye nah hoṅ bal-keh ẕātī iste'māl ke liye hoṅ to un par Zakāṫ farẓ nahīṅ chāhe kitnī hī mālīyat ke hoṅ.

Sawāl 35: Kyā tamām jānwaron par Zakāṫ 'ā'id hotī hai?

Jawāb: Jī nahīṅ! Tamām jānwaroṅ par Zakāṫ 'ā'id nahīṅ hotī bal-keh ṣirf tīn qism ke jānwaroṅ par Zakāṫ 'ā'id hotī hai agar woh sā'imah hoṅ, maṯalan: Ūṅṭ, gā'e aur bakrī, bheṛ wa-ġhairah.

Sawāl 36: Sā'imah kise kăhte haiṅ aur kyā is par Zakāṫ wājib hai?

Jawāb: Ṣā'imah aise jānwar ko kăhte haiṅ jise us ke mālik ne sāl ke besh-tar ḥiṣṣe meṅ maidānon ke andar charāyā ho tā-keh dūdh ziyādah ho, yā ūn baṛhe, yā jānwar farbah ya'nī tawānah ho jā'e. Ẓarūrī hai keh jaṅgal meṅ charāne se mālik kī yehī ġharaẓ ho. Agar us kī parwarish kī ġharaẓ ẕabḥ karnā, bār-bardārī, sawārī yā khetī bāṛī hai to muṭlaq Zakāṫ wājib nahīṅ hai. Tā-ham agar jānwar ke pālne se tijārat maqṣūd hai to un kī āmdanī par bhī Zakāṫ wājib hogī.

۵۔ مالک، الموطأ، کتاب الزکاۃ، ۱: ۲۴۴، رقم: ۵۸۸

Sawāl 37: Kitne ūṅṭoṅ par Zakāṫ 'ā'id hotī hai?

Jāwāb: Pāṅch se le kar chaubīs ūṅṭoṅ tak har pāṅch ke ba'd ek bakrī Zakāṫ denī chāhiye. Pānch se kam par ko'ī Zakāṫ nahīṅ.

Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

لَيْسَ فِيْمَا دُوْنَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ.(1)

Pāṅch ūṅṭoṅ se kam meṅ Zakāṫ nahīṅ hai."

Ḥaẓrat Abū Sa'id Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu se hī marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةٌ.(2)

---

(1) ١- :بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب ما أدی زکاته فلیس بکنز لقول النبي ﷺ، ٢ رقم: ٥٠٩، ١٣٤٠

٢ـ مسلم، الصحیح، کتاب الزکاة، ٢ :٦٧٣، رقم: ٩٧٩

(2) ١- :بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب لیس فیما دون خُمس ذود صدقة، ٢ :٥٢٩، رقم ١٣٩١

٢ـ مسلم، الصحیح، کتاب الزکاة، ٢ :٦٧٥، رقم: ٩٨٠

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٣ :٨٦، رقم: ١١٨٣١

٤ـ نسائي، السنن، کتاب الزکاة، باب زکاة الورق، ٥ :٣٦، رقم: ٢٤٧٤

Pāṅch ūṅṭoṅ se kam meṅ Zakāṫ wājib nahīṅ hai."

Sawāl 38: Kitne gāyoṅ / bhaiṅsoṅ par Zakāṫ 'ā'id hotī hai?

Jawāb: Tīs se kam gāyoṅ yā bhaiṅsoṅ par Zakāṫ 'ā'id nahīṅ hotī jab-keh tīs gāyoṅ yā bhaiṅsoṅ par ek sāl kā baçhrā yā baçhrī ba-ṭaure Zakāṫ denī chāhiye. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin Mas'ūd raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

> Tīs gāyoṅ par ek sāl kā baçhṛā yā baçhṛī (jo dūsre sāl meṅ ho) aur chālīṣ gāyoṅ par do sāl kā baçhṛā yā baçhṛī ba-ṭaure Zakāṫ dī jā'egī.(1)

Gā'e, bhaiṅs aur bail kā ek hī ḥukm hai. Agar donoṅ hoṅ to milā leṅ jaise bīs gā'e aur das baiṅseṅ hoṅ to un par Zakāṫ wājib hogī. Zakāṫ meṅ us kā bachchah liyā jā'e jo ziyādah hoṅ ya'nī gā'eṅ ziyādah hoṅ to gā'e kā bachchah aur agar bhaiṅseṅ ziyādah hoṅ to bhaiṅs kā bachchah liyā jā'e. Agar donoṅ bar-ā-bar ho to Zakāṫ meṅ woh bachchah leṅ jo awṣaṭ darjah kā ho lekin sharṭ yeh hai keh ek sāl se kam kā nah ho. Agar ek sāl se kam kā ho to qīmat ke ḥiṣāb se diyā jā'e.

Agar kisī ke pās ūṅṭ, gā'eṅ, bakriyāṅ sab haiṅ magar niṣāb kisī kā bhī pūrā nahīṅ to niṣāb pūrā karne ke liye unheṅ milāyā nah jā'e kyūṅ-keh is ṭarḥ un par Zakāṫ wājīb nahīṅ.

٥۔ مالک، الموطأ، کتاب الزکاة، ١ :٢٤٤، رقم: ٥٧٨

(1) ترمذی، الجامع الصحیح، کتاب الزکاة، باب ما جاء فی زکاة البقر، ٣ :١٩-٢٠، رقم: ٦٢٢

Sawāl 39: Kitnī bheṛ / bakriyoṅ par Zakāṫ 'ā'id hotī hai?

Jawāb: Chālīs se kam bheṛ yā bakriyoṅ par Zakāṫ 'ā'id nahīṅ hotī jab-keh chālīs se le kar ek sau bīs bakriyoṅ tak ek bakrī ba-ṭaure Zakāṫ denī chāhiye. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

> Har chālīs par ek bakrī hai, ek sau bīs tak. Is ke ba'd do sau tak tīn bakriyāṅ aur phir har sau par ek bakrī (ba-ṭaure Zakāṫ denā lāzim hai).[1]

Sawāl 40: Kyā kāfir par Zakāṫ farẓ hai?

Jawāb: Zakāṫ ke wujūb ke liye Musalmān honā sharṭ hai. Kāfir par Zakāṫ wājib nahīṅ. Agar murtad Musalmān ho jā'e to us par bhī zamāna'e irtedād kī Zakāṫ adā karnā wājib nahīṅ hai.

Sawāl 41: Ḥiṣaṣ (shares) par Zakāṫ kā kyā ḥukm hai?

Jawāb: Ḥiṣaṣ ko bhī dūsre māl-o daulat aur sonā chāṅdī ke sāth milā kar niṣāb banāyā jā'egā. Agar kul mālīyat niṣāb ko pahŏṅche to Zakāṫ adā kī jā'egī ya'nī ḥiṣaṣ par Zakāṫ wājib ho jā'egī.

Is bāt meṅ ko'ī shak nahīṅ keh jo kampniyāṅ ḥalāl kār-o bār kartī hoṅ, un ke ḥiṣaṣ kī ḳharīd-o faroḳht jā'iz hai aur un ke ḥiṣaṣ ḳharīd kar mutawaqqe' naf'a/nuqṣān kī bunyād par un ke sāth muẓārabat (kār-o bār kī ek jā'iz shakl) karnā bhī jā'iz hai. Ḥiṣaṣ chūṅ-keh do bunyādoṅ par ḳharīde jāte haiṅ, is liye donoṅ ṣūratoṅ

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب الزكاة، باب صدقة الغنم، ٢: ٣٩٢-٣٩٣، رقم: ١٨٠٧

meṅ Zakāṫ ke aḥkām meṅ bhī farq hogā. Do bunyādoṅ par ḥiṣaṣ ḳharīde jāte haiṅ, woh yeh haiṅ:

1. Naf'a/nuqṣān kī bunyād par kampanī ke sāth ḥiṣṣe-dārī

Agar kampanī ke ḥiṣaṣ is nīyat se ḳharīde hoṅ keh un ke zarī'e kampanī kā munāfa' ḥāṣil kiyā jā'e to aise ḥiṣaṣ kī Zakāṫ kī ṣūrat yeh hogī keh sāl guzarne ke ba'd apne ḥiṣaṣ se minhā (kaṭautī) kar ke bāqī ḥiṣaṣ jo māle tijārat aur naqdī wa-ġhairah kī shakl meṅ hoṅ, kī Zakāṫ adā kī jā'e.

2. She'arz ko māle tijārat banā kar un kī ḳharīd-o faroḳht

Ḥiṣaṣ shurū' hī se is nīyat ke sāth ḳharīde ga'e hoṅ keh jab un kī qīmat baṛh jā'egī to unheṅ bech kar naf'a ḥāṣil kiyā jā'egā to aisī ṣūrat meṅ ḥiṣaṣ chūṅ-keh māle tijārat kī ḥaiṡīyat se ḳharīde ga'e haiṅ lehāẕā ḥiṣaṣ kī kul mālīyat par Zakāṫ adā kī jā'egī aur mashīnarī wa 'imārat wa-ġhairah kī raqam ko us se minhā nahīṅ kiyā jā'egā kyūṅ-keh is ṣūrat meṅ mashīnarī wa 'imārat, ālāte tijārat wa zarā'e' paidā-wār kī ḥaiṡīyat kī ba-jā'e māle tijārat kī ḥaiṡīyat iḳhtiyār kar jāte haiṅ, lehāẕā ab unheṅ mustaṡná nahīṅ kiyā jā'egā. Musalmān tājir kī milkīyat meṅ jo bhī māl hai, ya'nī naqd raqam, bănk akā'unṭ, bŏnḍz, dipŏziṭs, sonā chāṅdī aur māle tijārat wa-ġhairah sab kī mālīyat par Zakāṫ adā karnā ẓarūrī hai. Zakāṫ adā karne kī ġharaẓ se sonā, chāṅdī aur māle tijārat kī woh qīmat mŏ'tabar hai jo wujūbe Zakāṫ ke waqt hogī ya'nī qīmate ḳharīd kā e'tebār nahīṅ hai. Lehāẕā eḥtiyāt kā taqāẓā yeh hai keh Musalmān tājir wujūbe Zakāṫ kī muqarrarah tārīḳh par apne māle tijārat kī mŏḥtāṭ sṭŏk cheking aur qadr ya'nī ṣaḥīḥ qīmat kā

ta‘ayyun karnā chāhiye. ‘Ilāwah az-īṅ woh kār-ḳhānah jo paidā-wārī maqāṣid ke liye iste‘māl ho rahā hai, us kī zamīn, ‘imārat, muta‘alliqah tanṣībāt aur mashinarī kī qīmat par jo ṣan‘atī paidā-wārī muqāṣid meṅ iste‘māl ho, Zakāṫ ‘ā’id nahīṅ hogī. Al-battah Musalmān ṣan‘at-kār ko apne dīgar tamām ke sāth kār-ḳhāne meṅ maujūd ḳhām māl, tayyār māl aur mārkeṱ meṅ kreḓiṱ par diye huwe tamām māl kī Zakāṫ adā karnī hogī.

Tājir ḥaẕarāt kā aks̱ar mārkeṱ meṅ len den jārī rǎhtā hai, kisī se kuḉh lenā hai aur kisī ko kuḉh denā hai; nīz tijārat se haṱ kar ba‘ẕ logoṅ kā shaḳhṣī len den bhī hotā hai, lehāẕā tashḳhīṣ Zakāṫ ke waqt wājibul-wuṣūl raqam ko apnī mālīyat meṅ jam‘a kar ke us se wājibul-adā’ raqam minhā kar dī jā’e aur us ke ba‘d jo majmū‘ī mālīyat bane us par Zakāṫ dī jā’e.

Sawāl 42: Ḥiṣaṣ (shares) kī kaun sī qīmat shumār kī jā’egī?

Jawāb: Ḥiṣaṣ ḳhwāh kampanī ke naf‘a-o nuqṣān meṅ shirkat ke liye ḳharīde jā’eṅ yā naf‘a (capital gain) ḥāṣil karne ke liye sāmāne tijārat ke ṭaur par unheṅ ḳharīdā jā’e; in donoṅ ṣūratoṅ meṅ un kī Zakāṫ qīmat (market value) ke ḥisāb se nikālī jā’egī. Us qīmat kā ko’ī e‘tebār nahīṅ kiyā jā’egā jis par shurū‘ meṅ unheṅ ḳharīdā gayā thā, ḳhwāh Zakāṫ ke waqt un kī qīmat baṛh ga’ī ho yā qīmate ḳharīd se bhī kam ho ga’ī ho.

Sawāl 43: Agar kisī ke pās ba-qadre niṣāb karansī ho to kyā ḥukm hai?

Jawāb: Agar kisī ke pās ba-qadre niṣāb karansī hai to us par Zakāṫ farẕ hai. Ahle ʻilm ne karansī meṅ wujūbe Zakāṫ ke liye kuçh sharā'iṭ bhī bayān kī haiṅ jo keh darje zail haiṅ:

1. Karansī sharʻī niṣāb ko pahŏṅch chukī ho.
2. Us par ek sāl guzar chukā ho.
3. Woh qarẕ se fāriġh ho.
4. Ḥājāte aṣlīyah masalan ḳharch, libās, rahā'ishī ghar aur ālāte harb wa-ġhairah se zā'id ho.

Sawāl 44: Kyā rahā'ishī makān, flăṭ aur plŏṭ par Zakāṫ ʻā'id hotī hai?

Jawāb: Rahā'ishī makān, flăṭ yā plŏṭ Zakāṫ se mustasná haiṅ. Al-battah woh makān, plŏṭ, dukāneṅ yā flăṭ jo kirā'e par diye huwe haiṅ, un kī sālānāh āmdanī waẕʻe maṣārif ke baʻd mālik kī majmūʻī sālānah āmdanī meṅ jamʻa hogī aur tamām zarā'eʻ āmdan se jamʻa-shudah raqam niṣāb ko pahŏṅche to us par Zakāṫ wājib hogī.

- Aise makānāt, plŏṭ aur flăṭ jo kār-o bārī aur tijāratī maqāṣid ke liye haiṅ, un sab kī mālīyat par Zakāṫ hai. Is meṅ qīmate ḳharīd kā eʻtebār nahīṅ hai, bal-keh maujūdah qīmat kā eʻtebār hogā. Ba-ṭaure sarmāyah-kārī (investment) plŏṭ aur jā'edād ḳharīd-o faroḳht karne wāloṅ ke liye yeh amr qābile tawajjuh hai.

- Mākān, flăṭ, plŏṭ, dukāneṅ wa-ġhairah ḍipŏziṭ kī jo raqam jā'edād ke mālik ke pās ba-ṭaure zare ẓamānat jam'a hai, us kī Zakāṫ raqam kā aṣl mālik ya'nī kirāyah-dār adā karegā.

- Isī ṭarḥ tājir ḥaẓarāt aur ejansī holḍarz kī jo raqam ba-ṭaure zare ẓamānat (security deposits) kisī idāre yā farm ke pās jam'a haiṅ aur qābile wā-pasī hai, us raqam kī Zakāṫ bhī aṣl mālik (depositor) ko adā karnī hogī.

Sawāl 45: Māle tijārat se kyā murād hai?

Jawāb: Jo ashyā' naf'a ḥāṣil karne kī ġharaẓ se ḳharīd-o faroḳht ke liye muhayyā kī ga'ī hoṅ, woh sāmāne tijārat kăhlātī haiṅ; masalan: Ġhallah, kapṛā, gharelū sāz-o sāmān aur muḳhtalif anwā' ke ḥaiwānāt wa-ġhairah.

Sawāl 46: Kyā sāmāne tijārat yā ālāte tijārat par Zakāṫ farẓ hai?

Jawāb: Sāmānte tijārat par Zakāṫ farẓ hai jab-keh ālāte tijārat par Zakāṫ farẓ nahīṅ kyūṅ-keh yeh āmdan kā zarī'ah haiṅ aur zarā'e' āmdan ko sharī'at ne Zakāṫ se mustasná qarār diyā hai. Al-battah un se ḥāṣil hone wāle munāfe' par Zakāṫ hogī ba-sharṭe-keh woh niṣāb ko păhchāntā ho aur us par sāl kā 'arṣah guzar chukā ho.

Sawāl 47: Māle tijārat kī Zakāṫ nikālne kā ṭarīqah kyā hai?

Jawāb: Kul māle tijārat kī sāl bah sāl qīmat kā andāzah lagā kar Zakāṫ adā kī jā'egī. Us māl kī jo bhī lāgat bane use apne pās maujūd naqdī wa zewarāt wa-ġhairah ke sāth milā kar ikaṭṭhī Zakāṫ nikālī jā'egī. 'Ilāwah az-īṅ woh qarẓah-jāt jo udhār faroḳht kiye ga'e māle tijārat se qābile wuṣūl haiṅ, agar woh naqdī kī ṣūrat meṅ haiṅ aur un kī mi'yāde adā'egī pūrī ho chukī hai yā tāzah wājibul-wuṣūl

qarẕah-jāt haiṅ aur donoṅ ṣūratoṅ meṅ qarẕ kī wuṣūlī maqrūẕoṅ se mutawaqqe‘ hai to woh sab qābile Zakāṫ māl kī gintī meṅ ā’egā. Aur agar qarẕah māle tijārat kī shakl meṅ wājibul-wuṣūl hai aur us kī wuṣūlī bhī mutawaqqe‘ hai to us māl kī mālīyat kā andazah lagā kar dīgar māl meṅ shāmil kar ke sab kī Zakāṫ ikaṭṭhī nikālī jā’egi.

Sawāl 48: Gāṛiyoṅ kī ḳharīd-o faroḳht ke kār-ā-bār par Zakāṫ kī adā’egī kā ṭarīqah kyā hogā?

Jawāb: Zakāṫ adā karne wāle ko chāhiye keh us ke pās jitnī bhī gāṛiyāṅ haiṅ us kī qīmat lagā le. Phir kisī ko agar kuçh raqam qarẕ dī ho aur us ke milne kī bhī ummīd ho to use bhī shumār kar le aur agar kisī kā qarẕ denā ho to ba-qadre qarẕ raqam alag kar le, phir jo bāqī ho us meṅ se aṛhā’ī fī-ṣad ke ḥiṣāb se Zakāṫ adā kar de. Lekin agar ko’ī shaḳhṣ kuçh gāṛiyoṅ kā mālik ho aur un kī qīmat niṣāb se kam ho, phir sāl kā kuçh ḥiṣṣah guzar jā’e yā woh shaḳhṣ daurāne sāl hī mazīd gāṛiyoṅ kā mālik ban jā’e yā aisī qīmatoṅ kā jin ke ẕarī‘e niṣāb mukammal ho jā’e to us waqt se sāl kī ibtedā’ ho jā’egī jab woh ṣāḥibe niṣāb huwā, guzashtah waqt shumār nahīṅ kiyā jā’egā.

Sawāl 49: Mushtarik kār-o bār meṅ Zakāṫ kaise adā kī jā’egī?

Jawāb: Mushtarik kār-o bār meṅ ḥiṣṣe-dār apne ḥiṣṣe kī nisbat se Zakāṫ adā karegā. Ma̱salan ek kār-o bār meṅ do ādamī bar-ā-bar ke sarmāye meṅ sharīk haiṅ to sāl ke āḳhir meṅ us raqam kī Zakāṫ adā karne ke liye donoṅ Zakāṫ kī niṣf niṣf raqam adā kareṅge. Jaisā keh Ḥaẕrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥaẕrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ‘anhu ne adā’egiye Zakāṫ ke ḥukm meṅ likhā:

Jo māl do sharīkoṅ kā ho woh ek dūsre se bar-ā-bar ḥiṣāb kar leṅ.[1]

Sawāl 50: Kyā ṭǎks dene se Zakāṫ adā ho jātī hai?

Jawāb: Ṭǎks dene se Zakāṫ adā nahīṅ hotī. Chūṅ-keh Zakāṫ Musalmānoṅ par farẕ ‘ibādat hai jo māl ko pāk karne aur Allāh Ta‘ālá kā qurb ḥāṣil karne ke liye lāzim hai. Jab keh ṭǎks in shar‘ī taṣawwurāt se ḳhālī hai; ma<u>s</u>alan Zakāṫ meṅ nīyat sharṭ hai jab-keh ṭǎks meṅ sharṭ nahīṅ. Dūsrī waj·h yeh bhī hai keh Zakāṫ kī miqdār shar‘an muqarrar hai jab-keh ṭǎks kī ko’ī miqdār muqarrar nahīṅ. Ḥākime waqt jitnā chāhe muqarrar kar le. Tīsrā yeh kī Zakāṫ dā’imī <u>s</u>ābit-shudah ḥaq hai jab-keh ṭǎks ba-ḥasbe ḥājat waqtī ṭaur par diyā jātā hai. Zakāṫ ke āṭh maṣārif haiṅ jab-keh ṭǎks sarkārī umūr meṅ ṣarf kiyā jātā hai. Zakāṫ ke rūḥānī, aḳhlāqī, ijtemā‘ī aur insānī ahdāf haiṅ jab-keh ṭǎks meṅ yeh ahdāf maqṣūd naẓar nahīṅ āte.

Sawāl 51: Māle ẕimār kise kǎhte haiṅ?

Jawāb: Māle ẕimār se murād aisā māl hai jo kisī ke qabẕe se aise nikal jā’e keh phir us ke wā-pas milne kī ummīd nah ho ma<u>s</u>alan gum ho jā’e, samandar meṅ ḍūb jā’e, chorī ho jā’e, çhīn liyā jā’e, maqrūẕ wā-pas karne se mukar jā’e, kahīṅ çhupā kar bhūl jā’e yā ẓālim ḥukm-rān zabar-dastī apne qabẕe meṅ le.

Sawāl 52: Kyā māle ẕimār par Zakāṫ kī adā’egī wājib hai?

Jawāb: Māle ẕimār kī Zakāṫ adā karnā wājib nahīṅ kyūṅ-keh use is māl par kāmil taṣarruf ḥāṣil nahīṅ; al-battah agar kabhī use woh

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب ماکان من خلیطین، ۲ :۵۲۶، رقم: ۱۳۸۳

māl mil jā'e, ḳhwāh ka'ī sāloṅ ke ba'd hī mile, to use us sāl se ek sāl kī Zakāṫ adā karnā hogī.

Sawāl 53: Kyā sone chāṅdī ke 'ilāwah dīgar dhātoṅ ke bane huwe z̲ātī iste'māl ke zewarāt par bhī Zakāṫ 'ā'id hotī hai?

Jawāb: Jī nahīṅ! Sone chāṅdī ke 'ilāwah dīgar dhātoṅ ke bane huwe z̲ātī iste'māl ke zewarāt par Zakāṫ 'ā'īd nahīṅ hotī.

Sawāl 54: Agar kisī ke pās kuçh sonā aur kuçh chāṅdī hai to milā kar Zakāṫ farẓ hogī yā nahīṅ?

Jawāb: Is ṣūrat meṅ sone kī qīmat chāṅdī se yā chāṅdī kī qīmat sone se lagā kar dekheṅge keh donoṅ meṅ se kisī ek kā niṣāb pūrā hai yā nahīṅ, agar kisī ek kā niṣāb pūrā ho jā'e to us ke ḥiṣāb par Zakāṫ denā hogī. Lekin agar donoṅ meṅ se kisī ek kā bhī niṣāb pūrā nahīṅ ho rahā to Zakāṫ farẓ nahīṅ hogī.

Kutube fiqh meṅ is mas'ale ko 'ḍam' ke 'unwān se bayān kiyā jātā hai keh kaun se amwāl ko ek dūsre se milā kar niṣāb kī takmīl kī jā'egī aur kaun se amwāl meṅ aisā nahīṅ hogā. Mas̲alan pāṅçh ūṅṭ, tīs gā'e aur chālīs bakriyoṅ se kam par Zakāṫ nahīṅ. Kisī ke pās agar yeh tīnoṅ jānwar niṣāb se kam hoṅ aur un ke 'ilāwah sonā chāṅdī yā raqam nah ho to yeh mas'alah muttafiqah hai keh un meṅ ẓam (merge) nahīṅ hogā; ya'nī tīnoṅ maujūd jānwaroṅ kī qīmat agar kisī ek niṣāb ke bar-ā-bar pahŏṅch jā'e to us par Zakāṫ wājib nahīṅ hogī. Al-battah bail, gā'e aur bhaiṅs ke bāre meṅ ek hī ḥukm meṅ hai keh unheṅ milā kar niṣāb pūrā kar liyā jā'egā. 'Allāmah Ibn Humām Ḥanafī likhte haiṅ:

وَالسَّوَائِمُ الْمُخْتَلِفَةُ الْجِنْسِ لَا تُضَمُّ بِالْإِجْمَاعِ كَالإِبِلِ وَالْغَنَمِ؛ وَالنَّقْدَانِ يُضَمُّ أَحَدُهُمَا إِلَى الْآخَرِ فِي تَكْمِيْلِ النِّصَابِ.(1)

Bil-ittefāq muḳhtalif jins ke jānwar jaise ūṅṭ aur bakriyoṅ wa-ġhairah ko jam‘a nahīṅ kyā jā’egā; al-battah sone aur chāṅdī ko ek dūsre ke sāth milā kar niṣāb pūrā kiyā jā’egā.

Jamhūr kā muttafiqah qaul hai keh niṣāb kī takmīl ke liye sone chāṅdī se aur chāṅdī ko sone se milā kar niṣāb kī miqdār pūrī kī jā’egī aur us ke liye sāmāne tijārat wa-ġhairah bhī shāmil kiyā jā’egā. Jamhūr kā yeh qaul naṣ se ziyādah muṭābaqat rakhtā hai. Bukayr bin ‘Abd Allāh bin Ashaj kā qaul hai:

مَضَتِ السُّنَّةُ مِنْ أَصْحَابِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ بِضَمِّ الذَّهَبِ إِلَى الْفِضَّةِ، وَالْفِضَّةُ إِلَى الذَّهَبِ لِإِخْرَاجِ الزَّكَاةِ.(2)

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum kī Sunnat rahī hai keh Zakāṫ nikālne ke liye sone ko chāṅdī meṅ aur chaṅdī ko sone meṅ ẓam kar ke takmīle niṣāb karte the.

(1) ابن همام، فتح القدير، ۲: ۲۲۱

(2) كاسانى، بدائع الصنائع، ۲: ۱۹

Sawāl 55: Agar kisī ke pās sonā chāṅdī nahīṅ lekin ḥawā'ije aṣlīyah ke 'ilāwah karansī wa-ġhairah hai to kyā Zakāṫ lāzim hogī? Agar hogī to adā'egī kā ṭarīqa'e kār kyā hai?

Jawāb: Agar kisī ke pās sonā chāṅdī nahīṅ lekin ḥawā'ije aṣlīyah ke 'ilāwah karansī wa-ġhairah hai to us par Zakāṫ lāzim hogī kyūṅ-keh 'ăhde Risālat-Ma'āb ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam meṅ sonā chāṅdī hī karansī ke ṭaur par iste'māl hotā thā aur 'aṣre ḥāẓir meṅ chūṅ-keh sonā chāṅdī ba-ṭaure karansī iste'māl nahīṅ hotā bal-keh us ke 'iwaẓ kāġhaẕī rūpiye iste'māl hote haiṅ, lehāẕā rūpiye kī tamām mālīyat ko sone yā chāṅdī meṅ se jis ke sāth milā kar Zakāṫ dene se ġhurabā'-o masākīn aur dīgar jihāt meṅ ziyādah fā'idah ho saktā hai, Zakāṫ denī chāhiye.

Zakāṫ kī adā'egī kā ṭarīqa'e kār yeh hai keh jo shaḳhṣ sāṛhe bāwan tole chāṅdī kī qīmat ke bar-ā-bar karansī wa-ġhairah kā mālik hai aur woh us kī ḥawā'ije aṣlīyah se zā'id ho, us par sāl guzar jā'e aur woh shaḳhṣ maqrūẓ bhī nah ho to us par aṛhā'ī fī ṣad ke ḥisāb se Zakāṫ adā karnā wājib hai.

Sawāl 56: Zakāṫ kī adā'egī ke niṣāb kā me'yār sone ko banāyā jā'egā yā chāṅdī ko?

Jawāb: Imāme A'ẓam Abū Ḥanīfah raḍiya Allāhu 'anhu ke nazdīk jo bhī fuqarā' ke liye ziyādah sūd-mand ho us ke 'etebār se ḥisāb lagāyā jā'egā.[1] Kyūṅ-keh Zakāṫ kā maqṣad fuqarā'-o masākīn kī ẓarūrīyāt kī takmīl hai. Lehāẕā wujūbe Zakāṫ ke liye me'yār use banāyā jā'egā jis meṅ fuqarā' kā fā'idah ho aur fā'idah usī ṣūrat meṅ

(1) کاسانی، بدائع الصنائع، ۲: ۲۱

hogā jab aisī shai se qīmat lagā'ī jā'e jo niṣāb ko pahŏṅch jā'e. Imām Marġhīnānī Ḥanafī farmāte haiṅ keh Imām A'ẓam raḍiya Allāhu 'anhu kā yeh qaul hai:

يُقَوِّمُهَا بِمَا أَنْفَعُ لِلْمَسَاكِيْنِ اِحْتِيَاطًا لِحَقِّ الْفُقَرَاءِ.(1)

Eḥtiyātan fuqarā' kā un kā ḥaq ba-ham pahŏṅchāne ke liye us kī qīmat aisī shai se lagā'ī jā'e jis meṅ masākīn kā ziyādah fā'idah ho.

Is ke ba'd Imām Mirġhīnānī likhte haiṅ:

وَتَفْسِيْرُ الْأَنْفَعِ: أَنْ يُقَوِّمَهَا بِمَا يَبْلُغُ نِصَابًا.(2)

Aur ziyādah fā'idah se murād hai keh aisī shai se qīmat lagā'ī jā'e jo niṣāb ko pahŏṅch jā'e.

'Allāmah Ḥaṣkafī Ḥanafī likhte haiṅ:

وَلَوْ بَلَغَ بِأَحَدِهِمَا نِصَابًا وَخُمُسًا وَبِالآخَرِ أَقَلَّ، قَوَّمَهُ بِالآخَرِ نَفْعًا لِلْفَقِيْرِ.(3)

(1) مرغینانی، الهدایة، ۱: ۱۰۵

(2) مرغینانی، الهدایة، ۱: ۱۰۵

(3) حصکفی، الدر المختار، ۲: ۲۹۹

Agar ek ke ẕarī‘e niṣāb aur Ḳhums ko pahŏṅch jā’e aur dūsre ke ẕarī‘e us se kam ho to us kī qīmat aisī shai se lagā’ī jā’e jis meṅ fuqarā’ kā fā’idah ho.

Ya‘nī agar kisī ke pās itnī naqd raqam ho jis se niṣāb ke bar-ā-bar chāṅdī ḳharīdī jā saktī ho, lekin niṣāb ke bar-ā-bar sonā nahīṅ ḳharīdā jā saktā to aise shaḳhṣ par yaqīnan Zakāṫ wājib hogī.

‘Allāmah Ibn Humām Ḥanafī farmāte haiṅ:

لَوْ كَانَ يُقَوِّمُهُ بِأَحَدِ النَّقْدَيْنِ يَتِمُّ النِّصَابُ وَبِالآخَرِ لاَ، فَإِنَّهُ يُقَوِّمُهُ بِمَا يَتِمُّ بِهِ النِّصَابُ بِالْاِتِّفَاقِ.[1]

Agar us kī qīmat naqdain meṅ se ek se lagātā ho to niṣāb pūrā ho jātā hai aur dūsre se pūrā nahīṅ hotā to bil-ittefāq us shai se qīmat lagā’ī jā’egī jis se niṣāb pūrā ho jātā hai.

Sawāl 57: Kyā waqt se păhle Zakāṫ adā kī jā saktī hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Waqt se păhle Zakāṫ kī adā‘egī kī jā saktī hai aur yeh durust hai. Jaisā keh Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥaẓrat ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhu ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se daryāft kiyā Zakāṫ apne muqarrarah waqt se păhle adā ho saktī hai? To Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ us kī ijāzat dī.[2]

(1) ابن همام، شرح فتح القدير، ۲ :۲۲۰

(2) أبو داوٗد، السنن، كتاب الزكوٰة، باب فى تعجيل الزكوٰة، ۲ :۱۱۵، رقم: ۱۶۲۴

Sawāl 58: Sāl guzarne ke ba‘d abhī Zakāṫ nahīṅ dī thī keh sārā māl ẓ̤ā’e‘ ho gayā. Is bāre meṅ shar‘ī ḥukm kyā hai?

Jawāb: Is ṣūrat meṅ Zakāṫ sāqiṭ ho jā’egī.

Sawāl 59: Sāl guzarne ke ba‘d agar sārā māl Ḳhudā kī rāh meṅ de diyā to us kā ḥukm kyā hai?

Jawāb: Sāl guzarne ke ba‘d agar sārā māl Ḳhudā kī rāh meṅ de diyā to us kī Zakāṫ bhī mu‘āf ho jā’egī. Agar ṣāḥibe māl ḳhụd halāk kar de to ẓ̤āmin hogā jaisā keh amānat meṅ hotā hai. Yeh amr z̲ehn-nishīn rahe keh qudratī ṭaur par āfāt-o ḥādis̱āt ke natīje meṅ halāk hone kī ṣūrat meṅ ẓ̤amān nahīṅ bal-keh dānistah halāk karne kī ṣūrat meṅ ẓ̤amān hai keh us kī talāfī karnā paṛegī.

Sawāl 60: Agar ko’ī shaḳhṣ wafāt pā jā’e ḥāl-āṅ-keh us par Zakāṫ wājib ho chukī ho aur us ne adā nah kī ho to us ṣūrat meṅ Zakāṫ kī adā’egī kaise hogī?

Jawāb: Agar ko’ī shaḳhṣ wafāt pā jā’e aur us par Zakāṫ kī adā’egī wājib ho to is ṣūrat meṅ mayyit ke tarke se Zakāṫ us waqt wuṣūl kī jā’egī jab marne wāle ne us kī waṣīyat kī ho. Agar marne wāle ne waṣīyat nahīṅ kī to us ke tarke se Zakāṫ wuṣūl nahīṅ kī jā’egī. Al-battah agar wuras̱ā’ waṣīyat ke ba-ġhair hī tarke meṅ se Zakāṫ adā kar deṅ to beh-tar hai. Goyā isteḥsānan tarke meṅ se Zakāṫ adā kī jā saktī hai.

Sawāl 61: Kyā daurāne sāl thoṛī thoṛī Zakāṫ peshgī adā kī jā saktī hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Agar daurāne sāl ko’ī ṣāḥibe niṣāb thoṛī thoṛī raqam waqtan fa-waqtan Zakāṫ kī nīyat se mustaḥiqīn ko adā kartā rahe to

sāl ke iḳhtetām par tashḳhīṣ Zakāṫ ke ba'd pǎhle se adā-shudah raqam ko waẓ'a kar ke bāqī raqam adā kare. Isī ṭarḥ majmū'ī wājibul-adā Zakāṫ kī raqam bil-aqsāṭ bhī adā kar saktā hai.

Sawāl 62: Kyā do sāl kī Zakāṫ ikaṭṭhī dī jā saktī hai?

Jawāb: Zakāṫ bar-waqt adā karnā afẓal hai, tā-ham agar guzashtah sāl kī Zakāṫ kisī ke zimme hai to use rawāṅ sāl kī Zakāṫ ke sāth milā kar diyā jā saktā hai.

Sawāl 63: Lā-'ilmī meṅ ġhair-mustaḥiq ko Zakāṫ dene se farẓ adā ho jātā hai?

Jawāb: Lā-'ilmī meṅ ġhair-mustaḥiq ko Zakāṫ dene se Zakāṫ adā ho jātī hai lekin Zakāṫ adā karne se qabl ġhaur-o fikr karnā ẓarūrī hai ya'nī apnī ṭaraf se mustaḥiq jān·ne kī pūrī koshish kare. Jaisā keh Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

قَالَ رَجُلٌ: لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ. فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهٖ، فَوَضَعَهَا فِي يَدِ سَارِقٍ، فَأَصْبَحُوْا يَتَحَدَّثُونَ: تُصُدِّقَ عَلٰى سَارِقٍ. فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ لَکَ الْحَمْدُ، لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ. فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهٖ، فَوَضَعَهَا فِي يَدَي زَانِيَةٍ، فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُوْنَ: تُصُدِّقَ اللَّيْلَةَ عَلٰى زَانِيَةٍ. فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ لَکَ الْحَمْدُ، عَلٰى زَانِيَةٍ؟ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ. فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهٖ، فَوَضَعَهَا فِي يَدَيْ غَنِيٍّ، فَأَصْبَحُوْا يَتَحَدَّثُوْنَ: تُصُدِّقَ عَلٰى غَنِيٍّ. فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ لَکَ الْحَمْدُ عَلٰى سَارِقٍ، وَعَلٰى زَانِيَةٍ، وَعَلٰى غَنِيٍّ. فَأُتِيَ، فَقِيلَ لَهٗ: أَمَّا صَدَقَتُکَ عَلٰى

سَارِقٍ: فَلَعَلَّهُ أَنْ يَسْتَعِفَّ عَنْ سَرِقَتِهِ، وَأَمَّا الزَّانِيَةُ: فَلَعَلَّهَا أَنْ تَسْتَعِفَّ عَنْ زِنَاهَا، وَأَمَّا الْغَنِيُّ: فَلَعَلَّهُ يَعْتَبِرُ، فَيُنْفِقُ مِمَّا أَعْطَاهُ اللّٰهُ.[1]

Ek ādamī ne kahā keh maiṅ ẕarūrī ṣadaqah karūṅgā. Chunāṅ-cheh woh ṣadaqah karne kī ġharaẕ se (rāt ko) māl le kar niklā aur us ne ek chor ko de diyā. Ṣubḥ log bāteṅ karne lage keh chor par ṣadaqah kiyā gayā hai. To ‘arẕ-guzār huwa keh ae Allāh! Sab ta‘rīfeṅ Tere liye haiṅ, maiṅ ẕarūr phir ṣadaqah dūṅgā. Woh māl le kar niklā aur bad-kār ‘aurat ko de diyā. Ṣubḥ ke waqt logoṅ ne charchā kiyā keh āj rāt bad-kār ‘aurat par ṣadaqah kiyā gayā hai. Us ne kahā: Ae Allāh! Sab ta‘rīfeṅ Tere liye haiṅ. Maiṅ ẕarūr phir ṣadaqah dūṅgā. Woh māl le kar niklā to ek māl-dār ko de diyā. Ṣubḥ ke waqt log bāteṅ karne lage keh ġhanī par ṣadaqah kiyā gayā hai. To us ne kahā: Ae Allāh! Sab ta‘rīfeṅ Tere liye haiṅ, (afsos keh) chor, bad-kār ‘aurat aur ġhanī par ṣadaqah kar baiṭhā! Phir use lāyā gayā to us se kahā gayā: Tum ne chor ko jo ṣadaqah diyā to shāyad woh chorī karne se ruk jā’e aur bad-kār ‘aurat, shāyad bad-kārī se bāz

(1) ١- :بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب إذا تصدق على غني وهو لا يعلم، ٢ :٥١٦، رقم ١٣٥٥

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب ثبوت أجر المتصدق وإن وقعت الصدقة في يد غير أهلها، ٢ :٧٠٩، رقم: ١٠٢٢

٣ـ نسائى، السنن، كتاب الزكاة، باب إذا أعطاها غنيا وهو لا يشعر، ٥ :٥٥، رقم: ٢٥٢٣

ā ja'e aur māl-dār shāyad ʻibrat ḥāṣil kare aur woh bhī Allāh Taʻālá ke diye huwe māl meṅ se ḳharch karne lage.

Sawāl 64: Kaun se māl meṅ Zakāṫ kī adā'egī lāzim hai?

Jawāb: Chār qism ke amwāl par Zakāṫ kī adā'egi lāzim hai:

1. Sonā, chāṅdī aur naqdī wa-ġhairah.
2. Maweshī maṡalana ūṅṭ, gā'e aur bakrī wa-ġhairah
3. Har qism ke tijāratī amwāl
4. Zamīn se ḥāṣil-shudah ashyā' maṡalan phal, sabziyāṅ aur maʻdinīyāt wa-ġhairah

Sawāl 65: Zakāṫ meṅ kis qism kā māl denā chāhiye?

Jawāb: Zakāṫ meṅ dar-miyāne darje kā māl denā chāhiye yaʻnī nah ghaṭyā nah beh-tarīn. Qabīla'e Ġhāḍirah ke Ḥaẓrat ʻAbd Allāh bin Muʻāwiyah Ġhāḍirī raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

ثَـلَاثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الْإِيمَانِ، مَنْ عَبَدَ اللّٰهَ وَحْدَهٗ وَأَنَّهٗ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، وَأَعْطٰى زَكَاةَ مَالِهٖ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهٗ، رَافِدَةً عَلَيْهِ كُلَّ عَامٍ، وَلَا يُعْطِي الْهَرِمَةَ وَلَا الدَّرِنَةَ وَلَا الْمَرِيضَةَ وَلَا الشَّرَطَ اللَّئِيمَةَ،

وَلٰـكِنْ مِنْ وَسَطِ أَمْوَالِكُمْ، فَإِنَّ اللّٰهَ لَمْ يَسْأَلْكُمْ خَيْرَهُ وَلَمْ يَأْمُرْكُمْ بِشَرِّهِ.(1)

Tīn kām aise haiṅ keh jo shaḳhṣ unheṅ sar-anjām de woh īmān kī ḥalāwat maḥsūs karegā: Jo shaḳhṣ yeh yaqīn rakhte huwe ek Allāh kī ‘ibādat kare keh Allāh Ta‘ālá ke ‘ilāwah ko’ī Ma‘būd nahīṅ; apne māl kī Zakāṫ har sāl ḳhụsh-dilī aur farāḳh-dilī se adā kare; būṛhā, ḳhārish-zadah, bīmār ġhaṭyā jānwar Zakāṫ meṅ nah de bal-keh dar-miyānah māl de keh yaqīnan Allāh Ta‘ālá ne tum se nah to beh-tarīn māl māṅgā hai aur nah hī burā māl dene kā ḥukm diyā hai.

Sawāl 66: Kyā Zakāṫ nikālne se ḥarām māl bhī pāk ho jātā hai?

Jawāb: Zakāṫ se ḥarām māl pāk nahīṅ hotā. Aur nah hī māle harām se kiyā gayā ṣadaqah aur ṣadaqah karne wāle kī du‘ā qubūl hotī hai. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) ١- أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب في الزكاة السائمة، ٢ :١٠٣، رقم: ١٥٨٢

٢- طبرانى، المعجم الصغير، ١ :٣٣٤، رقم: ٥٥٥

٣- بخارى، التاريخ الكبير، ٥ :٣١، رقم: ٥٤

٤- ديلمى، مسند الفردوس، ٢ :٨٥، رقم: ٢٤٦١

٥- بيهقى، السنن الكبرى، ٤ :٩٥، رقم: ٧٠٦٧

مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلَا يَقْبَلُ اللّٰهُ إِلَّا الطَّيِّبَ، وَإِنَّ اللّٰهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يُرَبِّيْهَا لِصَاحِبِهَا، كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ، حَتّٰى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ.(1)

Jis ne ek khajūr ke bar-ā-bar bhī ḥalāl kamā'ī se ḳhairāt kī – aur Allāh Ta'ālá qubūl nahīṅ farmātā magar ḥalāl kamā'ī se - to Allāh Ta'ālá use apne dāhine daste qudrat se qubūl farmātā hai. Phir ḳhairat karne wāle ke liye us kī parwarish kartā hai jaise tum meṅ se ko'ī apne baçhṛe kī parwarish kartā hai, yahāṅ tak keh woh nekī pahāṛ ke bar-ā-bar ho jā'egī.

Imām Muslim kī bayān-kardah riwāyat ke āḳhir meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai:

---

(1) ١- بخاری، الصحیح، کتاب الزكاة، باب لا يقبل الله الصدقة من غلول ولا يقبل إلا من ،كسب طيب، ٢ :٥١١، رقم: ١٣٤٤

٢ـ ،بخاری، الصحیح، کتاب التوحيد، باب قوله تعالىٰ: إليه يصعد الكلم الطيب، ٦ :٢٧٠٢، رقم: ٦٩٩٣

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٣١، ٣٨١، رقم: ٨٣٦٣، ٨٩٤٨

٤ـ ترمذی، السنن، کتاب الزكاة، باب ما جاء في فضل الصدقة، ٣ :٤٩، رقم: ٦٦١

٥ـ نسائی، السنن، کتاب الزكاة، باب الصدقة من غلول، ٥ :٥٧، رقم: ٢٥٢٥

٦ـ ابن ماجه، السنن، کتاب الزكوة، باب ما جاء في فضل الصدقة، ١ :٥٩٠، رقم: ١٨٤٢

ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلَ، يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ: يَا رَبِّ! يَا رَبِّ! وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ؟[1]

Phir Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne aise shaḳhṣ kā ẕikr kiyā jo lambā safar kartā hai, us ke bāl ġhubār-ālūd haiṅ, woh āsmān kī ṭaraf hāth uṫhā kar kăhtā hai: Yā Rab! Yā Rab! Ḥāl-āṅ-keh us kā khānā pīnā ḥarām hai, us kā libās ḥarām hai, us kī ġhiẕā harām hai; to us kī du‘ā kaise maqbūl hogī!

Isī ṭarḥ ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِذَا أَدَّيْتَ الزَّكَاةَ فَقَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ، وَمَنْ جَمَعَ مَالاً حَرَامًا ثُمَّ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يَكُنْ لَهُ فِيْهِ أَجْرٌ، وَكَانَ إِصْرُهُ عَلَيْهِ.[2]

Jab tū ne (apne māl kī) Zakāṫ adā kar dī to tū ne apnā farẓ adā kar diyā, aur jo shaḳhṣ ḥarām māl jam‘a kare phir use

(1) ،مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب قبول الصدقة من الكسب الطيب وتربيتها، ٢ :٧٠٢،
رقم: ١٠١٤

(2) ١- ابن خزيمة، الصحيح، ٨ :١١٠، رقم: ٢٤٧١
٢ـ ابن حبان، الصحيح، ٥ :١١، رقم: ٣٢١٦
٣ـ بيهقى، السنن الكبرىٰ، ٤ :٨٤، رقم: ٧٠٣٢

ṣadaqah kar de use us ṣadaqe kā ko'ī s̱awāb nahīṅ milegā bal-keh us kā bojh us par hogā.

In riwāyāt se ma'lūm huwa keh māle ḥarām se ṣadaqah karnā nā-jā'iz hai aur jis māle ḥarām kī ḥurmat qaṭ'ī ho, jaise sūd keh jis kā lenā aur denā donoṅ ṣūrateṅ ḥarām haiṅ, us sūd ko fuqarā' par ṣadaqah karnā bhī nā-jā'iz hai. Agar kisī shaḳhṣ ne kisī se nā-jā'iz māl le liyā hai aur us māl se najāt ḥāṣil karnā chāhtā hai to us māl ke mālik ya us ke wuras̱ā' ko talāsh kar ke woh māl pahŏṅchā de. Agar mālik yā us ke wuras̱ā' nah mileṅ to mālik kī ṭaraf se us māl ko fuqarā' par ṣadaqah kar de aur apne ẕimme se barāt kī nīyat kare. Us nīyat kā s̱awāb hogā.

Sawāl 67: Kyā ġhaṭyā māl ba-ṭāure Zakāṫ denā jā'iz hai?

Jawāb: Ghaṭyā māl ba-ṭaure Zakāṫ denā jā'iz nahīṅ hai. Aisā 'amal karne se saḳhtī se man'a kiyā gayā hai. Ḥaẕrat Barā' bin 'Āzib raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh khajūroṅ ke mausim meṅ Anṣār apnī apnī isteṭā'at ke muṭābiq khajūroṅ ke khoshe lā kar Masjide Nabawī ke sutūnoṅ ke dar-miyān laṭkā dete jise Aṣḥābe Ṣuffah aur fuqarā' wa masākīn bhūk ke waqt khā lete. Kisī shaḳhṣ ne ġhair-me'yārī khajūroṅ kā ḳhoshah laṭkā diyā to us par yeh Āyat nāzil hū'ī:

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيْثَ مِنْهُ تُنْفِقُوْنَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيْهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوْا فِيْهِ ؕ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيْدٌ۝[1]

Ae īmān wālo! Un pākīzah kamā'iyoṅ meṅ se aur us meṅ se jo ham ne tumhāre liye zamīn se nikālā hai (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch kiyā karo aur us meṅ se gande māl ko (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch karne kā irādah mat karo keh (agar wohī tumheṅ diyā jā'e to) tum ḳhụd use hargiz nah lo siwā'e is ke keh tum us meṅ chashm-poshī kar lo, aur jān lo keh be-shak Allāh be-Niyāz lā'iqe har Ḥamd hai.

Ḥaẕrat Barā' raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh is Āyat ke nāzil hone ke ba'd ham meṅ se har shaḳhṣ beh-tar se beh-tar chīz lātā thā.[2]

Sawāl 68: Zakāṫ kin logoṅ ko nahīṅ dī jā saktī?

Jawāb: Mundarija'e ẕail afrād ko Zakāṫ nahīṅ dī jā saktī:

1. Māl-dār ya'nī woh shaḳhṣ jis par ḳhụd Zakāṫ farẕ hai yā niṣāb ke bar-ā-bar qīmat kā ko'ī aur māl us ke pās maujūd hai aur us kī ḥājate aṣlīyah se zā'id hai. Jaise kisī ke pās tāṅbe ke bartan roz marrah kī ẕarūrat se zā'id rakhe huwe haiṅ aur un kī qīmat

(1) البقرة، ٢: ٢٦٧

(2) :ترمذی، الجامع الصحیح، کتاب تفسیر القرآن، باب ومن سورة البقرة، ۵: ۲۰۳-۲۰۴، رقم ۲۹۸۷

ba-qadre niṣāb ho to us ke liye Zakāṫ kā māl lenā ḥalāl nahīṅ, agarcheh ḳhụd us shaḳhṣ par un bartanoṅ kī Zakāṫ denī wājib nahīṅ hai.

2. Māṅ, bāp, dādā, dādī, nānā, nānī wa-ġhairah.
3. Beṭā, beṭī, nawāsā, nawāsī, potā, potī wa-ġhairah.
4. Ḳhāwand apnī bīwī ko aur bīwī apne ḳhāwand ko bhī Zakāṫ nahīṅ de saktī.
5. Māl-dār ādami kī nā-bāliġh aulād kyūṅ-keh nā-bāliġh aulād ke aḳhrājāt walī ke zimmah hote haiṅ.

Sawāl 69: Jise Zakāṫ dī jā'e use batānā ẓarūrī hai yā nahīṅ?

Jawāb: Jise Zakāṫ dī jā'e use yeh batānā ẓarūrī nahīṅ keh yeh māle Zakāṫ hai. Bal-keh agar in'ām ke nām se yā ġharīb bachchoṅ kī 'īdī ke nām se de deṅ tab bhī Zakāṫ adā ho jā'egī.

Sawāl 70: Kyā Banū Hāshim ko Zakāṫ denā jā'iz hai?

Jawāb: Pǎhle daur meṅ Banū Hāshim ko Ḳhums se ḥiṣṣah milta thā is liye unheṅ Zakāṫ lenā jā'iz nahīṅ thī. Āj ke zamāne meṅ chūṅ-keh Ḳhums ḳhatm ho chukā hai is liye un ke liye Zakāṫ lenā bhī jā'iz ho gayā hai. Lehāẕā agar Banū Hāshim mustaḥiqe Zakāṫ hoṅ to unheṅ Zakāṫ dī jā saktī hai. Lekin beh-tar yehī hai keh Ṣādāt kā 'izzat-o waqār majrūḥ nah hone diyā jā'e aur arbābe iqtedār wa iḳhtiyār ya'nī ḥākimīṅ aur a'lá 'ŏhde-dārān Ṣādāte kirām kī i'ānat kā alag inteẓām-o inṣirām kareṅ.

Sawāl 71: Kyā fāsiq-o fājir ko Zakāṫ dī jā saktī hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Fāsiq-o fājir jab tak dā’ira’e Islām meṅ dāḳhil hai aur Musalmānoṅ ke liye bā‘i̱se a̱zīyat nahīṅ, use Zakāṫ dī jā saktī hai. Kyūṅ-keh jab nā-farmānoṅ aur gunah-gāroṅ se Zakāṫ wuṣūl kar lī jātī hai to yeh bhī yaqīnan jā’iz honā chāhiyeh keh un par taqsīm kar dī jā’e. Mazīd yeh bar-āṅ fāsiq is Ḥadī̱s ke ‘umūm meṅ shāmil hai keh Zakāṫ Musalmānoṅ ke aġhniyā’ se wuṣūl kī jā’egī aur un ke fuqarā’ meṅ taqsīm kar dī jā’egī. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam kā farmāne aqdas hai:

تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وتُرَدُّ فِي فُقَرَائِهِمْ.[1]

Tā-ham yeh yād rahe keh kisī aise fāsiq ko Zakāṫ nah dī jā’e jis ke muta‘alliq yeh gumān ġhālib ho keh woh us māl ke ẕarī‘e ko’ī gunāh kā kām hī karegā ma̱salan yeh keh woh sharāb pītā hai to use Zakāṫ de dī jā’e aur woh Zakāṫ ke māl se mazīd sharāb pī le. Isī ṭarḥ juwā khelne wāle yā nashah ke ‘ādī kī mi̱sāl hai kyūṅ-keh is ṣūrat meṅ Allāh ke māl ke sāth gunāh ke kām meṅ ta‘āwun ho jā’egā aur yeh shar‘an jā’iz nahīṅ.

Sawāl 72: Kyā aise logoṅ ko ‘āmil banāyā jā sāktā hai jin par Zakāṫ wa ṣadaqah ḥarām hai?

Jawāb: Muta’aḳhḳhir Fuqahā’ ke nazdīk aise logoṅ ko ‘āmil banāyā jā saktā hai jin par Zakāṫ-o ṣadaqah ḥarām hai kyūṅ-keh woh ṣadaqa-o ḳhairāt nahīṅ le rahe woh to tanḳhẉāh le rahe haiṅ.

---

(1) أبو داؤد، السنن، كتاب الزكاة، باب في زكاة السائمة، ٢ :١٨، رقم: ١٥٨٤

Sawāl 73: Kyā ‘aṣre ḥāẓir meṅ tālīfe qalb kā ḥukm mansūḳh ho chukā hai?

Jawāb: Maṣārife Zakāṫ meṅ Allāh Ta‘ālá ne ek maṣraf mu’allifaṫul-qulūb kā muqarrar farmāyā hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne is mud meṅ Zakāṫ wa ‘Ushr kī āmdanī ḳharch farmā’ī aur kabhī use mansūḳh nah farmāyā. Ḥaẓrat ‘Umar Fārūq raḍiya Allāhu ‘anhu ne un tamām Ḥaẓarāt ke woh waẓā’if band kar diye jo tālīfe qalb ke ṭaur par woh pǎhle wuṣūl karte the. Ba‘ẓ A’imma’e kirām (jaise Aḥnāf) kā mauqif hai keh mu’allfaṫul-qulūb kā ḥiṣṣah chūṅ-keh Ḥaẓrat ‘Umar Fāruq raḍiya Allāhu ‘anhu ne rok liyā thā aur tamām Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ke sāmne aisā huwā aur kisī ne is par iḳhtilāf yā inkār nahīṅ kiyā, lehāẕā is maṣraf ke suqūṭ par ijmā‘e Ṣaḥābah hai aur ijmā‘ dalīle qaṭ‘ī hai. Ba‘ẓ A’immah ne farmāyā keh pǎhle tālīfe qalb kī ẕarūrat thī to yeh maṣraf ba-ḥāl rahā. Jab Islām ko qūwat ḥāṣil ho ga’ī to kisī kī tālīfe qalb kī ẕarūrat nah rahī. Pas ḥukm jātā rahā.

Hamāre nazdīk tālīfe qalb ki āj bhī utnī hī ẕarūrat hai jitnī ibtedā’e Islām meṅ thī. Āj bhī ẕarūrī hai keh Zakāṫ faṅḍ se ġhurabā’ wa masākīn kī madad kar ke un ke ‘aqīda-o īmān ko bachāyā jā’e. Ġhair mustaqil mizāj logoṅ par ḳharch kar ke unheṅ muḳhālifīne Islām ke hāthoṅ iste‘māl hone se bachāyā jā’e. Nau Muslimoṅ kī mālī i‘ānat kar ke unheṅ Islām kī ṭaraf mā’il-o mānūs kiyā jā’e. Māl ke ḳhwāhish-mandoṅ ko mālī madad de kar Islām par kār-band kiyā jā’e. Dushman quwwaqtoṅ kī mālī i‘ānat kar ke un ke shar se mulk-o millat ko bachāyā jā’e. Jis ṭarḥ īmān-o ‘aqā’id ḳharāb karne

ke liye log raqam ḳharch karte haiṅ, isī tarḥ Islām bhī un par māl ḳharch kar ke unheṅ Musalmān hone kī tarġhīb detā hai. 'Ām māl-dār aur Musalmānoṅ aur ḥukm-rānoṅ kā farẓ hai keh ġhair Muslimoṅ ko ṣirf wa'ẓ-o talqīn hī nah kareṅ bal-keh Zakāṫ faṅḍ se un kī mālī madad bhī kareṅ.

Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn kā ijmā' is par huwā thā keh us daur meṅ mu'allifaṫul-qulūb kī ẓarūrat nah rahī thī. Āj bhī ẓarūrat nah ho to lāzim nahīṅ keh mu'allifaṫul-qulūf kā maṣraf paidā kiyā jā'e. Lekin ẓarūrat ho to us mud meṅ Zakāṫ ṣarf kar sakte haiṅ. Yeh Qur'ānī ḥukm kā nasḳh nahīṅ bal-keh 'illat nah hone se ḥukm ḳhatm ho gayā. Jis ṭarḥ tayammum us waqt tak kar sakte haiṅ jab tak pānī iste'māl karne kī qudrat nah ho. Jūṅhī pānī par qudrat ḥāṣil hū'ī to tayammum kā ḥukm ḳhatm ho jātā hai. Ḥukm 'illat ke sāth rahā, hameshah ke liye mansūḳh huwā aur nah har ṣūrat meṅ nāfiẕ.

Sawāl 74: Kyā Zakāṫ kī ruqūm dūsre shahr bhejnā yā ḳharch karnā jā'iz hai?

Jawāb: Zakāṫ jis jagah wuṣūl kī jā'e wahīṅ taqsīm karnā afẓal hai lekin ẓarūrat aur maṣlehat ke tăḥt kisī dūsre 'ilāqe meṅ bhī Zakāṫ kī ruqūm ḳharch karnā jā'iz hai. Ya'nī infirādī ṭaur par taqsīm karne kī ba-jā'e baitul-māl meṅ jam'a karā'ī jā'e tā-keh un mustaḥiq logoṅ par ḳharch kī jā sake jo dūsre 'ilāqoṅ meṅ muqīm haiṅ. Is kām ke liye Zakāṫ kī wuṣūlī par ḥukūmat kī nigrānī honī chāhiye jaisā keh 'ăhde Risālat ma'āb ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam aur Ḳhulafā'e Rāshidīn ke daur meṅ rā'ij thā. Is mauqif kī dalīl woh riwāyat bhī hai jis meṅ maẕkūr hai keh Ḥaẓrat Mu'āḏh raḍiya

Allāhu ‘anhu ne Yaman wāloṅ se kahā thā keh ‘Mujhe tum ṣadaqah meṅ jau aur juwār kī jagah sāmān-o asbāb ya‘nī dhārī-dār chādareṅ yā dūsre libās bhī de sakte ho jis meṅ tumhāre liye bhī āsānī hogī aur Madīnah meṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ke Ṣaḥāba’e kiram riḍwānu Allāhi Ta‘ālá ‘alayhim ajma‘īn ke liye bhī beh-tarī hogī.’[1]

Daure ḥāẓir ke jadīd taqāẓoṅ ke muṭābiq logoṅ kī ijtemā‘ī mu‘āsharatī wa mu‘āshī falāḥ-o beh-būd ke liye muḳhtalif tanẓīmeṅ maṣrūfe kār haiṅ. Zakāṫ kī ruqūm un meṅ se aisī tanẓīm ko de jahāṅ ijtemā‘ī saṭḥ par afrāde mu‘āsharah kī kafālat kī jā saktī hai jo beh-tar ṭarīqe se falāḥ-o beh-būd kā farīẓah sar-anjām de rahī ho. Is se logoṅ kā me‘yāre zindagī buland hogā aur ek hī waqt meṅ mulk ke tamām ‘ilāqoṅ meṅ mu‘āsharatī ta‘āwun kī faẓā paidā hogī.

Sawāl 75: Kyā muṣāfir kī bāt bilā ḥujjat taslīm kar ke Zakāṫ denā jā’iz hai?

Jawāb: Muṣāfir kī bāt taslīm karne se murād yeh hai keh agar ko’ī ā’e aur woh kahe keh maiṅ musāfir hūṅ aur mujhe apne safar kī takmīl ke liye aḳhrājāt kī ẓarūrat hai to us kī bāt ko mān liyā jā’egā yā us se ko’ī s̱ubūt ṭalab kiyā jā’egā. Is silsile meṅ Imām Qurṭubī farmāte haiṅ:

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب العرض فی الزکاۃ، ۲: ۵۲۵

Dīn ke muta'alliq to ẓarūrī hai keh woh use s̱ābit kare, al-battah dīgar ṣifāt ke muta'alliq us kā ẓāhirī ḥāl hī gawāh aur kāfī hai.(1)

Is kī dalīl Ḥaẓrat Jarīr raḍiya Allāhu 'anhu se marwī Ḥadīs̱e mubārakah hai. Āp riwāyat karte haiṅ: Din ke ibtedā'ī ḥiṣṣe meṅ ham Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ķhidmate aqdas meṅ ḥāẓir the keh kuçh log ā'e jo naṅge pā'oṅ, naṅge badan, gale meṅ chamṛe kī chādareṅ pǎhne huwe, apnī talwāreṅ laṭkā'e huwe the. Un meṅ se aks̱ar bal-keh sab qabīlah Muḍar ke log the. Un ke faqr-o fāqah ko dekh kar Ḥuẓūr ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā chehrah-mubārak mutaġhayyar ho gayā. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam andar tashrīf le ga'e, phir bāhar tashrīf lā'e phir Ḥaẓrat Bilāl raḍiya Allāhu 'anhu ko ḥukm diyā keh az̤ān kaho. Phir takbīr kahī aur Namāz paṛhī aur ķhuṭbah irshād farmāyā aur yeh Āyat tilāwat farmā'ī:

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ۝ (2)

Ae īmān wālo! Tum Allāh se ḍarte raho aur har shaķhṣ ko dekhte rǎhnā chāhiye keh us ne Kal (Qiyāmat) ke liye āge

(1) قرطبی، الجامع لأحکام القرآن، ۴ :۱۸۷-۱۸۸

(2) الحشر، ۵۹ :۱۸

kyā bhejā hai, aur tum Allāh se ḍarte raho, be-shak Allāh un kāmoṅ se bā-ḳhabar hai jo tum karte ho.

Phir log ṣadaqāt lānā shurū‘ ho ga’e. Kisī ne dīnār ṣadaqah kiyā, kisī ne dirham diyā. Kisī ne kapṛe, kisī ne ek ṣā‘[1] gandum aur kisī ne ek ṣā‘ khajūr dī ḥattá keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ke pās khajūr kī guṭhlī (ke bar-ā-bar) bhī ho (woh bhī de). Phir Anṣār meṅ se ek shaḳhṣ thailī lāyā keh us kā hāth thakā jātā thā bal-keh thak gayā thā. Phir to logoṅ kā tāṅtā bandh gayā ḥattá keh maiṅ ne ḳhurāk aur kapṛe ke do ḍher dekhe ya‘nī itne ṣadaqāt jam‘a ho ga’e. Ḥattá keh maiṅ ne dekhā keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā

(1) Muḳhtalif ‘ilāqoṅ meṅ ṣā‘ ke liye muḳhtalif paimāne iste‘māl kiye jāte the. Ba’īn waj·h ‘ilāqoṅ ke ḥiṣāb se ṣā‘ kā wazn bhī muḳhtalif hotā thā, jaise ke Makkah mukarramah aur Madīnah munawwarah ke nawāḥ meṅ rā’ij ‘ṣā‘e Ḥijāzī’ kā wazn Baġhdād aur Kūfah ke muẕāfāt meṅ rā’ij ‘ṣā‘e ‘Irāqī’ se muḳhtalif thā. ‘Ṣā‘e ‘Irāqī’ ko ‘Ṣā‘e Baġhdādī’ bhī kahā jātā thā. Isī ṭarḥ ba‘d az-āṅ ‘ṣā‘e ‘Umar bin ‘Abd al-‘Azīẕ raḍiya Allāhu ‘anhu’ aur ‘ṣā‘e Hāshimī’ bhī muta‘ārif huwe. Lekin ma‘rūf-o mutadāwal paimāne ke muṭābiq fī zamānah niṣf ṣā‘ gehūṅ kā wazn 2.249 kilo grām (taqrīban sawā do kilo) jab keh niṣf ṣā‘ jau kā wazn 2.320 kilo grām hai. Is ḥisāb se ek ṣā‘ gehūṅ kā wazn 4.498 kilo grām (taqrīban sāṛhe chār kilo) aur ek sā‘ jau kā wazn 4.64 kilo grām hai.

chehrah-mubārak chamakne lagā, goyā sone kā ho gayā ho jaise kundan.(1)

Is Ḥadīs̠e pāk se s̠ābit huwā musāfir ke ẓāhirī ḥāl par hī iktifā karnā chāhiye kyūṅ-keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne bhī ṣirf ẓāhirī ḥāl par iktifā kiyā aur logoṅ ko ṣadaqah karne kī tarġhīb dilā’ī. Ā ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne un se ko’ī dalīl ṭalab kī nah un se yeh pūçhā keh un ke pās māl hai yā nahīṅ.

Sawāl 76: Kyā ‘aurat ke māle mahr par Zakāṫ farẓ hai?

Jawāb: Zakāṫ ke wājib hone kī sharṭ yeh hai keh māl par pūrā qabẓah ho, ab dekhnā yeh hai keh āyā ‘aurat apne mahr par qābiẓ hone se pǎhle pūre ṭaur par us kī mālik bhī thī yā nahīṅ? Agar ‘aurat kā māle mahr us ke qabẓe meṅ nahīṅ āyā to us kī Zakāṫ wājib nahīṅ.

Sawāl 77: Bīwī ke zewarāt par Zakāṫ adā karnā zaujain meṅ se kisī par lāzim hai?

Jawāb: Zaujain meṅ se jo zewar kā ḥaqīqī mālik hogā, wohī Zakāṫ adā karne kā pā-band hogā; mas̠alan agar shauhar ne bīwī ko zewar ṣirf iste‘māl karne ke liye diye huwe haiṅ aur aṣlan milkīyat shauhar kī hai keh wohī chāhe to faroḳht kar sake to aisī ṣūrat meṅ Zakāṫ bīwī par nahīṅ bal-keh shauhar par wājib hogī. Lekin agar bīwī apne zewar kī ḳhụd mālik hai keh woh chāhe to apnī marẓī

(1) :مسلم، الصحيح كتاب الزكاة، باب الحث على الصدقة ولو بشق تمرة او كلمه طيبة، ٢
رقم: ١٠١٧، ٧٠٥

iste'māl kare yā faroḳht kar de to aisī ṣūrat meṅ Zakāṫ denā biwī par lāzim hogā.

Sawāl 78: Kyā ṭalāq-yāftah 'aurat ko us kā sābiqah shauhar Zakāṫ de saktā hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Ṭalāq-yāftah 'aurat ko us kā ṣābiqah shauhar Zakāṫ de saktā hai.

Sawāl 79: Kyā kisī kī shādī ke liye use Zakāṫ denā jā'iz hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Kisī bhī mustaḥiq mard yā 'aurat kī shādī ke liye use zaḳāṫ dī jā saktī hai lekin yeh ḳhayāl rakhā jā'egā keh Zakāṫ kā māl isrāf aur ġhair-shar'ī rusūm kī adā'egī meṅ nah lagne pā'e.

Sawāl 80: Kyā miyāṅ bīwī ek dūsre ko Zakāṫ de sakte haiṅ?

Jawāb: Jī nahīṅ! Miyāṅ bīwī ek dūsre ko Zakāṫ nahīṅ de sakte.

Sawāl 81: Kyā wālidain aur aulād ko Zakāṫ dī jā saktī hai?

Jawāb: Wālidain aur aulād ko Zakāṫ nahīṅ dī jā saktī kyūṅ-keh jin qarābat-dāroṅ kā nafqah ādamī ke z̲imme wājib hai unheṅ Zakāṫ denā jā'iz nahīṅ; mas̲alan māṅ, bāp, dādā, par̥-dādā, beṭā, potā wa-ġhairah aur bīwī. 'Ilāwah az-īn bāqī rishte-dāroṅ ko de sakte haiṅ bal-keh rishte-dāroṅ meṅ băhăn, bhā'ī, ḳhālah, phūphī, māmūṅ, chachā yā un kī aulād meṅ se ko'ī ġharīb hai to use ṣadaqa-o ḳhairāt aur Zakāṫ denā bah nisbat dūsre ghurabā' ke afẓal hai keh farẓ bhī adā ho jātā hai aur ṣila'e raḥimī bhī. Unheṅ Zakāṫ dene se duhrā ajr miltā hai.

Sawāl 82: Kyā mŏḥtāj māṅ bāp ko ḥīlah kar ke Zakāṫ denā jā'iz hai?

Jawāb: Jī nahīṅ! Mŏḥtāj māṅ bāp ko ḥīlah kar ke Zakāṫ denā jā'iz nahīṅ hai. Māṅ bāp kī waise hī mālī wa jismānī ḳhidmat karnā aulād par farẓ hai. Lehāẕā agar aulād ṣāḥibe niṣāb hai to use chāhiye keh woh apne aṣl māl ke ẕarī'e apne mŏḥtāj māṅ bāp kī madad kare.

Ḥaẓrat Jābir bin 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ keh ek ādamī ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Bilā shub·hah mere pās māl aur aulād (donoṅ) haiṅ aur merā wālid chāhtā hai keh woh merā māl apnī ẓarūrīyāt meṅ ḳharch kar le (aur mere liye kuçh nah çhoṛe). To Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ.(1)

Tum aur tumhārā māl donoṅ tumhāre wālid kī milkīyat haiṅ.

Sawāl 83: Kyā bachchoṅ kī shādī ke liye banwā'e ga'e zewarāt par Zakāṫ wājib hai jab keh bachche abhī nā-bāliġh hoṅ?

Jawāb: Agar zewar un bachchoṅ ke nām hai aur māṅ bāp ba-ṭaure amīn us kī ḥifāẓat kar rahe haiṅ to phir jitnī der woh nā-bāliġh haiṅ un par Zakāṫ lāgū nahīṅ hogī. Is ke bar-'aks agar woh zewarāt māṅ bāp ke nām hī hoṅ aur woh waise hī kăh deṅ keh itnā fulāṅ kā hai, itnā fulāṅ kā hai to phir Zakāṫ lāgū hogī.

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب التجارات، باب ما للرجل من مال ولده، ۳: ۸۸-۸۹، رقم: ۲۲۹۱

Sawāl 84: Kyā Zakāṫ se mustaḥiq ṭalabah kī madad kī jā saktī hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Aise ta'līmī idāre jahāṅ ṭulabā' se fīs lī jātī hai yā nahīṅ lī jātī donoṅ ṣūratoṅ meṅ Zakāṫ faṅḍ jam'a karnā tā-keh nā-dār aur mustaḥiq ṭalabah kī ẓarūrīyāt pūrī kī jā'eṅ bil-kul durust, bal-keh munāsib-tar hai tā-keh ṭulabā' kī bar-waqt imdād kī jā'e aur woh sukūn-o iṭmīnān se 'ilm ḥāṣil kar sakeṅ.

Fuqahā'e kirām farmāte haiṅ:

> Ṭālibe 'ilm Zakāṫ le saktā hai kyūṅ-keh us ne apne Āp ko 'ilm paṛhane aur parḥne ke liye waqf kar rakhā hai aur woh rizq kamāne se 'ājiz hai. Lehāẕā ẓarūrīyāte zindagī ḥāṣil karne kī majbūrī us (par Zakāṫ) ke jā'iz hone kā sabab hai.(1)

Lehāẕā jāme'āt kī ẓarūrīyāt bil-ḳhusūṣ muṣtaḥiq ṭalabah kī ẓarūrīyāt pūrī karne ke liye Zakāṫ dī jā saktī hai. Aksar-o beshtar maẕhabī aur dīgar rifāhī idāre Zakāṫ par hī chal rahe haiṅ. Is liye beh-tar hogā keh Zakāṫ faṅḍ se nā-dār ṭalabah ke aḳhrājāt pūre kiye jā'eṅ ḳhwāh woh kutub-o sṭeshnarī kī ṣūrat meṅ hoṅ yā fīs-o ḳhurāk aur poshāk wa dawā wa-ġhairah kī ṣūrat meṅ.

Sawāl 85: Kyā Ḥaj ke liye jam'a-shudah raqam par Zakāṫ denā wājib hai?

Jawāb: Agar kisī ne ḥaj ke liye raqam jam'a kar rakhī hai aur nīyat yeh hai keh us raqam se Ḥaj karegā to woh Zakāṫ se mustas̱ná nahīṅ

(1) حصکفی، الدر المختار، ۱:۱۴۰

hai. Lekin agar yeh raqam ḥukūmat ke pās is mud meṅ jamʻa karā dī hai to woh Zakāṫ se mustas̱ná hogī.

Sawāl 86: Kyā qarẓ-dār par Zakāṫ adā karnā wājib hai?

Jawāb: Agar ko’ī shaḳhṣ qarẓ-dār hai to woh māl meṅ se itnā māl alag kar le jo us ke qarẓ ke liye kāfī ho aur bāqī māl agar niṣāb kī ḥad ko pahŏṅchtā ho to us par Zakāṫ adā karnā wājib hai, lekin agar baqīyah māl niṣāb kī ḥad tak nah pahŏṅche to us par ko’ī Zakāṫ nahīṅ.

Sawāl 87: Kyā qarẓ ko Zakāṫ meṅ badlā jā saktā hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Agar maqrūẓ ġharīb-o muflis hai aur ṣāḥibe niṣāb nahīṅ to bilā shub·hah qarẓ ko Zakāṫ se badlā jā saktā hai. Lekin agar woh ġhanī aur ṣāḥibe niṣāb hai to us ke liye Zakāṫ lenā jā’iz nahīṅ aur yeh qarẓ ba-ṭaure Zakāṫ use denā bhī jā’iz nahīṅ. Păhlū ṣūrat meṅ yaqīnan woh Zakāṫ kā mustaḥiq hai, use kuc̣h batāne kī bhī ẓarūrat nahīṅ. Ṣirf yeh kăh deṅ keh Āp mere qarẓ se subuk-dosh haiṅ, ab is kī fikr nah kareṅ, tā-keh us kī ʻizzate nafs majrūḥ nah ho.

Sawāl 88: Kyā Zakāṫ kī raqam se qaidiyoṅ par ‘ā’id jurmānah adā kiyā jā saktā hai tā-keh unheṅ rahā’ī dilā’ī jā sake?

Jawāb: Agar qaidi ṣāḥibe ḥais̱īyat hai, jaise bar̥e bar̥e māl-dār, sarmāyah-dār, jāgīr-dār, tājir, mulāzim wa-ġhairah jo jurmānah apne ghar se de dete haiṅ aur rahā’ī pā lete haiṅ. Magar ġharīb nā-dār qaidī jurmānah adā nahīṅ kar sakte aur mazīd ʻarṣah qaid bhugat·te haiṅ, aise logoṅ ko māle Zakāṫ de kar āzād kiyā jā saktā hai. Yeh log ‘faqīr’, ‘masākīn’ aur ‘al-riqāb’, tīnoṅ maṣārif meṅ shāmil haiṅ. Agarcheh ‘al-riqāb’ nuzūle Qur’ān ke waqt

lauṅḍī/ġhulām ke ma'noṅ meṅ iste'māl huwā magar āj ke daur meṅ muflis asīroṅ ko bhī is 'ām ṣinf meṅ shāmil kar liyā jā'e to us kī gunjā'ish maujūd hai.

Sawāl 89: Kyā Zakāṫ-o ṣadaqāt kī adā'egī Ramaḍān meṅ hī karnī chāhiye?

Jawāb: Zakāṫ-o ṣadaqāt kī adā'egī māhe Ramaḍān ke sāth mashrūṭ nahīṅ bal-keh un kī adā'egī kisī bhī waqt mustaḥab-o mashrū' hai. Zakāṫ adā karne wāle par wājib hai keh usī waqt Zakāṫ adā kare jab us ke māl kā sāl mukammal ho jā'e aur Ramaḍān kā muntaẓir nah rahe lekin agar Ramaḍān qarīb ho masalan kisī shaḳhṣ kā sāl Sha'bān meṅ mukammal ho rahā hai aur woh Zakāṫ kī adā'egī ke liye Ramaḍān kā inteẓār kar le to is meṅ ko'ī ḥaraj nahīṅ lekin agar us kī Zakāṫ kā sāl Muḥarram meṅ pūrā ho rahā hai to us ke liye jā'iz nahīṅ keh Zakāṫ kī adā'egī ko Ramaḍān tak mu'aḳhḳhar kare. Al-battah yeh jā'iz hai keh Muḥarram se păhle Ramaḍān meṅ hī sāl mukammal hone se păhle Zakāṫ adā kar de, us meṅ ko'ī ḥaraj nahīṅ waqte wujūb se tāḳhīr jā'iz nahīṅ.

3. Masā'ile 'Ushr, Ma'ādin aur Rikāz

Sawāl 90: 'Ushr kise kăhte haiṅ?

Jawāb: 'Ushr dasweṅ ḥiṣṣah ko kăhte haiṅ jo zar'ī paidā-wār par liyā jātā hai aur niṣf 'Ushr ya'nī bīswāṅ ḥiṣṣah bhī is iṭlāq meṅ shāmil hai. Dar-aṣl 'Ushr Zakāṫ kī ṭarḥ ek aisā muqarrarah ḥiṣṣah hai jo zar'i paidā-wār par denā wājib hotā hai.

Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ؛ وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ.[1]

> Woh zamīn jise āsmān yā chashmah sairāb kartā ho yā woh ḳhụd ba-ḳhụd namī kī waj·h se sairāb ho jā'e to us kī paidā-wār meṅ daswāṅ ḥiṣṣah Zakāṫ hai, aur jise kuṅwen se pānī khīṅch kar sairāb kiyā jātā hai us kī paidā-wār meṅ bīswān ḥiṣṣah Zakāṫ hai."

Sawāl 91: 'Ushr kā niṣāb kyā hai?

Jawāb: 'Ushr kā ko'ī niṣāb muqarrar nahīṅ aur nah hī sāl guzarnā sharṭ hai. Agar ko'ī zamīn sāl meṅ tīn, chār faṣleṅ bhī de to us zar'ī

---

(1) ،بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب العشر فیما یسقی من ماء السمآء، وبالمآء الجاری
رقم: ۱۴۱۲، ۲: ۵۴۰

paidā-wār par utni hī bār ‘Ushr lāzim hogā. Paidā-wār qalīl ho yā kas̱īr, sab meṅ ‘Ushr wājib hai.

Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ.(1)

Ae īmān wālo! Un pākīzah kamā’iyoṅ meṅ se aur us meṅ se jo ham ne tumhāre liye zamīn se nikālā hai (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch kiyā karo.”

Sawāl 92: Zamīn ke ‘Ushrī hone kī kitnī ṣūrateṅ haiṅ?

Jawāb: Zamīn ke ‘ushrī hone kī darje ẕail ṣūrateṅ haiṅ:

1. Musalmān kā makān jo khet yā bāġh ban gayā.
2. Kāsht hone wālī zamīn ‘Ushrī ke qarīb hai.
3. ‘Ushrī wa ḳharājī zamīn se yak-sāṅ qarīb kāsht hone wālī zamīn.
4. Dūr uftādah ġhair-ābād zamīn jise Musalmān ne ābād kiyā ho.
5. Ġhair-Muslim lā-wāris̱ bachche ke marne ke ba‘d us kī zamīn Musalmān ke qabẕe meṅ ā jā’e.
6. Maftūḥah arāẕī jo shurakā’e jaṅġ meṅ taqsīm kī ga’ī.

(1) البقرة، ٢: ٢٦٧

7. Islām qubūl karne wāloṅ kī zamīneṅ.

Darje bālā tamām ṣūratoṅ meṅ 'Ushr yā niṣf 'Ushr wājib hogā.

Sawāl 93: Ḳharāj kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Islāmī riyāsat apnī ḥudūd meṅ āne wāle ġhair-Muslimoṅ se jo tăks wuṣūl kartī hai use ḳharāj kăhte haiṅ.

Ḥaẓrat 'Alā' bin Ḥaḍramī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ Baḥrayn yā Hajar kī jānib rawānah farmāyā. Wahāṅ Ḥaẓrat 'Alā' bin Ḥaḍramī raḍiya Allāhu 'anhu us bāġh se jis meṅ ek Musalmān aur ek kāfir sharīk hotā to Muslim se 'Ushr aur kāfir se ḳharāj lete.[1]

Is kī ḳhāṣ sharḥ muqarrar nahīṅ bal-keh ḥākime waqt ġhair-Muslimoṅ kī mālī ḥālat ke muṭābiq us sharḥ meṅ kamī beshī karne kā majāz hai, jaisā keh riwāyāt meṅ darj hai keh Shām ke kuffār kī mālī ḥaiṡīyat mustaḥkam thī to un se sālānah chār dīnār aur Yaman ke kuffār – jo achçhī mālī ḥaiṡīyat ke mālik nahīṅ the – se ek dīnār sālānah wuṣūl kiyā jātā thā. Āj bhī ţăks 'ā'id karte waqt pūrī dunyā kī ḥukūmateṅ is bunyādī uṣūl ko madde naẓar rakhtī haiṅ keh kaun kitnā ţăks adā karne kī isteṭā'at rakhtā hai. Zakāṫ wa 'Ushr meṅ 'ibādat kā păhlū bhī pāyā jātā hai jab-keh jizyah aur ḳharāj ḳhāliṣatan ţăks haiṅ, un kā 'ibādat ke sāth ko'ī ta'alluq nahīṅ.

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب الزكاة، باب العشر والخَراج، ۲ :۴۰۵، رقم: ۱۸۳۱

Sawāl 94: Zamīn ke ḳharājī hone kī kitnī ṣūrateṅ haiṅ?

Jawāb: Zamīn ke ḳharājī hone kī bŏhat sī ṣūrateṅ haiṅ jin meṅ se chand ek darje zail haiṅ:

Masalan ko'ī 'ilāqah fatḥ huwā to zamīn wahāṅ ke rahā'ishiyoṅ ko eḥsān ke ṭaur par de dī ga'ī, yā woh mulk sulḥ ke ṭaur par fatḥ huwā, yā zimmī ne Musalmānoṅ se 'Ushrī zamīn ḳharīd lī to in ṣūratoṅ meṅ zamīn ḳharājī hai.

Jo zamīn baitul-māl kī milkīyat ho ga'ī to woh 'Ushrī hai nah ḳharājī.

Sawāl 95: Kyā shăhd meṅ 'Ushr wājib hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Agar shăhd 'Ushrī zamīnoṅ meṅ pāyā jā'e to us par 'Ushr wājib hogā jab-keh ḳharājī zamīn meṅ pā'e jāne kī ṣūrat meṅ 'Ushr wājib nahīṅ hogā. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh:

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne shăhd se 'ushr liyā.(1)

Al-battah agar shăhd ḳharājī zamīnoṅ yā pahāṛoṅ, jaṅgaloṅ yā bāġhoṅ wa-ġhairah meṅ milegā to us meṅ 'Ushr nahīṅ hogā kyūṅ-keh is ṣūrat meṅ woh jaṅglī phal kī mānand hogā. Lekin agar Musalmān apne ghar meṅ bāġh banā'e to us ke 'Ushr kā ḥukm us ke pānī ke sāth hogā. Agar 'Ushr kā pānī de to 'Ushr aur agar ḳharāj kā

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب الزكاة، باب زكاة العسل، ١ :٥٨٤، رقم: ١٨٢٤

pānī de to ḳharāj magar ġhair-Muslim jaisā bhī pānī de use ḳharāj hī denā hogā.

Sawāl 96: Ġhallah-jāt, ajnās aur phaloṅ par Zakāṫ kī farẓīyat kā kyā ḥukm hai?

Jawāb: Ġhallah-jāt, ajnās aur phaloṅ par Zakāṫ kī farẓīyat Qur’ān-o Sunnat, Ijmā‘ aur ‘aqlī dalā’il se wājib hai.

Qur’āne Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

كُلُوْا مِنْ ثَمَرِهٖٓ اِذَآ اَثْمَرَ وَاٰتُوْا حَقَّهٗ يَوْمَ حَصَادِهٖ وَلَا تُسْرِفُوْا ط اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيْنَ۝(1)

Jab (yeh daraḳht) phal lā’eṅ to tum un ke phal khāyā (bhī) karo aur us (khetī aur phal) ke kaṭne ke din us kā (Allāh kī ṭaraf se muqarrar-kardah) ḥaq (bhī) adā kar diyā karo aur fuẓūl ḳharchī nah kiyā karo, be-shak woh be-jā ḳharch karne wāloṅ ko pasand nahīṅ kartā.”

(1) الأنعام، ٦: ١٤١

Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā kăhte haiṅ: Is se farze Zakāṫ murād hai.(1) Jab-keh dūsrī riwāyat meṅ farmāyā: Is se ‘Ushr aur niṣf ‘Ushr murād hai.(2)

Ek aur maqām par Qur’āne Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ.(3)

Ae īmān wālo! Un pākīzah kamā’iyoṅ meṅ se aur us meṅ se jo ham ne tumhāre liye zamīn se nikālā hai (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch kiyā karo.

Sunnat:

Jis zamīn kī bārish, chashmoṅ yā nadī nāloṅ se āb-pāshī hotī ho us meṅ ‘Ushr aur jis kī răhăṭ se āb-pāshī hotī ho us meṅ niṣf ‘Ushr hai.

Ijmā‘:

---

(1) ١- طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ٨: ٥٤

٢- ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ٢: ١٨٢

٣- ابن عبد البر، التمہید، ٢٠: ١٥٤

(2) ١- سعید بن منصور، السنن، ٥: ١٠٢، رقم: ٩٢٨

٢- بیہقی، السنن، ٤: ١٣٢، رقم: ٧٢٩٢

(3) البقرة، ٢: ٢٦٧

‘Ushr kī farẓīyat par Ummat kā ijmā‘ hai.

<u>‘Aqlī taqāẓā/dalā’il</u>

Zakāṫ ke shar‘ī ḥukm ke bāre meṅ jo ‘aqlī dalīl dī ga’ī hai yahāṅ bhī yeh bāt ṣādiq ātī hai keh ‘Ushr faqir ko denā Allāh kī ne‘matoṅ kā shukr adā karnā hai. Be-sahārā logoṅ ko sahārā denā, unheṅ apne farā’iz adā karne ke qābil banānā, nafs ko gunāhoṅ se pāk-o ṣāf karnā karnā wa-ġhairah. Yeh sāre kām ‘aqlan aur shar‘an ẓarūrī haiṅ.

Sawāl 97: Kin ajnās par ‘Ushr denā lāzim hai aur kin par nahīṅ?

Jawāb: Lakṛī, ghās aur bāṅṣ ke ‘ilāwah har shai par ‘Ushr wājib hai jise zamīn ugātī hai.

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

> Woh zamīn jise āsmānī pānī sairāb kare us kī paidā-wār meṅ daswāṅ ḥiṣṣah wājib hai.(1)

Imām A‘ẓam Abū Ḥanīfah raḥmaṫu Allāhi ‘alayh Sūraṫ al-An‘ām kī Āyat nambar 114 aur Sūraṫ al-Baqarah kī Āyat nambar 267 se istidlāl karte haiṅ keh muṭlaq zamīn kī paidā-wār meṅ ‘Ushr wājib hai, chāhe paidā-wār kam ho yā ziyādah, ba-ġhair tadbīr iḳhtiyār kiye ek sāl tak bāqī răhne wālī ho yā bāqī răhne wālī nah ho, zamīn ko năhr wa-ġhairah ke jārī pānī se sairāb ko kiyā ho yā

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب العشر فیما یسقی من ماء السماء، و بالماء الجاری، رقم: ۱۴۱۲، ۲: ۵۴۰

bārish ke pānī se sairāb kiyā ho, har ṣūrat meṅ ‘Ushr wājib ho jā’egā.

Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā is kī tafsīr meṅ farmāte haiṅ: حَقَّهٗ se murād ‘Ushr yā niṣf ‘Ushr hai.(1)

Ḥaẕrat Mu‘ādh bin Jabal raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh jab Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ Yaman bhejā to ḥukm diyā keh us zamīn se ‘Ushr wuṣūl karoṅ jo bārish ke pānī yā bilā ḳharch ke pānī se sairāb ho rahī ho aur us zamīn se bīswāṅ ḥiṣṣah wuṣūl karoṅ jo rahaṭ wa-ġhairah ke zarī‘e sairāb kī jā rahī ho.(2)

Sawāl 98: Kirā’e par lī ga’ī zar‘ī zamīn kī Zakāṫ mālik par hai yā kirāyah-dār par?

Jawāb: Kirā’e par lī ga’ī zar‘ī zamīn kī Zakāṫ kirāyah-dār par hai kyūṅ-keh ‘Ushr paidā-wār par wājib hai aur paidā-wār kā mālik kirāyah-dār hai. Us par ‘Ushr usī ṭarḥ wājib hai jaise ‘āriyatan ko’ī chīz lene wāle par wājib hotā hai. Isī ṭarḥ zamīn kā mālik kirāyah lene kī ṣūrat meṅ munāfa‘ kamātā hai, ab woh munāfa‘ agar mukammal māl ke ba‘d niṣāb tak pahŏṅch jātā hai to us ṣūrat meṅ zamīn ke mālik par Zakāṫ ‘ā’id hogī.

(1) ١- سعيد بن منصور، السنن، ٥ :١٠٢، رقم: ٩٢٨

٢- بيهقى، السنن، ٤ :١٣٢، رقم: ٢٩٢،

(2) بيهقى، السنن الكبرىٰ، ٤ :١٣١،

Sawāl 99: ‘Ushr zamīn ke mālik par wājib hai yā muzāre‘ par?

Jawāb: ‘Ushr wājib hone kā ta‘alluq zamīn kī milkīyat se nahīṅ hai bal-keh paidā-wār kī milkīyat se hai.

Ba-qaul ‘Allāmah Kāsānī Ḥanafī:

ملک الأرض ليس بشرط لوجوب العشر، وإنما الشرط ملک الخارج.[1]

Zamīn kā mālik honā ‘Ushr wājib hone ke liye sharṭ nahīṅ bal-keh paidā-wār kā mālik honā sharṭ hai.

Lehāẕā mālike zamīn aur baṭā’ī-dār donoṅ apne apne ḥiṣṣa’e paidā-wār meṅ ‘Ushr adā kareṅge.

ولو دفعها مزارعة فأما على مذهبهما فالمزارعة جائزة، والعشر يجب فی الخارج، والخارج بينهما فيجب العشر عليهما.[2]

Agar ko’ī shaḳhṣ apnī zamīn muzāra‘at par detā hai to Ṣāḥibayn ke nazdīk muzāra‘at jā’iz hai, ‘Ushr paidā-wār par wājib hotā hai aur paidā-wār meṅ mālik wa muzāre‘ donoṅ sharīk haiṅ. Lehāẕā ‘Ushr bhī donoṅ par wājib hogā.

(1) کاسانی، بدائع الصنائع، ٢: ٥٦

(2) کاسانی، بدائع الصنائع، ٢: ٥٦

Sawāl 100: Zar'ī paidā-wār, sabziyoṅ aur phaloṅ meṅ 'Ushr kab wājib hai?

Jawāb: Zar'ī paidā-wār, sabziyoṅ aur phaloṅ par 'Ushr kā ḥukm us waqt wājib hogā jab zamīn ko bārish yā chashmoṅ se sairāb kiyā jā'e yā nǎhr ke pānī se use sīṅchā jā'e. Lekin agar raḥaṭ ke zarī'e āb-pāshī kī jā'e to us par niṣf 'Ushr wājib hogā.

Khetoṅ meṅ Zakāṫ us waqt wājib hogī jab ġhallah pak jā'e aur malā huwā dānah ban jā'e aur phaloṅ meṅ us waqt wājib hogī jab un kī ṣalāḥīyat ẓāhir ho jā'e aur yeh is ṭarḥ patah chaltā hai keh kachchī khajūr surḳh ho jā'e aur aṅgūr meṅ miṭhās paidā ho jā'e. Zakāṫ ṣirf us waqt nikālī jā'egī jab ġhallah ṣāf kar liyā jā'e aur phal ḳhushk ho jā'eṅ. Jaisā keh Qur'ān Ḥakīm meṅ irshāde Bārī Ta'ālá hai:

كُلُوْا مِنْ ثَمَرِهٖٓ اِذَآ اَثْمَرَ وَاٰتُوْا حَقَّهٗ يَوْمَ حَصَادِهٖ.[1]

> Jab (yeh daraḳht) phal lā'eṅge to tum un ke phal khāyā (bhī) karo aur us (khetī aur phal) ke kaṭne ke din us kā (Allāh kī ṭaraf se muqarrar-kardah) ḥaq (bhī) adā kar diyā karo.

Sawāl 101: Qudratī zarā'e' se ḥāṣil hone wālī paidā-wār aur qīmatan ya'nī ṭyūbwel, mashīn, pampiṅg se sairāb kī jāne wālī zamīn se ḥāṣil-shudah paidā-wār par kitnā 'Ushr wājib hogā?

Jawāb: Zamīn bārānī hai yā qudratī zarā'e' ya'nī chashmoṅ se sairāb hotī hai to us kī paidā-wār par 'Ushr ya'nī daswāṅ ḥiṣṣah

(1) الأنعام، ٦: ١٤١

wājib hai. Agar zamīn qīmatan sairāb kī jātī hai ma̱salan ṯūbwel, năhrī pānī, mashīn yā pampiṅg se jis par ābīnah denā paṟtā hai yā ḓol ke sāth pānī nikālā jātā hai. To in ṣūratoṅ meṅ sairāb karne meṅ māl bhī ḵharch hotā aur meḥnat bhī karnī padtī hai. Lehāẕā us zamīn kī paidā-wār par niṣf ‘Ushr ya‘nī bīswāṅ ḥiṣṣah denā lāzim hai. Paidā-wār chāhe kam ho yā ziyādah. Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ؛ وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ.[1]

Woh zamīn jise āsmān yā chashmah sairāb kartā ho yā woh ḵhuḍ ba-ḵhuḍ namī kī waj·h se sairāb ho jā’e to us kī paidā-wār meṅ daswāṅ ḥiṣṣah Zakāṫ hai aur jise kuṅwen se pānī khīṅch kar sairāb kiyā jātā hai us kī paidā-wār meṅ bīswāṅ ḥiṣṣah Zakāṫ hai.”

Sawāl 102: Kyā khetī ke aḵhrājāt nikāl kar ‘Ushr denā chāhiye?

Jawāb: Jī nahīṅ! Khetī keh aḵhrājāt nikāl kar ‘Ushr nahīṅ nikālā jā’egā bal-keh jo kuçh paidā-wār hu’ī, un sab kā ‘Ushr yā niṣf ‘Ushr denā wājib hogā. Ḥukūmat ko jo māl-guzārī dī jātī hai woh bhī ‘Ushr kī raqam se kaṭautī nahīṅ kī jā’egī bal-keh pūrī paidā-wār kā ‘Ushr yā niṣf ‘Ushr Allāh kī rāh meṅ nikālnā paṟegā.

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب العشر فیما یسقی من مآء السماء وبالماء الجاری، رقم: ۱۴۱۲، ۲: ۵۴۰

Zamīn agar baṭā’ī par de kar khetī karā’i hai to zamīn aur khetī karne wāle donoṅ ko jitnī-jitnī paidā-wār milī hai donoṅ par apne-apne ḥiṣṣe kī paidā-wār kā daswāṅ yā bīswān ḥiṣṣah nikālnā wājib hai.

Sawāl 103: Kyā ajnās ke badle meṅ qīmat denā jā’iz hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Ajnās ke badle un kī qīmat bhī ba-ṭaure ‘Ushr dī jā saktī hai ko’ī mumāna‘at nahīṅ.

Sawāl 104: Ma‘ādin kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Ma‘ādin, ma‘din (kān) kī jam‘a hai jis ke ma‘ná jā’e qarār ke haiṅ. Iṣṭelāḥī ṭaur par ma‘din us māl ko kăhte haiṅ jo Allāh Ta‘ālá ne zamīn meṅ murtakiz farmā diyā hai, jaise sonā, chāṅdī, sīsah, lohā, tel, gandhak, yāqūt, zabarjad, ‘aqīq, surmah wa-ġhairah.

Sawāl 105: Ma‘ādin meṅ sharḥe Zakāṫ kyā hai?

Jawāb: Ma‘ādin kī sharḥe Zakāṫ nahīṅ kyūṅ-keh dafīnah meṅ woh tamām ashyā’ shāmil haiṅ jo zamīn se daryāft hū’ī hotī haiṅ. Lehāẕā un tamām ashyā’ par Zakāṫ nahīṅ bal-keh Ḳhums wājib hogā.

Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

فِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ.(1)

Kān meṅ pāṅchwāṅ ḥiṣṣah hai.

(1) ابن ماجه السنن، كتاب اللقطه، باب من أصحاب ركاز، ٣ :٢٠٨، رقم: ٢٥٠٩

Sawāl 106: Kān bar-āmad-shudah ma‘ādin kī kitnī aqsām haiṅ jin par Ḳhums wājib hai?

Jawāb: Kān se bar āmad-shudah ma‘ādin kī tīn aqsām par Ḳhums wājib hai:

1. Jo āg meṅ pighlā’ī jā sakeṅ, jaise sonā chāṅdī, tāṅbā, pītal, sīsah aur lohā.
2. Mā’e‘ ashyā’ jaise tārkol, peṭrol, miṭṭī kā tel yā gais wa-ġhairah.
3. Woh ashyā’ jo āg meṅ pighlā’ī jā sakeṅ nah mā’e‘ hoṅ jaise chūne kā patthar aur jawāhir wa-ġhairah.

Ma‘ādin kī Mundarija’e bālā aqsām par Ḳhums wājib hai aur us kā maṣraf wohī hai jo māle ġhanīmat ke Ḳhums kā hai jis āk ẕikr Qur’āne Ḥakīm meṅ hai.

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهٗ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِی الْقُرْبٰی وَالْيَتٰمٰی وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ.[1]

Aur jān lo keh jo kuḉh māle ġhanīmat tum ne pāyā ho to us kā pāṅchwān ḥiṣṣah Allāh ke liye aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam) ke liye aur (Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ke) qarābat-daroṅ ke liye (hai) aur yatīmoṅ aur mŏhtājoṅ aur musāfiroṅ ke liye hai.

(1) الأنفال، ٨: ٤١

Ḳhums nikālne ke ba‘d baqīyah māl us kā hai jis ko aisī zamīn se milā ho jo kisī kī milkīyat nah thī.

Sawāl 107: Kyā samandar se nikālī jāne wālī ashyā’ par Zakāṫ ‘ā’id hotī hai?

Jawāb: Jī nahīṅ! Woh ashyā’ jo samandar se ninkālī jā’eṅ jaise ‘anbar, motī, mūṅġā, maçhlī wa-ġhairah to un par ko’ī Zakāṫ nahīṅ, lekin agar un kī tijārat kī jā’e to Zakāṫ wājib hogī.

Sawāl 108: Kanz kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Kanz se murād ḳhazānah hai jise insān ḳhụd zamīn meṅ maḥfūẓ kar de. Qur’ān Ḥakīm meṅ yeh lafẓ Sayyidunā Mūsá aur Sayyidunā Ḳhaḍir ‘alayhimā al-salām ke wāqe‘e ke ẓimn meṅ yūṅ bayān huwā hai:

وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلٰمَيْنِ يَتِيْمَيْنِ فِى الْمَدِيْنَةِ وَكَانَ تَحْتَهٗ كَنْزٌ لَّهُمَا.[1]

Aur woh jo dīwār thī to woh shahr meṅ (răhne wāle) do yatīm bachchoṅ kī thī aur us ke nīche un donoṅ ke liye ek ḳhazānah (madfūn) thā.

Sawāl 109: Rikāz kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Rikāz se murād jāhilīyat ke zamāne kā zamīn meṅ madfūn ḳhazānah hai jo ba-ġhair kisī meḥnat-o mashaqqat ke ḥāṣil huwā ho. Ma‘dinīyāt ko Rikāz bhī kăhte haiṅ.

---

(1) الكهف، ۱۸: ۸۲

Rikāz (dafīnah) ma‘din aur Kanz donoṅ par mushtamil hotā hai. Is ke luġhawī ma‘ná utār dene ke haiṅ ḳhwāh Allāh ne utārā ho yā insānoṅ ne.(1)

Sawāl 110: Kyā Rikāz meṅ niṣāb aur sāl kī sharṭ ‘ā’id hotī hai?
Jawāb: Jī nahīṅ! Rikāz, dafīne meṅ niṣāb aur sāl kī sharṭ ‘ā’id nahīṅ hotī.

Sawāl 111: Kyā Rikāz par Ḳhums wājib hai?
Jawāb: Jī hāṅ! Rikāz par Ḳhums ya‘nī pāṅwchwān ḥiṣṣah wājib hai.

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

الْعَجْمَاءُ جُبَارٌ، وَالْبِئْرُ جُبَارٌ، وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ، وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ.(2)

Jānwar se jo nuqṣān pahŏṅche us kā kuçh badlah nahīṅ aur kūṅweṅ kā bhī yehī ḥāl hai aur kān kā bhī yehī ḥukm hai aur Rikāz meṅ se pāṅchwāṅ ḥiṣṣah liyā jā’ega.”

Sawāl 112: Rikāz kā maṣraf kyā hai?
Jawāb: Rikāz kā maṣraf wohī hai jo māle fai ke Ḳhums kā maṣraf hai. Māle fai us māl ko kăhte haiṅ jo ba-ġhair mashaqqat ya‘nī ba-ġhair jaṅg ke ḥāṣil ho jā’e. Māle fai kā maṣraf Allāh Ta‘ālá ne Qurā’ne Ḥakīm meṅ yūṅ bayān farmāyā:

(1) ابن الهمام، شرح فتح القدير، ۲: ۲۳۳-۲۳۴

(2) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب فی الرِکاز الخمس، ۲: ۵۴۵-۵۴۶، رقم: ۱۴۲۸

مَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ كَىْ لَا يَكُوْنَ دُوْلَةًۢ بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ ؕ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝[1]

Jo (amwāle fai) Allāh ne (Qurayẓah, Naḍīr, Fidak, Ḳhaybar, ‘Uraynah samet dīgar ba-ġhair jaṅg ke maftūḥah) bastiyoṅ wāloṅ se (nikāl kar) apne Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam) par lauṭ̤ā’e haiṅ woh Allāh aur us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam) ke liye haiṅ aur (Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ke) qarābat-dāroṅ (ya‘nī Banū Hāshim aur Banū ‘Abd al-Muṭṭalib) ke liye aur (mu‘āshare ke ‘ām) yatīmoṅ aur mŏḥtājoṅ aur musāfiroṅ ke liye haiṅ (yeh niẓāme taqsīm is liye hai) tā-keh (sārā māl ṣirf) tumhāre māl-dāroṅ ke darmiyān hī nah gardish kartā rahe (bal-keh mu‘āshare ke tamām ṭabaqāt meṅ gardish kare) aur jo kuçh Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam) tumheṅ ‘aṭā farmā’eṅ so use le liyā karo aur jis se tumheṅ man‘a farmā’eṅ so (us se) ruk jāyā karo, aur Allāh se ḍ̤arte raho (ya‘nī Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam kī taqsīm-o ‘aṭā par kabhī zabāne ṭa‘n nah kholo), be-shak Allāh saḳht ‘aẕāb dene wālā hai.”

(1) الحشر، ۵۹ :۷

Sawāl 113: Agar kisi ke ghar se ḳhazānah nikal ā'e to us bāre meṅ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Agar kisī ke ghar kī zamīn se ma'din yā dafīnah nikal ā'e to us par bhī Ḳhums wājib hogā. Dafīnah pāne wālā mard ho yā 'aurat, āzād ho yā ġhulām, bāliġh ho yā bachchah, Musalmān ho yā Z̲immī, is se ḥukm meṅ ko'ī farq nahīṅ paṛtā.

4. Infāq fī Sabīlillāh

Sawāl 114: Infāq fī sabīlillāh se kyā murād hai?

Jawāb: Infāq kā maʻná ‘ḳharch karnā’ aur fī sabīlillāh kā maʻná ‘Allāh kī rāh meṅ’ hai. Sharʻa kī rū se infāq fī sabīlillāh kā maʻná ‘Allāh kī rāh meṅ ḳharch karnā’ hai.

Sawāl 115: Infāq fī al-māl kī ḥaqīqat kyā hai?

Jawāb: Infāq fī al-māl kī ḥaqīqat yeh hai keh apne sarmāyah wa daulat ko ẕarūrat-mandoṅ par is ṭarḥ ḳharch kiyā jā’e keh un kā muʻāshī taʻaṭṭul ḳhatm ho aur un kī taḳhlīqī jidd-o jăhd ba-ḥāl ho jāne kī ṣūrat meṅ woh muʻāsharah meṅ maṭlūbah kirdār ba-ḥusn-o ḳhūbī sar-anjām de sakeṅ. Is infāq kī ‘amalī mis̱āl mu’āḳhāte Madīnah hai aur ḥuṣūle naṣbul-‘ain ke liye fe‘le eḥsān kī ‘amalī ṣūrat māl kā infāq hai.

Sawāl 116: Qur’ān Ḥakīm hameṅ infāq fī sabīlillāh ke bāre meṅ kyā ḥukm detā hai?

Jawāb: Qur’ān Ḥakīm hameṅ infāq fī sabīlillāh ke bāre meṅ ṣarāḥat ke sāth yeh ḥukm detā hai keh jo kuçh Allāh Taʻālá ne diyā hai us meṅ se Allāh kī rāh meṅ ḳharch kiyā jā’e. Chand irshādāt mulāḥaẓah hoṅ:

1. يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰكُمْ.(1)

(1) البقرة، ٢: ٢٥٤

Ae īmān wālo! Jo kuḉh ham ne tumheṅ ‘aṭā kiyā hai us meṅ se (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch karo.

2. يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ.(1)

Ae īmān wālo! Un pākīzah kamā’iyoṅ meṅ se aur us meṅ se jo ham ne tumhāre liye zamīn se nikālā hai (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch kiyā karo.

3. وَاَنْفِقُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوْا بِاَيْدِيْكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ وَاَحْسِنُوْا ۛ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٩٥﴾(2)

Aur Allāh kī rāh meṅ ḳharch karo aur apne hī hāthoṅ ḳhud ko halākat meṅ nah ḍālo, aur nekī iḳhtiyār karo, be-shak Allāh nekū-kāroṅ se maḥabbat farmātā hai.

4. لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ ؕ وَمَا تُنْفِقُوْا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيْمٌ ﴿٩٢﴾(3)

Tum hargiz nekī ko nahīṅ pahŏṅch sakoge jab tak tum (Allāh kī rāh meṅ) apnī maḥbūb chīzoṅ meṅ se ḳharch nah

(1) البقرة، ۲: ۲٦۷

(2) البقرة، ۲: ۱۹۵

(3) آل عمران، ۳: ۹۲

karo, aur tum jo kuçh bhī ḳharch karte ho be-shak Allāh use ḳhūb jān·ne wālā hai.

5. وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ وَالسَّآئِلِيْنَ وَفِى الرِّقَابِ ۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَالْمُوْفُوْنَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عٰهَدُوْا.[1]

Aur Allāh kī maḥabbat meṅ (apnā) māl qarābat-dāroṅ par aur yatīmoṅ par aur mŏḥtājoṅ aur musāfiroṅ par aur māṅgne wāloṅ par aur (ġhulāmoṅ kī) gardanoṅ (ko āzād karāne) meṅ ḳharch kare, aur Namāz qā'im kare aur Zakāṫ de aur jab ko'ī wa'dah kareṅ to apnā wa'dah pūrā karne wāle hoṅ.

Mundarija'e bālā tamām Āyāte Qur'ānī is bāt kī tarġhīb detī haiṅ keh Allāh Ta'ālá kī dī hū'ī ne'matoṅ ko us kī rāh meṅ ḳharch kiyā jā'e tā-keh Allāh kī riẓā ke ḥuṣūl ke sāth sāth rizq meṅ barakat aur ḳhụsh-ḥālī ho sake.

Sawāl 117: Aḥādīs̱e mubārakah meṅ infāq fī sabīlillāh ke bāre meṅ kyā ḥukm diyā gayā hai?

Jawāb: Aḥādīs̱e mubārakah meṅ bhī besh-tar maqāmāt par infāq fī sabīlillāh kī bŏhat ziyādah tarġhīb dī ga'ī hai bal-keh sīrate ṭayyibah meṅ is ke 'amalī naẓā'ir be-panāh maujūd haiṅ.

(1) البقرة، ٢: ١٧٧

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صلى الله عليه وآله وسلم قَالَ: قَالَ اللّٰهُ تعالىٰ: أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْکَ. وَقَالَ: يَدُ اللّٰهِ مَلْـأَى لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ، سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ. وَقَالَ: أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهِ.(1)

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh Allāh Ta‘ālá farmātā hai: To merī rāh meṅ māl ḳharch kar Maiṅ tujhe māl dūṅgā. Aur farmāyā keh Allāh ke hāth bhare huwe haiṅ, rāt din ḳharch karne se bhī ḳhālī nahīṅ hote. Farmāyā keh kyā tum nahīṅ dekhte jab se āsmān aur zamīn kī paidā’ish hū’ī us waqt se kitnā us ne logoṅ ko diyā lekin us ke ḳhazānoṅ meṅ ko’ī kamī nahīṅ ā’ī.

(1) ١- بخاری، الصحيح، کتاب تفسير القرآن، باب قوله: وکان عرشه على الماء، ٤: ١٧٢٤، رقم: ٤٤٠٧

٢- مسلم، الصحيح، کتاب الزکاة، باب الحث على النفقة وتبشيرالمنفق بالخلف، ٢: ٦٩٠، رقم: ٩٩٣

٣- أحمد بن حنبل، المسند، ٢: ٣١٣، ٥٠٠، رقم: ٨١٢٥، ١٠٥٠٧

٤- ابن ماجه، السنن، المقدمة، باب فيما أنکرت الجهمية، ١: ٧١، رقم: ١٩٧

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se hī ek aur riwāyat meṅ hai Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ، نُودِيَ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ: يَا عَبْدَ اللّٰهِ! هٰذَا خَيْرٌ.(1)

Jo Allāh Ta‘ālá kī rāh meṅ ek chīz kā joṛā ḳharch kare to use (us ke ‘amal ke muṭābiq) Jannat ke darwāzoṅ se bulāyā jā’egā, (use kahā jā’egā:) Ae Allāh ke bande! (Is darwāze se dāḳhil honā tumhāre liye) beh-tar hai.

3. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai:

سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ ﷺ يَقُوْلُ: لَا حَسَدَ إِلاَّ عَلَى اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَقَامَ بِهٖ آنَاءَ اللَّيْلِ، وَرَجُلٌ أَعْطَاهُ اللّٰهُ مَالًا فَهُوَ يَتَصَدَّقُ بِهٖ آنَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ.(2)

(1) ١- بخاری، الصحیح، کتاب الصوم، باب الریان للصائمین، ٢ :٦٧١، رقم: ١٧٩٨

(2) ١- :بخاری، الصحیح، کتاب فضائل القرآن، باب اغْتِبَاطِ صَاحِبِ القرآنِ ٤ :١٩١٩، رقم ٤٧٣٧

٢- بخاری، الصحیح، کتاب التمني، باب تَمَنِّي القُرآنِ وَالعِلْمِ، ٦ :٢٦٤٣ رقم: ٦٨٠٥

٣- مسلم، الصحیح، کتاب صلاۃ المسافرین وقصرها، باب فضل من یقوم بالقرآن ویعلمه وفضل من تعلم حکمة من فقه أو غیره فعمل بها وعلمها، ١ :٥٥٨-٥٥٩، رقم: ٨١٥

Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Ḥasad (ya‘nī rashk) ṣirf do ādmiyoṅ par karnā chāhiye: Ek woh shaḳhṣ jise Allāh Ta‘ālá ne Qur’āne Pāk ‘aṭā kiyā aur woh rāt ko Namāz meṅ us kī tilāwat kare, dūsrā woh shaḳhṣ hai jise Allāh Ta‘ālá ne māl-o daulat se nawāzā to woh use rāt kī ghaṛiyoṅ aur din ke muḳhtalif ḥiṣṣoṅ meṅ (rāhe Ḳhudā meṅ) ḳharch kartā rahā.

4. Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se ek aur riwāyat meṅ hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

كَفٰى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يَحْبِسَ عَمَّنْ يَمْلِكُ قُوتَهُ.[1]

Kisī ādamī ke gunāh ke liye itnā hī kafī hai keh jis ke ḳharch kā woh z̲imme-dār hai us kā ḳharch rok le.

5. Ḥaẕrat Abū Mūsá Ash‘arī raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

---

٤ ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٨، رقم: ٤٥٥٠، ٤٩٢٤، ٥٦١٨، ٦٤٠٣

ترمذی، السنن، كتاب البر والصلة، باب ما جاء في الحسد، ٤ :٣٣٠، رقم: ١٩٣٦

٥ ـ ابن ماجه، السنن، كتاب الزهد، باب الحسد، ٢ :٤٠٨، رقم: ٤٢٠٩

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب فضل النفقة على العيال والمملوك واثم من ضيعهم أو حبس نفقتهم عنهم، ٢ :٦٩٢، رقم: ٩٩٦

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى ٱللَّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلَىٰ آلِهِ وَسَلَّمَ: عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ. قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: فَيَعْمَلُ بِيَدَيْهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهٗ وَيَتَصَدَّقُ. قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَوْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: فَيُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ. قَالُوْا: فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: فَلْيَأْمُرْ بِالْخَيْرِ. أَوْ قَالَ: بِالْمَعْرُوفِ. قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: فَيُمْسِكُ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهٗ لَهٗ صَدَقَةٌ.(1)

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Har Musalmān ke liye ṣadaqah ẕarūrī hai. Log ‘arẕ-guzār huwe keh agar ko’ī shaḳhṣ is kī isteṭā‘at nah rakhe to? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne hāthoṅ se kām kare, jis ne apnī ẕāt ko fā’edah pahŏṅchā’e aur ṣadaqah bhī kare. Logoṅ ne ‘arẕ kiyā: Agar us kī ṭāqat bhī nah ho yā aisā nah kar sake to? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ẕarūrat-mand aur mŏḥtāj kī madad kare. Log ‘arẕ-guzār huwe: Agar aisā nah kar sake to? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Use chāhiye keh ḳhair kā ḥukm kare yā farmāyā keh nekī kā ḥukm de. Logoṅ ne phir

(1) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الأدب، باب كل معروف صدقة، ٥ :٢٢٤١ رقم: ٥٦٧٦

٢ـ ،مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب بيان أن اسم الصدقة يقع على كل من المعروف رقم: ١٠٠٨، ٦٩٩ :٢

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٤ :٣٩٥، رقم: ١٩٥٤٩

٤ـ نسائى، السنن، كتاب الزكاة، باب صدقة العبد، ٥ :٦٤، رقم: ٢٥٣٨

‘arẓ kiyā: Agar yeh bhī nah kar sake to? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh burā’ī se rukā rahe kyūṅ-keh yehī us ke liye ṣadaqah hai.

6. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se farmāyā:

يَا عَائِشَةُ! لَا تَرُدِّي الْمِسْكِينَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ. يَا عَائِشَةُ! أَحِبِّي الْمَسَاكِينَ وَقَرِّبِيهِمْ، فَإِنَّ اللّٰهَ يُقَرِّبُكِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.(1)

Ae ‘Ā’ishah! Kisī bhī mŏḥtāj aur ẓarūrat-mand ko māyūs nah kar ḳhwāh khajūr kā ṭukṛā hī kyūṅ nah de sako. Ae ‘Ā’ishah! Ġharīb aur mŏḥtāj logoṅ se maḥabbat kiyā karo aur un se qurbat ḥāṣil karo, be-shak (is ke ṣile meṅ) Allāh Ta‘ālá Roze Qiyāmat tumheṅ apne qurb se nawāzegā.

7. Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا عَلٰى جُوْعٍ أَطْعَمَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّةِ، وَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَقٰى مُؤْمِنًا عَلٰى ظَمَإٍ سَقَاهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ

(1) ترمذی، الجامع الصحیح، کتاب الزهد، باب ما جاء أن فقراء المهاجرين يدخلون الجنة قبل، ۴: ۵۷۷، رقم: ۲۳۵۲

الرَّحِيْقِ الْمَخْتُوْمِ، وَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ كَسَا مُؤْمِنًا عَلٰى عُرْيٍ، كَسَاهُ اللّٰهُ مِنْ خُضْرِ الْجَنَّةِ.(1)

Jo Momin kisī dūsre Momin ko bhūk kī ḥālat meṅ khānā khilā’egā to Allāh Ta‘ālá use Qiyāmat ke Din Jannat ke phal khāne ke liye degā. Jo Momin kisī dūsre Momin ko pyās kī ḥālat meṅ pānī pilā’egā Allāh Ta‘ālá Qiyāmat ke Din use mŏhr lagā’ī hū’ī sharābe ṭuhūr pilā’egā, aur jo Momin kisī barahnah Momin ko libās păhnā’egā to Allāh Ta‘ālá use Jannat kā sabz libās pehnā’egā.

Sawāl 118: Infāqe wājibah kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Infāqe wājibah se murād aise ṣadaqāt haiṅ jinheṅ adā karnā har ṣāḥibe niṣāb par lāzim hai; maṡalan Zakāṫ, ṣadaqa’e Fiṭr wa ‘Ushr aur naẕr ya‘nī mannat kā pūrā karnā wa-ġhairah.

1. Zakāṫ kī farẓīyat-o ahammīyat ke ḥawāle se Qur’ān Ḥakīm meṅ ka’ī maqāmāt par baṛā wāẓeḥ ḥukm diyā gayā hai. Maṡalan Sūraṫ al-Muzzammil meṅ farmāyā:

وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ.(2)

Aur Namāz qā’im rakho aur Zakāṫ dete raho.

(1) ١- أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب في فضل سقي الماء، ٢: ١٣٠، رقم ١٦٨٢

٢- ترمذی، السنن، كتاب صفة القيامة والرقائق والورع، باب ١٨، ٤: ٦٣٣، رقم: ٢٤٤٩

(2) المزمل، ٧٣: ٢٠

2. Isī ṭarḥ ṣadaqa'e Fiṭr bhī har ṣāḥibe niṣāb Musalmān par wājib hai jaisā keh Ḥadīs̱e pāk meṅ hai:

Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai:

إِنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَعَلَىٰٓآلِهِۦوَسَلَّمَ فَرَضَ زَكَاةَ الْفِطْرِ مِنْ رَمَضَانَ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ: حُرٍّ أَوْ عَبْدٍ، أَوْ رَجُلٍ أَوِ امْرَأَةٍ، صَغِيْرٍ أَوْ كَبِيْرٍ، صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، اَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيْرٍ.(1)

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne ṣadaqa'e Fiṭr ko har Musalmān ġhulām aur āzād, mard-o 'aurat, bachche aur būṛhe par ek ṣā' khajūr yā ek ṣā' jau wājib ṭhăhrāyā.

Zakāṫ kī adā'egī ke liye sāl-bhar niṣāb kā bāqī rǎhnā sharṭ hai jab-keh ṣadaqa'e Fiṭr meṅ niṣāb par sāl guzarnā sharṭ nahīṅ bal-keh agar kisī shaḳhṣ ke pās 'Īdu al-Fiṭr ke din niṣābe Zakāṫ ke bar-ā-bar māl us kī ḥājāte aṣlīyah se zā'id maujūd huwā to us par ṣadaqa'e Fiṭr kī adā'egī wājib hai.

3. Isī ṭarḥ zamīn se jo bhī paidā-wār ho; gehūṅ, jau chanā, bājrā, dhān, gannā, tarkāriyāṅ wa-ġhairah ya'nī har qism ke anāj, phūl, phal mewe sab par 'Ushr wājib hai.

(1) مسلم، الصحیح، کتاب الزکوٰۃ، باب زکوٰۃ الفطر علی المسلمین من التمر والشعیرِ، ۲ رقم: ۹۸۴، ۶۷۸

Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ؛ وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ.[1]

Woh zamīn jise āsmān yā chashmah sairāb kartā ho yā woh ḳhụd ba-ḳhụd namī kī waj·h se sairāb ho jā’e to us kī paidā-wār meṅ daswāṅ ḥiṣṣah Zakāṫ hai aur jise kuṅweṅ se pānī ḳhīṅch kar sairāb kiyā jātā hai us kī paidā-wār meṅ bīswāṅ ḥiṣṣah Zakāṫ hai.

Sawāl 119: Infāqe nāfilah kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Infāqe nāfilah se murād kisī shaḳhṣ kā Allāh Ta‘ālá kī riẓā ke liye apnī ẓarūrat se zā’id māl ġharībon̊, miskīnon̊, mŏḥtājon̊ aur faqīron̊ par ḳharch karnā hai aur us kā yeh ḳharch karnā ṣadaqāte wājibah ke ‘ilāwah ho. Pas jo jitnā ziyādah ḳharch karegā Āḳhirat meṅ us ke darajāt bhī utne hī baland hoṅge.

Qur’ān Ḥakīm meṅ Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب العشر فیما یسقی من ماء السماء وبالماء الجاری،
رقم: ۱۴۱۲، ۵۴۰ :۲

مَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِيْ كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ ط وَاللّٰهُ يُضٰعِفُ لِمَنْ يَّشَآءُ ط وَ اللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ۝[1]

Jo log Allāh kī rāh meṅ apne māl ḳharch karte haiṅ un kī mis̱āl (us) dāne kī sī hai jis se sāt bāliyāṅ ugīṅ (aur phir) har bālī meṅ sau dāne hoṅ (ya'nī sāt sau gunā ajr pāte haiṅ), aur Allāh jis ke liye chāhtā hai (us se bhī) iẓāfah farmā detā hai, aur Allāh baṛī wus'at wālā Ḳhūb Jān·ne wālā hai.

Ḥaẓrat 'Adī bin Ḥātim raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā:

اِتَّقُوْا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ.[2]

Jahannam kī āg se bacho ḳhwāh khajūr kā ek ṭukṛā de kar.

Qur'ān Ḥakīm aur Aḥādīs̱ meṅ ṣadaqāte wājibah ke 'ilāwah bār bār sadaqah karne kī tarġhīb dī ga'ī hai.

---

(1) البقرة، ۲: ۲۶۱

(2) بخاری، الصحیح، کتاب الزکوٰۃ، باب اتقو النار و لو بشق تمرۃ والقلیل من الصدقۃ، ۲: رقم: ۱۳۵۱، ۵۱۴

Sawāl 120: Kyā naflī ṣadaqāt kī ko'ī ḥad muqarrar hai?

Jawāb: Jī nahīṅ! Naflī ṣadaqāt uṣūle niṣāb aur ḥad ke ta'ayyunāt ke ẕail meṅ nahīṅ āte. Naflī ṣadaqāt kī kam se kam yā ziyādah ko'ī ḥad muqarrar nahīṅ bal-keh ḳharch karne wāle kī ḥaiṡīyat aur ẓarūrat-mand kī ẓarūrat donoṅ ko peshe naẓar rakh kar ḳharch kiyā jā'egā. Qur'ān Ḥakīm meṅ irshād farmāyā gayā:

وَيَسْئَلُوْنَکَ مَاذَا يُنْفِقُوْنَ ط قُلِ الْعَفْوَ.[1]

> Aur Āp se yeh bhī pūçhte haiṅ keh kyā kuçh ḳharch kareṅ? Farmā deṅ: Jo ẓarūrat se zā'id hai (ḳharch kar do).

Mundarija'e bālā Āyate mubārakah se 'awāmmun-nās ko yeh 'uṣūle infāq' muhayyā kar diyā gayā keh infāq ke liye ko'ī ḥad muqarrar nahīṅ, lekin kam az-kam is amr kā ḳhayāl rǎhnā chāhiye keh itnā kuçh ẓarūr bachā kar rakh liyā jā'e jis se ṣāḥibe infāq kī ẕātī aur ā'ilī ẓarūrīyāt pūrī hotī raheṅ.

Sawāl 121: Kis infāq ke liye niṣāb kā honā ẓarūrī nahīṅ hai?

Jawāb: Infāqe nāfilah ke liye niṣāb kā honā ẓarūrī nahīṅ jab-keh infāqe wājibah ke liye niṣāb aur 'ḥadde infāq' kā honā ẓarūrī hai, maṡalana Zakāṫ infāqe wājibah meṅ se hai magar yeh muqarrarah niṣāb se kam māl rakhne wāle par farẓ nahīṅ hotī aur ḥadde infāq bhī ṣadaqāte wājibah ke liye hī muqarrar hai maṡalan Zakāṫ meṅ aṛhā'ī fīṣad aur 'ush meṅ das yā bīs fīṣad wa-ġhairah.

(1) البقرة، ٢: ٢١٩

Sawāl 122: Islām meṅ infāq kī kyā ahammīyat hai aur tarke infāq par kyā wa‘īd ā’ī hai?

Jawāb: Islām meṅ infāq ko nekī kī taṣdīq aur tarke infāq ko nekī kī takẕīb qarār diyā gayā hai. Is kī shahādat do Qur’ānī Āyāt se pesh karte haiṅ jis meṅ ‘nekī’ kī taṣdīq aur takẕīb donoṅ ṣūratoṅ kā muwāzanah kiyā gayā hai, bal-keh is muwāzane se qabl baṛe ḥakīmānah andāz se har jins meṅ taẓād kā ẕikr kiyā gayā hai.

Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ۝ وَ النَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى ۝ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰٓى ۝(1)

Rāt kī qasam jab woh ҫhā jā’e (aur har chīz ko apnī tārīkī meṅ ҫhupā le). Aur din kī qasam jab woh chamak uṭhe. Aur Us Ẕāt kī (qasam) jis ne (har chīz meṅ) nar aur mādah ko paidā farmāyā.

Păhlī do Āyāt meṅ rāt aur din kā taẓād maẕkūr hai. Jab-keh tīsrī Āyate mubārakah meṅ ‘insān’ kī jins kī bhī do muḳhtalif anwā‘ meṅ taqsīm bayān kī ga’ī hai.

Is taẓād ko ḥalfīyah bayān karne ke ba‘d irshād farmāyā gayā:

(1) الليل، ٩٢: ١-٣

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى ۝ [1]

Be-shak tumhārī koshish muḳhtalif (aur judā-gānah) hai.

Ya‘nī kuçh log apne ‘amal aur jidd-o jăhd se nekī aur Dīn kī taṣdīq kareṅge jab-keh kuçh logoṅ kī tag-o dau nekī aur Dīn kī takẕīb se ‘ibādat hogī. Lekin is amr kā faiṣalah Qur’ān Ḥakīm ne do-ṭūk andāz meṅ farmā diyā keh kaun nekī kī taṣdīq kar rahā hai aur kaun takẕīb? Irshād hotā hai:

فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ۝ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ۝ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْيُسْرٰى ۝ وَاَمَّا مَنْۢ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ۝ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى ۝ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْعُسْرٰى ۝ [2]

Pas jis ne (apnā māl Allāh kī rāh meṅ) diyā aur parhez-gārī iḳhtiyār kī. Aur us ne (infāq-o taqwá ke ẕarī‘e) achçhā’ī (ya‘nī Dīne Ḥaq aur Āḳhirat) kī taṣdiq kī. To ham ‘an-qarīb use āsānī (ya‘nī riẕā’e Ilāhī) ke liye suhūlat farāham kar deṅge. Aur jis ne buḳhl kiyā aur (rāhe ḥaq meṅ māl ḳharch karne se) be-parwā rahā. Aur us ne (yūṅ) achçhā’ī (ya‘nī Dīne Ḥaq aur Āḳhirat) ko jhuṭlāyā. To ham ‘an-qarīb use saḳhtī (ya‘nī ‘aẕāb kī ṭaraf baṛhne) ke liye suhūlat farāham kar deṅge (tā-keh woh tezī se mustaḥiqe ‘aẕāb ṭhăhre).

(1) الیل، ۹۲: ۴

(2) الیل، ۵-۱۰

Goyā Qur'ān Ḥakīm ne wāẓeḥ alfāẓ meṅ infāq ko nekī kī taṣdīq aur buḳhl ko nekī kī takẕīb qarār de diyā hai, bal-keh yeh bhī wāzeḥ kar diyā keh jo shaḳhṣ bhī 'fe'le infāq' apnā'egā us ke liye us kī manzil aur naṣbul-'ain kā ḥuṣūl nihāyat āsān kar diyā jā'egā aur us ke bar-'aks jo shaḳhṣ tarke infāq ya'nī buḳhl aur irtikāẕe daulat ke rāste par gām-zan hogā us ke liye manzile ḥaq kā ḥuṣūl dushwār kar diyā jā'egā. To woh jān le keh us kā yeh 'amal nekī aur Dīn kī taṣdīq nahīṅ bal-keh takẕīb hai aur jis ne takẕīb kī rawish ko iḳhtiyār kiyā to 'aẕābe Ilāhī kā mustaḥiq ṭ̆ahrā. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

وَمَا يُغْنِىْ عَنْهُ مَالُهٗٓ اِذَا تَرَدّٰى۝ (1)

Aur us kā māl us ke kisī kām nahīṅ ā'egā jab woh halākat (ke gaṛhe) meṅ giregā.

Sawāl 123: Tazkiyah kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Tazkiyah 'pāk ṣāf karne' aur 'nashw-o numā dene' ko kăhte haiṅ.

Tazkiya'e nafs kī ta'rīf karte huwe Imām Rāġhib Aṣfahānī bayān karte haiṅ:

Ḳhairāt-o barakāt kā nafse insānī meṅ nashw-o numā pānā tazkiya'e nafs kăhlātā hai.(2)

(1) الیل، ۹۲: ۱۱

(2) راغب اصفهانی، المفردات: ۲۱۴

Yeh lafẓ Qur’ān Ḥakīm meṅ muta‘addid maqāmāt par in ma‘ānī meṅ iste‘māl huwā hai. Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

1. إِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِيْنَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ ط وَمَنْ تَزَكّٰى فَإِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهٖ ط وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيْرُ ۝ (1)

(Ae Ḥabīb!) Āp un hī logoṅ ko ḍar sunānte haiṅ jo apne Rab se bin dekhe ḍarte haiṅ aur Namāz qā’im karte haiṅ, aur jo ko’ī pākīzgī ḥāṣil kartā hai woh apne hī fā’ide ke liye pāk hotā hai, aur Allāh hī kī ṭaraf palaṭ kar jānā hai.

2. ذٰلِكَ يُوْعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ط ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ ط وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لاَ تَعْلَمُوْنَ ۝ (2)

Us shaḳhṣ ko is amr kī naṣīḥat kī jātī hai jo tum meṅ se Allāh par aur Yaume Qiyāmat par īmān rakhtā ho, yeh tumhāre liye bŏhat suthrī aur nihāyat pākīzah bāt hai, aur Allāh jāntā hai aur tum (bŏhat sī bātoṅ ko) nahīṅ jānte.

Maẕkūrah bālā Āyāt ke bayān se yeh ḥaqīqat achçhī ṭarḥ wāẓeḥ ho ga’ī keh tazkiyah apnī jānoṅ ko raẕā’il-o maẕammat se pāk-o ṣāf karne kā nām hai. Pāk ṣāf karne kī ẓarūrat tabhī paidā hotī hai jab nufūse insānī meṅ mail kuchail maujūd ho, raẕā’il aur mail kuchail nafse insānī meṅ maujūd honā is waj·h se s̱ābit hai keh

(1) فاطر، ٣٥: ١٨

(2) البقرة، ٢: ٢٣٢

fiṭrate insānī nekī aur badī donoṅ ṭarḥ ke rujḥānāt aur ṣalāḥīyateṅ apne andar rakhtī hai.

Tazkiye ke ‘amal ko is ṭarḥ bhī āsānī se samjhā jā saktā hai keh jaise ko’ī kyārī ho, Āp meḥnat kar ke us meṅ ṣāf suthrā pūdīnah ugānā chāheṅ aur sāth hī us men kuçh ḳhụd-rau paude bhī ug ā’eṅ. To ab āp chāheṅge keh un ḳhụd-rau paudoṅ ko chun chun kar ukhāṛ phaiṅkeṅ kyūṅ-keh agar unheṅ ba-dastūr ugne diyā jā’e to do qism kī ḳharābiyāṅ paidā hoṅgī: Ek to yeh keh kyārī kī ṣafā’ī aur naẓāfat-o laṭāfat bāqī nah rahegī. Dūsrī yeh keh pūdīne ke paudoṅ kī ṣeḥḥat aur nashw-o numā par as̱ar paṛegā. Kyūṅ-keh zamīn kī taḳhlīqī qūwat ḳhāliṣatan pūdīne kī nashw-o numā par ṣarf hone kī ba-jā’e ḳhụd-rau, ġhair-ẕarūrī aur nā-pasandīdah jaṛī būṭiyoṅ kī ṣeḥḥat wa nashw-o numā par bhī ḳharch hone lagegī. Us se pūdīne kī nashw-o numā ruk jā’egī yā ṣaḥīḥ ṭaur par nah ho sakegī. Zamīn kī taḳhlīqī qūwat ko ġhalaṭ maṣraf se bachāne aur pūdīne kī ṣaḥīḥ nashw-o numā kī ẕamānat muhayyā karne kī ḳhāṭir jab āp ḳhụd-rau paudoṅ ko ukhāṛ phaiṅkte haiṅ to yehī ‘amal kyārī ke liye tazkiyah kăhlātā hai.

Sawāl 124: Kyā infāq tazkīya’e māl aur tazkīya’e nafs kā bā‘is̱ bantā hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Infāq tazkiya’e māl aur tazkiya’e nafs kā bā‘is̱ bantā hai kyūṅ-keh yeh bāt aẓhar minash-shams hai keh riẓā’e Ilāhī ke naṣbul-‘ain kā muḥarrik ‘tazkiyah’ hai aur tazkiyah do ṭarḥ kā hotā hai: Tazkiya’e māl aur tazkiya’e nafs. Qur’ān Ḥakīm ke muṭāla‘e se patah chaltā hai keh tazkiye kī donoṅ ṣūrateṅ ‘infāq’ par munḥaṣir haiṅ aur donoṅ āpas meṅ lāzim-o malzūm haiṅ. Kyūṅ-keh ‘amal

infāq se ḥāṣil hone wālā tazkiya'e māl bilā shakk-o shub·hah ' tazkiya'e nafs' kā bā'is̠ bantā hai. Is liye yeh kăhnā be-jā nah hogā keh 'amale infāq tazkiya'e nafs kī yaqīnī ṣūrat hai ya'nī tazkiya'e nafs ke liye infāq fī sabīlillāh ẓarūrī hai. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَى۝ الَّذِىْ يُؤْتِىْ مَالَهٗ يَتَزَكّٰى۝ وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهٗ مِنْ نِّعْمَةٍ تُجْزٰٓى۝ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى۝ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى۝ (1)

Aur us (āg) se us baṛe parhez-gār shaḳhṣ ko bachā liyā jā'egā. Jo apnā māl (Allāh kī rāh meṅ) detā hai keh (apne jān-o māl kī) pākīzgī ḥāṣil kare. Aur kisī kā us par ko'ī eḥsān nahīṅ keh jis kā badlah diyā jā rahā ho. Magar (woh) ṣirf apne Rabbe 'Aẓīm kī riẓā-jū'ī ke liye (māl ḳharch kar rahā hai). Aur 'an-qarīb woh (Allāh kī 'aṭā se aur Allāh us kī wafā se) raẓī ho jā'egā.

Maẕkūrah bālā Āyāt se darje ẕail uṣūl aḳhẕ hote haiṅ:

1. 'Infāq fī al-māl' taqwá kī sab se baṛī ṣūrat hai.
2. 'Infāq fī al-māl' Dozaḳh ke 'aẕāb se bachā'o kī ẓamānat hai.
3. 'Infāq fī al-māl' se ḥaqīqī tazkiya'e nafs naṣīb hotā hai.
4. 'Amale infāq ṣirf riẓā'e Ilāhī ke ḥuṣūl kī ḳhāṭir honā chāhiye.

(1) الیل، ۹۲: ۱۷-۲۱

5. Riz̤ā’e Ilāhī ke ḥuṣūl kī ġharaz̤ se apnāyā huwā ‘amale infāq insān ko yaqīnan murtz̤ā’e Ilāhī banā detā hai.

Goyā ‘amale infāq nah ṣirf tazkiya’e nafs kā bhī bā‘is̲ bantā hai, kyūṅ-keh riz̤ā’e Ilāhī kī aṣl aur ‘amalī asās hī ‘infāq fī al-māl’ hai.

Sawāl 125: Kyā ‘amale infāq ijābate du‘ā kā z̲arī‘ah bantā hai?

Jawāb: Jī hāṅ! ‘Amale infāq ijābate du‘ā kā bhī z̲arī‘ah bantā hai aur is ke z̲arī‘e Allāh Ta‘ālá du‘ā’eṅ qubūl farmātā hai; ya‘nī ṣadaqa-o ḳhairāt aur du‘ā’oṅ kī qubūlīyat kā bā-hamī ta‘alluq bŏhat găhrā hai.

Qur’ān meṅ irshād hotā hai:

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيْهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ط اِنَّ صَلٰوتَکَ سَکَنٌ لَّهُمْ ط وَاللهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝[1]

Āp un ke amwāl meṅ se ṣadaqah (Zakāṫ) wuṣūl kījiye keh Āp us (ṣadaqah) ke bā‘is̲ unheṅ (gunāhoṅ se) pāk farmā deṅ aur unheṅ (īmān-o māl kī pākīzgī se) barakat baḳhsh deṅ aur un ke ḥaq meṅ du‘ā farmā’eṅ, be-shak Āp kī du‘ā un ke liye (bā‘is̲e) taskīn hai, aur Allāh Ḳhūb Sun·ne wālā Ḳhūb Jān·ne wālā hai.

(1) التوبة، ٩: ١٠٣

Āyate mutaẕakkirah meṅ tartībe alfāẓ par ġhaur karne se darje ẕail tīn umūr sāmne āte haiṅ:

1. خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً Āp un ke amwāl meṅ se ṣadaqah (ẕakāṫ) wuṣūl kījiye.

2. تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيْهِمْ بِهَا Āp is (ṣadaqe) ke bā‘is̱ unheṅ (gunāhoṅ se) pāk farmā deṅ aur unheṅ (īmān-o māl kī pākīzgī se) barakat baḳhsh deṅ.

3. وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ط اِنَّ صَلٰوتَکَ سَکَنٌ لَّهُمْ ط وَاللهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ Aur un ke ḥaq meṅ du‘ā farmā’eṅ, be-shak Āp kī du‘ā un ke liye (bā‘is̱e) taskīn hai, aur Allāh Ḳhūb Sun·ne wālā Ḳhūb Jān·ne wālā hai.

Sab se păhle ṣadaqa-o infāq kā ‘amal jārī karne kī talqīn kī ga’ī hai aur batāyā gayā hai keh is ‘infāq’ ke ẕarī‘e tumhārī ẓāhirī wa bāṭinī mail kuchail dūr ho jā’egī. Tumhārā qalb-o bāṭin aur nafs ālūdagiyoṅ se pāk-o ṣāf ho jā’egā. Tazkiye kā yeh ‘amal jo maḥẓ infāq fī al-māl kā natījah wa s̱amar hai, tumheṅ ẓulamāte nafsānī se najāt dilā degā. Goyā ḳhalqe Ḳhudā kī manfa‘at aur faiẓ-rasānī ko apnā shi‘ār banā kar jab tum apne liye bār-gāhe Īzadī kī ṭaraf mutawajjeh ho ga’e to tumhārī du‘ā’eṅ qubūlīyat ke sāth nawāzī jā’eṅgī aur qubūlīyate du‘ā kā yeh eḥsās tumheṅ qalbī sukūn ‘aṭā karegā. Be-shak Allāh tumhārī in du‘ā’oṅ ko bhī suntā hai jo tum apnī manfa‘at ke liye māṅgne ho aur tumhāre is ‘amal ko bhī jāntā hai jo tum dūsroṅ kī manfa‘at kī ḳhāṭir karte ho yā nahīṅ karte.

Ḳhalqe Ḳhudā ke ḥaq meṅ ṣadaqa-o infāq jitnā kas̱īr hogā usī qadr ijābate du‘ā naṣīb hogī aur agar insān dūsroṅ kī manfa‘at

se ṣarfe naẓar karte huwe yā dūsroṅ ke ḥuqūq pā-māl karte huwe, dūsroṅ ke ḥaq meṅ naf'a-baḳhsī, faiẕ-rasānī aur dard-mandī kā 'amal naẓar-andāz karte huwe ḳhụd ko apne ẕātī mafādāt aur ḥuqūq-o munāfe' ke taṅg ḥiṣār meṅ maḥṣūr kar le to du'ā'eṅ shāne ijābat se băhrah-war nahīṅ huwā kartīṅ. Agar-cheh yeh du'ā'eṅ rā'egāṅ nahīṅ jātīṅ kyūṅ-keh du'ā ḳhụd 'ibādat hai, tā-ham is liye un kā ajr kisī nah kisī ṭaur par mil jātā hai lekin du'ā kā maṭlūbah natījah bar-āmad nahīṅ hotā.

Sawāl 126: Kyā nekī aur taqwá kā ḥuṣūl 'amale infāq ke ba-ġhair mumkin hai?

Jawāb: Nekī aur taqwá wa parhez-gārī kā ḥusūl infāq fī sabīlillāh ke ba-ġhair mumkin nahīṅ. Qur'āne Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ ط وَمَا تُنْفِقُوْا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيْمٌ۝(1)

Tum hargiz nekī ko nahīṅ pahŏṅch sakoge jab tak tum (Allah kī rāh men) apni măḥbūb chīzoṅ meṅ se ḳharch nah karo, aur tum jo kuçh bhī ḳharch karte ho be-shak Allāh use ḳhūb Jān·ne wālā hai."

Yahāṅ 'birr' ya'nī nekī aur dīn-dārī kā ḥuṣūl 'infāq fī al-māl' ke ba-ġhair nā-mumkin qarār de diyā gayā hai. Qur'āne Ḥakīm kā is se ziyādah ṣarīḥ e'lān aur kyā ho saktā hai keh nekī wa parhez-

(1) آل عمران، ٣: ٩٢

gārī ṣirf aur ṣirf Allāh Ta'ālá ke rāste meṅ infāqe māl par munḥaṣir hai. Goyā 'ām lafẓoṅ meṅ 'infāq' hī ko bir ya'nī nekī qarār de diyā gayā. Pas infirādī ṭaur par jo uṣūl is Āyat se waẕ'a huwe woh yeh keh 'aṣl nekī' infāq se hī mumkin hai, is ke ba-ġhair ko'ī bhī 'amal nekī qarār nahīṅ pā saktā. Ḥaqīqī nekī Ḳhudā ke nazdīk infāq fī al-māl ke 'amal se muyassar ātī hai.

Sūraṫu al-Baqarah kī Āyat nambar 177 ke alfāẓ bhī isī ḥaqīqat kī tā'īd kar rahe haiṅ keh aṣl nekī 'infāq fī al-māl' hai. Irshād farmāyā gayā:

وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتٰبِ وَالنَّبِيّٖنَ ۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ وَالسَّآئِلِيْنَ وَفِى الرِّقَابِ.

Bal-keh aṣl nekī to yeh hai keh ko'ī shaḳhṣ Allāh par aur Qiyāmat ke din aur Firishtoṅ par aur (Allāh kī) Kitāb par aur Paiġhambaroṅ par īmān lā'e, aur Allāh kī maḥabbat meṅ (apnā) māl qarābat-dāroṅ par aur yatīmoṅ par aur mŏḥtājoṅ par aur musāfiroṅ par aur māṅgne wāloṅ par aur (ġhulāmoṅ kī) gardanoṅ (ko āzād karāne) meṅ ḳharch kare".

Is Āyat meṅ qābile ġhaur păhlū yeh hai keh yahāṅ Qur'āne Ḥakīm sharṭe īmān pūrī karne ke ba'd nekī ke ḥuṣūl kā sab se awwalīn taqāẓā 'infāq fī al-māl' ko hī qarār de rahā hai. Ayat ke āḳhir meṅ irshād farmāyā gayā:

أُولٰٓئِکَ الَّذِیْنَ صَدَقُوْا ط وَاُولٰٓئِکَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ۝

Yehī log sachche haiṅ aur parhez-gār haiṅ.”

Goyā birr, ṣidq aur taqwá jaise tamām taswwurāt kā taqāzā’e awwalīn ‘infāq fī al-māl’ hai.

Sawāl 127: Sūraṫ al-Mā‘ūn meṅ Dīn ko jhuṯlāne wāle logoṅ kī kaun sī ‘alāmāt bayān kī ga’ī haiṅ?

Jawāb: Qur’āne Ḥakīm kī Sūrah-mubārakah ‘al-Mā‘ūn’ meṅ Dīn ko jhuṯlāne wāle logoṅ kī darje ẕail ‘alāmāt bayān kī ga’ī haiṅ:

اَرَءَ یْتَ الَّذِیْ یُکَذِّبُ بِالدِّیْنِ۝ فَذٰلِکَ الَّذِیْ یَدُعُّ الْیَتِیْمَ۝ وَلَا یَحُضُّ عَلٰی طَعَامِ الْمِسْکِیْنِ۝ فَوَیْلٌ لِّلْمُصَلِّیْنَ۝ الَّذِیْنَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُوْنَ۝ الَّذِیْنَ هُمْ یُرَآءُ وْنَ۝ وَ یَمْنَعُوْنَ الْمَاعُوْنَ۝[1]

Kyā Āp ne us shaḳhṣ ko dekhā jo Dīn ko jhuṯlātā hai? To yeh woh shaḳhṣ hai jo yatīm ko dhakke detā hai (ya‘nī yatīmoṅ kī ḥājāt ko rad kartā aur unheṅ ḥaq se mǎḥrūm rakhtā hai). Aur mǒḥtāj ko khānā khilāne kī tarġhīb nahīṅ detā (Ya‘nī mu‘āshare se ġharīboṅ aur mǒḥtājoṅ ke mu‘āshī isteḥṣāl ke ḳhātime kī koshish nahīṅ kartā). Pas afsos (aur ḳharābī) hai un namāziyoṅ ke liye. Jo apnī Namāz (kī rūḥ) se be-ḳhabar haiṅ (ya‘nī unheṅ mǎḥẕ ḥuqūqullāh yād haiṅ ḥuqūqul-‘ibād bhulā baiṯhe haiṅ). Woh log (‘ibādat meṅ) dikhlāwā karte

(1) الماعون، ۱۰۷: ۱-۷

haiṅ (Kyūṅ keh woh Ḳhāliq kī rasmī bandagī ba-jā lāte haiṅ aur pisī hū'ī maḳhlūq se be-parwāhī barat rahe haiṅ). Aur woh baratne kī ma'mūlī sī chīz bhī māṅge nahīṅ dete.

Sūraṫe maẕkūrah kī dūsrī Āyat meṅ yatīm kā lafẓ ba-ṭaure 'alāmat iste'māl huwā hai, dar aṣl yahāṅ murād tamām ḳhastah-ḥāl log haiṅ. Āyat meṅ un logoṅ kī nishān-dihī kī ga'ī hai jo mu'āshare ke be-sahārā yatīmoṅ se nafrat karte haiṅ aur un kī bhalā'ī aur ham-dardī wa ḳhair-ḳhwāhī kī ko'ī taṛap un ke diloṅ meṅ maujūd nahīṅ hotī. يَدُعُّ ya'nī dhakke dene kā maṭlab yeh hai keh unheṅ apne nām nihād dunyāwī maqām-o martabah aur ḳhụd-sāḳhtah mu'āsharatī ḥaiṡīyat ke bar-ā-bar samajhte huwe ḳhụd se dūr rakhte haiṅ. Un se lā-ta'alluqī, be-gānagī aur kibr-o naḳhwat kā sulūk karte haiṅ bal-keh unheṅ mu'āshare par bojh taṣawwur karte haiṅ. Is Āyat ke ẕarī'e Qur'ān ne Dīn ko jhuṭlāne wāloṅ kī ek maḳhṣūṣ ẕehnīyat kī nishān-dihī kī hai jo nām nihād 'baṛe logoṅ' meṅ farāwānī ke sāth pā'ī jātī hai.

Sūraṫ kī tīsrī Āyat meṅ un kī ek aur ḳhuṣūṣīyat yeh bayān hū'ī hai keh woh ḥājat-mandoṅ aur miskīnoṅ kī mu'āshī kafālat karne ke liye nah ḳhụd tayyār hote haiṅ aur nah us ke liye dūsroṅ ko tayyār karte haiṅ. Ya'nī un ẓarūrat-mandoṅ ko mu'āshī ta'aṭṭul se najāt dilāne ko ġhair-ẓarūrī taṣawwur karte huwe 'infāq fī al-māl' nahīṅ karte. وَلَا يَحُضُّ meṅ yeh nuktah bhī qābile ġhaur hai keh un kī jidd-o jăhd kā ruḳh kabhī bhī yeh nahīṅ hotā keh mu'āshare ke ahle ṡarwat afrād kā rawayyah ġharīb aur be-sahārā logoṅ kī nisbat badlā jā'e. 'Tarġhīb dilāne' se murād yeh hai keh apne qaul-o fe'l aur sa'y wa kāwish se dūsre logoṅ ko is amr kā qā'il kiyā jā'e

keh hamāre māl-o daulat meṅ ṣirf hamārā hī nahīṅ bal-keh mu‘āshare ke dīgar mustaḥiq afrād kā bhī ḥaq hai jaisā keh Qur’ān Ḥakīm meṅ maẕkūr hai:

وَ فِيْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ۝ (1)

Aur un ke amwāl meṅ sā’il aur maḥrūm (sab ḥājat-mandoṅ) kā ḥaq muqarrar thā.

Goyā jo log mŏḥtājoṅ ko aisī majbūrī kī ḥālat meṅ mubtalā’ dekh kar be-niyāzī se apnā waqt guzār rahe haiṅ yehī woh log haiṅ jo Dīn ko jhuṭlāne wāle haiṅ, ḳhwāh woh kitne hī Dīn-dār bante phireṅ.

Sūratu al-Mā‘ūn kī aglī Āyāt (4-6) meṅ Qur’ān Ḥakīm ne المصلّين kī iṣṭilāḥ iste‘māl kar ke ek aur ‘uqdah ḥal kar diyā hai. Takẕībe Dīn (ya‘nī Dīn ko jhuṭlāne) kā fe‘l ẓāhirī ‘ibādāt ke iltezām ke bā-wujūd bhī ho saktā hai. Yeh ‘ain mumkin hai keh kuçh log Namāz wa-ġhairah kā ehtemām bhī karte hoṅ lekin is ke bā-wujūd un kā ṭarze ‘amal Dīne Ḥaq ko jhuṭlāne ke mutarādif ho. Qur’ān Ḥakīm is amr kī waẓāḥat baṛe zor-dār alfāẓ meṅ kar rahā hai keh tabāhī aur halākat yā ‘aẕābe Āḳhirat ke ḥaq-dār haiṅ woh log jo Namāz to paṛhte haiṅ lekin Namāz kī rūḥ un ke ‘amal meṅ nahīṅ hotī. Is rūḥe Namāz ko farāmosh karne kā ẕikr Qur’ān Ḥakīm is sūrat meṅ păhle hī wāẓeḥ kar chukā hai. Ya‘nī agar log Namāz paṛh kar yeh samjheṅ keh ham ne apnā farẓe bandagī aur taqāẓā’e Dīn

(1) الذاريات، ۵۱: ۱۹

pūrā kar diyā jab-keh woh apne mu‘āshare ke ẕarūrat-mandoṅ aur be-sahārā logoṅ kī mu‘āshī pareshāniyoṅ kī ko’ī parwā nah kareṅ aur nah hī unheṅ ibtelā’ kī aẕīyatoṅ se najāt dilāne kī koshish kareṅ to Qur’ān Ḥakīm un logoṅ ko lalkār kar kăh rahā hai keh is ṭarḥ farīẕa’e bandagī aur taqāẕā’e Dīn pūrā nahīṅ ho saktā. Lehāẕā aisā ṭarze ‘amal Ḳhudā ke nazdīk Dīn kī takẕīb hai, aisī namāzeṅ dikhlāwā aur riyā-kārī ke siwā kuçh nahīṅ aur yeh riyā-kārānah ‘ibādāt Jannat nahīṅ bal-keh Dozaḳh meṅ dāḳhile kā bā‘is̱ hoṅgī.

Sūraṫ al-Mā‘ūn meṅ Dīn ko jhuṭlāne wāloṅ kī āḳhirī ‘alāmat Āyat nambar 7 meṅ bayān kī ga’ī hai keh woh ghar ke baratne kī ma‘mūlī chīzeṅ bhī apnī ẕāt tak rok rakhte haiṅ. Un ke istefādah wa iste‘māl meṅ dūsroṅ ko sharīk nahīṅ hone dete. Jab-keh Islām ‘taṣawwure infāq’ kī ṣūrat meṅ Dīn kā jo ‘wujūbī ẕābiṭah’ ‘aṭā kartā hai us meṅ ashyā’e ṣarf ya‘nī ghar ke iste‘māl kī chīzoṅ meṅ bhī dūsroṅ ko naf‘a ḥāṣil karne kā ḥaq detā hai. Ko’ī mālik in ashyā’ kī milkīyat bhī is ṭarḥ ġhair-maḥdūd aur ġhair-mashrūṭ nahīṅ rakh saktā keh dūsroṅ kī ẕarūrat ke bā-wujūd unheṅ un se maḥrūm rakhā jā sake bal-keh aisā ṭarze ‘amal Qur’ān Ḥakīm ke wāẕeḥ e‘lān ke muṭābiq takẕībe Dīn hai jise sādah lafẓoṅ meṅ Islām ke sāth kufr kahā jā saktā hai.

Sawāl 128: ‘Adl kise kăhte haiṅ?

Jawāb: ‘Adl yeh hai keh insān is ḥad tak be-laus̱ aur be-ġharaẕ ho, aur dīgar afrāde mu‘āsharah ke ḥaq meṅ is ḥad tak dard-mand, bihī-ḳhwāh, naf‘a-baḳhsh aur faiẕ-rasāṅ ho jā’e keh jo kuçh woh apnī ẕāt ke liye pasand kare yā rawā rakhe kam az-kam wohī dūsroṅ ke liye bhī pasand kare aur ho sake to unheṅ muhayyā bhī kare.

Agar ķhādim rakhtā ho to use usī me'yār kā libās pǎhnā'e jaisā ķhụd pǎhǎntā hai, usī me'yār kā khānā khilā'e jaisā ķhụd khātā hai.

Sawāl 129: Eḥsān kise kǎhte haiṅ?

Jawāb: Lafẓe eḥsān, حَسَنَ/حَسُنَ يَحْسُنُ حُسْناً se hai. Is kā ma'ná ḥusn-o ķhūb-ṣūratī, ķhair-ķhūbī, nekī, achçhā'ī aur bhalā'ī hai. حسن kī ẓid القُبْحُ وَالسُّوْء ya'nī qabāḥat, shar, gunāh, bad-ṣūratī, badī aur burā'ī hai. Jab-keh إحسان kī ẓid إسَائَة hai. Is ke ma'ná bhī qabāḥat aur burā'ī ke haiṅ. Imām Abū Manṣūr al-Azharī ne **Tah<u>dh</u>ību al-luġhaṫ** meṅ حَسَن aur إحسَان ke bunyādī ma'ná ke liye al-Lay<u>th</u> kā yeh qaul riwāyat kiyā hai keh Allāh Ta'ālá ne irshād farmāyā hai:

وَقُوْلُوْا لِلنَّاسِ حُسْنًا.(1)

Aur 'ām logoṅ se (bhī narmī aur ķhụsh-ķhulqī ke sāth) nekī kī bāt kǎhnā.

Woh kǎhte haiṅ keh is kā ma'ná hai: قَوْلاً حَسَناً ya'nī logoṅ ke sāth achçhī, ķhūb-ṣūrat aur bhalā'ī kī bāt kiyā karo.

Isī ṭarḥ wālidain ke sāth eḥsān ke ṭarze 'amal kā ḥukm bhī isī lafẓ ke sāth diyā gayā hai. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا.(2)

---

(1) البقرہ، ۲: ۸۳

(2) العنکبوت، ۲۹: ۸

Aur ham ne insān ko us ke wālidain se nek sulūk kā ḥukm farmāyā.

Goyā wālidain ke sāth kalām meṅ, ‘amal meṅ, bartā’o meṅ al-ġharaẕ har mu‘āmale meṅ ḥusn, ḳhūb-ṣūratī, shafaqat, bhalā’ī aur raḥmat malḥūẓe ḳhāṭir răhnī chāhiye. Is pūre ṭarze ‘amal ko حُسْناً se ta‘bīr kiyā gayā hai. Qur’ān Ḥakīm ne is ḥukm kī mazīd taṣrīḥ yūṅ farmā’ī hai:

وَلَا تَسْتَوِی الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ.(1)

Aur woh nekī aur badī bar-ā-bar nahīṅ ho saktī.

Ma‘lūm huwā hai keh حَسَنَة aur سَيِّئَة ya‘nī achçhā’ī aur burā’ī kabhī bar-ā-bar nahīṅ ho saktīṅ, aur dūsrī bunyādī ta‘līm yeh dī ga’ī hai keh: Musalmāno! Burā’ī kā jawāb burā’ī se nah do, bal-keh burā’ī kā jawāb bhī achçhā’ī se do, burī bāt ke muqābale meṅ bhī achçhī aur ḳhūb-ṣūrat bāt kaho. Is liye keh aḥsan qaul aur aḥsan ‘amal, donoṅ burā’ī ko rad kar ke ulfat aur ta‘āwun kā māḥaul paidā karte haiṅ, burā’ī ifterāq kī ṭaraf le jātī hai jab-keh achçhā’ī ittefāq kī ṭaraf, burā’ī aur ziyādatī nafrat paidā kartī hai jab keh achçhā’ī aur bhalā’ī, maḥabbat-o yagānagat. Yehī ḥaqīqate eḥsān hai. Isī liye Bārī Ta‘ālá ne Musalmānoṅ ko dunyā aur Āḳhirat ke liye حسنة ṭalab karne kā ḥukm farmāyā hai:

(1) حم السجدة، ۴۱: ۳۴

رَبَّنَآ اٰتِنَا فِی الدُّنْیَا حَسَنَةً وَّفِی الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ۝(1)

Ae hamāre Parwar-digār! Hameṅ dunyā meṅ (bhī) bhalā'ī 'aṭā farmā aur Āḳhirat meṅ (bhī) bhalā'ī se nawāz aur hameṅ Dozaḳh ke 'azāb se maḥfūẓ rakh.

Yeh amr wāẓeḥ rahe keh is Āyat meṅ حسنہ se murād maḥẓ a'māle ṣāleḥah aur 'ibādāt nahīṅ haiṅ, kyūṅ-keh Āḳhirat meṅ to faqaṭ jazā hogī, a'māl nahīṅ hoṅge. So Āḳhirat meṅ kaun se a'māle ṣāleḥah aur 'ibādāt kī du'ā kī jā rahī hai. Ma'lūm huwā hai keh donoṅ jagah par حسنہ se murād 'احسان' hai ya'nī dunyā meṅ har achçhā'ī, bhalā'ī aur eḥsān ke ṭarze 'amal kī taufīq māṅgī jā rahī hai aur aisī zindagī ṭalab kī jā rahī hai jis meṅ sar-ā-sar ḳhair ho aur woh fitna-o shar aur ẓulm-o 'udwān se maḥfūẓ-o māmūn ho; aur Āḳhirat meṅ Allāh Ta'ālá kī ṭaraf se eḥsān kī ḳhairāt māṅgī jā rahī hai jo 'adl se bhī baland-tar darajah hai. Al-ġharaẓ dunyā kī حسنہ se murād har ḳhair aur bhalā'ī kā muyassar ānā aur har shar aur taklīf se amn-o ḥifāẓat hai. Isī ṭarḥ Āḳhirat kī حسنہ se murād bhī 'azābe Āḳhirat se amn-o ḥifāẓat, Roze Maḥshar kī mushkilāt meṅ āsānī, ḥisāb-o kitāb meṅ suhūlat aur Jahannam se najāt hai.

Qur'ān Majīd meṅ ṭarze 'amal ke do darajāt bayān kiye ga'e haiṅ: 'Adl aur eḥsān. Irshāde Rabbānī hai:

(1) البقرة، ٢: ٢٠١

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ.(1)

Be-shak Allāh (har ek ke sāth) ‘adl aur eḥsān kā ḥukm farmātā hai.

Imām Rāġhib Aṣfahānī likhte haiṅ keh ‘adl yeh keh insān par jis qadr denā wājib ho is qadr de, aur jis qadr lenā us kā ḥaq ho is qadr le. Magar eḥsān yeh hai keh jis qadr denā wājib ho us se ziyādah de, aur jis qadr lene kā ḥaq ho us se kam le. Goyā dene meṅ bhī dūsroṅ par bhalā’ī aur saḳhāwat se kām le aur dūsroṅ se lene meṅ bhī bhalā’ī aur saḳhāwat kā muẓāharah kare. Is liye eḥsān kā darajah ‘adl se baland rakhā gayā hai. So ‘adl kī jazā ‘adl hai jab-keh eḥsān kī jazā ehsān hai. Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

هَلْ جَزَآءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ﴿(2)

Nekī kā badllah nekī ke siwā kuçh nahīṅ hai.

Is liye ḥukm farmāyā gayā hai keh jis ṭarḥ insān dunyā meṅ ‘eḥsān’ kī ṣūrat meṅ dūsroṅ ko un ke ḥaq se ziyādah detā hai, isī ṭarḥ Bārī Ta‘ālá bhī Āḳhirat meṅ eḥsān-shi‘ār logoṅ ko un ke ḥaq se ziyādah ‘aṭā farmā’egā. Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

(1) النحل، ١٦: ٩٠

(2) الرحمٰن، ٥٥: ٦٠

لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ.[1]

Aise logoṅ ke liye jo eḥsān shi'ār haiṅ nek jazā hai bal-keh (is par) iẓāfah bhī hai.

Jo log moḥsinīn ya'nī eḥsān-shi'ār hoṅge un ke liye Jannat kī jazā hogī aur phir un ke us ḥaq se unheṅ bŏhat 'ziyādah' 'aṭā kiyā jā'egā. Mufassirīn ne taṣrīḥan bayān kiyā hai keh زیادة se murād ﷺ النظرإلی الله ya'nī dīdāre Ilāhī hai. Kyā 'ajab bāt hai keh jis ṭarḥ Islām ke ẕarī'e 'salāmatī' ke ma'ná ko baland rutbah 'aṭā farmāne ke liye Allāh Ta'ālá ne ḳhụd apnā ek nām السّلام bayān farmāyā hai aur īmān ke ẕarī'e 'amn-o amān' ke ma'ná ko baland rutbah dene ke liye Bārī Ta'ālá ne ḳhụd apnā ek nām المؤمن bayān farmāyā hai. Isī ṭarḥ ehsān ke ẕarī'e ḥusn, ḳhūb-ṣūratī, ḳhair aur bhalā'ī ke ma'ná ko baland rutbah dene ke liye Bārī Ta'ālá ne apne tamām Nāmoṅ ko hī ḥusn kī ṭaraf mansūb kar diyā hai. Irshād farmāyā:

وَ لِلّٰهِ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى.[2]

Aur Allāh hī ke liye achc̣he achc̣he Nām haiṅ.

Ya'nī Allāh Ta'ālá ke sāre nām hī nihāyat ḥusn wāle haiṅ.[3]

---

(1) يونس، ١٠: ٢٦

(2) الأعراف، ٧: ١٨٠

(3) Yād rahe keh أَحْسَن,اَلْحُسْنٰی kī tānīs̱ hai aur yeh asmā' ke jam'a hone kī waj·h se ā'ī hai. Agar yeh ek ism hotā to use حَسَن farmāyā jātā, jis

Qur’ān Majīd ne dūsroṅ ke har ḥaq kī adā’egī meṅ bhī ḥukme eḥsān diyā hai. Irshād hotā hai:

اَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ.[1]

Aur use eḥsān ke ṭarīq par adā kareṅ.

Is liye Bārī Ta‘ālá ne kabhī اِنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِيْنَ [2] (Be-shak Allāh ṣāḥibāne eḥsān ko apnī ma‘īyat se nawāztā hai) farmā kar eḥsān-shi‘āt logoṅ ko apnī ḳhuṣūṣī saṅgat-o ma‘īyat kā mużda’e jān-fazā sunāyā hai, kabhī اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ [3] (Be-shak Allāh eḥsān wāloṅ se maḥabbat farmātā hai) farmā kar ehsān-shi‘āroṅ ko apnī maḥabbat ke in‘āme lā-zawāl kī ḳhuṣh-ḳhabarī sunā’ī hai aur kabhī مَا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ [4] (Ṣāḥibāne eḥsān par ilzām kī ko’ī rāh nahīṅ) farmā kar eḥsān-shi‘āroṅ ko ḳhuṣūṣī ḥifāẓat aur Ulūhī amān kī ẓamānat se nawāzā hai. Aur yeh bhī irshād farmāyā hai:

ṭarḥ Bārī Ta‘ālá ne Sūraṫ al-Ṭā-Hā kī Āyat nambar ٢٣ meṅ apnī ‘Āyāt’ ke liye al-Kubrá farmāyā hai:

لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيٰتِنَا الْكُبْرٰى۝(طٰه، ٢٠: ٢٣)

Yeh is liye (kar rahe haiṅ) keh ham tumheṅ apnī (qudrat kī) baṛī baṛī nishāniyāṅ dikhā’eṅ.

Yahāṅ par al-Kubrá akbar kī tānīs̱ hai.

(1) البقرة، ٢: ١٧٨

(2) العنكبوت، ٢٩: ٦٩

(3) البقرة، ٢: ١٩٥

(4) التوبة، ٩: ٩١

وَمَنْ اَحْسَنُ دِيْنًا مِّمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ.[1]

Aur Dīn iḳhtiyār karne ke e'tebār se us shaḳhṣ se beh-tarīn kaun ho sāktā hai jis ne apnā rū'e niyāz Allāh ke liye jhukā diyā aur woh ṣāḥibe eḥsān bhī huwā.

Qur'ān Majīd ne halākat-o tabāhī se bachne kā ṭarīqah bhī 'eḥsān' tajwīz farmāyā hai. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

وَاَنْفِقُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوْا بِاَيْدِيْكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ وَاَحْسِنُوْا ۛ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ۝[2]

Aur Allāh kī rāh meṅ ḳharch karo aur apne hī hāthoṅ ḳhụd ko halākat meṅ nah ḍālo, aur nekī iḳhtiyār karo, be-shak Allāh nekū-kāroṅ se maḥabbat farmātā hai.

Yehī waj·h hai keh har shaḳhṣ par har 'amal meṅ eḥsān ko wājib qarār diyā gayā hai, ḥattá keh kisī insān ko qatl karne aur jānwar ko aẕīyat de kar ẕabḥ karne se bhī man'a kar diyā gayā.

1. Ṣaḥīḥ Muslim aur dīgar kutube Ḥadīs̱ meṅ Ḥaẓrat Shaddād bin Aws raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

---

(1) النساء، ۴: ۱۲۵

(2) البقرة، ۲: ۱۹۵

إِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ، وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِحْ ذَبِيْحَتَهُ.[1]

Allāh Ta'ālá ne har kām meṅ eḥsān farẓ kiyā hai. Jab tum qatl karo to aḥsan ṭarīqe se qatl karo aur jab tum zabḥ karo to achçhī ṭarḥ se zabḥ karo aur zabḥ karne wāle ko chāhiye keh çhurī ko achçhī ṭarḥ tez kare aur apnī zabḥ hone wāle jānwar ko ārām de.

2. Ḥaẓrat Abū Shurayḥ Ḳhuzā'ī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُحْسِنْ إِلَى جَارِهِ.[2]

Jo shaḳhṣ Allāh Ta'ālá aur Roze Āḳirat par īmān rakhtā ho woh apne paṛosī ke sāth eḥsān se pesh ā'e.

3. Isī ṭarḥ Ḥaẓrat Abū Dhar raḍiya Allāhu 'anhu aur Us ke Rasūl raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الصيد والذبائح وما يؤكل من الحيوان، باب الأمر بإحسان الذبح والقتل وتحديد الشفرة، ٣: ١٥٤٨، رقم: ١٩٥٥

(2) مسلم، الصحيح، كتاب الإيمان، باب الحث على إكرام الجار، ١: ٦٩، رقم: ٤٨

اتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ.(1)

Tum jahāṅ bhī ho Allāh Ta‘ālá se ḍarte raho, gunāh ke ba‘d nekī kiyā karo, woh use miṭā degī aur logoṅ se aḳhlāqe ḥasanah ke sāth pesh āyā karo.

Sawāl 130: ‘Adl-o Eḥsān meṅ kyā farq hai?

Jawāb: Ehsān ‘ām ṭaur par kisī par bhalā’ī aur in‘ām karne ko kăhte haiṅ. Is kā mafhūm ṣaḥīḥ ṭaur par is Āyat se wāẓeḥ hotā hai.

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيْتَآءِ ذِى الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ ﴿﴾(2)

Be-shak Allāh (har ek ke sāth) ‘adl aur eḥsān kā ḥukm farmātā hai aur qarābat-dāroṅ ko dete răhne kā aur be-ḥayā’ī aur bure kāmoṅ aur sar-kashī wa nā-farmānī se man‘a farmātā hai, woh tumheṅ naṣīḥat farmātā hai tā-keh tum ḳhūb yād rakho.

Āyate maẕkūrah meṅ do chīzoṅ kā bayān hai:

1. ‘Adl
2. Eḥsān

(1) ترمذی، السنن، کتاب البر والصلة، باب ما جاء في معاشرة الناس، ۴: ۳۵۵، رقم: ۱۹۸۷

(2) النحل، ۱۶: ۹۰

Donoṅ kā farq Imām Rāġhib Aṣfahānī yūṅ bayān karte haiṅ:

> ‘Adl yeh hai keh jis qadr denā farẕ ho usī qadr diyā jā’e aur jis qadr lenā farẕ ho usī qadr liyā jā’e. Jab-keh eḥsān yeh hai keh jis qadr denā farẕ ho us se ziyādah diyā jā’e aur jis qadr lenā ḥaq ho us se kam liyā jā’e.[1]

Is silsile meṅ Shayḳh al-Islām Ḍŏkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī apnī kitāb ‘Islāmī Falsafa’e Zindagī’ meṅ raqam ṭarāz haiṅ keh ‘adl wa eḥsān’ kā maẕkūrah me‘yār kam se kam ḥad par mabnī hai kyūṅ-keh is kā to ḥukm diyā jā rahā hai aur ḥukm is wājibut-ta‘mīl amr kā nām hotā hai jis kā tark gunāh ho, agar yeh kam se kam ‘adl aur eḥsān bhī nah ho to insān gunah-gār ho jā’egā. Lehāẕā ehsān kā yeh mafhūm ahle īmān ke liye darajah farẕ meṅ hai, ise ‘muṭlaq eḥsān’ se ta‘bīr kiyā jā saktā hai aur ‘kamāle eḥsān’ yeh hai keh insān apnā sārā kā sārā ḥaq dūsre ke liye qurbān kar de.

- **‘Adl** yeh thā keh ḳhụd bhī luṭf uṭhā’e aur dūsroṅ ko bhī uṭhāne de.

  Ehsān yeh hai keh apnā luṭf qurbān kar ke dūsroṅ ko ba-ham pahŏṅchā’e.

- **‘Adl** yeh thā keh apne liye bhi jiye aur dūsroṅ ke liye bhī.

  Eḥsān yeh hai keh ṣirf dūsroṅ ke wāsṭe zindah rahe.

- **‘Adl** yeh thā keh kisī ko dukh nah pahŏṅche.

(1) راغب اصفهانی، المفردات: ۳۲۵

Eḥsān yeh hai keh apne sukh bhī dūsroṅ meṅ bāṅṭ de.

- **‘Adl** sharṭe īmān hai aur **Eḥsān** kamāle īmān.

‘Adl-o eḥsān ke taqābulī jā’ize ke liye Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai. Āp raḍiya Allāhu ‘anhu farmāte haiṅ:

أَمَرَنَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَتَصَدَّقَ، فَوَافَقَ ذَالِکَ عِنْدِي مَالاً، فَقُلْتُ: اَلْيَوْمَ أَسْبِقُ أَبَا بَكْرٍ إِنْ سَبَقْتُهُ يَوْمًا. قَالَ: فَجِئْتُ بِنِصْفِ مَالِي، فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: مَا أَبْقَيْتَ لِأَهْلِکَ؟ قُلْتُ: مِثْلَهُ، وَأَتٰى أَبُوْ بَكْرٍ بِكُلِّ مَا عِنْدَهُ، فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: يَا أَبَا بَكْرٍ، مَا أَبْقَيْتَ لِأَهْلِکَ؟ قَالَ: أَبْقَيْتُ لَهُمُ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ. قُلْتُ: لَا أَسْبِقُهُ إِلٰى شَيئٍ أَبَدًا.(1)

Hameṅ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ṣadaqah dene kā ḥukm farmāyā. Is ḥukm kī ta‘mīl ke liye mere pās māl thā. Maiṅ ne (apne Āp se) kahā: Agar maiṅ Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu se kabhī sabaqat le jā sakā to āj sabaqat le jā’ūṅgā. Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu

(1) ١- ترمذی، السنن، کتاب المناقب، باب في مناقب أبي بکر و عمر رضی الله عنهما كليهما، ٦: ٦١٤، رقم: ٣٦٧٥

٢- أبو داود، السنن، کتاب الزکاة، باب الرخصة في ذالک، ٢: ١٢٩، رقم ١٦٧٨

دارمی، السنن، ١: ٤٨٠، رقم: ١٦٦٠

‘anhu farmāte haiṅ: Maiṅ apnā niṣf māl le kar ḥāẓire ḳhidmat huwā. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne ghar wāloṅ ke liye kyā çhoṛ ā’e ho? Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Itnā hī māl un ke liye çhoṛ āyā hūṅ. (Itne meṅ) Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu – jo kuçh un ke pās thā – woh sab kuçh le kar ḥāẓire ḳhidmat huwe. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Abū Bakr! Apne ghar wāloṅ ke liye kyā çhoṛ ā’e ho? Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: Maiṅ un ke liye Allāh Ta‘ālá aur Us kā Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam çhoṛ āyā hūṅ. Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu farmāte haiṅ keh maiṅ ne (dil meṅ) kahā: Maiṅ in se kisī shai meṅ āge nahīṅ baṛh saktā.

Is Ḥadīṡ se ba-ḳhūbī wāẓeḥ ho gayā keh Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu kā ‘amal ‘adl kā ġhammāz thā jab keh Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu kā ‘amal eḥsān kā ā’īnah-dār thā.

Sawāl 131: ‘Amale infāq kī kitnī ṣūrateṅ haiṅ?

Jawāb: ‘Amane infāq kī do ṣūrateṅ haiṅ: Inferādi aur ijtemā‘ī.

Infirādī saṭḥ

Infirādī saṭḥ par infāq se murād hai keh afrād apne ṭaur par apne ḥalaqa’e aṡar meṅ us shaḳhṣ ko, jo mu‘āshī mushkilāt kā shikār aur ẓarūrīyāte zindagī se maḥrūm ho kar mu‘āshare kā nā-kārah ‘uẓw ban kar răh gayā ho, is kī aur is jaise dūsre ẓarūrat-mand afrād kī mālī madad is andāz se kareṅ keh un kī ‘izzate nafs bhī bar-qarār rahe aur un kī ẓarūrīyāt bhī pūrī hotī raheṅ. Ḥattá keh woh

kisī aur ke mŏḥtāj nah raheṅ bal-keh un kī zindagī se mu‘āshī ta‘aṭṭul is ṭarḥ ḳhatm ho jā’e keh woh mu‘āshare meṅ bā-‘izzat shăhriyoṅ kī ṭarḥ ta‘mīrī kirdār adā kar sakeṅ aur is ḥais̱īyat meṅ ā jā’eṅ keh unheṅ un kā ṣaḥīḥ maqām mil jā’e. Is silsile meṅ qarībī rishte-dāroṅ aur paṛosiyoṅ ke ‘ilāwah woh log sab se ziyādah mustaḥiq haiṅ jinhoṅ ne apne Āp ko Dīne Islām kī ḳhidmat ke liye hamah waqt is ṭarḥ waqf kar diyā ho keh un ke pās rozī kamāne kī furṣat hī bāqī nah rahī ho. Woh log ḳhidmate Islām meṅ is ṭarḥ kho’e huwe hoṅ keh unheṅ apne rizq, kār-o bār aur mu‘āmalāt kī parwā hī nah ho. Agar yeh log mu’āshī ta‘aṭṭul kā shikār ho ga’e to Dīne Ḥaq kī ḳhidmat aur iḥyā’e Millat kī ḳhāṭir hone wālī jidd-o jăhd mu‘aṭṭal ho kar răh jā’egī. Qur’ān Ḥakīm meṅ is ke bāre meṅ yūṅ irshād huwā hai:

لِلْفُقَرَآءِ الَّذِيْنَ اُحْصِرُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللهِ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ ضَرْبًا فِی الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ ۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيْمٰهُمْ ۚ لَا يَسْئَلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا ؕ وَمَا تُنْفِقُوْا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهٖ عَلِيْمٌ ۝ اَلَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَّعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ۝[1]

(Ḳhairāt) un Fuqarā’ kā ḥaq hai jo Allāh kī rāh meṅ (kasbe ma‘āsh se) rok diye ga’e haiṅ woh (Umūre Dīn meṅ hamah-waqt mashġhūl răhne ke bā‘is̱) zamīn meṅ chal phir nahīṅ

(1) البقرة، ۲: ۲۷۳-۲۷۴

sakte un ke (zuhdan) ṭama‘ se bāz răhne ke bā‘is̱ nā-dān (jo un ke ḥāl se be-ḳhabar hai) unheṅ māl-dār samjhe huwe hai, tum unheṅ un kī ṣūrat se păhchān loge, woh logoṅ se bil-kul sawāl hī nahīṅ karte keh kahīṅ (maḳhlūq ke sāmne) giṛgiṛānā nah paṛe, aur tum jo māl bhī ḳharch karo to be-shak Allāh use ḳhūb jāntā hai. Jo log (Allāh kī rāh meṅ) shab-o roz apne māl poshīdah aur ẓāhir ḳharch karte haiṅ to un ke liye un ke Rab ke pās un kā ajr hai aur (Roze Qiyāmat) un par nah ko'ī ḳhauf hogā aur nah woh ranjīdah hoṅge.

Ijtema‘ī saṭḥ

Ijtemā‘ī saṭḥ par infāq se murād yeh hai keh ‘amale infāq ek aise niẓām ke ṭaur par rā'ij kiyā jā'e keh mu‘āshare kā ko'ī fard ḥājat-mandī aur mu‘āshī ta‘aṭṭul meṅ mubtalā nah rahe. Is ṭarḥ jo mu‘asharah janm le gā woh mu‘āshī isteḥkām se ham-kanār ho kar qaumī naṣbul-‘ain ḥāṣil karne ke liye apnā kirdār mu'as̱s̱ar ṭaur par adā kar sakegā. Yahāṅ yeh bāt ẕehn-nishīṅ rahe keh qaumī naṣbul-‘ain ke ḥuṣūl ke liye lā'iḥa'e ‘amal tīn bunyādī shŏ‘boṅ ya‘nī siyāsī, mu‘āshī aur mu‘āsharatī zindagī ke bā-hamī rabṭ-o ta‘alluq se wujūd meṅ ātā hai. Yeh naṣbul-‘ain iḥyā'e Dīn ke liye ‘ālam-gīr saṭḥ par ek ṣāleḥ mu‘āshare kā qiyām hai jo har saṭḥ par ẓulm-o jabr, mu‘āshī nā-inṣāfī aur mu‘āsharatī nā-farmāniyoṅ ke ḳhātime se ‘ibārar hai. Lehāẕā ijtemā‘ī infāq kā ‘amal usī waqt parwān çhaṛh saktā hai jab hamah gīr siyāsī, mu‘āshī aur samājī inqilāb ke ẕarī‘e ek aisā ṣāleḥ aur mis̱ālī mu‘āsharah wujūd meṅ lāyā jā'e jo har qism ke jabr-o isteḥṣāl ko jaṛ se ukhāṛ de.

Mu'āshare ke ḥājat-mand afrād kī ḥājat-rawā'ī ke liye Islāmī mu'āshī niẓām meṅ beh-tarīn ḥal maujūd hai aur woh yeh keh unheṅ ṣāḥibe sarwat logoṅ se un kā woh ḥaq dilāyā jā'e jo sharī'at ne un ke liye mukhtaṣ kiyā huwā hai. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

وَالَّذِيْنَ فِيْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُوْمٌ۝ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ۝(1)

Aur woh (īsār-kesh) log jin ke amwāl meṅ ḥiṣṣah muqarrar hai. Māṅgne wāle aur nah māṅgne wāle mŏḥtāj kā.

وَ فِيْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ۝(2)

Aur un ke amwāl meṅ sā'il aur maḥrūm (sab ḥājat-mandoṅ) kā ḥaq muqarrar thā.

Ijtemā'ī saṭḥ par infāq kā ek ṭarīqah yeh bhī ho saktā hai keh ḥukm-rāne waqt umarā' se yā baitul-māl se māl le kar fuqarā' meṅ taqsīm karā de. Ḥaẓrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ne ghurabā' wa masākīn ke ḥiṣṣe muqarrar kiye huwe the jo woh baitul-māl se adā karte the. Abū 'Ubayd al-Qāsim bin Salām likhte haiṅ:

فَكَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُعْطِى كُلَّ إِنْسَانٍ مِنْهُمْ كُلَّ سَنَةٍ ثَلاثَةَ آلَافٍ.(3)

(1) المعارج، ۷۰: ۲۴-۲۵

(2) الذاريات، ۵۱: ۱۹

(3) أبو عبيد، كتاب الأموال: ۳۱۰، رقم: ۶۰۹

Ḥaẕrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu har sāl (ġhurabā’ meṅ se) har ek ko tīn hazār (kī muqarrar-kardah) raqam dete the.

Yeh ijtemā‘ī saṭḥ par infāq kī beh-tarīn mis̱āl hai. Lehāẕā kisī bhī mulk ko mu‘āshī leḥāẓ se apnī ḥālat ko beh-tar banāne ke liye infirādī aur ijtemā‘ī donoṅ saṭḥoṅ par infāq kā ‘amal tasalsul se jārī rakhnā hogā.

Sawāl 132: Infāq fī al-māl ke mu‘āshī s̱amarāt kyā haiṅ?

Jawāb: Infāq fīl al-māl jahāṅ qurbe Ilāhī, jaẕba’e īs̱ār, ḥuṣūle taqwá, ṭahārat-o pākīzgī, ḳhair-o barakat, ‘umr meṅ iẕāfah aur maṣā’ib se najāt dilātā hai wahāṅ is ke mu‘āshī as̱arāt bhī be-ḥiṣāb haiṅ. Infāq fī al-māl ke chand mu‘āshī s̱amarāt darje ẕail haiṅ:

1. Amīr aur ġharīb ke dar-miyān ḳhalīj kam ho jātī hai.
2. Amīr aur ġharīb ke dar-miyān kash-ma-kash, nafrat, ‘inād aur fasād dūr karne meṅ madad miltī hai.
3. Allāh Ta‘ālá ke ḳhụsh-nūdī ke ḥuṣūl kī ḳhāṭir ġhurabā’ aur masākīn wa-ġhairah par ḳharch karne wālā fuẕūl-ḳharch nahīṅ kăhlātā.
4. Infāq fī al-māl ke ẕarī‘e taqsīme daulat meṅ tawāzun aur naẓm paidā hotā hai.
5. Iḥtikār (roz-marrah iste‘māl kī ashyā’ ko jam‘a kar ke roke rakhnā tā-keh nirḳh baṛhne kā inteẓār kiyā jā’e) aur iktināz (woh māl jis kī Zakāṫ adā nah kī jā’e) kī ḥauṣalah-shikanī hotī hai.

6. Be-roz-gārī dur karne meṅ madad miltī hai.

7. Ḥājat-mandoṅ kī kafālat kā band-o bast ho jātā hai.

8. Peshah-war gadā-garī, dūsroṅ par bojh ban·nā aur mu'āshī jidd-o jăhd se ijtenāb kī ḥauṣalah-shikanī hotī hai.

9. Ma'īshat meṅ daulat kī gardish se ashyā' aur ḳhidmāt meṅ iẓāfah ho jātā hai aur tijārat ke furoġh kī waj·h se mu'āshī taraqqī kā ḥuṣūl āsān aur yaqīnī ho jātā hai.

10. Jab nā-dār, ẓarūrat-mand aur mu'āshī isteḥṣāl ke shikār afrād ko roz-gār miltā hai to nah ṣirf mus̱bat mu'āshī natā'ij sāmne āte haiṅ bal-keh mu'āshare meṅ bŏhat sī mu'āsharatī burā'iyāṅ ya'nī chorī, ḍākah-zanī, răh-zanī, nafrat, ḥasad, qatl-o ġharat-garī wa-ġhairah bhī ḳhatm ho jātī haiṅ aur mulk mu'āshī taraqqī kī rāh par gām-zan ho jātā hai.

Sawāl 133: Namūna'e kamāl kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Namūna'e kamāl aise ṭarze 'amal ko kăhte haiṅ jo insānī ṣūrat meṅ jāṅchā gayā ho; jise dekhā, sunā aur samjhā jā sake; jis meṅ maṭlūbah me'yāre 'amal apne kamāl ko pahŏṅchā huwā dikhā'ī de aur paikar maḥsūs hone kī binā par us meṅ ḥuṣūle kamāl ke 'amal kā mushāhadah bhī kiyā jā sake tā-keh pairawī karne wālā ḥuṣūle naṣbul-'ain kī jidd-o jăhd meṅ āġhāz se anjām tak use dekh kar us ke namūna'e ḥayāt ko apnā sake.

Sawāl 134: Qur’ān kī rū se kin hastiyoṅ ke ṭarze ‘amal ko namūna’e kamāl kā maṣdar qarār diyā gayā hai?

Jawāb: Qur’ān kī rū se Allāh Ta‘ālá ke maqbūl-o maḥbūb bande ya‘nī Anbiyā’, Ṣiddīqīn, Shuhadā’ aur Ṣāliḥīn ke uswa’-o ‘amal ko namūna’e kamāl kā maṣdar qarār diyā gayā hai. Sūraṫu al-Fātiḥah meṅ Irshāde Bārī Ta‘ālá hai:

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۙ غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّآلِّيْنَ ۝[1]

Hameṅ sīdhā rāstah dikhā. Un logoṅ kā rāstah jin par tū ne in‘ām farmāyā. Un logoṅ kā nahīṅ jin par ġhaẓab kiyā gayā hai aur nah (hī) gum-rāhoṅ kā.

Anbiyā’e kiram ‘alayhimu al-salām ke ‘ilāwah dīgar in‘ām-yāftah bandoṅ kī rāh ko bhī ṣirāṭe mustaqīm qarār dene kī waj·h yeh hai keh un kī zindagiyāṅ ḥayāte Nabawī ke ḳhaṣā’iṣ-o faẓā’il kī ā’īnah-dār hotī haiṅ. Lehāẕā un kī pairawī bhī hidāyat ke namūna’e kamāl kī pairawī qarār pa ga’ī. Warnah aṣl namūna’e kamāl to Anbiyā’e kiram ‘alayhimu al-salām hī kī sīrat-o kirdār hai jo insānīyat ke liye aṣlan namūna’e kamāl kā darajah rakhtī hai aur uswa’e Muḥammadī namūna’e kamāl kā aisā paikare atam hai jo abadul-ābād tak har zamān-o makān meṅ bilā kam-o kāst wājibul-ittebā‘ rahegā.

(1) الفاتحة، ١: ٥-٧

Sawāl 135: Uswa’e Muḥammadī kī raushanī meṅ infāq fī sabīlillāh kā namūna’e kamāl kyā hai?

Jawāb: Uswa’e Muḥammad kī raushanī meṅ infāq fī sabīlillāh kā namūna’e kamāl yeh hai keh riẓā’e Ilāhī ke ḥuṣūl kī ḳhāṭir sab kuçh Allāh kī rāh meṅ ḳharch kar diyā jā’e kyūṅ-keh Aḥādīs̱e mubārakah aur kutube siyar ke muṭāla‘e se patah chaltā hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne infāq fī sabīlillāh ko apnī zindagī meṅ aisā maqām diyā keh apnā sab kuçh mustaḥiqīn aur ġhurabā’ wa sā’ilīn meṅ taqsīm farmā dete yahāṅ tak keh dūsre kā faqr-o fāqah miṭāne kī ḳhāṭir apnī sārī zindagī faqr-o fāqah meṅ guzār dī. Agar apne pās ek bhī luqmah huwā aur kisī ko bhī ḥājat-mand pāyā to wohī luqmah use de diyā.

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ẓarūrat-mand afrād kī madad farmā kar infāq fī sabīlillāh kī jo ‘aẓīm mis̱āl pesh kī us kī naẓīr pūrī dunyā’e insānīyat meṅ abadul-ābād tak nahīṅ mil saktī.

1. Ḥaẓrat Jābir bin ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhumā riwāyat karte haiṅ:

مَا سُئِلَ رسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ شَيئًا قَطُّ، فَقَالَ: لَا.(1)

Kabhī aisā nahīṅ huwā keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se kisī chiz kā sawāl kiyā gayā ho

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الفضائل، باب ما سئل رسول الله ﷺ شيئًا قطّ فقال: لا، وكثرة عطائه، ۴ :۱۸۰۵، رقم: ۲۳۱۱

aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne jawāb meṅ ‘nahīṅ’ farmāyā ho.

2. Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا بَيْنَ جَبَلَيْنِ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ. فَأَتَى قَوْمَهُ، فَقَالَ: أَيْ قَوْمِ! أَسْلِمُوا، فَوَاللّٰهِ! إِنَّ مُحَمَّدًا لَيُعْطِي عَطَاءً مَا يَخَافُ الْفَقْرَ.

Ek shaḳhṣ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se do pahāṛoṅ ke dar-miyān kī bakriyāṅ māṅgīṅ to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne use woh bakriyāṅ ‘aṭā farmā dīṅ. Phir woh apnī qaum ke pās gayā aur kăhne lagā: Ae merī qaum! Islām le ā’o, kyūṅ-keh Ḳhudā kī qasam! Be-shak Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ḳhūb ‘aṭā farmāte haiṅ aur faqr se nahīṅ ḍarte.

Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh ek ādamī ṣirf dunyā kī waj·h se Musalmān hotā thā, phir Islām lāne ke ba‘d us ko Islām dunyā aur mā fīhā se ziyādah maḥbūb ho jātā hai.(1)

(1) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الفضائل، باب ما سئل رسول الله ﷺ شيئًا قطّ فقال: لا وكثرة عطائه، ٤: ١٨٠٦، رقم: ٢٣١٢

٢- بيهقى، السنن الكبرى، ٧: ١٩، رقم: ١٢٩٦٧

3. Ḥaẓrat ʻAbd Allāh bin ʻAbbās raḍiya Allāhu ʻanhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam tamām logoṅ se baṛh kar saḳhī the. Ramaḍān meṅ jab Ḥaẓrat Jibrā'īl Amīn ʻalayhi al-salām kī Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se mulāqāt hotī to Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam bŏhat ziyādah saḳhāwat kiyā karte the, Ḥaẓrat Jibrā'īl Amīn ʻalayhi al-salām kī mulāqāt ke waqt Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam saḳhāwat tez huwā ke jhoṅke se bhī baṛh jātī.(1)

4. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَوْ كَانَ لِي مِثْلُ أُحُدٍ ذَهَبًا، لَسَرَّنِي أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثُ لَيَالٍ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْئٌ، إِلَّا شَيْئًا أَرْصُدُهُ لِدَيْنٍ.(2)

Agar mere pās Uḥud pahāṛ ke bar-ā-bar bhī sonā hotā to mujhe yeh bāt bŏhat pasand hai keh tīn rāteṅ mujh par is ḥāl meṅ nah guzreṅ keh is māl meṅ se kuçh bhī mere pās

(1) بخارى الصحيح، كتاب الصوم، باب أجود ما كان النبى يكون فى رمضان، ٢ :٦٧٢، رقم ١٨٠٣

(2) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الرقاق، باب قول النبي ﷺ: ما يسرني أن عندي مثل أحد هذا ذهبا، ٥ :٢٣٦٨، رقم: ٦٠٨٠

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب تغليظ عقوبة من لا يؤدى الزكاة، ٢ :٦٨٧، رقم: ٩٩١

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٤٩، رقم: ٨٥٤٩

maujūd ho (ya'nī sab kuçh bāṅṭ dūṅ) magar ṣirf itnā bāqī rakh lūṅ jis se (apne ẕimme wājibul-adā) qarẕ adā kar sakūṅ.

5. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam is qadr Fayyāẕ the aur itnī saḳhāwat kiyā karte the keh apne aur ahle ḳhānah ke liye bhī kuçh nah bachāte the. Ḥaẕrat Anas raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai:

أَنَّهُ مَشٰى إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ بِخُبْزِ شَعِيرٍ وَإِهَالَةٍ سَنِخَةٍ وَلَقَدْ رَهَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ دِرْعًا لَهُ بِالْمَدِينَةِ عِنْدَ يَهُودِيٍّ وَأَخَذَ مِنْهُ شَعِيرًا لِأَهْلِهِ، وَلَقَدْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: مَا أَمْسٰى عِنْدَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ صَاعُ بُرٍّ، وَلَا صَاعُ حَبٍّ - وَإِنَّ عِنْدَهُ لَتِسْعَ نِسْوَةٍ.[1]

Woh jau kī roṭī aur purānī chīzeṅ le kar Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẕir huwe kyūṅ-keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne Madīnah munawwarah meṅ ek Yahūdī ke pās zirah rehn rakhī hū'ī thī aur us se apne ahle ḳhānah ke liye jau liye the. Maiṅ ne Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Ko'ī shām aisī nahīṅ ā'ī jab-keh Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī Āl ke pās ek

(1) بخاری، الصحیح، کتاب البیوع، باب شراء النبی ﷺ بالنسیئة، ۲: ۷۲۹، رقم: ۱۹۶۳

ṣā‘ gandum yā ko’ī anāj ho - ḥāl-āṅ-keh us waqt Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī nau azwāje muṭahharāt thīṅ.

6. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai:

مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ مُنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ طَعَامِ الْبُرِّ ثَلَاثَ لَيَالٍ تِبَاعًا، حَتَّى قُبِضَ.(1)

Muḥammad Muṣṭafá ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī Āl ne Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī Madīnah munawwarah meṅ tashrīf lāne ke ba‘d mutawātir tīn din bhī gandum (kī roṭī) ser ho kar nahiṅ khā’ī yahāṅ tak keh dunyā ko ḳhair-bād kăh diyā.

Sawāl 136: Sīrate Ahle Baite Aṭhār raḍiya Allāhu ‘anhum kī raushanī meṅ infāq fī sabīlillāh kā namūna’e kamāl kyā hai?

Jawāb: Ahle Baite Aṭhār uswa’e Nabawī kī ittebā‘ meṅ apnī sārī daulat aur kamā’ī hameshah dūsroṅ par ḳharch karte aur apne ghar ko faqr-o fāqah kī zīnat se nawāze rakhte. Ahle Baite Aṭhār kā gharānah infāq fī sabīlillāh , ehsān aur faqr iḳhtiyārī meṅ Ḥuẓūr

(1) ١- ،بخاری، الصحيح، كتاب الأطعمة، باب ما كان النبى ﷺ وأصحابه يأكلون، ٥ :٢٠٦٤، رقم: ٥١٠٠

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب الزهد والرقائق، ٤ :٢٢٨١-٢٢٨٢، رقم: ٢٩٧٠

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٦ :٤٢، رقم: ٢٤١٩٤

Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke ba‘d ko’ī naẓīr nahīṅ rakhtā.

1. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā farmātī thīṅ:

إِنْ كُنَّا آلَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ لَنَمْكُثُ شَهْرًا مَا نَسْتَوْقِدُ بِنَارٍ، إِنْ هُوَ إِلَّا التَّمْرُ وَالْمَاءُ.(1)

Hamārā Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī Āl kā yeh ḥāl thā keh ham ek māh tak ṭhăhre răhte the aur āg nahīṅ jalāte the (ya‘nī ek ek mahīnah guzar jātā keh ghar meṅ āg tak nah jaltī), ham ṣirf khajūr aur pānī par guzārah karte the.

2. Ḥaẓrat ‘Urwah bin Zubayr raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh Sayyidah ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā kī yeh ‘ādate mubārakah thī keh un ke pās Allāh Ta‘ālá ke rizq meṅ se jo bhī chīz ātī woh use apne pās nah roke rakhtīṅ bal-keh usī waqt (khaṛe khaṛe) ṣadaqah farmā detīṅ.

Ḥaẓrat ‘Urwah Mazd bayān karte haiṅ keh ek bār Sayyidah ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā ke pās das ġhulām bheje ga’e to unhoṅ ne usī waqt unheṅ āzād kar diyā, ḥattá keh Sayyidah ‘Ā’ishah raḍiya

(1) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الزهد والرقائق، ٤: ٢٢٨٢، رقم: ٢٩٧٠

٢- ترمذى، السنن، كتاب صفة القيامة والرقائق والورع، ٤: ٦٤٥، رقم ٢٤٧١

٣- ابن ماجه، السنن، كتاب الزهد، باب معيشة آل محمد ﷺ، ٢: ١٣٨٨، رقم: ٤١٤٤

Allāhu 'anhā ke pās chālīs ġhulām ā'e to unhoṅ ne un sab ko āzād kar diyā.(1)

3. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin Zubayr raḍiya Allāhu 'anhumā bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Ḥaẓrat 'Ā'ishah aur Ḥaẓrat Asma' raḍiya Allāhu 'anhumā se baṛh kar saḳhāwat karne wālī ko'ī ḳhātūn nahīṅ dekhī. Donoṅ kī saḳhāwat meṅ farq yeh thā keh Sayyidah 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā ashyā' jam'a farmātī răhtīṅ aur ikaṭṭhī kar ke taqsīm farmātī thīṅ jab keh un kī băhăn Sayyidah Asmā' raḍiya Allāhu 'anhā apne pās kuçh nah rakhtīṅ bal-keh faurī ṭaur par taqsīm farmā detī thīṅ.(2)

4. 'Ummu al-Mu'minīn Sayyidah 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā riwāyat kartī haiṅ:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: أَسْرَعُكُنَّ لَحَاقًا بِي أَطْوَلُكُنَّ يَدًا. قَالَتْ: فَكُنَّ يَتَطَاوَلْنَ أَيَّتُهُنَّ أَطْوَلُ يَدًا. قَالَتْ: فَكَانَتْ أَطْوَلَنَا يَدًا زَيْنَبُ، لِأَنَّهَا كَانَتْ تَعْمَلُ بِيَدِهَا وَتَصَدَّقُ.(3)

Tum meṅ sab se păhle mujh se woh (zaujah) lāḥiq hogī jis ke hāth tum sab meṅ se ziyādah lambe hoṅge. Sayyidah 'Ā'ishah raḍiya Allāhu 'anhā kăhtī haiṅ: Phir ham sab apne

(1) بخاری، الصحیح، کتاب المناقب، باب مناقب قریش، ۳ :۱۲۹۱، رقم: ۳۳۱۴

(2) بخاری، الأدب المفرد: ۱۰۶، رقم: ۲۸۰

(3) مسلم، الصحیح، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل زینب أم المؤمنین، ۴ :۱۹۰۷، رقم: ۲۴۵۲

apne hāth nāpne lagīṅ keh kis ke hāth sab se ziyādah lambe haiṅ, lekin sab se ziyādah lambe hāth Ḥaẓrat Zaynab raḍiya Allāhu ‘anhā ke the, kyūṅ-keh woh apne hāthoṅ se kām kāj kartī thīṅ aur ṣadaqa-o ḳhairāt kiyā kartī thīṅ.

Yehī riwāyat ‘Saḥīḥ Buḳhārī’ meṅ darje ẕail alfāẓ ke sāth marwī hai. Sayyidah ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā riwāyat kartī haiṅ:

إِنَّ بَعْضَ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ قُلْنَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: أَيُّنَا أَسْرَعُ بِكَ لُحُوقًا؟ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: أَطْوَلُكُنَّ يَدًا. فَأَخَذُوا قَصَبَةً يَذْرَعُونَهَا، فَكَانَتْ سَوْدَةُ أَطْوَلَهُنَّ يَدًا، فَعَلِمْنَا بَعْدُ أَنَّمَا كَانَتْ طُولَ يَدِهَا الصَّدَقَةُ وَكَانَتْ أَسْرَعَنَا لُحُوقًا بِهِ، وَكَانَتْ تُحِبُّ الصَّدَقَةَ.(1)

Ba‘ẓ Azwāje muṭahharāt ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se ‘arẓ kiyā: Ham meṅ se kaun sab se pǎhle Āp se milegī? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum meṅ se jis kā hāth sab se ziyādah lamba hai. Pas unhoṅ ne çhaṛī ke ẕarī‘e hāth māpnā shurū‘ kar diye to Sayyidah Sawdah raḍiya Allāhu ‘anhā kā hāth sab se lambā tha. Ba‘d meṅ ham ne jān liyā keh lambe hāth se murad ziyādah ṣadaqah karnā thā aur wohī zaujah mǒḥtarmah sab se pǎhle Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب فضل صدقۃ الشحیح الصحیح، ۲: ۵۱۵، رقم: ۱۳۵۴

wa-‘alá Ālihī wa-sallam se jā mileṅ jo ziyādah ṣadaqah karnā pasand kartī thīṅ.

5. Ek martabah Ḥasanayn Karīmayn ‘alayhimā al-salām bīmār ho ga’e to Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu, Ḥaẕrat Fāṭimah raḍiya Allāhu ‘anhā aur un kī kanīz Fiḍḍah raḍiya Allāhu ‘anhā ne un kī ṣeḥḥat ke liye tīn rozoṅ kī naẕr mānī. Allāh Ta‘ālá ne unheṅ shifā’ ‘aṭā farmā’ī. Ab un kī wafā kā waqt āyā to tīnoṅ ne Roze rakhe. Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu tīn ṣā‘ jau le ā’e aur Sayyida’e ‘Ālam Ḥaẕrat Faṭimaṫ al-Zahra’ raḍiya Allāhu ‘anhā ne ek ṣā‘ jau tīnoṅ din pakāyā lekin jab ifṭār kā waqt āyā aur khānā sāmne rakhā gayā to păhle roz miskīn, dūsre roz yatīm aur tisre roz ek qaidī ā gayā. Sab ne tīnoṅ din khānā sā’ilīn ko de diyā aur har roz pānī se ifṭār kar ke agle din Rozah rakh liyā. Roze kī ḥālat meṅ tīn din kā fāqah aisā misālī namūna’e īsār-o infāq aur eḥsān thā keh qudrat ne use me‘yārī ‘amal ke ṭaur par Qur’ān Ḥakīm meṅ qalam-band kar diyā aur irshāf farmāyā:

يُوْفُوْنَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُوْنَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهٗ مُسْتَطِيْرًا۝ وَ يُطْعِمُوْنَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِيْنًا وَّيَتِيْمًا وَّاَسِيْرًا۝ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيْدُ مِنْكُمْ جَزَآءً وَّلَا شُكُوْرًا۝ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوْسًا قَمْطَرِيْرًا۝[1]

(1) الدهر، ٧٦: ٧-١٠

(Yeh bandagāne ḳhāṣ woh haiṅ) jo (apnī) naẕreṅ pūrī karte haiṅ aur us Din se ḍarte haiṅ jis kī saḳhtī ḳhūb phail jāne wālī hai. Aur (apnā) khānā Allāh kī maḥabbat meṅ (ḳhụd us kī ṭalab-o ḥājat hone ke bā-wujūd īs̱āran) mŏḥtāj ko aur yatīm ko aur qaidī ko khilā dete haiṅ. (Aur kăhte haiṅ keh) ham to măḥẓ Allāh kī riẓā ke liye tumheṅ khilā rahe haiṅ, nah tum se kisī badlah ke ḳhẉāst-gār haiṅ aur nah shukr-guzārī ke (ḳhẉāhish-mand) haiṅ. Hameṅ to apne Rab se us Din kā ḳhauf răhtā hai jo (chehroṅ) ko nihāyat siyāh (aur) bad-numā kar dene wālā hai.

6. Ḥaẓrat ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu ke īs̱ār-o infāq kā yeh ʻālam thā keh Āp raḍiya Allāhu ʻanhu tamām ʻumr meṅ ek martabah bhī ṣāḥibe niṣāb nah ho sake keh Zakāṫ adā karne kī naubat ātī.(1)

7. Ṣadaqa-o ḳhairāt aur fayyāẓī Imām Ḥasan raḍiya Allāhu ʻanhu kā ḳhāndānī waṣf thā lekin jis fayyāẓī se āp Ḳhudā kī rāh meṅ apnī daulat aur māl-o matāʻ luṭāte the us kī mis̱āleṅ kam mileṅgī. Āp nah ṣirf fayyāẓ the bal-keh dūsroṅ kī fayyāẓī dekh kar ḳhụsh hote the. Ek martabah Madīnah ke kisī khajūr ke bāġh kī ṭaraf se guzre to dekhā keh ek Ḥabashī ġhulām ek roṱī liye ek luqmah ḳhụd khātā hai aur dūsrā kutte ko detā hai. Isī ṭarīq se ādhī roṱī kutte ko khilā dī. Āp raḍiya Allāhu ʻanhā ne ġhulām se pūçhā keh kutte ko

(1) ثعلبی، الکشف والبیان، ۱۰: ۹۸-۱۰۱

بغوی، معالم التنزیل، ۴: ۴۲۸

قرطبی، الجامع لأحکام القرآن، ۱۹: ۱۳۱

dhutkār kyūṅ nah diyā! Us ne kahā: Merī āṅkhoṅ ko us kī āṅkhoṅ se ḥijāb ma'lūm hotā thā. Phir pūçhā: Tum kaun ho? Us ne kahā: Abān bin 'Uthmān kā ġhulām hūṅ. Pūçhā: Bāġh kis kā hai? Ma'lūm huwā keh un hī kā hai. Farmāyā: Jab tak maiṅ lauṭ nah ā'ūṅ tum kahīṅ nah jānā. Yeh kăh kar usī waqt ābān ke pās ga'e aur bāġh aur ġhulām donoṅ ḳharīd kar wā-pas ā'e. Ġhulām se kahā: Maiṅ ne tum ko ḳharīd liyā. Woh ta'ẓīman khaṛā ho gayā aur 'arẓ kī: Maulā'ī! Maiṅ Ḳhudā, Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam aur āqā kī ḳhidmat guzārī ke liye ḥāẓir hūṅ, jo ḥukm mile. Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Maiṅ ne bāġh bhī ḳharīd liyā, tum Ḳhudā kī rāh meṅ āzād ho aur bāġh tum ko hibah kartā hūṅ. Ġhulām par is kā yeh asar paṛā keh us ne kahā: Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne mujhe jis kī rāh meṅ āzād farmāyā hai, maiṅ us kī rāh meṅ yeh bāġh detā hūṅ.[1]

8. Ek martabah Ḥaẓrat Ḥasan raḍiya Allāhu 'anhu ne ek baṛī raqam fuqarā' wa masākīn ke liye jam'a kī. Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ne us kī taqsīm kā e'lān kar diyā. Log samjhe keh ṣalā'e 'ām hai is liye jauq dar jauq jam'a hone lage. Āadmiyoṅ kī yeh bheṛ dekh kar Ḥaẓrat Ḥasan raḍiya Allāhu 'anhu ne e'lān kiyā keh raqam ṣirf fuqarā'-o masākīn ke liye hai. Is e'lān par taqrīban ādhe çhaṭ ga'e aur sab se păhle Ash'ath bin Qays ne ḥiṣṣah pāyā.[2]

(1) ابن عساکر، تاریخ دمشق الکبیر، ۱۳: ۲۴۶

(2) ابن عساکر، تاریخ دمشق الکبیر، ۱۳: ۲۴۶

9. Imām Ḥasan raḍiya Allāhu ʻanhu kī fayyāzī aur infāq fī sabīlillāh kā ʻālam yeh tha keh Allāh Taʻālá ne mālī eʻtebār se jaisī fāriġhul-bālī ʻaṭā farmā'ī thī, usī fayyāẓ̤ī se Āp raḍiya Allāhu ʻanhu us kī rāh meṅ ḳharch karte the. Ibn ʻAsākir likhte haiṅ keh Ḥaẓ̤rat Imām Ḥusayn raḍiya Allāhu ʻanhu Allāh kī rāh meṅ kas̱rat se ṣadaqa-o ḳhairāt karte the, ko'ī sā'il kabhī Āp raḍiya Allāhu ʻanhu ke darwāze se nā-kām wā-pas nah hotā thā, ek martabah ek sā'il Madīne kī galiyoṅ meṅ ġhūmtā huwā dare daulat par pahŏṅchā, us waqt Āp raḍiya Allāhu ʻanhu Namāz meṅ mashġhūl the, sā'il kī ṣadā sun kar jaldī jaldī Namāz ḳhatm kar ke bāhar nikle, sā'il par faqr-o fāqah ke ās̱ār naẓar ā'e, usī waqt ḳhādim ko āwāz dī. Ḳhādim ḥāẓ̤ir huwā to Āp raḍiya Allāhu ʻanhu ne pūçhā: Hamāre aḳhrājāt meṅ se kuçh bāqī răh gayā hai? Ḳhādim ne jawāb diyā. Āp ne do sau dirham Ahle Bait meṅ taqsīm karne ke liye diye the, woh abhī taqsīm nahīṅ kiye ga'e. Farmāyā: Woh le ā'o, Ahle Bait se ziyādah mustaḥiq shaḳhṣ ā gayā hai. Chunāṅ-cheh usī waqt do sau kī thailī maṅgwā kar sā'il ke ḥawāle kar dī aur maʻẕarat kī keh is waqt hamārā hāth ḳhālī hai is liye is se ziyādah ḳhidmat nahīṅ kar sakte.(1)

Ahle Baite Aṭhār ke is ʻamal meṅ mazīd luṭf kā păhlū yeh thā keh woh us īs̱ār par kis qism kī shukr-guzārī ke ḳhwāhish-mand bhī nah the bal-keh use apnī Āḳhirat saṅwārne ke liye ẓarūrī taqāẓā qarār dete the. Ḥaqīqat yeh hai keh jo infāq-o eḥsān is jaẕbe se kiyā jā'e wohī ʻmiʻyārī' bhī hai aur ʻmaqbūl' bhī.

---

(1) ابن عساكر، تاريخ دمشق الكبير، ١٤: ١٨٥

Sawāl 137: Sīrate Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum kī raushanī meṅ infāq fī sabīlillāh kā namūna'e kamāl kyā hai?

Jawāb: Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum woh 'aẓīm shakḥṣīyāt haiṅ jo ba-rāhe rāst faiẕāne Nubūwat se mustafīd hū'īṅ aur apnī zindagiyāṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke uswa'e ḥasanah kī ittebā'-o taqlīd meṅ basar kīṅ. Yehī waj·h hai keh woh bhī Ummate Muslimah ke liye 'namūna'e kamāl' aur beh-tarīn namūna'e 'amal kā darajah rakhte haiṅ. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke jāṅ-nishār Ṣaḥābah kī zindagiyoṅ ko namūna'e kamāl qarār dete huwe uswa'e Ṣaḥābah ke numāyāṅ pǎhlū kī nishān-dihī Qur'ān Ḥakīm meṅ is andāz meṅ kī ga'ī:

وَالَّذِيْنَ تَبَوَّؤُالدَّارَ وَالْاِيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّوْنَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُوْنَ فِيْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ اُوْتُوْا وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ؕ وَمَنْ يُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ۝ (1)

(Yeh māl un Anṣār ke liye bhī hai) jinhoṅ ne un (Muhājirīn) se pǎhle hī shahre (Madīnah) aur īmān ko ghar banā liyā thā. Yeh log un se maḥabbat karte haiṅ jo in kī ṭaraf Hijrat kar ke ā'e haiṅ. Aur yeh apne sīnoṅ meṅ us (māl) kī nisbat ko'ī ṭalab (yā taṅgī) nahīṅ pāte jo un (Muhājirīn) ko diyā jātā hai aur apnī jānoṅ par unheṅ tarjīḥ dete haiṅ agar-

(1) الحشر، ٥٩: ٩

cheh ḳhụd unheṅ shadīd ḥājat hī ho, aur jo shaḳhṣ apne nafs ke buḳhl se bachā liyā gayā pas wohī log hī bā-murād-o kām-yāb haiṅ.

Sīrate Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum kī raushanī meṅ infāq fī sabīlillāh kā namūna'e kamāl yeh hai keh Aṣḥābe Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam Allāh kī rāh meṅ ḳharch karne ko apnī ẕātī ẓarūrīyāt par tarjīḥ dete aur jis qadr ho saktā īs̱ār-o infāq kā ṭarze 'amal iḳhtiyār kare. Aḥādīs̱e mubārakah aur kutube tārīḳh-o siyar is ḥaqīqat kī tā'īd kartī haiṅ keh Islām qubūl karne ke ba'd jis qadr īs̱ār-o infāq kā 'amalī namūnah Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu 'anhu ne pesh kiyā, us kī naẓīr nahīṅ miltī.

Hishām apne wālid se riwāyat karte haiṅ:

Jis roz Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu 'anhu īmān lā'e us waqt un ke pās chālīs hazār dīnār the, pas unhoṅ ne apnī sārī daulat Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ ḳharch kar dī.[1]

Goyā Islām qubūl karne ke ba'd unheṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke mishan aur us kī takmīlī jidd-o jăhd se itnī wālihānah maḥabbat aur lagan paidā ho ga'ī keh unhoṅ ne usī rāh aur mishan ko apnī sārī daulat kā wāḥid maṣraf samjhā.

(1) ابن عساكر، تاريخ دمشق الكبير، ۳۰: ٦٨

Sayyidunā Fāruqe A'ẓam raḍiya Allāhu 'anhu kī shaḳhṣīyat bhī isī ṭarḥ paikare īs̲ār-o eḥsān thī. Ḥaẓrat Zayd bin Aslam raḍiya Allāhu 'anhu apne wālid se riwāyat karte haiṅ keh Ḥaẓrat Ibn 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā ne mujh se Ḥaẓrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ke ba'ẓ hālāt puçhe to maiṅ ne unheṅ batāyā keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke wiṣāl ke ba'd maiṅ ne Ḥaẓrat 'Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu 'anhu jaisā nek aur saḳhī insān nahīṅ dekhā, goyā yeh ḳhūbiyāṅ to un kī z̲āt par ḳhatm ho ga'ī thīṅ.[1]

Āp ke īs̲ār-o eḥsān kā yeh jaz̲bah taḳhte ḳhilāfat par mutamakkin hone par bhī isī ṭarḥ qā'im-o dā'im rahā. Āp raḍiya Allāhu 'anhu kā yeh irshād is ḥaqīqat kī muṅh boltī taṣwīr hai:

لو ماتت شاة (وفی روایة: عناقا) علی شاطئ الفرات ضائعة، لظنت أن الله سائلی عنها یوم القیامة.[2]

Agar daryā'e furāt ke kanāre ko'ī bakrī (dūsrī riwāyat ke muṭābiq bakrī kā bachchah) bhī be-sahārā hone kī waj·h se mar jā'e to merā ḳhayāl hai keh Allāh Ta'ālá Qiyāmat ke din mujh se us ke bāre men jawāb-ṭalabī farmā'egā.

---

(1) بخاری، الصحیح، کتاب فضائل الصحابة، باب مناقب عمر بن الخطاب، ۳: ۱۳۴۸، رقم ۳۴۸۴

(2) ابن جوزی، مناقب عمر بن خطاب رضی الله عنه: ۱۶۱

Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ke rag-o reshe meṅ dar-aṣl wohī jaẕbah īs̱ār-o infāq mauj-zan thā jo Tājdāre Kā’ināt Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke namūna’e kamāl ne tamām Ṣaḥābah wa Ahle Bait ko ‘aṭā kiyā thā. Zindagī kā yeh raṅġ ṣirf āp raḍiya Allāhu ‘anhu kī ẕāt tak hī maḥṣur nah rahā thā bal-keh Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ke ahle ķhānah bhī ‘amal eḥsān-o infāq ke ā’īnah-dār ban ga’e the. Is kā andazah āp ke ṣāḥib-zāde Ḥaẓrat ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhu ke ma‘mūl se hotā hai. Nāfi‘ riwāyat karte haiṅ:

كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا لَا يَأْكُلُ حَتّٰى يُؤْتٰى بِمِسْكِينٍ يَأْكُلُ مَعَهُ.(1)

Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā us waqt tak khānā nahīṅ khāyā karte the jab tak kisī ġharīb ko lā kar apne sāth khānā nah khilāte.

Sayyidunā ‘U<u>th</u>mān Ġhanī raḍiya Allāhu ‘anhu kā shewa’e zindagī bhī kisī se maķhfī nahīṅ. Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ne hijrate Madīnah ke ba‘d Musalmānoṅ ke liye mīṭhe pānī ke kuṅweṅ ķharīd kar waqf kiye, masjid ke liye qaṭ‘ah zamīn ķharīdā, Islāmī fauj ko us kī ẓarūrīyāt aur sāz-o sāmān muhayyā kiyā, be-shumār ġhulāmoṅ ko āzādī kī ne‘mat dilā’ī. Āp ne Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum kī mu‘āshī ḥālat beh-tar banāne ke liye apnī be-panāh daulat ṣarf kī. Qăḥṭ aur taṅgī ke ayyām meṅ bāhar se gandum ķharīd kar Ahle Madīnah meṅ muft taqsīm farmā’ī aur har mauqe‘ par ḥukme Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الأطعمة، باب المؤمن يأكل في معى واحد، ۵ /۲۰۶۱، رقم: ۵۰۷۸

ta'mīl meṅ eḥsān-o infāq kī woh mis̱āleṅ pesh kīṅ jo hameshah dunyā'e insānīyat ke liye namūna'e 'amal raheṅgī.

Ḥaẓrat 'Abd al-Raḥmān bin Ḳhabbāb raḍiya Allāhu 'anhu farmāte haiṅ: Maiṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir huwā, us waqt Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam Jayshe 'Usrah ke muta'alliq logoṅ ko tarġhīb de rahe the. Ḥaẓrat 'U<u>th</u>mān bin 'Affān raḍiya Allāhu 'anhu khaṛe huwe aur 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Maiṅ sau uṅṭ ma'a sāz-o sāmān Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ apne z̲imme letā huṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne phir tarġhīb dilā'ī. Ḥaẓrat 'U<u>th</u>mān raḍiya Allāhu 'anhu tīsrī bār khaṛe huwe 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mere z̲imme tīn sau ūṅṭ ma'a sāz-o sāmān ke Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ haiṅ. Rāwī bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam minbar par se utre aur farmāyā: Is 'amal ke ba'd 'U<u>th</u>mān jo kuçh bhī ā'indah daregā us se ko'ī bāz-purs nahīṅ hogī. [1]

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ṣuḥbat ke faiẓān se jo ko'ī jis qadr mustafīd huwā tha woh isī qadr īs̱ār aur infāq-o eḥsān kā paikar ban gayā thā. Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum kī zindagiyoṅ kā yeh shi'ār Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ta'līmāt aur Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke 'amalī

(1) ،ترمذی، السنن، کتاب المناقب، باب فی مناقب عثمان بن عفان رضی الله عنه، ۵ :۶۲۵
رقم: ۳۷۰۰

namūna'e kamāl kī tāṡīr kī shahādat thā. Yeh Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum kā 'amal aur uswa'e ḥayāt thā jis ke bā'iṡ un kā namūna'e zindagī 'ālame insānīyat ke liye me'yāre 'amal qarār pā gayā. Un ke is īṡār ne nah ṣirf un ko riẓā'e Ilāhī ke ḥuṣūl meṅ kām-yāb wa kām-rān kiyā bal-keh Qiyāmat tak un ke is ṭarze 'amal kī pairawī karne wāle bhī apne naṣbul-'ain meṅ kām-yāb hoṅge.

Sawāl 138: Saḳhī kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Allāh Ta'ālá kī riẓā ke liye us kī rāh meṅ be-dareġh māl ḳharch karne wāle ko saḳhī kăhte haiṅ. Ḥaẓrat Qays bin Sala' Anṣārī raḍiya Allāhu 'anhu bayān kare haiṅ:

أَنَّ إِخْوَتَهٗ شَكَوْهُ إِلٰى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: إِنَّهٗ يُبَذِّرُ مَالَهٗ وَيَنْبَسِطُ فِيْهِ، فَقَالَ لَهٗ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: يَا قَيْسُ، مَا شَأْنُ إِخْوَتِکَ يَشْكُونَکَ؟ يَزْعَمُوْنَ أَنَّکَ تُبَذِّرُ مَالَکَ وَتَنْبَسِطُ فِيْهِ؟ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، إِنِّي آخُذُ نَصِيْبِي مِنَ الثَّمْرَةِ فَأُنْفِقُهٗ فِي سَبِيْلِ اللّٰهِ وَعَلٰى مَنْ صَحِبَنِي، قَالَ: فَضَرَبَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهٗ، فَقَالَ: أَنْفِقْ يُنْفِقِ اللّٰهُ عَلَيْکَ. ثَـلَاثَ مَرَّاتٍ. فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ ذٰلِکَ خَرَجْتُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَعِيَ رَاحِلَةٌ، وَقَالَ: أَنَا أَكْثَرُ أَهْلِ بَيْتِي الْيَومَ وَأَيْسَرُهٗ.[1]

(1) طبرانی، المعجم الأوسط، ٨ :٢٤٦-٢٤٧، رقم: ٨٥٣٦

Us ke bhā'iyoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ke sāmne us kī shikāyat kī, unhoṅ ne kahā: Yeh apnā māl fuẓūl ḳharch kar detā hai aur us meṅ ḳhuṣh răhtā hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne un se istifsār kiyā: Qays! Kyā bāt hai? Tere bhā'ī tere bāre meṅ shikāyat karte haiṅ, un kā ḳhayāl hai keh tū fuẓūl ḳharchī kartā hai aur us meṅ ḳhuṣhī meḥsūṣ kartā hai? Maiṅ ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Maiṅ paidā-wār meṅ se apnā ḥiṣṣah le letā hūṅ aur use Allāh Ta'ālá ke rāste meṅ aur apne dostoṅ par ḳharch kar detā hūṅ. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne un ke sīne par hāth mār kar farmāyā: Tū ḳharch kartā răh, Allāh Ta'ālá tujh par ḳharch kartā rahegā. Yeh bāt Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne tīn martabah irshād farmā'ī. Is ke ba'd jab maiṅ Allāh Ta'ālá ke rāste meṅ niklā to ḥālat yeh thī keh mere pās ek sawārī thī aur āj maiṅ apne ḳhāndān meṅ sab se ziyādah māl-o daulat wālā aur ḳhuṣh-ḥāl hūṅ.

Sawāl 139: Saḳhī ke liye kyā ḳhuṣh-ḳhabarī hai?

Jawāb: Saḳhī ke liye be-panāh rizq aur Jannat kī ḳhuṣh-ḳhabarī hai. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

السخاء Jannat meṅ ek daraḳht hai. Pas jo shaḳhṣ saḳhī hogā woh us kī ek ṭăhnī pakṛegā jis ke ẕarī‘e woh Jannat meṅ dāḳhil ho jā’egā.[1]

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

قَالَ اللّٰهُ تعالیٰ: أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْکَ. وَقَالَ: يَدُ اللّٰهِ مَلْـأَی لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ، سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ. وَقَالَ: أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهٖ.[2]

Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Tū merī rāh meṅ māl ḳharch kar maiṅ tujhe māl dūṅgā. Aur farmāyā keh Allāh ke hāth bhare huwe haiṅ, rāt din ḳharch karne se bhī ḳhālī nahīṅ hote. Farmāyā keh kyā tum nahīṅ dekhte jab se āsmān aur zamīn kī paidā’ish hū’ī us waqt se kitnā Us ne logoṅ ko diyā lekin Us ke ḳhazānoṅ meṅ ko’ī kamī nahīṅ ā’ī.

(1) بيهقی، شعب الايمان، ۷: ۴۳۵، رقم: ۱۰۸۷۷

(2) ۱- بخاری، الصحيح، کتاب تفسير القرآن، باب قوله: وعرشه علی الماء ۴: ۱۷۲۴، رقم: ۴۴۰۷

۲- ،مسلم، الصحيح، کتاب الزکاة، باب الحث علی النفقة وتبشير المنفق بالخلف، ۲: ۶۹۰، رقم: ۹۹۳

۳- أحمد بن حنبل، المسند، ۲: ۳۱۳، ۵۰۰، رقم: ۸۱۲۵، ۱۰۵۰۷

٤- ابن ماجه، السنن، المقدمة، باب فيما أنکرت الجهمية، ۱: ۷۱، رقم: ۱۹۷

Sawāl 140: Qanā'at karne kī fażīlat kyā hai?

Jawāb: Qanā'at kī fażīlat ke bāre meṅ Ḥażrat 'Abd Allāh bin 'Amr bin al-'Āṣ raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥużūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ هُدِىَ إِلَى الإِسْلَامِ، وَرُزِقَ الْكَفَافَ وَقَنعَ بِهٖ.[1]

Woh shaḳhṣ kām-yāb ho gayā jise Islām kī hidāyat naṣīb hū'ī ho, thoṛī rozī milī ho aur woh us par qanā'at kartā ho.

Ek bār Ḥażrat Mūsá 'alayhi al-salām ne 'arż kiyā: Ae Allāh! Tere bandoṅ meṅ sab se ziyādah tawangar kaun hai? Irshād farmāyā:

أقنعهم بما أعطيته.[2]

Woh shaḳhṣ jise Maiṅ ne'aṭā kiyā aur us ne un sab se baṛh kar us par qanā'at iḳhtiyār kī.

Ḥażrat Dhū al-Nūn Miṣrī farmāte haiṅ:

Jo qanā'at iḳhtiyār kartā hai woh apne zamāne wāloṅ se ārām pātā hai aur apne hāthoṅ par ġhālib rĕhtā hai.[3]

Yād rakhiye! Qanā'at maṭlab yeh hargiz nahīṅ keh muṣābaqat aur jidd-o jăhd aur āge baṛhne kī lagan tark kar dī jā'e

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب الزهد، باب القناعة، ۴: ۴۸۳، رقم: ۴۱۳۸
(2) .ابن السنى، كتاب القناعة، باب أقنع الناس هم أغنى الناس
(3) قشيرى، الرسالة: ۱۶۱

bal-keh Islām aur us ke aḥkām kī ishā'at-o tablīġh, Musalmānoṅ kī jtemā'ī falāḥ aur mulk-o qaum kī ta'mīr-o taraqqī meṅ tez se tez tar gām-zan răhne aur aqwāme 'ālam meṅ sab se āge baṛhne kī dhun 'aine Islām hai. Al-battah ẕātī 'aish-o 'ishrat kī dauṛ dhūp meṅ lage răhnā ġhair-musteḥsan aur mizāje Islām ke ḳḥilāf hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam aur Ḳhulafā'e Rāshidīn ne jis ṭarḥ zindagiyāṅ basar kī haīṅ un se hameṅ yehī fikr miltī hai keh un ke shab-o roz sādagī aur faqr-o fāqah meṅ basar hote lekin woh hameshah mutaḥarrik răhte aur da'wat-o tablīġhe Dīn kī jidd-o jăhd meṅ maṣrūf naẓaar āte.

Sawāl 141: Baḳhīl kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Māl jam'a kar ke roke rakhne aur Allāh kī rāh meṅ apne sarmāyah wa daulat ko ḳharch nah karne wāle ko baḳhīl kăhte haiṅ.

Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

خَصْلَتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: اَلْبُخْلُ، وَسُوئُ الْخُلُقِ.(1)

(1) ١- ترمذی، السنن، کتاب البر والصلة، باب ما جاء في البخل، ٤: ٣٤٣ رقم: ١٩٦٢
٢- أبو يعلى، المسند، ٢: ٤٩٠، رقم: ٣٢٨
٣- طيالسى، المسند، ١: ٢٩٣، رقم: ٢٢٠٨
٤- بيهقى، شعب الإيمان، ٧: ٤٢٣، رقم: ١٠٨٣٠

Kisī Momin meṅ yeh do ‘ādateṅ jam‘a nahīṅ ho saktīṅ: Buḳhl aur bad-aḳhlāqī.

Ḥaẕrat Asmā’ raḍiya Allāhu ‘anhā se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ farmāyā:

أَنْفِقِي، وَلَا تُحْصِي فَيُحْصِيَ اللّٰهُ عَلَيْکِ، وَلَا تُوعِي فَيُوْعِيَ اللّٰهُ عَلَيْکِ.(1)

Ḳharch karo aur gin kar nah do warnah Allāh Ta‘ālá bhī tumheṅ gin kar degā, aur hāth nah roko warnah Allāh Ta‘ālá bhī tum se apnā hāth rok legā.

Ḥaẕrat Ḥasan bin Abī al-Ḥasan raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ek Ḥadīs̱e Qudsī meṅ farmāyā keh Allāh Ta‘ālá farmātā hai:

(1) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الهبة وفضلها، باب هبة المرأة لغير زوجها وعتقها إذا كان لها زوج فهو جائز إذا لم تكن سفيهة، فإذا كانت سفيهة لم يجز قال الله تعالى: ولا تؤتوا السفهاء أموالكم، ٢ :٩١٥، رقم: ٢٤٥١

مسلم، الصحيح، كتاب الزكوة، باب الحث في الإنفاق وكراهة ٢ـ :الإحصاء، ٢ :٧١٣، رقم ١٠٢٩

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٦ :٣٤٥، رقم: ٢٦٩٦٧

يَا ابْنَ آدَمَ، أَوْدِعْ مِنْ كَنْزِکَ عِنْدِي، وَلَا حَرَقَ وَلَا غَرَقَ وَلَا سَرَقَ أَوْتِيْكَهُ أَحْوَجَ مَا تَكُونُ إِلَيْهِ.(1)

Ae Ibn Ādam! Apne ḳhazāne meṅ se kuch nikāl kar mere pās wadī'at kar. Woh nah jalegā, nah ḍūbegā aur nah chorī hogā, jab tujhe us kī saḳht ẓarūrat hogī to maiṅ tujhe yeh wā-pas lauṭā dūṅgā.

Sawāl 142: Baḳhīl ke liye kyā wa'īd hai?

Jawāb: Qur'ān-o Ḥadīs̲ kī rū se baḳhīl ke liye us ke māl halāk hone kī wa'īd ā'ī hai. Allāh Ta'ālá ne farmāyā:

وَ اَمَّا مَنْۢ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ۝ وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنٰى ۝ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْعُسْرٰى ۝ وَمَا يُغْنِىْ عَنْهُ مَالُهٗٓ اِذَا تَرَدّٰى ۝(2)

Aur jis ne buḳhl kiyā aur (rāhe ḥaq meṅ māl ḳharch karne se) be-parwā rahā. Aur us ne (yūṅ) achçhā'ī (ya'nī Dīne Ḥaq aur Āḳhirat) ko jhuṭlāyā. To ham 'an-qarīb use saḳhtī (ya'nī 'az̲āb kī ṭaraf baṛhne) ke liye suhūlat farāham kar deṅge (tā-keh woh tezī se mustaḥiqe 'az̲āb ṭhăhre). Aur us kā māl us ke kisī kām nahīṅ ā'ega jab woh halākat (ke gaṛhe) meṅ giregā.

(1) ١- بيهقى، شعب الإيمان، ٣: ٢٢١، رقم: ٣٣٤٢

٢ـ هندى، كنز العمال، ٦: ١٥١، رقم: ١٦٠٢١

(2) الليل، ٩٢: ٨-١١

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ، إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ، فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: اَللّٰهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا، وَيَقُولُ الْآخَرُ: اَللّٰهُمَّ أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا.(1)

Ko’ī din aisā nahīṅ jis meṅ log ṣubḥ kareṅ magar do firishte nāzil hote haiṅ. Un meṅ se ek kăhtā hai: Ae Allāh! (Apnī rāh meṅ) māl ḳharch karne wāle ko (us māl kā) ne‘mul-badal ‘aṭā farmā. Dūsrā kăhtā hai: Ae Allāh! Māl ko rok kar rakhne wāle (baḳhīl) ko (māl kī) barbādī ‘aṭā farmā.

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā:

مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُنْفِقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ، عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ، مِنْ ثُدِيِّهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا: فَأَمَّا الْمُنْفِقُ، فَـلَا يُنْفِقُ إِلَّا سَبَغَتْ، أَوْ وَفَرَتْ

(1) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب قول الله تعالى: فأما من أعطى واتقى وصدّق بالحسنى فسنيسره لليسرى، ٢ :٥٢٢، رقم: ١٣٧٤

٢ ـ مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب في المنفق والممسک، ٢ :٧٠٠ رقم: ١٠١٠

عَلَى جِلْدِهِ، حَتَّى تُخْفِيَ بَنَانَهُ، وَتَعْفُوَ أَثَرَهُ. وَأَمَّا الْبَخِيلُ: فَلَا يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا لَزِقَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا فَهُوَ يُوَسِّعُهَا وَلَا تَتَّسِعُ.(1)

Baḳhīl aur māl ḳharch karne wāle kī mis̱āl un do ādmiyoṅ jaisī hai jin (ke jismoṅ) par çhātī se ḥalq tak lohe ke jubbe (zirheṅ) hoṅ, ḳharch karne wālā jab māl ḳharch kartā hai to jubbah wasī‘ ho kar us ke jism par phail jātā hai, yahāṅ tak keh us kī uṅgliyoṅ aur nishāniyoṅ ko bhī çhupā letā hai aur baḳhīl jab kuçh ḳharch karne kā irādah kartā hai to har ḥalqah apnī jagah se chimaṭ jātā hai. Woh use kholnā chāhtā hai lekin khol nahīṅ saktā.

3. Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خِبٌّ، وَلَا مَنَّانٌ، وَلَا بَخِيلٌ.(2)

Makkār, eḥsān jatāne wālā aur baḳhīl Jannat meṅ dāḳhil nahīṅ hoṅge.

(1) ١- بخاری، الصحيح، كتاب الزكاة، باب مثل المتصدق و البخيل، ٢: ٥٢٣ رقم: ١٣٧٥
٢- مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب مثل المنفق والبخيل، ٢: ٧٠٨، رقم ١٠٢١

(2) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ١: ٧، رقم: ٣٢
٢- ترمذی، السنن، كتاب البر والصلة، باب ما جاء في البخيل، ٤: ٣٤٣ رقم: ١٩٦٣
٣- أبو يعلى، المسند، ١: ٩٥، رقم: ٩٥

4. Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

اَلْجَالِبُ مَرْزُوْقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُوْنٌ.(1)

Bāhar se (tijārat kī ġharaẓ se) māl lāne wāle ko rizq diyā jātā hai aur māl ko mǎhṅgā bechne kī ġharaẓ se rok lene wālā mal‘ūn hai.

(1) ١- ابن ماجه، السنن، كتاب التجارت، باب الحُكرة والجلب، ٣ :١١-١٢، رقم ٢١٥٣

5. Faẕā’ile Ṣadaqāt wa Ḳhairāt

Sawāl 143: Ṣadaqah kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Ṣadaqah ‘Ḳhairāt’ karne ko kăhte haiṅ. Is se murād woh māl hai jo Allāh Ta‘ālá kī riẕā ke liye ġharīb logoṅ ko diyā jā’e.(1)

Imām Rāġhib Aṣfahānī likhte haiṅ:

> Ṣadaqah woh māl hai jis kā adā karnā wājib nah ho bal-keh ḳhairāt dene wālā us se qurbe Ilāhī kā qaṣd kare.(2)

Goyā ṣadaqah Zakāṫ kī adā’egi ke ba‘d woh zā’id māl-o daulat hai jise mustaḥiqīn ke dar-miyān is ṭarḥ ḳharch kiyā jā’e keh un kā mu‘āshī ta‘aṭṭul ḳhatm ho, un kī taḳhlīq jidd-o jăhd ba-ḥāl ho aur woh mu‘āshare kī taraqqī meṅ maṭlūbah kirdār ba-ḥusn-o ḳhūbī sar-anjām de sakeṅ.

Sawāl 144: Ṣadaqa-o ḳhairāt kī faẕīlat kyā hai?

Jawāb: Allāh kī rāh meṅ māl Ṣadaqa-o ḳhairāt karnā insān kā ko’ī ẕātī kamāl nahīṅ kyūṅ-keh māl-o jān sab kuḥ usī ḳhāliq-o mālik kī ‘aṭā hai. Allāh Ta‘ālá ne apne bande par yeh eḥsān kiyā keh is māl ko wuṣūl kar ke ka’ī gunā baṛhā kar ‘aṭā farmātā hai aur ba‘ẕ ko be-ḥisāb bhī detā hai. Qur’ān Ḥakīm aur Aḥādīs̱e mubārakah meṅ ṣadaqa-o ḳhairāt kī bŏhat ziyādah faẕīlat bayān kī ga’ī hai, bal-keh ise Allāh aur Us ke Rasūle Mukarram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī riẕā ke ḥuṣūl kā ẕarī‘ah qarār diyā gayā hai. Is

(1) ابن منظور، لسان العرب، ۱۰: ۱۹۶

(2) راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن: ۴۸۰

aṭal aur nā-qābile tardīd ḥaqīqat ko Qur'ān Ḥakīm ne ek shāndār mis̱āl ke ẕarī'e bayān farmāyā hai. Irshāde Bārī Ta'ālá hai:

وَمَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيْتًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۚ فَاِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ۝ (1)

Aur jo log apne māl Allāh kī riẓā ḥāṣil karne aur apne āp ko (īmān-o iṭā'at par) maẓbūt karne ke liye ḳharch karte haiṅ un kī mis̱āl ek aise bāġh kī sī hai jo ūṅchī saṭḥ par ho us par zor-dār bārish ho to woh dūgnā phal lā'e, aur agar use zor-dār bārish nah mile to (use) shabnam (yā halkī sī phuwār) bhī kāfī ho, aur Allāh tumhāre a'māl ko ḳhūb Dekhne wālā hai.

Qur'ān Ḥakīm ne isī taṣawwur ko ek aur maqām par yūṅ bayān kiyā hai:

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُّؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبٰتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوٰتِ الرَّسُوْلِ ؕ اَ لَآ اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ ؕ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِيْ رَحْمَتِهٖ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ وَالسّٰبِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهٰجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ ۙ رَّضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ

(1) البقرة، ٢: ٢٦٥

وَرَضُوْا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِیْ تَحْتَهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِیْنَ فِیْهَآ اَبَدًا ؕ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِیْمُ۝[1]

Aur bādiyah-nishīnoṅ meṅ (hī) woh shaḳhṣ (bhī) hai jo Allāh par aur Yaume Āḳhirat par īmān rakhtā hai aur jo kuçh (rāhe Ḳhudā meṅ) ḳharch kartā hai use Allāh ke ḥuẕūr taqarrub aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) kī (raḥmat bharī) du‘ā’eṅ lene kā ẕarī‘ah samajhtā hai, sun lo! Be-shak woh un ke liye bā‘iṡe qurbe Ilāhī hai, jald hī Allāh unheṅ apnī raḥmat meṅ dāḳhil farmā degā. Be-shak Allāh baṛā Baḳhshne wālā nihāyat Mehr-bān hai. Aur Muhājirīn aur un ke Madad-gār (Anṣār) meṅ se sabaqat le jāne wāle, sab se pǎhle īmān lāne wāle aur daraja’e eḥsān ke sāth un kī pairawī karne wāle, Allāh un (sab) se rāẓī ho gayā aur woh (sab) Us se rāẓī ho ga’e aur Us ne un ke liye Jannateṅ tayyār farmā rakhī haiṅ jin ke nīche nǎhreṅ bǎh rahī haiṅ, woh un meṅ hameshah hameshah rǎhne wāle haiṅ, yehi zabar-dast kām-yābī hai.

Pǎhlī Āyat ne infāq ke wujūb ko qurb-o riẓā’e Ilāhī aur qurb-o riẓā’e Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā bā‘iṡ qarār diyā hai to dūsrī Āyat ne is ‘amal ko eḥsān ke sāth ta‘bīr karte huwe riẓā’e Ilāhī kī ḥaqīqī asās qarār diyā hai.

(1) التوبة، ۹: ۹۹-۱۰۰

Isī ṭarḥ kas̱īr Aḥādīs̱e mubārakah meṅ ṣadaqa-o ḳhairāt kī bŏhat ziyādah faz̤īlat bayān kī ga'ī hai. Z̲ail meṅ chand Aḥādīs̱e mubārakah darj kī jātī haiṅ:

1. Ḥaz̤rat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللّٰهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللّٰهُ.(1)

Ṣadaqah māl meṅ kuçh bhī kamī nahīṅ kartā, bande ke mu'āf karne se Allāh Ta'ālá us kī 'izzat hī baṛhātā hai aur jo shaḳhṣ bhī Allāh Ta'ālá kī riz̤a ke liye 'ājizī iḳhtiyār kartā hai, to Allāh Ta'ālá us kā darajah hī baland farmātā hai.

2. Ḥaz̤rat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuz̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب البر والصلة والآداب، باب استحباب العفو والتواضع، ٤ :٢٠٠١، رقم: ٢٥٨٨

٢ـ دارمی، السنن، كتاب الزكاة، باب في فضل الصدقة، ١ :٤٨٦، رقم: ١٦٧٦

٣ـ ابن خزيمة، الصحيح، ٤ :٩٧، رقم: ٢٤٣٨

٤ـ أبويعلى، المسند، ١١ :٣٤٤، رقم: ٦٤٥٨

إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِيئُ غَضَبَ الرَّبِّ، وَتَدْفَعُ عَنْ مِيْتَةِ السُّوْءِ.(1)

Be-shak ṣadaqah Allāh Ta'ālá ke ġhuṣṣe ko ṭhanḍā kartā hai aur burī maut se bachātā hai.

Isī mauẓū' se muta'alliqah Imām Ṭabarānī kī bayān-kardah riwāyat ke alfāẓ kuċh yuṅ haiṅ:

عَنْ كَثِيْرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ الْمُزَنِيِّ عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهٖ، قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ صَدَقَةَ الْمُسْلِمِ تَزِيْدُ فِي الْعُمْرِ، وَتَمْنَعُ مِيْتَةَ السُّوءِ، وَيُذْهِبُ اللّٰهُ بِهَا الْكِبْرَ وَالْفَخْرَ.(2)

Kaṯhīr bin 'Abd Allāh al-Muzannī apne wālide girāmī ke wāsṭe se apne jadde amjad (Ḥaẓrat 'Amr bin 'Awf) se riwāyat karte haiṅ, unhoṅ ne farmāyā keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Musalmān kā ṣadaqah 'umr meṅ iẓāfah kartā hai, burī maut ko roktā hai aur Allāh Ta'ālá us ke ẕarī'e takabbur-o faḳhr ko ḳhatm kar dete haiṅ.

(1) ١- ترمذى، السنن، كتاب الزكاة، باب ما جاء في فضل الصَّدَقَةِ، ٣ :٥٢ رقم: ٦٦٤
٢ـ ابن حبان، الصحيح، ٨ :١٠٣، رقم: ٣٣٠٩
٣ـ بيهقى، شعب الإيمان، ٣ :٢١٣، رقم: ٣٣٥١
٤ـ مقدسي، الأحاديث المختارة، ٥ :٢١٨، رقم: ١٨٩٧

(2) طبرانى، المعجم الكبير، ١٧ :٢٢، رقم: ٣١

3. Ḥazrat Rāfi' bin Ḳhudayj raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

اَلصَّدَقَةُ تَسُدُّ سَبْعِيْنَ بَابًا مِنَ السُّوْءِ.[1]

Ṣadaqah burā'ī aur bad-baḳhtī ke sattar darwāze band kar detā hai.

4. Ḥazrat 'Uqbah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ عَنْ أَهْلِهَا حَرَّ الْقُبُوْرِ، وَإِنَّمَا يَسْتَظِلُّ الْمُؤْمِنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي ظِلِّ صَدَقَتِهٖ.[2]

Ṣadaqah ahle qubūr se garmī ko ḳhatm kartā hai aur Momin Qiyāmat ke Din apne ṣadqe ke sā'e tale hogā.

5. Ḥazrat Maymūnah bint Ṣa'd raḍiya Allāhu 'anhā se marwī hai keh unhoṅ ne pūçhā: Yā Rasūl Allāh! Āp hameṅ ṣadaqe ke muta'alliq batā'eṅ? To Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) طبرانی، المعجم الکبیر، ۴: ۲۷۴، رقم: ۴۴۰۲

(2) طبرانی، المعجم الکبیر، ۱۷: ۲۸۶، رقم: ۷۸۸

إِنَّهَا حِجَابٌ مِنَ النَّارِ، لِمَنِ احْتَسَبَهَا يَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللّٰهِ تعالىٰ.(1)

Jo shaḳhṣ s̲awāb kī nīyat se Allāh Ta'ālá kī riz̤ā-jū'ī ke liye ṣadaqah kartā hai us ke liye yeh nāre Jahannam se rukāwaṭ hai.

In Aḥādīs̲e mubārakah se ma'lūm huwā keh ṣadaqa-o ḳhairāt karne kī bŏhat ziyādah faz̤īlat hai. Is se Allāh Ta'ālá aur Us ke Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī riz̤ā wa qurb naṣīb hotā hai aur yeh 'umr meṅ iz̤āfe kā bā'is̲ bantā hai. Is se nah ṣirf maṣā'ib-o ālām aur balā'eṅ dūr hotī haiṅ bal-keh ahle qubūr bhī ṣadqe kī barakāt se mustafīz̤ hote haiṅ.

Sawāl 145: Kyā ṣadaqa-o ḳhairāt har Musalmān par lāzim hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Ṣadaqa-o ḳhairāt har Musalmān par lāzim hai, al-battah is kī nau'īyat meṅ farq hai. Z̤arūrī nahīṅ keh har shaḳhṣ māl-o daulat hī ḳharch kare to woh ṣadaqa-o ḳhairāt kā s̲awāb pā sakegā bal-keh ṣadaqa-o ḳhairāt meṅ bŏhat wasī' mafhūm pāyā jātā hai. Ḥuz̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā farmāne aqdas hai:

عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ.

Har Musalmān par ṣadaqah karna lāzim hai.

Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum ne 'arz̤ kiyā:

(1) طبرانی، المعجم الکبیر، ۲۵: ۳۵، رقم: ۳۳۴۹

يَا نَبِيَّ اللّٰهِ! فَمَنْ لَمْ يَجِدْ؟

Yā Nabī Allāh! Jis meṅ isteṭā‘at hī nah ho (to woh kyā kare)?

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

يَعْمَلُ بِيَدِهٖ فَيَنْفَعُ نَفْسَهٗ وَيَتَصَدَّقُ.

To apne hāth se kām kare ḳhụd naf‘a ḥāṣil kare aur ṣadaqah bhī de.

Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ne ‘arẓ kiyā:

فَإِنْ لَمْ يَجِدْ؟

Agar yeh nah kar sake to?

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ.

Maẓlūm ḥājat-mand kī madad kare.

Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ne ‘arẓ kiyā:

فَإِنْ لَمْ يَجِدْ؟

Agar yeh bhī nah kar sake to?

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

فَلْيَعْمَلْ بِالْمَعْرُوفِ وَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ، فَإِنَّهَا لَهُ صَدَقَةٌ.[1]

Nekī ke kām kare aur bure kāmoṅ se ruke to us ke liye yehī ṣadaqah hogā.

Pas har shaḳhṣ ko chāhiye keh woh jis ṣūrat meṅ bhī ṣadaqah karne kī isteṭāʻat rakhe, ḥattál-maqdūr ṣadaqah kare.

Sawāl 146: Ṣadaqa-o ḳhairāt poshīdah ṭaur par karnā chāhiye yā ẓāhirī ṭaur par?

Jawāb: Ṣadaqa-o ḳhirāt poshīdah kiyā jā'e yā ẓāhiran donoṅ ṣūrateṅ jā'iz hai aur yeh gunāhoṅ kī baḳhshish kā zarīʻah hai. Allāh Taʻālá ne Qur'ān Ḥakīm meṅ farmāyā hai:

اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقٰتِ فَنِعِمَّا هِيَ ج وَاِنْ تُخْفُوْهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ط وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّاٰتِكُمْ ط وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ۝[2]

Agar tum ḳhairāt ẓāhir kar ke do to yeh bhī achçhā hai (is se dūsroṅ ko tarġhīb hogī), aur agar tum unheṅ maḳhfī rakho aur mŏḥtājoṅ ko pahŏṅchā do to yeh tumhāre liye (aur) beh-tar hai, aur Allāh (is ḳhairāt kī waj·h se) tumhāre kuçh gunāhoṅ ko tum se dūr farmā degā, aur Allāh tumhāre aʻmāl se bā-ḳhabar hai.

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب علی کل مسلم صدقة، ۲: ۵۲۴، رقم: ۱۳۷۶

(2) البقرة، ۲: ۲۷۱

Ḥaẓrat Ibn 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhu ne is Āyat kī tafsīr meṅ irshād farmāyā hai keh Allāh Ta'ālá ne nafl ṣadaqe meṅ ḳhufyah ṣadaqe ko e'lānīyah ṣadaqe par sattar (70) darajah faẓīlat dī hai jab keh wājib ṣadaqah (ya'nī Zakāṫ aur fiṭrānah wa-ġhairah) meṅ ḳhufyah adā'egī ko e'lānīyah adā'egī par pandrah gunā ziyādah faẓīlat dī hai.(1)

Ḥaẓrat Abū D̲h̲ar raḍiya Allāhu 'anhu ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se daryāft kiyā keh kaun sā ṣadaqah afẓal hai. To Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

سِرٌّ إِلٰى فَقِيْرٍ، وَجُهْدٌ مِنْ مُقِلٍّ.(2)

Kisī taṅg-dast ko ḳhufyah denā aur maflūkul-ḥāl ādamī ke ḳhūn pasīne kī kamā'ī.

Ḥaẓrat Jābir bin 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhumā riwāyat karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne ḳhuṭbe ke daurān meṅ irshād farmāyā:

(1) ١- مكى بن أبى طالب المقرى، تفسير الهداية إلى بلوغ النهاية، ٢ :٨٩٩

٢- قرطبى، الجامع لأحكام القرآن، ٣ :٣٣٢

(2) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٥ :٢٦٥، رقم: ٢٢٣٤٢

٢- طبراني، المعجم الكبير، ٨ :٢١٧، رقم: ٧٨٧١

٣- طبراني، المعجم الكبير، ٨ :٢٢٦، رقم: ٧٨٩١

يَاأَيُّهَا النَّاسُ، تُوبُوْا إِلَى اللّٰهِ قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا، وَبَادِرُوْا بِالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ قَبْلَ أَنْ تُشْغَلُوْا، وَصِلُوا الَّذِي بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ رَبِّكُمْ بِكَثْرَةِ ذِكْرِكُمْ لَهٗ وَكَثْرَةِ الصَّدَقَةِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، تُرْزَقُوْا، وَتُنْصَرُوْا، وَتُجْبَرُوْا.(1)

Ae logoṅ marne se păhle Allāh kī bār-gāh meṅ taubah kar lo, aur (maut kī saḳhtī meṅ) mashġhūl kar diye jāne se qabl a'māle ṣāleḥah meṅ jaldī kar lo. Kas̱rate ẕikr se apne aur apne Rab ke dar-miyān ta'alluq paidā karo, isī ṭarḥ ẓāhir-o bāhir aur poshīdah ṭaur par ṣadaqah karo to tumheṅ rizq bhī diyā jā'egā aur tumhārī madad bhī kī jā'egī.

Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ الْأَرْضَ جَعَلَتْ تَمِيْدُ، فَخَلَقَ الْجِبَالَ، فَعَادَ بِهَا عَلَيْهَا فَاسْتَقَرَّتْ، فَعَجِبَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ شِدَّةِ الْجِبَالِ. قَالُوْا: يَا رَبِّ، هَلْ مِنْ خَلْقِكَ شَيْئٌ أَشَدُّ مِنَ الْجِبَالِ؟ قَالَ: نَعَمْ! الْحَدِيدُ. قَالُوْا: يَا رَب! فَهَلْ مِنْ خَلْقِكَ شَيْئٌ أَشَدُّ مِنَ الْحَدِيدِ؟ قَالَ: نَعَمْ! النَّارُ. فَقَالُوْا: يَا رَبِّ، فَهَلْ مِنْ خَلْقِكَ شَيْئٌ أَشَدُّ مِنَ النَّارِ؟ قَالَ: نَعَمْ! اَلْمَاءُ. قَالُوْا: يَا رَبِّ،

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب إقامة الصلاة، باب في فرض الجمعة، ۱:۳۴۳ رقم: ۱۰۸۱

فَهَلْ مِنْ خَلْقِکَ شَيْئٌ أَشَدُّ مِنَ الْمَاءِ؟ قَالَ: نَعَمْ! اَلرِّيْحُ. قَالُوْا: يَا رَبِّ، فَهَلْ مِنْ خَلْقِکَ شَيْئٌ أَشَدُّ مِنَ الرِّيحِ؟ قَالَ: نَعَمْ! ابْنُ آدَمَ، تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ بِيَمِيْنِهٖ يُخْفِيْهَا مِنْ شِمَالِهٖ.(1)

Jab Allāh Ta'ālá ne zamīn paidā farmā'ī to woh hinle lagī. Phir Allāh Ta'ālá ne pahāṛ paidā kiye aur unheṅ zamīn par rakh diyā chunāṅ-cheh woh ṭhăhăr ga'ī. Firishtoṅ ko pahāṛoṅ kī shiddat aur qūwat par ta'ajjub huwā, unhoṅ ne 'arẓ kiyā: Ae Parwar-digār! Terī maḳhlūq meṅ pahāṛoṅ se bhī ṭāqat-war ko'ī chīz hai? Farmāyā: Hāṅ! Lohā hai. Unhoṅ ne 'arẓ kiyā: Yā Rab! Terī maḳhlūq meṅ lohe se bhī ziyādah ṭāqat wālī ko'ī chīz hai? Farmāyā: Hāṅ! Āg hai. Unhoṅ ne phir pūçhā: Ae Parwar-digār! Terī maḳhlūq meṅ āg se bhī ziyādah ṭāqat wālī ko'ī chīz hai? Allāh Ta'ālá ne farmāyā: Hāṅ! Pānī hai. Phir 'arẓ kiyā: Ae Rab! Terī maḳhlūq meṅ pānī se bhī ziyādah ṭāqat-war ko'ī chīz hai? Farmāyā: Hāṅ! Hawā hai. Pūçhā: Hawā se bhī ziyādah saḳht ko'ī maḳhlūq hai? Farmāyā: Hāṅ insān hai. Woh apne dāhine hāth se ṣadaqah detā hai aur bā'eṅ hāth se poshidah rakhtā hai.

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٣: ١٢٤، رقم: ١٢٢٧٥

٢- ترمذی، السنن، کتاب تفسیر القرآن، باب، ٩٥، ٥: ٤٥٤، رقم: ٣٣٦٩

٣- عبد بن حميد، المسند، ١: ٣٦٥، رقم: ١٢١٥

٤- دیلمی، مسند الفردوس، ٣: ٤٢٣، رقم: ٥٢٩٨

Naflī ṣadaqah ḳhufyah ṭaur par adā karnā afẓal hai, al-battah kisī Dīnī maṣlaḥat ke peshe naẓar yā dūsroṅ ko mehmīz-o tarġhīb dene kī ḳhāṭir is kā e'lān karnā afẓal ho jātā hai. Ba-har ḥāl yeh amr ẓarūr malḥūẓe ḳhāṭir rahe keh is e'lān meṅ riyā-kārī nah āne pā'e. Kyūṅ-keh agar shŏhrat aur riyā-kārī maqṣūd hai to nekī barbād aur gunāh lāzim hai. Lehāẕā ṣadaqah - ḳhwāh farẓ ho yā nafl – jab ṣidqe dil aur ḳhulūṣe nīyat se riyā-kārī se mubarrā ho kar Allāh ke liye diyā jā'e to ẓāhir ho yā e'lānīyah, donoṅ beh-tar haiṅ. Tā-ham ṣadaqe kā ẓāhir kar denā afẓal hai aur nafl kā çhupā kar adā karnā beh-tar hai.

Sawāl 147: Ahl-o 'iyāl aur rishte-dāroṅ par ṣadaqah karne kī kyā faẓīlat hai?

Jawāb: Ahādīs̱e mubārakah meṅ ahl-o 'iyāl par ṣadaqah karne kī bŏhat ziyādah faẓīlat bayān hū'ī hai, bal-keh dūsroṅ ke nisbat ahl-o 'iyāl par ṣadaqah karnā ziyadah ajr-o s̱awāb kā bā'is̱ hai.

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

دِيْنَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي سَبِيْلِ اللهِ، وَدِيْنَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي رَقَبَةٍ، وَدِيْنَارٌ تَصَدَّقْتَ بِهٖ عَلٰى مِسْكِيْنٍ، وَدِيْنَارٌ أَنْفَقْتَهُ عَلٰى أَهْلِکَ، أَعْظَمُهَا أَجْرًا الَّذِي أَنْفَقْتَهُ عَلٰى أَهْلِکَ.(1)

(1) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب فضل النفقة على العيال والمملوك وإثم من ضيعهم أو حبس نفقتهم عنهم، ٢: ٦٩٢، رقم: ٩٩٥

Ek dīnār woh hai jise tum ne Allāh Ta‘ālá kī rāh meṅ ḳharch kiyā, ek dīnār woh hai jise tum ne ġhulām kī āzādī ke liye ḳharch kiyā aur ek dīnār woh hai jise tum ne miskīn par sadaqah kiyā aur ek dīnār woh hai jise tum ne apne ăhle ḳhānah par ḳharch kiyā, in meṅ sab se ziyādah ajr us dīnār par milegā jise tum ne apne āhle ḳhānah par ḳharch kiyā.

2. Ḥażrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai, unhoṅ ne ‘arż kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kaun sā ṣadaqah sab se afżal hai? To Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

جُهْدُ الْمُقِلِّ، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُوْلُ.(1)

Taṅg-dast ke ḳhūn pasīne kī kamā’ī kā ṣadaqah ziyādah ahammīyat rakhtā hai. Aur is se shurū‘ kar jis kī kafālat tere zimme hai.

٢۔ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٤٧٦، رقم: ١٠١٧٧

٣۔ طبرانی، المعجم الأوسط، ٩ :٣٩، رقم: ٩٠٧٩

٤۔ ديلمی، مسند الفردوس، ٢ :٢٢٢، رقم: ٣٠٧٩

(1) ١۔ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٥٨، رقم: ٨٦٨٧

٢۔ أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب في الرخصة في ذلک، ٢ :١٢٩، رقم: ١٦٧٧

٣۔ ابن حبان، الصحيح، ٨ :١٣٤، رقم: ٣٣٤٦

٤۔ ابن خزيمة، الصحيح، ٤ :١٠٢، رقم: ٢٤٥١

٥۔ حاكم، المستدرک، ١ :٥٧٤، رقم: ١٥٠٩

3. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ بِالصَّدَقَةِ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُوْلَ اللهِ، عِنْدِي دِيْنَارٌ. قَالَ: فَقَالَ: تَصَدَّقْ بِهٖ عَلٰى نَفْسِكَ. قَالَ: عِنْدِي آخَرُ. قَالَ: تَصَدَّقْ بِهٖ عَلٰى وَلَدِكَ. قَالَ: عِنْدِي آخَرُ. قَالَ: تَصَدَّقْ بِهٖ عَلٰى زَوْجَتِكَ، أَوْ زَوْجِكَ. قَالَ: عِنْدِي آخَرُ. قَالَ: تَصَدَّقْ عَلٰى خَادِمِكَ: قَالَ: عَنْدِي آخَرُ. قَالَ: أَنْتَ أَبْصَرُ.(1)

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ṣadaqah karne kā ḥukm farmāyā to ek ādamī ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mere pās ek dīnār hai. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Use apne ūpar ḳharch kar lo. Us ne ‘arẓ kiyā: Mere pās ek aur bhī hai. Farmāyā: Use apnī aulād par ḳharch kar lo. ‘Arẓ kiyā: Mere pās ek aur bhī hai. Farmāyā: Use apnī bīwī par ḳharch kar lo. ‘Arẓ kiyā: Mere pās ek aur bhī hai. Farmāyā: Use apne

(1) ١- أبوداود، السنن، كتاب الزكاة، باب في صلة الرحم، ٢ :١٣٢، رقم: ١٦٩١

٢- نسائی، السنن، كتاب الزكاة، باب تفسير لك، ٥ :٦٢، رقم: ٢٥٣٥

٣- حاكم، المستدرک، ١ :٥٨٥، رقم: ١٥١٤

٤- ابن حبان، الصحيح، ٨ :١٢٦، رقم: ٣٣٣٧

٥- بخاری، الأدب المفرد، ١ :٧٨، رقم: ١٩٧

٦- طبرانی، المعجم الأوسط، ٨ :٢٣٧، رقم: ٨٥٠٨

ḳhādim par ḳharch karo. 'Arẓ kiyā: Mere pās ek aur bhī hai. Farmāyā: Jis ke liye tum munāsib samjho (us par ḳharch karo).

4. Ḥaẓrat Salmān bin 'Āmir raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

اَلصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْكِيْنِ صَدَقَةٌ، وَهِيَ عَلٰى ذِي الرَّحِمِ ثِنْتَانِ: صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ.(1)

Kisī ḥājat-mand ko ṣadaqah denā (ṣirf) ek ṣadaqah hai aur rishte-dār ko ṣadaqah denā do ṣadaqāt (ke bar-ā-bar) hai, ek ṣadaqah aur dūsrah ṣila'e raḥimī.

Āj kal hamāre mu'āshare meṅ yeh aḳhlāqī maraẓ bŏhat 'ām hai keh dūsre ġhair logoṅ par to bŏhat ziyādah nawāzishāt kī jāti haiṅ aur un par kas̱rat se ṣadaqa-o ḳhairāt bhī kiyā jātā hai lekin apne ġharīb aur mustaḥiq rishte-dāroṅ ko yak-sar naẓar-andāz kiyā jātā hai. Is kī wujūhāt bhī ko'ī ṭhos nahīṅ hotīṅ bal-keh aks̱ar auqāt bad-ẓanī wa bad-gumānī aur anā parāstī hī is be-e'tenā'ī wa

(1) ١۔ ترمذی، السنن، کتاب الزکاة، باب الصدقة على مَا جَاءَ فِي الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الْقَرَبَةِ رقم: ٢٥٨٢، ٩٢ :٥

٢۔ ابن ماجه، السنن، کتاب الزکاة، باب فضل الصدقة، ١ :٥٩١، رقم: ١٨٤٤

٣۔ حاکم، المستدرک، ١ :٥٦٤، رقم: ١٤٧٦

٤۔ ابن خزیمة، الصحیح، ٨ :١٣٢، رقم: ٣٣٤٤

be-tawajjuhī kā sabab bantī haiṅ. Mis̱āl ke ṭaur par ġharīb rishte-dār ne ṣāḥibe s̱arwat rishte-dār ke ḳhilāfe manshā ko'ī bāt kar dī, us se iḳhtilāfe rā'e kar liyā yā bil-farẓ us amīr rishte-dār ke bāre meṅ ko'ī bāt hī kar dī to ṣāḥibe s̱arwat rishte-dār dil meṅ raṅjish pāl letā hai aur apne us ġharīb rishte-dār kī madad karnā apne ūpar ḥarām kar ke duhre ajr-o s̱awāb ke bā'is̱ 'amale ḳhair se ruk jātā hai. Is se to yeh ẓāhir hotā hai keh ham ṣadaqah wa ḳhairāt us par kareṅge jis se ham ḳhụd rāẓī hoṅge nah keh jis par ḳharch karne kā ḥukm hameṅ Islām detā hai. Goyā ham ṣadaqa-o ḳhairāt kar ke ġharīb ko apnā niyāz-mand aur eḥsān-mand banānā chāhte haiṅ nah keh kamā-ḥaqqahū aḥkāme Ilāhī par 'amal pairā honā chāhte haiṅ. Is liye jo ġharīb rishte-dār hamāre ẕātī me'yār par pūrā nahīṅ utartā, ham use dhutkār dete haiṅ chāhe woh kitnā hī mustaḥiq kyūṅ nah ho. Rishte-dār kā 'amal us ke ẕimmah hai, jis se yeh hargiz lāzim nahīṅ ātā keh us par ṣadaqa-o ḳhairāt karne wāle amīr rishte-dār ko dugnā ajr-o s̱awāb nahīṅ milegā. Lehāẕā ṣadaqa-o ḳhairāt hī nahīṅ bal-keh har nek 'amal kī ba-jā-āwarī meṅ măḥẓ Allāh aur us ke Rasūle Mukarram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam kī ḳhụsh-nūdī ko hī pehshe naẓar rakhnā chāhiye aur kisī bhī 'amal kī adā'egī men ẕātī pasand-o nā-pasand ko nahīṅ dāḳhil karnā chāhiye.

Sawāl 148: Shŏhrat kī nīyat se diye ga'e ṣadaqe ke bāre meṅ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Shŏhrat aur riyā-kārī kī nīyat se diyā gayā ṣadaqah Allāh Ta'ālá kī bār-gāh meṅ mabqūl nahīṅ hogā bal-keh wabāle jān banegā. Dūsroṅ ko dikhāne yā ẕātī numūd-o numā'ish ke liye kiyā

gayā ko’ī bhī nek ‘amal qaṭ‘ī ṭaur par bār-gāhe Ilāhá meṅ sharafe qubūlīyat nah pā sakegā, bal-keh aisā karne wāloṅ ke liye saḳht wa‘īd ā’ī hai. Irshād hotā hai:

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُبْطِلُوْا صَدَقٰتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِىْ يُنْفِقُ مَالَهٗ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ؕ فَمَثَلُهٗ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهٗ وَابِلٌ فَتَرَكَهٗ صَلْدًا ؕ لَا يَقْدِرُوْنَ عَلٰى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوْا ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكٰفِرِيْنَ ۝[1]

Ae īmān wālo! Apne ṣadaqāt (ba‘d az-āṅ) eḥsān jatā kar aur dukh de kar us shaḳhṣ kī ṭarḥ bar-bād nah kar liyā karo jo māl logoṅ ke dikhāne ke liye ḳharch kartā hai aur nah Allāh par īmān rakhtā hai aur nah Roze Qiyāmat par, us kī mis̱āl ek aise chikne patthar kī sī hai jis par thoṛī sī miṭṭī paṛī ho phir us par zor-dār bārish ho to woh use (phir wohī) saḳht aur ṣāf (patthar) kar ke hī çhoṛ de, so apnī kamā’ī meṅ se un (riyā-karoṅ) ke hāth kuçh bhī nahīṅ ā’egā, aur Allāh kāfir qaum ko hidāyat nahīn farmātā.

Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī ek ṭawīl Ḥadīs̱e mubārakah meṅ hai keh sab se pǎhle jin tīn ashḳhāṣ ko Jahannam meṅ pheṅkā jā’egā un me ek riyā-kār saḳhī hogā jo logoṅ ko dikhāne ke liye apnā māl ḳharch kiyā kartā thā. Ḥuẕūr Nabīye

(1) البقرة، ٢: ٢٦٤

Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā farmāne aqdas hai:

إِنَّ أَوَّلَ النَّاسِ يُقْضٰى يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ رَجُلٌ ... وَسَّعَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَأَعْطَاهُ مِنْ أَصْنَافِ الْمَالِ كُلِّهِ، فَأُتِيَ بِهِ فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ، فَعَرَفَهَا. قَالَ: فَمَا عَمِلْتَ فِيهَا؟ قَالَ: مَا تَرَكْتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفَقَ فِيهَا إِلَّا أَنْفَقْتُ فِيهَا لَکَ. قَالَ: كَذَبْتَ، وَلٰـكِنَّکَ فَعَلْتَ لِيُقَالَ 'هُوَ جَوَّادٌ'، فَقَدْ قِيلَ. ثُمَّ أُمِرَ بِهِ، فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ، ثُمَّ أُلْقِيَ فِي النَّارِ.(1)

Qiyāmat ke Din sab se păhle jis shaḳhṣ ke muta‘alliq faiṣalah kiyā jā’egā .... woh hogā jis par Allāh Ta‘ālá ne wus‘at kī aur us ko har qism kā māl ‘aṭā kiyā. Use Qiyāmat ke Din bulāyā jā’egā aur woh ne‘mateṅ dikhā’ī jā’eṅgī. Jab woh un ne‘matoṅ ko păhchān legā to Allāh Ta‘ālá farmā’egā: Tū ne in ne‘matoṅ se kyā kām liyā? Woh kahegā: Maiṅ ne (terā ‘aṭā-kardah māl) har us rāste meṅ ḳharch kiyā jis rāste meṅ māl ḳharch karnā tujhe pasand hai. Allāh Ta‘ālá farmā’egā:

---

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب الإمارة، باب من قاتل للرياء والسمعة استحق النار، ٣ :١٥١٤، رقم: ١٩٠٥

٢۔ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٢١، رقم: ٨٢٦٠

٣۔ حاكم، المستدرک، ١ :١٨٩، رقم: ٣٦٤

٤۔ أبو عوانة، المسند، ٤ :٤٨٩، رقم: ٧٤٢١

٥۔ بيهقى، السنن الكبرى، ٩ :١٦٨

Tū jhūṭ boltā hai, tū ne yeh kām is liye kiye tā-keh tujhe saḳhī kahā jā'e; so (dunyā meṅ) tujhe saḳhī kahā gayā. Phir us (riyā-kār saḳhī) ko muṅh ke bal Jahannam meṅ ḍālne kā ḥukm diyā jā'egā aur phir use āg meṅ ḍāl diyā jā'egā.

Hameṅ māl ḳharch karte huwe yā ko'ī bhī nek 'amal karte huwe aisī soch hargiz nahīṅ rakhnī chāhiye keh log hameṅ ġhanī kaheṅ yā hameṅ nekū-kār kahā jā'e. Aisā karne se nah ṣirf nek 'amal ẓā'e' ho jātā hai bal-keh ulṭā us kā wabāl bhugatnā paṛegā. Lehāẕā nekī karte huwe hameshah har laḥẓah Allāh aur Us ke Rasūle Mukarram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī riẓā peshe naẓar rahe kyūṅ-keh usī se woh 'amal maqbūl aur bā'iṡe ajr-o ṡawāb hogā.

Sawāl 149: Kyā ṣadaqah dene se māl kam ho jātā hai?

Jawāb: Jī nahīṅ! Ṣadaqah dene se māl kabhī bhī kam nahīṅ hotā bal-keh be-panāh baṛhtā hai aur Allāh Ta'ālá ṣadaqah karne wāle ke darajāt bhī baland farmātā hai.

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللّٰهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللّٰهُ.(1)

Ṣadaqah māl meṅ kuçh bhī kamī nahīṅ kartā, bande ke mu'āf karne se Allāh Ta'ālá us kī 'izzat hī baṛhātā hai aur jo shaḳhṣ bhī Allāh Ta'ālá kī riẓā ke liye 'ājizī iḳhtiyār kartā hai, to Allāh Ta'ālá us kā darajah hī baland farmātā hai.

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se hī marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

بَيْنَا رَجُلٌ بِفَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ، فَسَمِعَ صَوْتًا فِي سَحَابَةٍ: اسْقِ حَدِيْقَةَ فُلَانٍ فَتَنَحّٰى ذٰلِکَ السَّحَابُ. فَأَفْرَغَ مَاءً فِي حَرَّةٍ فَإِذَا شَرْجَةٌ مِنْ تِلْکَ الشِّرَاجِ قَدِ اسْتَوْعَبَتْ ذٰلِکَ الْمَاءَ كُلَّهُ فَتَتَبَّعَ الْمَاءَ، فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ فِي حَدِيْقَتِهٖ يُحَوِّلُ الْمَاءَ بِمِسْحَاتِهٖ، فَقَالَ لَهٗ: يَا عَبْدَ اللّٰهِ، مَا اسْمُکَ؟ قَالَ: فُلَانٌ؛ لِلِاسْمِ الَّذِي سَمِعَ فِي السَّحَابَةِ. فَقَالَ لَهٗ: يَا عَبْدَ اللّٰهِ، لِمَ تَسْأَلُنِي عَنِ اسْمِي؟ فَقَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ صَوْتًا فِي السَّحَابِ الَّذِي

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب البر والصلة والآداب، باب استحباب العفو والتواضع، ٤ :٢٠٠١،
رقم: ٢٥٨٨

٢- دارمي، السنن، كتاب الزكاة، باب في فضل الصدقة، ١ :٤٨٦، رقم ١٦٧٦

٣- ابن خزيمة، الصحيح، ٤ :٩٧، رقم: ٢٤٣٨

٤- أبويعلى، المسند، ١١ :٣٤٤، رقم: ٦٤٥٨

هٰذَا مَاؤُهُ. يَقُولُ: اسْقِ حَدِيْقَةَ فُـلَانٍ لِاسْمِكَ. فَمَا تَصْنَعُ فِيْهَا؟ قَالَ: أَمَّا إِذْ قُلْتَ هٰذَا، فَإِنِّي أَنْظُرُ إِلٰى مَا يَخْرُجُ مِنْهَا، فَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِهٖ، وَآكُلُ أَنَا وَعِيَالِي ثُلُثًا، وَأَرُدُّ فِيْهَا ثُلُثَهُ.(1)

Ek martabah ek shaḳhṣ ne jaṅgal meṅ bādal se ek āwāz sunī keh fulāṅ ādamī ke bāġh ko sairāb karo. Woh bādal chal paṛā aur us ne bajrī wālī zamīn par pānī barsāyā, wahāṅ ke nāloṅ meṅ se ek nālah bhar gayā, woh shaḳhṣ us pānī ke pīçhe pīçhe gayā, wahāṅ ek shaḳhṣ bāġh meṅ khaṛā huwā apne phāwṛe se pānī ko idhar udhar kar rahā thā, us shaḳhṣ ne bāġh wāle se pūçhā: Ae Allāh ke bande! Tumhārā nām kyā hai? Us ne apnā wohī nām batāyā jo us ne bādal se sunā thā, us shaḳhṣ ne puçhā: Ae banda'e Ḳhudā! Tum merā nām kyūṅ pūçh rahe ho? Us ne kahā: Jis bādal ne us bāġh meṅ pānī barsāyā hai maiṅ ne us bādal se yeh āwāz sunī thī: Fulāṅ ādamī ke bāġh ko sairāb karo. Us ne tumhārā nām liyā thā, tum us bāġh meṅ kyā karte ho? Us ne kahā: Ab jab tum ne yeh batāyā hai to suno! Maiṅ us bāġh kī paidā-wār par naẓar rakhtā hūṅ, us meṅ se ek tihā'ī ko maiṅ ṣadaqah kartā hūṅ, ek tihā'ī maiṅ aur mere ahl-o 'iyāl khāte haiṅ aur bāqī ek tihā'ī ko maiṅ us bāġh meṅ lagā detā hūṅ.

---

(1) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الزهد والرقائق، باب الصدقة في المساكين ٤: ٢٢٨٨، رقم: ٢٩٨٤

٢ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢: ٢٩٦، رقم: ٧٩٢٨

٣ـ ابن حبان، الصحيح، ٨: ١٤٢، رقم: ٣٣٥٥

Islām ke batā'e huwe ṭarīqe ke muṭābiq Allāh Ta'ālá kī riẓā kī ḳhāṭir ṣadaqa-o ḳhairāt karne se ajr-o s̱awāb miltā hai, darajāt bhī baland hote haiṅ, māl meṅ be-panāh barakat paidā hotī hai aur ġhaibī ṭarīqoṅ se nuṣrate Ilāhī hotī hai.

Sawāl 150: Kyā har nekī ṣadaqah hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Har nekī ṣadaqah hai.

1. Ḥaẓrat Jābir bin 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

كُلُّ مَعْرُوْفٍ صَدَقَةٌ.(1)

Har nekī kā kām ṣadaqah hai.

2. Ḥaẓrat Abū D̲h̲ar raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke kuçh Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu 'anhum ne Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se 'arẓ kiyā:

يَا رَسُولَ اللّٰهِ! ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالْأُجُورِ، يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ، وَيَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ.

(1) ١ـ بخاری، الصحيح، كتاب الأدب، باب كل معروف صدقة، ٥ :٢٢٤١، رقم: ٥٦٧٥

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب بيان أن اسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف، ٢ :٦٩٧، رقم: ١٠٠٥

Yā Rasūl Allāh! Māl wāle to ajr-o s̲awāb lūṭ kar le ga’e; woh hamārī ṭarḥ Namāz paṛhte haiṅ, hamārī ṭarḥ Roze rakhte haiṅ, lekin apne zā’id māl se sadaqah karte haiṅ.

Is par Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

أَوَ لَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللهُ لَكُمْ مَا تَصَّدَّقُونَ بِهٖ؟ إِنَّ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةً، وَكُلِّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةً، وَكُلِّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةً، وَكُلِّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةً، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ، وَنَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ صَدَقَةٌ، وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ.

Kyā Allāh Ta‘ālá ne tumhāre liye bhī ṣadaqe kā sabab nahīṅ banāyā! Har tasbīḥ ṣadaqah hai, har takbīr ṣadaqah hai aur har bār al-ḥamdu lillāh kăhnā ṣadaqah hai, har bār لَاإِلٰهَ إِلَّا الله kăhnā ṣadaqah hai, nekī kā ḥukm denā ṣadaqah hai, burā’ī se roknā ṣadaqah hai, ḥattá keh ‘amale tazwīj bhī ṣadaqah hai.

Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ne ‘arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Agar ham meṅ se ko’ī shaḳhṣ shahwat kī ġharaẕ se ‘amale tazwīj kare to kyā phir bhī ṣadaqah hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ فِيهَا وِزْرٌ؟ فَكَذٰلِکَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرًا.(1)

Kyūṅ nahīṅ! Bhalā batlā'o agar ko'ī ḥarām ṭarīqe se apnī shawat pūrī kartā to kyā use gunāh nah hotā? Isī ṭarḥ jab woh ḥalāl ṭariqe se apnī shahwat purī karegā to use ajr milegā.

3. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

كُلُّ سُلَامٰى مِنَ النَّاسِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ، كُلَّ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ يَعْدِلُ بَيْنَ الاِثْنَيْنِ صَدَقَةٌ، وَيُعِينُ الرَّجُلَ عَلَى دَابَّتِهٖ، فَيَحْمِلُ عَلَيْهَا أَوْ يَرْفَعُ عَلَيْهَا مَتَاعَهٗ صَدَقَةٌ، وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ وَكُلُّ خُطْوَةٍ يَخْطُوهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ، وَيُمِيطُ الْأَذٰى عَنْ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ.(2)

Insān ke har joṛ par rozānah ṣadaqah wājib ho jātā hai. Sūraj ṭulū' hote hī do ādmiyoṅ ke dar-miyān 'adl-o inṣāf ke taqāẕoṅ ke muṭābiq faiṣalah karnā ṣadaqah hai, kisī ādamī ko sawār hone meṅ madad denā yā us kā sāmān sawārī par rakhwā denā bhī ṣadaqah hai. Achçhī bāt kăh denā bhī

(1) ،مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب بيان أن اسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف
رقم: ١٠٠٦، ٦٩٧ :٢

(2) بخارى، الصحيح، كتاب الجهاد والسير، باب من أخذ بالركاب ونحوه ٣ :١٠٩٠، رقم: ٢٨٢٧

ṣadaqah hai, Namāz ke liye uṭhāyā jāne wālā har qadam bhī ṣadaqah hai aur taklīf-dih chīz ko rāste se haṭā denā bhī ṣadaqah hai.

Mazkūrah bālā Aḥādīṡe mubārakah se ṣadaqe kā waṣī' mafhūm wāẓeḥ hotā hai keh Islām meṅ har 'amale ḳhair hī kisī nah kisī ṭarḥ ṣadaqe ke zumre meṅ ātā hai.

Sawāl 151: Ṣadaqa'e jāriyah kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Ṣadaqa'e jāriyah se murād aisā 'amale ṣāleḥ karnā hai keh jis kā naf'a bāqī răhne wālā ho aur us kā ajr 'karne wāle' ko us kī zindagī meṅ bhī milegā aur ba'd az-āṅ jo us par 'amal kareṅge un ke 'amal ke bā'īṡ bhī use musalsal ajr miltā rahegā lekin un ba'd 'amal karne wāloṅ ke ṡawāb meṅ ko'ī kamī nahīṅ hogī.

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā:

إِنَّ مِمَّا يَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ مِنْ عَمَلِهِ وَحَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا عَلَّمَهُ وَنَشَرَهُ، وَوَلَدًا صَالِحًا تَرَكَهُ، وَمُصْحَفًا وَرَّثَهُ، أَوْ مَسْجِدًا بَنَاهُ، أَوْ بَيْتًا لِابْنِ السَّبِيلِ بَنَاهُ، أَوْ نَهْرًا أَجْرَاهُ، أَوْ صَدَقَةً أَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحَّتِهِ وَحَيَاتِهِ يَلْحَقُهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ.(1)

(1) ١- ابن ماجه، السنن، المقدمة، باب ثواب معلم الناس الخير، ١ :٨٨، رقم ٢٤٢

٢ـ ابن خزيمة، الصحيح، ٤ :١٢١، رقم : ٢٤٩٠

Momin ke marne ke ba‘d us kī nekiyoṅ aur a‘māl meṅ se jo chīzeṅ use na‘fa detī haiṅ: Ek to un meṅ se ‘ilm hai jis kī woh ta‘līm de aur phailā’e, dūsrā nek beṭā hai jise woh çhoṛ kar marā ho, tīsrā Qur’ān hai keh us ne kisī ko us kā wāris̱ banāyā ho, chauthī masjid hai jis kī us ne ta‘mīr kī ho, pāṅchwāṅ woh makān hai jo us ne musāfiroṅ ke qiyām ke liye banāyā ho, çhaṭī woh năhr hai jo us ne jārī kī ho, sātwāṅ woh ṣadaqah hai jo us ne apnī zindagī meṅ aur ba-ḥālate ṣeḥḥat Allāh kī rāh meṅ diyā ho. Yeh woh chizeṅ haiṅ jo maut ke ba‘d bhī us se miltī răhtī haiṅ.

Yād rakhiye keh kisī bhī a‘māle ṣāleḥah kī adā’egī meṅ kisī shaḳhṣ kī zindagī yā ba‘d az-wafāt dūsre log bhī shāmil huwe to un ke ajr meṅ bhī ko’ī kamī nah hogī. Mas̱alan kisī ne masjid banwā’ī aur us meṅ log Namāz paṛhte raheṅge to jab tak us meṅ Namāz hotī rahegī us kā s̱awāb ḳhuḍ ba-ḳhuḍ masjid banāne wāle ko miltā rahegā aur Namāz paṛhne wāloṅ ko bhī. Isī ṭarḥ agar ko’ī apnā māl Allāh kī rāh meṅ is andāz se ḳharch kartā hai keh us se musāfir-ḳhānah banwā de jis se ‘āmmaṫun-nās istifādah karte rahe to banwāne wāle ko s̱awāb miltā rahegā. Agar kisī ne ṭhanḍe pānī kā kūlar rifāhe ‘āmmah ke liye lagā diyā to jab tak log us se pānī pīte raheṅge kūlar lagwāne wāle ko us kā ajr miltā rahegā. Agar kisī ne wuẕū-ḳhānah banwā diyā to jab tak namāzī wahāṅ wuẕū karte raheṅge wuẕū karne wāle aur wuẕū-ḳhānah banwāne wāle donoṅ

٣۔ بیهقی، شعب الإیمان، ٣: ٢٤٨، رقم: ٣٤٤٨

ko us kā ajr milegā yahāṅ tak banwāne wālā agar mar jā'e to us ko marne ke ba'd bhī us kā s̱awāb pahŏṅchtā rahegā.

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā::

إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهٗ إِلَّا مِنْ ثَـلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهٖ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُوْ لَهٗ.(1)

Jab insān faut ho jātā hai to us ke a'māl munqaṭe' ho jāte haiṅ lekin tīn 'amal munqaṭe' nahīṅ hote: Ṣadaqa'e jāriyah, 'ilme nāfe' aur nek aulād jo us ke liye du'ā kartī răhtī hai.

Sawāl 152: Qarẓe ḥasanah kise kăhte haiṅ?

Jawāb: Qarẓe ḥasanah us qarẓ ko kăhte hai jo ṣāḥibe māl kisī ẓarūrat-mand, ġharīb yā mŏḥtāj fard ko ṣirf aur ṣirf Allāh Ta'ālá kī ḳhuṣhī-nūdī ḥāṣil karne ke liye detā hai. Us meṅ woh apne liye ko'ī fā'idah, lālach, mālī manfa'at, badal yā sūd ke ḥuṣūl kī hargiz hargiz

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب الوصية، باب ما يلحق الإنسان من الثواب بعد وفاته ٣ :١٢٥٥، رقم: ١٦٣١

٢- أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٧٢، رقم: ٨٨٣١

٣- أبوداود، السنن، كتاب الوصايا، باب ما جاء في الصدقة عن الميت ٣ :١١٧، رقم: ٢٨٨٠

٤- نسائى، السنن، كتاب الوصايا، باب فضل الصدقة عن الميت، ٦ :٢٥١ رقم: ٣٦٥١

٥- أبو يعلى، المسند، ١١ :٣٤٣، رقم: ٦٤٥٧

٦- أبوعوانة، المسند، ٣ :٤٩٥، رقم: ٥٨٢٤

nīyat nahīṅ rakhtā bal-keh Āḳhirat meṅ Allāh Ta'ālá ke 'aṭā-kardah ajr kī ummīd rakhtā hai.

Sawāl 153: Kyā Allāh Ta'ālá ko bhī qarẓ diyā jā saktā hai?

Jawāb: Allāh Ta'ālá apne bandoṅ par nihāyat shafīq aur mehr-bān hai. Woh apnī dī hū'ī ne'matoṅ meṅ se agar kuçh wā-pas bhī letā hai to badle meṅ us se beh-tar ne'mat se nawāztā hai ba-sharṭe-keh bandah us kī riẓā par rāẓī rahe aur ḥarfe shikāyat zabān par nah lā'e. Yeh ṣadaqa-o ḳhairāt kī hī faẓīlat hai keh Allāh ne apnī rāh meṅ ḳharch kiye ga'e māl ko apne zimme qarẓe ḥasanah se ta'bīr farmāyā hai. Bhalā yeh kaise mumkin hai keh Allāh Ta'ālá ke zimme kisī kā qarẓ bāqī rahe! Qur'ān Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

1۔ مَنْ ذَا الَّذِیْ یُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَیُضٰعِفَهٗ لَهٗۤ اَضْعَافًا كَثِیْرَةً ؕ وَاللّٰهُ یَقْبِضُ وَیَبْصُۜطُ ۪ وَاِلَیْهِ تُرْجَعُوْنَ۝ (1)

Kaun hai jo Allāh ko qarẓe ḥasanah de phir woh us ke liye use ka'ī gunā baṛhā degā, aur Allāh hī (tumhāre rizq meṅ) taṅgī aur kushādagī kartā hai, aur tum usī kī ṭaraf lauṭā'e jā'oge.

2۔ اِنَّ الْمُصَّدِّقِیْنَ وَالْمُصَّدِّقٰتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا یُّضٰعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرِیْمٌ۝ (2)

(1) البقرة، ٢: ٢٤٥

(2) الحدید، ٥٧: ١٨

Be-shak ṣadaqa-o ḳhairāt dene wāle mard aur ṣadaqa-o ḳhairāt dene wālī ‘aurateṅ aur jinhoṅ ne Allāh ko qarẕe ḥasanah ke ṭaur par diyā un ke liye (ṣadaqa-o qarẕah kā ajr) ka’ī gunā baṛhā diyā jā’egā aur un ke liye baṛī ‘izzat wālā s̱awāb hogā.

Allāh Ta‘ālá ko qarẕ dene kī yehī ek shakl hai keh us kī rāh meṅ apnā pasandīdah māl ḳharch kiyā jā’e jis ke badle meṅ nah ṣirf be-andāzah māl milegā bal-keh be-panāh ajr-o s̱awāb ke sāth sāth darajāt meṅ balandī bhī naṣīb hogī.

Sawāl 154: Qarẕ kī wuṣūlī meṅ ri‘āyat baratne wāloṅ ke liye kyā ḥukm hai?

Jawāb: Islām meṅ qarẕe ḥasanah mu‘āf karne yā us kī wuṣūlī meṅ mŏhlat, suhūlat aur āsānī farāham karne wāle ke liye ziyādah ajr-o s̱awāb kī nishān-dihī kī ga’ī hai. Qur’ān Ḥakīm farmātā hai:

وَاِنْ كَانَ ذُوْعُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ ؕ وَاَنْ تَصَدَّقُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ۝[1]

Aur agar qarẕ-dār taṅg-dast ho to ḳhụsh-ḥālī tak mŏhlat dī jānī chāhiye, aur tumhārā (qarẕ ko) mu‘āf kar denā tumhāre liye beh-tar hai agar tumheṅ ma‘lūm ho (keh ġharīb kī dil-jū’ī Allāh kī nigāh meṅ kyā maqām rakhtī hai).

(1) البقرة، ٢: ٢٨٠

Yeh amr ẓarūr ẕehn-nishīn rahe keh jahāṅ qarẓe ḥasanah denā mustaḥab aur pasandīdah ‘amal hai wahīṅ qarẓ lene wāle ke liye us kī wā-pasī bhī az-ḥad ẓarūrī hai. Kyūṅ-keh qarẓ aisī shai hai keh marne wāle ke tarke kī taqsīm se bhī qabl us ke ẕimme wājibul-adā qarẓ adā karne kā ḥukm hai. S̱āniyan qarẓ marne ke ba‘d bhī mu‘āf nahīṅ hotā illā yeh keh qarẓ dene wālā ḳhụd mu‘āf nah kar de. Lehāẕā intehā’ī nā-guzīr ṣūrat meṅ hī qarẓ lenā chāhiye aur jald az-jald use wāpis kar denā chāhiye.

Sawāl 155: Aḥādīs̱e mubārakah meṅ taṅg-dast kī madad karne ke kyā faẓā’il bayān huwe haiṅ?

Jawāb: Islām mu‘āsharatī ta‘alluq-o rawābiṭ kī ustuwārī par bŏhat ziyādah zor detā hai. Mu‘āshare meṅ bā-hamī mawaddat-o maḥabbat aur yagānagat paidā karne ke liye ek dūsre ke sāth ta‘āwun aur mu‘āwanat kī numāyāṅ ahammīyat hai. Yehī waj·h hai keh Islām taṅg-dastiyoṅ kī madad aur ḥājat-rawā’ī karne wāloṅ kī bŏhat faẓīlat bayān kartā hai.

1. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيْهِ كَانَ اللّٰهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللّٰهُ عَنْهُ بِهَا كُرْبَةً مِنْ كُرُبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ.(1)

(1) ١- :بخاری، الصحيح، كتاب المظالم، باب لا يظلم المسلم المسلم ولا سلمه، ٢: ٨٦٢، رقم ٢٣١٠

Jo shaḳhṣ apne kisī (Musalmān) bhā’ī kī hājat-rawā’ī kartā hai Allāh Ta‘ālá us kī ḥājat-rawā’ī farmātā hai aur jo shaḳhṣ kisī Musalmān kī dunyāwī mushkil ḥal kartā hai Allāh Ta‘ālá us kī Qiyāmat kī mushkilāt meṅ se ko’ī mushkil ḥal farmā’egā.

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللّٰهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللّٰهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيْهِ.(1)

Jo shaḳhṣ kisī Musalmān kī ko’ī dunyāwī taklīf dūr karegā Allāh Ta‘ālá us kī Qiyāmat ke Din kī mushkilāt meṅ se ko’ī mushkil ḥal karegā jo shaḳhṣ dunyā meṅ kisī taṅg-dast ke liye āsānī paidā karegā Allāh Ta‘ālá dunyā aur Āḳhirat meṅ se us ke liye āsānī paidā farmā’egā aur jo shaḳhṣ dunyā meṅ

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب البر والصلة والآداب، باب تحريم الظلم، ۴ ١٩٩٦، رقم: ٢٥٨٠

(1) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الذكر والدعاء والاستغفار، باب فضل الاجتماع على تلاوة القرآن، ۴ :٢٠٧۴، رقم: ٢٦٩٩

٢ـ ،ترمذی، السنن، كتاب الحدود، باب ما جاء في الستر على المسلم ۴ :٣۴، رقم: ١۴٢٥ ١٩٣٠، ٢٩۴٥

kisī Musalmān kī pardah-poshī káregā Allāh Ta'ālá dunyā aur Āḳhirat meṅ us kī pardah-poshī farmā'egā. Allāh Ta'ālá (us waqt tak) apne bande kī madad kartā răhtā hai. Jab tak bandah apne bhā'ī kī madad meṅ lagā răhtā hai.

3. Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَا يَزَالُ اللّٰهُ فِي حَاجَةِ الْعَبْدِ مَا دَامَ فِي حَاجَةِ أَخِيْهِ.(1)

Allāh Ta'ālá us waqt tak apne bande ke kām meṅ (madad kartā) răhtā hai jab tak bandah apne (Musalmān) bhā'ī ke kām meṅ (madad kartā) răhtā hai.

4. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ لِلّٰهِ خَلْقًا خَلَقَهُمْ لِحَوَائِجِ النَّاسِ يَفْزَعُ النَّاسُ إِلَيْهِمْ فِي حَوَائِجِهِمْ أُوْلَئِكَ الْآمِنُوْنَ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ.(2)

(1) بخاری، التاریخ الکبیر، ٦: ٤٠٤، رقم: ٢٧٩٣

(2) ١- طبرانی، المعجم الکبیر، ٢: ٣٥٨، رقم: ١٣٣٣٤

٢- قضاعی، مسند الشهاب، ٢: ١١٧، رقم: ١٠٠٧-١٠٠٨

٣- منذری، الترغیب والترهیب، ٣: ٢٦٢، رقم: ٣٩٦٦

Allāh Ta‘ālá kī ek aisī maḳhlūq hai jinheṅ Us ne logoṅ kī ḥājat-rawā’ī ke liye paidā farmāyā hai, log apnī ḥājāt (ke silsile) meṅ dauṛe dauṛe un ke pās āte haiṅ yeh (woh log haiṅ jo) Allāh Ta‘ālá ke ‘aẕāb se maḥfūẓ raheṅge.

Ya‘nī Allāh Ta‘ālá ko apnī maḳhlūq kī madad aur ḥājat-rawā’ī is qadr pasand hai keh Us ne apnī maḳhlūq kī madad-o i‘ānat ke liye kuçh bandoṅ ko māmūr kiyā huwā hai jin ke ẕimme ṣirf dūsroṅ kī madad karnā hotā hai.

5. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar aur Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhumā donoṅ se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ مَشٰى فِي حَاجَةِ أَخِيْهِ الْمُسْلِمِ حَتّٰى يُتِمَّهَا لَهٗ، أَظَلَّهُ اللّٰهُ بِخَمْسَةِ آلَافٍ (وفي رواية: بِخَمْسَةٍ وَسَبْعِيْنَ أَلْفَ) مَلَکٍ يَدْعُوْنَ وَيُصَلُّوْنَ عَلَيْهِ، إِنْ كَانَ صَبَاحًا حَتّٰى يُمْسِي وَإِن كَانَ مَسَاءً حَتّٰى يُصْبِحَ؛ وَلَا يَرْفَعُ قَدَمًا إِلَّا كُتِبَتْ لَهٗ بِهَا حَسَنَةٌ، وَلَا يَضَعُ قَدَمًا إِلَّا حَطَّ اللّٰهُ عَنْهُ بِهَا خَطِيْئَةً.(1)

Jo shaḳhṣ apne kisī Musalmān bhā’ī ke kām ke silsile meṅ chal paṛā yahāṅ tak keh use pūrā kar de to Allāh Ta‘ālá us par pāṅch hazār – aur ek riwāyat ke muṭābiq pach·hattar

(1) ١- بيهقى، شعب الإيمان، ٦ :١١٩، رقم: ٧٦٦٩

٢ـ طبرانى، المعجم الأوسط، ٤ :٣٤٧، رقم: ٤٣٩٦

hazār – firishtoṅ kā sāyah farmā detā hai jo us ke liye agar din ho to rāt hone tak aur rāt ho to din hone tak du'ā'eṅ karte răhte haiṅ aur us par raḥmat bhejte răhte haiṅ. Us ke uṭhne wāle har qadam ke badle us ke liye nekī likh dī jātī hai aur us ke (apne Musalmān bhā'ī kī mushkil ko ḥal karne ke liye) uṭhne wāle har qadam ke badle Allāh Ta'ālá us kā ek gunāh miṭā detā hai.

In Aḥādīs̱e mubārakah se 'iyāṅ hotā hai keh dūsroṅ kī madad karnā aur un ke kām ānā kitnā 'aẓīm kām hai. Āj hamāre mu'āshare meṅ afrā tafrī, be-yaqīnī aur ḳhuḍ-ġharaẕī kī kaifīyāt aur un ke dukh ko bāṅṭnā çhoṛ diyā hai. Hamāre mu'āshare meṅ be-ḥissī baṛhtī jā rahī aur har-jā nafsā nafsī kā 'ālam hai, kisī ko ham-sā'e kī ḳhabar nahīṅ hotī keh kaun jiyā aur kaun marā cheh-jā'e-keh ham-sā'e ke dukh dard meṅ sharīk huwā jā'e. Lehāẕā ḥaqīqī Islāmī mu'āshare ke qiyām ke liye ẕarūrī hai keh Islāmī ta'līmāt par infirādī wa ijtemā'ī har do saṭḥoṅ par 'amal-pairā huwā jā'e aur ek dūsre kī aḳhlāqī, 'amalī aur mālī har ṭarḥ kī madad kī jā'e.

Sawāl 156: Aḥādīs̱e mubārakah meṅ taṅg-dastoṅ ko qarẕe ḥasanah dene ke kyā faẕā'il bayān huwe haiṅ?

Jawāb: Islām mu'āsharatī ta'alluq-o rawābiṭ kī ustuwārī par bŏhat ziyādah zor detā hai . Mu'āshare meṅ bā-hamī mawaddat-o maḥabbat yāgānagat paidā karne ke liye ek dūsre ke sāth ta'āwun aur mu'āwanat kī ahammīyat se inkār nahīṅ kiyā jā saktā. Yehī waj·h hai keh Islām taṅġ-datoṅ kī mālī madad kī bŏhat tarġhīb detā hai tā-keh ẕarūrat-mandoṅ kī ḥājāt pūrī ho sakeṅ. Lekin agar ko'ī

ziyādah isteṭā‘at nah rakhtā ho to ḥājat-mand ko qarẓe ḥasanah hī de de tā-keh us kī mushkil dūr ho sake. Islām ne qarẓe hasanah dene ke bhī ba‘ẓ qawā‘id bayān farmā’e haiṅ keh qarẓ dene ke ba‘d maqrūẓ ke gird gherā taṅg nah kiyā jā’e bal-keh use qarẓ se sabuk-dosh hone ke liye mukammal āsānī farāham kī jā’e.

1. Ḥaẓrat Ḥudhayfah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

تَلَقَّتِ الْمَلَائِكَةُ رُوْحَ رَجُلٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ. فَقَالُوْا: أَعَمِلْتَ مِنَ الْخَيْرِ شَيْئًا؟ قَالَ: لَا. قَالُوْا: تَذَكَّرْ. قَالَ: كُنْتُ أُدَاينُ النَّاسَ فَآمُرُ فِتْيَانِي: أَنْ يُنْظِرُوْا الْمُعْسِرَ وَيَتَجَوَّزُوْا عَنِ الْمُوْسِرِ. قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللّٰهُ تعالىٰ: تَجَوَّزُوْا عَنْهُ.(1)

Tum se pǎhlī Ummatoṅ kā wāqe‘ah hai keh firishtoṅ ne ek shaḳhṣ kī rūḥ qabẓ kī aur pūçhā: Kyā tum ne ko’ī nek kām kiyā hai? Us ne kahā: Nahīṅ. Firishtoṅ ne kahā: Yād karo. Us ne kahā: Maiṅ logoṅ ko qarẓ detā thā aur apne naukaroṅ se kǎhtā thā keh taṅg-dast ko mǒhlat denā aur māl-dār se dar-guzar karnā. Ḥuẓūr ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāhu subḥānahu wa-Ta‘ālá ne firishtoṅ se farmāyā: is se dar-guzar karo.

(1) ١- بخاری، الصحيح، كتاب البيوع، باب من أنظر موسرا، ٢ :٧٣١، رقم: ١٩٧١
٢- مسلم، الصحيح، كتاب المساقاة، باب فضل إنظار المعسر، ٣ :١١٩٤ رقم: ١٥٦٠

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

كَانَ تَاجِرٌ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَإِذَا رَأَى مُعْسِرًا، قَالَ لِفِتْيَانِهِ: تَجَاوَزُوا عَنْهُ لَعَلَّ اللّٰهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا فَتَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْهُ.(1)

Ek tājir logoṅ ko qarẓ diyā kartā thā. Jab kisī ko taṅg-dast dekhtā to apne ḳhādimoṅ se kăhtā: us se dar-guzar karo, shāyad Allāh Ta‘ālá ham se dar-guzar farmā’e. Pas Allāh Ta‘ālá ne use mu‘āf kar diyā.

‘Sunan Nasā’ī’ meṅ yehī Ḥadīs̲ kuçh tafṣīl ke sāth yūṅ bayān hū’ī hai:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ رَجُلًا لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ وَكَانَ يُدَايِنُ النَّاسَ. فَيَقُولُ لِرَسُولِهِ: خُذْ مَا تَيَسَّرَ وَاتْرُكْ مَا عَسُرَ، وَتَجَاوَزْ لَعَلَّ اللّٰهَ تَعَالَى أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا. فَلَمَّا هَلَكَ، قَالَ اللّٰهُ تعالىٰ لَهُ: هَلْ عَمِلْتَ خَيْرًا قَطُّ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنَّهُ كَانَ لِي غُلَامٌ، وَكُنْتُ أُدَايِنُ النَّاسَ، فَإِذَا بَعَثْتُهُ لِيَتَقَاضَى، قُلْتُ لَهُ: خُذْ مَا

(1) ١- بخاري، الصحيح، كتاب البيوع، باب من أنظر معسراً، ٢ :٧٣١، رقم: ١٩٧٢
٢- مسلم، الصحيح، كتاب المساقاة، باب فضل إنظار المعسر، ٣ :١١٩٦ رقم: ١٥٦٢

تَيَسَّرَ وَاتْرُکْ مَا عَسُرَ، وَتَجَاوَزْ لَعَلَّ اللهَ يَتَجَاوَزُ عَنَّا. قَالَ اللهُ تَعَالَى: قَدْ تَجَاوَزْتُ عَنْکَ.(1)

Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: Ek shaḳhṣ ne is ke siwā bhalā'ī kā ko'ī kām nahīṅ kiyā thā magar yeh keh woh logoṅ ko qarẕ diyā kartā thā. (Jab qarẕ wā-pas lenā maqṣūd hotā to) woh apne elchī se kăhtā: Jahāṅ se āsānī se mauṣūl ho wahāṅ se wuṣūl karo lekin jahāṅ maqrūẕ muflis aur taṅg-dast ho to çhoṛ do aur us se dar-guzar karo, shāyad Allāh Ta'ālá hamārī ḳhaṭā'oṅ aur laġhzishoṅ se dar-guzar farmā'e. Jab woh faut ho gayā to Allāh Ta'ālá ne daryāft farmāyā: Kyā tū ne ko'ī nekī kī thī? Us shaḳhṣ ne 'arẕ kiyā: Nahīṅ, magar merā ek ḳhādim thā aur maiṅ logoṅ ko qarẕ diyā kartā thā. Jab maiṅ us ḳhādim ko qarẕ kī wuṣūlī ke liye bhejtā to use hidāyat kartā keh āsānī se mile to le lenā aur jahāṅ dushwārī ho çhoṛ denā aur mu'āf karnā, shāyad Allāh Ta'ālá bhī hameṅ mu'āf

(1) ۱۔ احمد بن حنبل، المسند، ۲ :۳۶۱، رقم: ۸۷۱۵

۲۔ :نسائی، السنن، کتاب البیوع، باب حسن المعاملة والرفق في المطالبة ۷ :۳۸۱، رقم ۴۶۹۴

۳۔ ابن حبان، الصحیح، ۱۱ :۴۲۲، رقم: ۵۰۴۳

٤۔ حاکم، المستدرک علی الصحیحین، ۲ :۳۳، رقم: ۲۲۲۳

farmā de. Is par Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Maiṅ ne tujhe mu‘āf kar diyā.

Muflis aur taṅg-dast maqrūẓ logoṅ se ṣarfe naẓar karne aur unheṅ suhūlīyāt ba-ham pahŏṅchāne ke ṣile meṅ Allāh Ta‘ālá ne apne bande kī maġhfirat farmā dī kyūṅ-keh us ne us kī maḳhlūq ko fā’idah pahŏṅchāyā thā.

3. ‘Ṣaḥīḥ Muslim’ meṅ hai keh Ḥaẓrat Abū Qatādah raḍiya Allāhu ‘anhu ne apne ek qarẓ-dār se qarẓ kā muṭālabah kiyā to woh un se ç̣hup gayā. Ba‘d az-āṅ Ḥaẓrat Abū Qatādah raḍiya Allāhu ‘anhu us se mile to us ne kahā: Maiṅ ek ġharīb ādamī hūṅ, abhī qarẓ nahīṅ lauṭā saktā. Ḥaẓrat Abū Qatādah raḍiya Allāhu ‘anhu ne kahā: Ba-Ḳhudā! Kyā yeh durust hai? Us ne kahā: Hāṅ! Ḳhudā kī qasam! Ḥaẓrat Abū Qatādah raḍiya Allāhu ‘anhu ne is par kahā keh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā hai:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْجِيَهُ اللهُ مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلْيُنَفِّسْ عَنْ مُعْسِرٍ أَوْ يَضَعْ عَنْهُ.(1)

Jo shaḳhṣ yeh chāhtā ho keh Allāh Ta‘ālá use Yaume Qiyāmat kī taklīfoṅ se najāt de to woh kisī (maqrūẓ) muflis ko mŏhlat de yā us kā qarẓ mu‘āf kar de.

(1) مسلم، الصحيح، كتاب المساقاة والمزارعة، باب فضل النظار المعسر، ٣: ١١٩٦، رقم: ١٥٦٣

4. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ أَرَادَ أَنْ تُسْتَجَابَ دَعْوَتُهُ وَأَنْ تُكْشَفَ كُرْبَتُهُ فَلْيُفَرِّجْ عَنْ مُعْسِرٍ.(1)

Jo ādamī chāhtā hai keh us kī du'ā qubūl kī jā'e aur us kī mushkilāt dūr kī jā'eṅ to use chāhiye keh woh (maqrūẓ) taṅg-dast ke liye āsānī paidā kare.

Maqrūẓ taṅg-dast ke liye suhūlat paidā karne kī muḳhtalif ṣūrateṅ ho saktī haiṅ keh yā to qarẓ-ḳhwāh ḳhud use ri'āyat dete huwe us kā qarẓ mu'āf kar de yā ko'ī ṣāḥibe s̱arwat maqrūẓ ke ẕimme wājibul-adā qarẓ adā kar de. Donoṅ ṣūratoṅ meṅ hī Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ māl ḳharch karnā hai jis se qurbe Ilāhī naṣīb hotā hai.

Sawāl 157: Qarẓ adā nah karne wāloṅ ke liye kyā wa'īd sunā'ī ga'ī hai?

Jawāb: Jis ṭarḥ qarẓe ḥasanah dene kī ḥauṣalah-afzā'ī aur phir us meṅ muflis-o nā-dār maqrūẓ ko mŏhlat yā mu'āf kar dene par in'ām-o ikrām dene kī ḳhuṣh-ḳhabarī dī ga'ī hai, usī ṭarḥ qarẓ adā nah karne wāloṅ ko bhī 'aẕāb kī wa'īd sunā'ī ga'ī hai.

(1) احمد بن حنبل، المسند، ٢: ٢٣، رقم: ٤٧٤٩

1. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr bin al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

يُغْفَرُ لِلشَّهِيدِ كُلُّ ذَنْبٍ إِلَّا الدَّيْنَ.[1]

Qarẓ ke siwā Shahīd ke sab gunāh mu‘āf kar diye jāte haiṅ.

2. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr raḍiya Allāhu ‘anhumā riwāyat kate haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ الدَّيْنَ يُقْضٰى مِنْ صَاحِبِهٖ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.[2]

Qiyāmat ke Din maqrūẓ se qarẓ adā karāyā jā’egā.

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب الإمارة، باب من قتل فى سبيل الله كفرت خطاياه إلا الدين رقم: ١٨٨٦، ١٥٠٢ :٣

٢ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٢٢٠، رقم: ٧٠٥١

٣ـ :ترمذى، السنن، كتاب فضائل الجهاد، باب ما جاء فى ثواب الشهداء، ٤ :١٧٥، رقم ١٦٤٠

(2) ١- ،ابن ماجه، السنن، كتاب الصدقات، باب ثلاث من اداں فيهن قضى الله عنه، ٢ :٨١٤ رقم: ٢٤٣٥

٢ـ عبد بن حميد، المسند، ١ :١٣٨، رقم: ٣٤٩

٣ـ اسحاق بن راهويه، المسند، ٢ :٤٨٤، رقم: ١٠٦٤

3. Ḥaẓrat Samurah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتّٰى تُؤَدِّيَ.(1)

‘Āriyatan lī hū’ī shai kī zimme-dārī hai jab tak keh wā-pas nah kar dī jā’e.

Qarẓ ḥuqūl-‘ibād meṅ se hai, is liye Allāh Ta‘ālá bhī yeh ḥaq mu‘āf nahīṅ farmātā. Pas jald az-jald ise adā karnā chāhiye. Kyā ma‘lūm kab maut uchak le jā’e aur ba‘d meṅ ko’ī qarẓ adā bhī kare yā nah kare. Lehāẕā apnā qarẓ ḳhụd hī pǎhlī tarjīḥ ke ṭaur par adā kar denā chāhiye.

Sawāl 158: Ṣadaqa’e Fiṭr kise kǎhte haīṅ?

Jawāb: Ṣadaqa’e Fiṭr mālī infāq hai jis kā ḥukm Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne Zakāṫ se pǎhle us sāl diyā jab Ramaḍān kā Rozah farẓ huwā. Ṣadaqa’e Fiṭr ġharībọṅ aur miskīnoṅ kā diyā jātā hai. Ise fiṭrānah bhī kǎhte haīṅ. Yeh adā karnā har māl-dār shaḳhṣ ke liye ẓarūrī hai tā-keh ġharīb aur miskīn log bhī ‘Īd kī ḳhụshiyoṅ meṅ sharīk ho sakeṅ. ‘Ilāwah az-īṅ

(1) ١- ترمذی، السنن، كتاب البيوع، باب ما جاء أن العارية مؤادة، ٣ :٥٦٦ رقم: ١٢٦٦

٢ـ ابو داود، السنن، ابواب الإجارة، باب في تضمين العور، ٢ :٣١٨، رقم: ٣٥٦١

٣ـ ابن ماجہ، السنن، كتاب الصدقات، باب العارية، ٢ :٨٠٢، رقم: ٢٤٠٠

ṣadaqa'e Fiṭr Roze-dār ko fuẓūl aur fuḥsh ḥarakāt se pāk karne kā ẕarī'ah hai. Ḥaẓrat Ibn 'Abbāṣ raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai:

فَرَضَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ زَكَاةَ الْفِطْرِ طُهْرَةً لِلصَّائِمِ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ وَطُعْمَةً لِلْمَسَاكِينِ.(1)

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne ṣadaqa'e Fiṭr ko wājib farmāyā jo Roze-dār ko laġhwīyāt aur be-hūdah bātoṅ se pāk karne wālā hai aur ġharīboṅ kī ġhiẕā ke liye hai.

Sawāl 159: Ṣadaqa'e Fiṭr kis par wājib hai?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr tamām Musalmānoṅ par wājib hai. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā riwāyat karte haiṅ:

فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ.(2)

(1) ١- أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب زكاة الفطر، ٢ :١١١، رقم: ١٦٠٩
٢- ابن ماجه، السنن، كتاب الزكاة، باب صدقة الفطر، ١ :٥٨٥، رقم: ١٨٢٧
٣- دارقطني، السنن، ٢ :١٣٨
٤- حاكم، المستدرک، ١ :٥٦٨، رقم: ١٤٨٨
٥- ديلمی، مسند الفردوس، ٢ :٢٩٦، رقم: ٣٣٤٨

(2) ١- بخاری، في الصحيح، كتاب الزكاة، باب فرض صدقة الفطر، ٢ :٥٤٧، رقم: ١٤٣٢

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne ṣadaqa'e Fiṭr ek ṣā' khajūr yā ek ṣā' jau kī miqdār har (ṣāḥibe īsteṭā'at) ġhulām, āzād, mard, 'aurat, çhoṭe aur baŗe Musalmān par wājib farmāyā hai.

Isī ṭarḥ Ḥażrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

لَا صَدَقَةَ إِلَّا عَنْ ظَهْرِ غِنًى.(1)

Ṣadaqa'e Fiṭr har tawańgar par (wājib) hai."

Shar'a kī rū se tawańgar aise shaḳhṣ ko kăhte haiṅ jis par Zakāṫ wājib ho yā us par Zakāṫ to wājib nah ho lekin us ke pās żarūrī asbāb (jaise ghar, kapŗe aur ghar kā sāmān wa-ġhairah) ho keh jitnī qīmat par Zakāṫ wājib ho jātī hai. Ḳhwāh woh tijārat kā māl ho yā nah ho aur ḳhwāh us par sāl guzre yā nah guzre, aisī ṣūrat meṅ us shaḳhṣ par ṣadaqa'e Fiṭr adā karnā wājib hai.

Sawāl 160: Ṣadaqa'e Fiṭr kī adā'egī kā waqt kyā hai?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr ke bāre meṅ aṣl ḥukm to yehī hai keh Namāze 'Īd se păhle adā kiyā jā'e tā-keh fuqarā' wa masākīn aur nā-dār log bhī 'Īd kī ḳhuṣhiyoṅ meṅ sharīk ho sakeṅ aur 'Īd ke din sawāl karne

٢۔ نسائی، السنن، کتاب الزکاۃ، باب فرض زکاۃ رمضان علی المسلمین دون المعاهدین، ۵ :۴۸، رقم: ۲۵۰۴

٣۔ بیهقی، السنن الکبری، ۴ :۱۶۲، رقم: ۷۴۷۷

(1) أحمد بن حنبل، المسند، ۲ :۲۳۰، رقم: ۷۱۵۵

se mustaġhnī ho jā'eṅ. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā farmān hai keh log Namāze 'Īd ke liye nikalne se păhle ṣadaqa'e Fiṭr adā kar deṅ.(1) Lekin agar ko'ī shaḳhṣ ṣadaqa'e Fiṭr kisī majbūrī ke bā'i̱s Namāze 'Īd se păhle adā nah kar sakā aur ba'd meṅ adā kiyā to us ne afẕal ko tark kiyā kyūṅ-keh ṣadaqa'e Fiṭr se maqṣūd faqīroṅ ko daste sawāl-darāz karne se be-niyāz karnā hai. Ḥadī̱se mubārakah meṅ hai:

أُغْنُوْهُمْ فِى هٰذَا الْيَوْمِ.(2)

> Is din faqīroṅ ko (daste sawāl-darāz kar dene se) be-niyāz kar do.

Jūṅ jūṅ fiṭrāne meṅ tāḳhīr hogī, maqṣad ba'īd hotā jā'egā. Lehāẕā beh-tar yeh hai keh fiṭrāne kī raqam Ramaḍānu al-mubārak kā āḳhirī 'ashrah shurū' hote hī adā kar dī jā'e tā-keh mustaḥiqīn aur fuqarā' wa masākīn 'Īd kī ḳhụshiyoṅ meṅ dūsroṅ ke sāth bhar-pūr shirkat kar sakeṅ.

Sawāl 161: Ṣadaqa'e Fiṭr ke fawā'id kyā haiṅ?

Ṣadaqa'e Fiṭr ke Mundarija'e ẕail fawā'id haiṅ:

1. Ṣadaqa'e Fiṭr adā karne se ḥukme shar'ī par 'amal karne kā sawāb miltā hai.

(1) ١- بخارى، في الصحيح، كتاب الزكاة، باب فرض صدقة الفطر، ٢ :٥٤٧ رقم: ١٤٣٢
٢- بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب الصدقة قبل العيد، ٢ :٥٤٨، رقم ١٤٣٨

(2) دارقطنى، السنن، ٢ :١٥٢، رقم: ٦٧

2. Ṣadaqa'e Fiṭr rozoṅ ko kamī kotāhī se pāk karne kā ẕarī'ah hai.

3. Ṣadaqa'e Fiṭr dene se nā-dāroṅ aur muflisoṅ kī kafālat ho jātī hai aur woh bhī 'Īd kī ḳhụshī meṅ bhar-pūr shirkat karte haiṅ.

Sawāl 162: Māhe Ramaḍān meṅ ṣadaqa-o ḳhairāt karne kī faẕīlat kyā hai?

Jawāb: Ṣadaqa-o ḳhairāt woh māl hai jo Allāh kī riẕā ke liye ġharīb-o miskīn logoṅ ko diyā jātā hai. Rāhe Ḳhudā meṅ ṣadaqa-o ḳhairāt karne kā bŏhat ziyādah ajr-o s̱awāb hai aur dunyā wa Āḳhirat meṅ is ke be-shumār fawā'id haiṅ. Ramaḍānu al-mubārak meṅ ṣadaqa-o ḳhairāt kī faẕīlat kā 'ilm hameṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam kī muta'addid Aḥādīs̱e mubārakah se miltā hai.

1. Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam se pūçhā gayā: Kaun-sā ṣadaqah afẕal hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

صَدَقَةٌ فِي رَمَضَانَ.(1)

Ramaḍān meṅ ṣadaqah karnā afẕal hai.

2. Ḥaẕrat 'Abd Allāh bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai:

(1) ١- ترمذی، السنن، کتاب الزکاة، باب ما جاء فی فضل الصدقة، ٢: ٤٣، رقم: ٦٦٣
٢- بیهقی، السنن الکبری، ٤: ٣٠٥، رقم: ٨٣٠٠

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ أَجْوَدَ النَّاسِ بِالْخَيْرِ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَلْقَاهُ كُلَّ لَيْلَةٍ فِي رَمَضَانَ حَتّٰى يَنْسَلِخَ يَعْرِضُ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ الْقُرْآنَ، فَإِذَا لَقِيَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ أَجْوَدَ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ.(1)

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam bhalā’ī karne meṅ sab se ziyādah saḳhī the aur Āp kī saḳhāwat us waqt aur baṛh jatī jab Jibra’īl ‘alayhi al-salām Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir hote. Ḥaẓrat Jibra’īl ‘alayhi al-salām Ramaḍān kī har rāt meṅ ḥāẓir hote yahāṅ tak keh woh guzar jātā. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam unheṅ Qur’āne Ḥakīm sunāte aur Ḥaẓrat Jibrīl ‘alayhi al-salām kī mulāqāt ke waqt to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī saḳhāwat tez hawā ke jhoṅke se bhī baṛh jātī.

(1) ،بخاری، الصحیح، کتاب الصوم، باب أجود ما کان النبی ﷺ یکون فی رمضان، ۲: ۶۷۲، رقم: ۱۸۰۳

6. Masā'ile Ṣadaqāt wa Ḳhairāt

Sawāl 163: Ṣadaqah ke sab se mustaḥiq log kaun haiṅ?

Jawāb: Ṣadaqah ke sab se mustaḥiq log apne rishte-dār jaise bhā'ī, băhăn, bhatīje, bhatījiyaṅ, chachā, phūphī, ḳhālah, māmūṅ, sās, susar, dāmād wa-ġhairah meṅ se ḥājat-mand log haiṅ. Inheṅ ṣadaqah dene meṅ bŏhat ziyadah s̱awāb hai. In ke ba'd apne paṛosiyoṅ yā apne shahr ke logoṅ meṅ se jo ziyadah ḥājat-mand ho use dena afẕal hai. Phir jise dene meṅ Dīn aur millat ka fā'edah ziyadah ho jaise ṭālibe 'ilm aur muḥaqqiqīn wa-ġhairah.

Ḥaẕrat Ṭāriq bin Muḥāribī raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh jab woh Madīnah munawwarah ā'e to Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ḳhuṭbah meṅ irshād farmā rahe the:

يَدُ الْمُعْطِي الْعُلْيَا، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ: أُمَّکَ وَأَبَاکَ وَأُخْتَکَ وَأَخَاکَ؛ ثُمَّ أَدْنَاکَ أَدْنَاکَ.(1)

Dene wālā hāth ūpar wālā hai aur un logoṅ se ṣadaqah shurū' karo jin kā nān-o nafqah tum par hai, jaise māṅ, bāp, băḥăn aur bhā'ī wa-ġhairah aur phir isī ṭarḥ qarībī rishte-dāroṅ ko (ṣadaqāt) do.

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٤: ٦٤، ١٦٣

٢- نسائی، السنن، کتاب الزکاة، باب ایتهما الید العلیا، ٥: ٦١، رقم: ٢٥٣٢

Sawāl 164: Kyā maʻmūlī chīz ba-ṭaure ṣadaqah denā jā'iz hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Maʻmūllī chīz ba-ṭaure ṣadaqah denā jā'iz hai ba-sharṭe-keh ḥalāl kamā'ī se ho.

1. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلَا يَقْبَلُ اللّٰهُ إِلَّا الطَّيِّبَ، وَإِنَّ اللّٰهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يُرَبِّيْهَا لِصَاحِبِهَا، كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ، حَتّٰى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ.(1)

Jis ne ek khajūr ke bar-ā-bar bhī ḥalāl kamā'ī se ḳhairāt kī – aur Allāh Taʻālá qubūl nahīṅ farmātā magar ḥalāl kamā'ī se – to Allāh Taʻālá use apne dāhine daste qudrat se qubūl

(1) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب لا يقبل الله الصدقة من غلول ولا يقبل إلا من كسب طيب، ٢ :٥١١، رقم: ١٣٤٤

٢ـ ،مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب قبول الصدقة من الكسب الطيب وتربيتها، ٢ :٧٠٢، رقم: ١٠١٤

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٣١، ٣٨١، رقم: ٨٣٦٣، ٨٩٤٨

٤ـ ترمذى، السنن، كتاب الزكاة، باب ما جاء في فضل الصدقة، ٣ :٦٩ رقم: ٦٦١

٥ـ نسائى، السنن، كتاب الزكاة، باب الصدقة من غلول، ٥ :٥٧، رقم٢٥٢٥

٦ـ ابن ماجہ، السنن، كتاب الزكوة، باب ما جاء في فضل الصدقة، ١ :٥٩٠ رقم: ١٨٤٢

٧ـمالک، المؤطأ، كتاب الصدقة، باب الترغيب في الصدقة، ٢٠ :٩٩٥ رقم: ١٨٠٦

farmātā hai. Phir ḳhairāt karne wāle ke liye us kī parwarish kartā hai jaise tum meṅ se ko’ī apne baçhṛe kī parwarish kartā hai, yahāṅ tak keh woh nekī pahāṛ ke bar-ā-bar ho jā’egī.

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam farmāte the:

يَا نِسَاءَ الْمُسْلِمَاتِ! لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ.(1)

Ae Musalmān ‘aurato! Tum meṅ se ko’ī apnī paṛosan ke hadye ko ḥaqīr nah samjhe ḳhwāh bakrī kā khur hī kyūṅ nah ho.

3. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Mas‘ūd raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Rasūl Allāh ne farmāyā:

لِيَتَّقِ أَحَدُكُمْ وَجْهَهُ النَّارَ، وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ.(2)

---

(1) ١- :بخارى، الصحيح، كتاب الهبة وفضلها، باب فضلها والتحريضِ عليها، ٢ :٩٠٧، رقم ٢٤٢٧

٢- بخارى، الصحيح، كتاب الأدب، باب لا تحقرن جارة لجارتها، ٥ :٢٢٤٠، رقم: ٥٦٧١

٣- مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب الحث على الصدقة ولو بالقليل، ولا تمتنع من القليل لاحتقاره، ٢ :٧١٤، رقم: ١٠٣٠

(2) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ١ :٣٨٨، رقم: ٣٦٧٩

٢- هيثمى، مجمع الزوائد، ٣ :١٠٥

Tum meṅ se har shaḳhṣ ko chāhiye keh woh apne chehre ko Jahannam kī āg se bachā’e agar-cheh khajūr kā ek ṭukṛā hī ḳhairāt karne se ho.

Har Musalmān ko apnī ḥaisīyat ke muṭābiq jitnā ho sake ṣadaqa-o ḳhairāt ẕarūr karte răhnā chāhiye aur māl kī kamī ke bā‘is ṣadaqah karne kā ‘amal roknā nahīṅ chāhiye. Nīz kisī kī dī hū’ī chīz ko bhī ḥaqīr nahīṅ jān·nā chāhiye kyūṅ-keh Allāh Ta‘ālá ke hāṅ to ek zarrah bar-ā-bar bhī nekī maqbūl hotī hai aur Allāh Ta‘ālá us kā ajr ẕā’e‘ nahīṅ kartā. Irshād hotā hai:

فَمَنْ يَّعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَّرَهٗ۝ [1]

To jis ne zarrah-bhar bhī nekī kī hogī woh use dekh legā.

Sawāl 165: Kyā ḥarām māl meṅ se ṣadaqah karnā jā’iz hai?

Jawāb: Māle ḥarām se ṣadaqah karnā jā’iz nahīṅ kyūṅ-keh Allāh Ta‘ālá ṣirf ḥalāl māl hī qubūl farmātā hai aur us kā sawāb pahāṛ kī misl ‘aṭā kartā hai. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) الزلزال، ۹۹: ۸

مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلَا يَقْبَلُ اللّٰهُ إِلَّا الطَّيِّبَ، وَإِنَّ اللّٰهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يُرَبِّيْهَا لِصَاحِبِهَا، كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ، حَتّٰى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ.(1)

Jis ne ek khajūr ke bar-ā-bar bhī ḥalāl kamā’ī se ḳhairāt kī – aur Allāh Ta‘ālá qubūl nahīṅ farmātā magar ḥalāl kamā’ī se – to Allāh Ta‘ālá use apne dāhine daste qudrat se qubūl farmātā hai. Phir ḳhairāt karne wāle ke liye us kī parwarish kartā hai jaise tum meṅ se ko’ī apne baçhṛe kī parwarish kī kartā hai, yahāṅ tak keh woh nekī pahāṛ ke bar-ā-bar ho jā’egī.

(1) ١- بخاری، الصحيح، كتاب الزكاة، باب لا يقبل الله الصدقة من غلول ولا يقبل إلا من كسب طيب، ٢ :٥١١، رقم: ١٣٤٤

٢ـ ،مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب قبول الصدقة من الكسب الطيب وتربيتها، ٢ :٧٠٢، رقم: ١٠١٤

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٣١، ٣٨١، رقم: ٨٣٦٣، ٨٩٤٨

٤ـ ترمذی، السنن، كتاب الزكاة، باب ما جاء في فضل الصدقة، ٣ :٤٩ رقم: ٦٦١

٥ـ نسائی، السنن، كتاب الزكاة، باب الصدقة من غلول، ٥ :٥٧، رقم ٢٥٢٥

٦ـ ابن ماجه، السنن، كتاب الزكوة، باب ما جاء في فضل الصدقة، ١ :٥٩٠ رقم: ١٨٤٢

٧ـمالک، المؤطأ، كتاب الصدقة، باب الترغيب في الصدقة، ٢٠ :٩٩٥ رقم: ١٨٠٦

Lehāẕā ḥarām māl se chāhe kitnā hī ṣadaqa-o ḳhairāt kiyā jā'e be-sūd hai. Ek aur Ḥadīs̱e mubārakah meṅ hai jise Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu ne riwāyat kiyā hai:

مَنْ جَمَعَ مَالاً حَرَامًا ثُمَّ تَصَدَّقَ بِهِ، لَمْ يَكُنْ لَهُ فِيهِ أَجْرٌ، وَكَانَ إِصْرُهُ عَلَيْهِ.(1)

Jis ne ḥarām māl jam'a kiyā aur phir us meṅ se ṣadaqah kiyā to us meṅ us ke liye ko'ī ajr nahīṅ. Al-battah us kā wabāl usī par hogā.

Sawāl 166: Kyā ṣadaqah de kar wā-pas lenā jā'iz hai?

Jawāb: Ṣadaqah de kar wā-pas lenā jā'iz nahīṅ bal-keh nā-pasandīdah aur qabīḥ fe'l hai. Ḥaẓrat 'Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ:

حَمَلْتُ عَلٰى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ، فَأَضَاعَهُ الَّذِي كَانَ عِنْدَهُ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَشْتَرِيَهُ وَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَبِيعُهُ بِرُخْصٍ؛ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا تَشْتَرِهِ وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ، وَإِنْ أَعْطَاكَهُ بِدِرْهَمٍ، فَإِنَّ الْعَائِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْعَائِدِ فِي قَيْئِهِ.(2)

Maiṅ ne ek ghoṛā sawārī ke liye Allāh kī rāh meṅ diyā. Jis ko diyā thā us ne use ẓā'e' kar diyā (ya'nī us kī achċhī ṭarḥ

(1) ابن حبان، الصحيح، ۸: ۱۵۳، رقم: ۳۳٦٧

(2) بخاری، الصحيح، كتاب الزكاة، باب هل يشترى صدقته، ۲: ۵۴۲، رقم: ۱۴۱۹

dekh bhāl nah kī) to maiṅ ne use ḳharīdnā chāhā aur ḳhayāl kiyā keh woh sastā bech degā. Maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se pūçhā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: use mat ḳharīdo aur apne ṣadaqe ko wā-pas nah lo ḳhwāh woh tum ko ek dirham meṅ hī kyūṅ nah de, kyūṅ-keh ṣadaqah de kar wā-pas lene wālā aisā hī hai jaisā qai kar ke chāṭne wālā.

Sawāl 167: Kyā ṣadaqah dene wālā apne ṣadaqe kā wāri<u>s</u> ban saktā hai?

Jawāb: Ṣadaqah dene wālā darje <u>z</u>ail Ḥadī<u>s</u>e mubārakah ke muṭābiq apne hī ṣadaqe kā wāri<u>s</u> ban saktā hai. Ḥaẓrat Buraydah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَعَلَىٰآلِهِوَسَلَّمَ، إِذَا أَتَتْهُ امْرَأَةٌ. فَقَالَتْ: إِنِّي تَصَدَّقْتُ عَلٰى أُمِّي بِجَارِيَةٍ وَإِنَّهَا مَاتَتْ. قَالَ: فَقَالَ: وَجَبَ أَجْرُكِ. وَرَدَّهَا عَلَيْكِ الْمِيْرَاثُ. قَالَتْ: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ، إِنَّهٗ كَانَ عَلَيْهَا صَوْمُ شَهْرٍ. أَفَأَصُوْمُ عَنْهَا؟ قَالَ: صُوْمِي عَنْهَا. قَالَتْ: إِنَّهَا لَمْ تَحُجَّ قَطُّ. أَفَأَحُجُّ عَنْهَا؟ قَالَ: حُجِّي عَنْهَا.(1)

(1) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الصيام، باب قضاء الصيام عن الميت، ٢ :٨٠٥، رقم: ١١٤٩

٢ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٥ :٣٤٩، ٣٥١، ٣٥٩، ٣٦١، رقم: ٢٣٠٠٦ ٢٣٠٢١، ٢٣٠٨٢، ٢٣١٠٣

٣ـ ترمذی، السنن، كتاب الزكاة، باب ما جاء في المتصدّق يرث صدقته ٣ :٥٤، رقم: ٦٦٨

Maiṅ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāhe aqdas meṅ ḥāẓir thā keh ek ‘aurat ā’ī aur ‘arẓ kiyā: Maiṅ ne apnī māṅ ko ek bāṅdī ṣadaqe meṅ dī thī aur ab merī māṅ faut ho ga’ī hai. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tumheṅ s̲awāb mil gayā aur wāris̲ ne woh bāndī tumheṅ lauṭā dī. Us ‘aurat ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Merī māṅ par ek māh ke Roze (bhī bāqī) the, kyā maiṅ us kī ṭaraf se Roze rakhūṅ? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hāṅ, us kī ṭaraf se Roze rakho. Us ne ‘arẓ kiyā: Merī māṅ ne kabhī Ḥaj nahīṅ kiyā thā, kyā maiṅ us kī ṭaraf se Ḥaj bhī adā karūṅ? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hāṅ, us kī ṭaraf se Ḥaj bhī adā karo (kyūṅ-keh use in sab a‘māl kā s̲awāb pahŏṅchegā).

Aks̲ar ‘Ulamā’e kirām kā is par ‘amal hai keh jab ko’ī shaḳhṣ ṣadaqah de aur phir us kā wāris̲ ho jā’e to us ke liye ḥalāl hai. Lekin ba‘ẓ ‘Ulamā’e kirām farmāte haiṅ keh ṣadaqah ek aisī chīz hai jo us ne Allāh Ta‘ālá ke liye dī hai. Lehāz̲ā wārīs̲ hone ke bā-wujūd wājib hai keh udhar hī lauṭā’e.

٤ـ نسائی، السنن الکبری، ۴ :٦٦-٦٧، رقم: ٦٣١۴-٦٣١٦

٥ـ :ابن ماجه، السنن، کتاب الصدقات، باب من تصدق بصدقه ثم ورثها ٢ :٨٠٠، رقم ٢٣٩۴

Sawāl 168: Agar parande yā jānwar kisī Musalmān ke khet yā bāġh se khā jā’eṅ to kyā woh bhī ṣadaqah hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Agar parande yā jānwar kisī Musalmān ke khet yā bāġh se khā jā’eṅ to woh us ke liye ṣadaqah hai.

1. Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ، أَوْ إِنْسَانٌ، أَوْ بَهِيمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ.(1)

Jo ko’ī phal-dār daraḳht lagātā hai yā khetī bāṛī kartā hai aur us meṅ se parande, insān yā maweshī khāte haiṅ to woh us kī ṭaraf se ṣadaqah likhā jātā hai.

2. Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَانَ مَا أُكِلَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةً، وَمَا سُرِقَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ، وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ مِنْهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ، وَمَا أَكَلَتِ الطَّيْرُ

(1) ١- :بخاری، الصحيح، كتاب المزارعة، باب فضل الزرع والغرس إذا أكل منه، ٢ :٨١٧، رقم ٢١٩٥

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب المساقاة، باب فضل الغرس والزرع، ٣ :١١٨٩ رقم: ١٥٥٣

فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ، وَلَا يَرْزَؤُهُ أَحَدٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ. كَانَ لَهُ صَدَقَةً إِلٰى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.(1)

Jo Musalmān ko'ī paudā ugātā hai to us daraḳht meṅ se jo kuçh khāyā jā'e woh us kī ṭaraf se ṣadaqah ho jātā hai, jo kuçh us se chorī ho woh bhī us kī ṭaraf se ṣadaqah ho jātā hai, aur jo darande khā leṅ woh bhī us ke liye ṣadaqah ho jātā hai, aur jo kuçh parande khā'eṅ woh bhī us ke liye ṣadaqah ho jātā hai, aur jo shaḳhṣ us meṅ se kam karegā woh us kā ṣadaqah ho jā'egā.

Ek riwāyat meṅ yeh bhī hai keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: 'Woh Qiyāmat ke Din tak us ke liye ṣadaqah hogā'.

Sawāl 169: Kyā ṣadaqāt ke fanḍ se qarẕe ḥasanah diyā jā saktā hai?

Jawāb: Ṣadaqāt do ṭarḥ ke haiṅ: Ek ṣadaqāte wājibah ya'nī Zakāṫ, ṣadaqa'e Fiṭr, naẕr, kaffārāt aur fidye kī raqam jab-keh dūsre ṣadaqāte nāfilah haiṅ jin meṅ 'ām ṣadaqa-o ḳhairāt aur 'aṭīyāt shāmil haiṅ. Ṣadaqāte nāfilah kī ruqūm se qarẕe ḥasanah ke liye fanḍ kā qiyām 'amal meṅ lāyā jā saktā hai tā-keh ġhurabā' wa masākīn kī madad kī jā sake. Lekin us meṅ sharṭ yeh hai keh ṣadaqa-o ḳhairāt aur 'aṭīyāt dene wāle us kī ijāzat bhī deṅ.

(1) مسلم، الصحیح، کتاب المساقاة، باب فضل الغرس والزرع، ٣: ١١٨٨، رقم: ١٥٥٢

Sawāl 170: Kyā mayyit kī ṭaraf se ṣadaqah karnā jā’iz hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Mayyit kī ṭaraf se ṣadaqah karnā jā’iz hai. Tamām ‘Ulamā’ kā is par ittefāq hai keh mayyit kī ṭaraf se ṣadaqah karne se mayyit ko s̱awāb pahŏṅchtā hai. Aḥādīs̱e mubārakah se s̱ābit hai keh mayyit kī ṭaraf se qarẕ adā kiyā jā’e to qarẕ sāqiṭ ho jātā hai. Isī ṭarḥ mayyit kī ṭaraf se farẕ Ḥaj karnā bhī ṣaḥīḥ hai. Isī ṭarḥ mayyit kī ṭaraf se ṣadaqah karne se ṣadaqah bhī adā ho jātā hai.

Ẕail meṅ chand Aḥādīs̱e mubārakah pesh kī jātī haiṅ:

1. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهٗ.(1)

Jo ko’ī faut ho jā’e aur us ke ẕimme Roze (bāqī) hoṅ to us kā walī us kī ṭaraf se woh Roze rakhe.

2. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

---

(1) ١- بخاری، الصحيح، كتاب الصوم، باب من مات وعليه صوم، ٢ :٦٩٠ رقم: ١٨٥١

٢ـ مسلم، الصحيح، كتاب الصيام، باب قضاء الصيام عن الميت، ٢ ٨٠٣، رقم: ١١٤٧

٣ـ أبو داود، السنن، كتاب الأيمان والنذور، باب ما جاء فيمن مات وعليه صيام صام عنه وليه، ٣ :٢٣٧، رقم: ٣٣١١

٤ـ نسائی، السنن الكبرى، ٢ :١٧٥، رقم: ٢٩١٩

وَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ نَذْرٌ قَضٰى عَنْهُ وَلِيُّهُ.(1)

Agar us (faut hone wāle) par kisī naẕr kā pūrā karnā bāqī ho (jo us ne mānī thī) to use us kī ṭaraf se us kā walī pūrī kare.

3. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā bayān kartī haiṅ:

أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أُمِّي افْتُلِتَتْ نَفْسُهَا، وَأَظُنُّهَا لَوْ تَكَلَّمَتْ تَصَدَّقَتْ، فَهَلْ لَهَا أَجْرٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ.(2)

Ek ādamī Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir huwā aur ‘arẓ kiyā:

---

(1) أبو داود، السنن، كتاب الصيام، باب فيمن مات وعليه صيام، ٢: ٣١٥، رقم: ٢٤٠٠-٢٤٠١

(2) ١- بخاري، الصحيح، كتاب الجنائز، باب موت الفجأة البغتة، ١: ٤٦٧،رقم: ١٣٢٢

٢- ،مسلم، الصحيح، كتاب الوصية، باب وصول ثواب الصدقات إلى الميت، ٣: ١٢٥٤، رقم: ١٠٠٤

٣- ،أبوداود، السنن، كتاب الوصايا، باب ما جاء فيمن مات وصية يتصدق عنه، ٣: ١١٨، رقم: ٢٨٨١

٤- نسائی، السنن، كتاب الوصايا، باب إذا مات الفجأة هل يستحب لأهله أن يتصدقوا عنه، ٦: ٢٥٠، رقم: ٣٦٤٩

٥- ،ابن ماجه، السنن، كتاب الوصايا، باب من مات ولم يوصى هل يتصدق عنه، ٢: ٩٠٦، رقم: ٢٧١٧

Merī wālidah achānak faut ho ga’ī hai aur merā ḳhayāl hai keh agar woh (ba-waqte naz‘a) guftugū kar saktī to ṣadaqah (kī adā’egī kā ḥukm) kartī. Agar maiṅ us kī ṭaraf se ḳhairāt karūṅ to kyā use s̱awāb pahŏṅchegā? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hāṅ.

4. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai:

أَنَّ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا تُوُفِّيَتْ أُمُّهُ وَهُوَ غَائِبٌ عَنْهَا، فَقَالَ: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ، إِنَّ أُمِّي تُوُفِّيَتْ وَأَنَا غَائِبٌ عَنْهَا، أَيَنْفَعُهَا شَيئٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ بِهٖ عَنْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَإِنِّي أُشْهِدُکَ أَنَّ حَائِطِيَ الْمِخْرَافَ صَدَقَةٌ عَلَيْهَا.(1)

Ḥaẓrat Sa‘d bin ‘Ubādah raḍiya Allāhu ‘anhu kī wālidah kā inteqāl ho gayā aur woh us waqt maujūd nah the. Woh bār-

---

Ise Imām Muslim ne yeh Ḥadīs̱ ‘ṣadaqāt ke s̱awāb kā faut shudagān ko pahŏṅchnā’ ke bāb meṅ naql kī hai.

(1) ١- بخاری، الصحيح، كتاب الوصايا، باب إذا قال أرضي أو بستاني صدقة عن أمي فهو جائز، ٣: ١٠١٣، رقم: ٢٦٠٥

٢ـ أحمد بن حنبل، المسند، ١: ٣٧٠، رقم: ٣٥٠٤

٣ـ ترمذی، السنن، كتاب الزكاة، باب ما جاء في الصدقة عن الميت، ٣: ٥٦، رقم: ٦٦٩

٤ـ أبو داود، السنن، كتاب الوصايا، باب ما جاء في من مات وصية يتصدق عنه، ٣: ١١٨، رقم: ٢٨٨٢

٥ـ نسائی، السنن، كتاب الوصايا، باب فضل الصدقة عن الميت، ٦: ٢٥٢، رقم: ٣٦٥٥

gāhe Risālat meṅ ‘arẕ-guzār huwe: Yā Rasūl Allāh! Merī wālidah mŏḥtarmah kā inteqāl ho gayā hai aur maiṅ us waqt ḥāẕir nah thā, agar maiṅ un kī ṭaraf se ko’ī ṣadaqa-o ķhairāt karūṅ to kyā unheṅ s̱awāb pahŏṅchegā? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hāṅ. Ḥaẕrat Sa‘d ‘arẕ-guzār huwe keh maiṅ Āp ko gawāh banā kar kăhtā hūṅ keh merā Miķhrāf nāmī bāġh un kī ṭaraf se ṣadaqah hai.

5. Ḥaẕrat Sa‘d bin ‘Ubādah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haīṅ keh un kī wālidah faut ho ga’īṅ to unhoṅ ne ‘arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Merī wālidah faut ho ga’ī hai, kyā maiṅ un kī ṭaraf se ṣadaqah kar saktā hūṅ? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hāṅ! Unhoṅ ne ‘arẕ kiyā: To kaun sā ṣadaqah beh-tar rahegā? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: pānī pilānā, (to unhoṅ ne ek kuṅwāṅ ķharīd kar Musalmānoṅ ke liye waqf kar diyā). Pas yeh kuṅwāṅ Madīne meṅ Sa‘d yā āle Sa‘d kī pānī kī sabīl (ke nām se mash·hūr) thā.(1)

6. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٥ :٢٨٤، رقم: ٢٢٥١٢

٢ـ أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب في فضل سقي الماء، ٢ :١٣٠ رقم: ١٦٨١

٣ـ نسائی، السنن، كتاب الوصايا، باب ذكر اختلاف على سفيان، ٦ :٢٥٤-٢٥٥، رقم: ٣٦٦٢-٣٦٦٦

٤ـ ابن ماجه، السنن، كتاب الأدب، باب فضل صدقة الماء، ٢ :١٢١٤، رقم: ٣٦٨٤

sallam kī ḳhidmat meṅ ek shaḳhṣ ne 'arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mere wālid faut ho ga'e haiṅ aur unhoṅ ne māl çhoṛā hai, lekin unhoṅ ne waṣīyat nahīṅ kī. Agar maiṅ un kī ṭaraf se ṣadaqah karūṅ to kyā yeh (ṣadaqah) un ke gunāhoṅ kā kuffārah ho jā'egā? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hāṅ.(1)

7. Ḥaẕrat 'Abd Allāh bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ek 'aurat ḥāẕir hū'ī aur 'arẕ kiyā: (Yā Rasūl Allāh!) Merī wālidah faut ho ga'ī haiṅ aur un par ek māh ke Roze wājib haiṅ. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Yeh batā'o agar us par kuçh qarẕ hotā to kyā tum us kī ṭaraf se woh qarẕ adā kartīṅ? Us 'aurat ne 'arẕ kiyā: Hāṅ. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: pas Allāh Ta'ālá ziyādah ḥaq-dār hai keh us kā qarẕ (păhle) adā kiyā jā'e.(2)

(1) ١- ،مسلم، الصحيح، كتاب الوصية، باب وصول ثواب الصدقات إلى الميت، ٣ :١٢٥٤ رقم: ١٦٣٠
٢ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٣٧١، رقم: ٨٨٢٨
٣ـ نسائى، في السنن، كتاب الوصايا، باب فضل الصدقة عن الميت، ٦ :٢٥١، رقم: ٣٦٥٢
٤ـ ،ابن ماجه، السنن، كتاب الوصايا، باب من مات ولم يوص هل يتصدق عنه، ٢ :٢٠٦ رقم: ٢٧١٦

(2) ١- مسلم، الصحيح، كتاب الصيام، باب قضاء الصيام عن الميت، ٢ :٨٠٤ رقم: ١١٤٨
٢ـ ابن حبان، الصحيح، ٨ :٢٩٩، ٣٣٥، رقم: ٣٥٣٠، ٣٥٧٠

8. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā riwāyat karte haiṅ keh ek ‘aurat ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ‘arẓ kiyā: Mere wālid faut ho ga’e haiṅ aur unhoṅ ne Ḥaj adā nahīṅ kiyā thā. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: To apne wālid kī ṭaraf se Ḥaj kar le.(1)

9. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh ek ādamī Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir huwā aur ‘arẓ karne lagā: Merī băhăn wafāt pā chukī hai aur us ne Ḥaj nahīṅ kiyā thā to kyā maiṅ us kī ṭaraf se Ḥaj kar saktā hūṅ? Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar us par qarẓ hotā to tum yaqīnan adā kar dete, pas Allāh Ta‘ālá wafā’ kā ziyādah ḥaq-dār hai.(2)

10. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

٣- بيهقى، السنن الكبرى، ۴ :۲۵۵، رقم: ۸۰۱۲

(1) ١- نسائى، السنن، كتاب الحج، باب الحج عن الميت الذى لم يحج، ۵ :۱۱۶، رقم: ۲۶۳۴

٢- طبرانى، المعجم الأوسط، ٦ :۸۷، رقم: ۵۸۷۷

٣- طبرانى، المعجم الكبير، ۱۸ :۲۸۴، رقم: ۷۲۷

(2) ١- ابن حبان، الصحيح، ۹ :۳۰۶، رقم: ۳۹۹۳

٢- ابن أبي شيبة، المصنف، ۳ :۳۳۹، رقم: ۱۴۷۲۴

مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامُ شَهْرٍ فَلْيُطْعَمْ عَنْهُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِيْنًا.[1]

Jo shaḳhṣ wafāt pā jā’e aur us ke zimme Ramaḍān sharīf ke Roze bāqī hoṅ to us kī ṭaraf se har din ke badle ek miskīn ko khānā khilāyā jā’e.

11. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā ne farmāyā:

إِذَا مَرِضَ الرَّجُلُ فِي رَمَضَانَ ثُمَّ مَاتَ وَلَمْ يَصُمْ أُطْعِمَ عَنْهُ وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ قَضَاءٌ وَإِنْ نَذْرٌ قَضٰى عَنْهُ وَلِيُّهُ.[2]

Jab ko’ī shaḳhṣ Ramaḍān meṅ bīmār ho jā’e phir ṣeḥḥat-yāb nah ho bal-keh mar jā’e to us kī jānib se khānā khilāyā jā’e aur us ke ūpar qaẓā nahīṅ hai. Aur agar us ne naẕr mānī ho to us kā walī us kī naẕr pūrī kare.

12. Ḥanash kā bayān hai keh unhoṅ ne Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ko do dunbe qurbānī karte dekhā to ‘arẓ kiyā: Yeh kyā hai? Unhoṅ ne farmāyā: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-

(1) ١- ترمذی، السنن، کتاب الصوم، باب ما جاء من الکفارة، ٣ :٩٦، رقم:٧١٨

٢ـ :ابن ماجه، السنن، کتاب الصيام، باب من مات وعليه صيام رمضان قد فرط فيه، ١

رقم: ١٧٥٧، ٥٥٨

٣ـ ابن خزيمه، الصحيح، ٣ :٢٧٣، رقم: ٢٠٥٦

(2) ١- أبو داود، السنن، کتاب الصوم، باب فيمن مات وعليه صيام، ٢ :٣١٥ رقم: ٢٤٠١

٢ـ بيهقی، السنن الکبری، ٤ :٢٥٦، رقم: ٨٠٢١

‘alá Ālihī wa-sallam ne mujhe apnī ṭaraf se qurbānī karne kī waṣīyat farmā’ī thī. Chunāṅ-cheh (irshāde ‘ālī ke tăḥt) meṅ (hameshah) ek qurbānī Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ṭaraf se pesh kartā hūṅ.(1)

Maẕkūrah bālā Aḥādīs̱e mubārakah aur wāqe‘āt se s̱ābit ho jātā hai keh faut-shudagān kī ṭaraf se nek a‘māl ba-jā lā’e jā sakte haiṅ aur unheṅ un nek a‘māl kā s̱awāb bhī pahŏṅchtā hai.

Sawāl 171: Kyā ‘aurat apne shauhar ke māl meṅ se kuçh ṣadaqah kar saktī hai?

Jawāb: ‘Aurat shauhar ke māl meṅ se ṣadaqah kar saktī hai, is ṣūrat meṅ jab shauhar kī jānib se ‘ādaṫan ijāzat ho. Agar yeh ma‘lūm ho keh fulāṅ chīz ṣadaqah karne se shauhar nā-rāẓ hogā to aisī chizoṅ kā ṣadaqah karnā ‘aurat ke liye jā’iz nahīṅ. ‘Aurat shauhar kī riẓā-mandī se ṣadaqah kare to us ‘aurat, us ke shauhar aur jis mulāzim ke ẕarī‘e ṣadaqah de sab ko ajr milegā.

1. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٧٠٢، رقم: ١٢٠٠

٢ ـ أبو داود، السنن، كتاب الضحايا، باب الأضحية عن الميت، ٣ :٩٤ رقم: ٢٧٩٠

٣ ـ أبو يعلى، المسند، ١ :٣٥٥، رقم: ٤٥٩

٤ ـ حاكم، المستدرک، ٤ :٢٥٥، رقم: ٧٥٥٦

إِذَا أَنْفَقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ كَانَ لَهَا أَجْرُهَا بِمَا أَنْفَقَتْ، وَلِزَوْجِهَا أَجْرُهُ بِمَا كَسَبَ، وَلِلْخَازِنِ مِثْلُ ذٰلِكَ، لَا يَنْقُصُ بَعْضُهُمْ أَجْرَ بَعْضٍ شَيْئًا.(1)

Jab ko’ī ‘aurat apne ghar ke ṭa‘ām ko ḳharāb kiye ba-ġhair us meṅ se ḳharch kare to us ko ḳharch karne kā ajr milegā aur us ke shauhar ko kamāne kā aur ḳhāzin ko bhī itnā hī ajr milegā lekin kisī ko ajr milne dūsre kā ajr kam nahīṅ hogā.

2. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِذَا تَصَدَّقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ بَيْتِ زَوْجِهَا، كَانَ لَهَا بِهٖ أَجْرٌ، وَلِلزَّوْجِ مِثْلُ ذٰلِكَ، وَلِلْخَازِنِ مِثْلُ ذٰلِكَ، وَلَا يَنْقُصُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مِنْ أَجْرِ صَاحِبِهٖ شَيْئًا لَهُ بِمَا كَسَبَ وَلَهَا بِمَا أَنْفَقَتْ.(2)

---

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب الاجر الخازن الامين والمراة اذا تصدقت من بيت زوجها، ۲ :۷۱۰، رقم: ۱۰۲۴

(2) ۱- أحمد بن حنبل، المسند، ۶ :۹۹، رقم: ۲۴۷۲۴

۲- ترمذی، السنن، كتاب الزكاة، باب في نفقة المرأة من بيت زوجها، ۳ :۵۸، رقم: ۶۷۱

۳- نسائی، السنن، كتاب الزكاة، باب صدقة المرأة من بيت زوجها، ۵ :۶۵، رقم: ۲۵۳۹

۴- بيهقى، السنن، ۵ :۳۷۹، رقم: ۹۱۹۶

> Jab ko'ī 'aurat apne ḳhāwand ke ghar se ṣadaqah de to us ke liye bhī ajr hai aur shauhar ke liye bhī us kī mis̲l ajr hai, ḳhazānchī ke liye bhī us ke bar-ā-bar ajr hai aur kisī ek kā s̲awāb dūsre ke s̲awāb meṅ kamī nahīṅ karegā. Shauhar ke liye kamāne kā 'aurat ke liye ḳharch karne kā s̲awāb hai.

'Ilāwāṅ 'az-īṅ agar kisī 'aurat kā shauhar māl-dār hone ke bā-wujūd kanjūs aur baḳhīl hai to phir 'aurat ba-ġhair pūçhe bhī ṣadaqah kar saktī hai.

Sawāl 172: Kyā 'aurat shauhar kī ijāzat ke ba-ġhair apnā z̲ātī māl ṣadaqah kar saktī hai?

Jawāb: Jī hāṅ! 'Aurat shauhar kī ijāzat ke ba-ġhair apnā z̲ātī māl ṣadaqah kar saktī hai.

Sawāl 173: Sawāl karne aur bhīk māṅgne ke bāre meṅ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Dūsroṅ ke sāmne hāth phailānā, sawāl karnā aur bhīk māṅghnā intehā'ī nā-pasndīdah aur qabīḥ fe'l hai. Islām meṅ is kī bŏhat ziyādah maz̲ammat kī ga'ī hai.

1. Ḥaz̤rat 'Ā'id̲h̲ bin 'Amr raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ:

أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ فَأَعْطَاهُ، فَلَمَّا وَضَعَ رِجْلَهُ عَلَى أُسْكُفَّةِ الْبَابِ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: لَوْ تَعْلَمُونَ مَا فِي الْمَسْأَلَةِ، مَا مَشَى أَحَدٌ إِلَى أَحَدٍ يَسْأَلُهُ شَيْئًا.[1]

Ek shaḳhṣ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ ḥāẓir huwā aur ap ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se kuçh māṅgā, Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne 'ināyat farmāyā. Jab (wā-pas jāte huwe) us ne apnā pā'oṅ chaukhaṭ par rakhā to Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar tumheṅ ma'lūm hotā keh sawāl karnā kitnā 'aib aur naqṣ hai to ko'ī shaḳhṣ dūsre ke pās māṅgne ke liye nah jātā.

2. Bilā ẓarūrat sawāl karnā aur māṅgne meṅ iṣrār karnā ek maẕmūm 'amal hai. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

---

(1) ١- نسائی، السنن، كتاب الزكاة، باب المسألة، ٥ :٩٤، رقم: ٢٥٨٦

٢ ـ شيبانی، الآحاد والمثانی، ٢ :٣٢٨، رقم: ١٠٩٤

٣ ـ مقدسی، الأحاديث المختارة، ٨ :٢٣٥، رقم: ٢٨٠

مَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَسْأَلُ النَّاسَ حَتّٰى يَأْتِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَيْسَ فِي وَجْهِهِ مُزْعَةُ لَحْمٍ.(1)

Ādamī logoṅ se hameshah sawāl kartā răhtā hai yahāṅ tak keh woh Qiyāmat wāle din is ḥālat meṅ ā'egā keh us ke chehre par gosht kā ek ṭukṛā bhī nah hogā.

3. Ḥaẓrat Samurah bin Jundab raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ الْمَسْأَلَةَ، كَدٌّ يَكُدُّ بِهَا الرَّجُلُ وَجْهَهٗ، إِلَّا أَنْ يَسْأَلَ الرَّجُلُ سُلْطَانًا، أَوْ فِي أَمْرٍ لَا بُدَّ مِنْهُ.(2)

Bhīk māṅgnā ek zaḳhm hai jis ke sāth ādamī apnā chehrah zaḳhmī kartā hai, siwā'e is ke keh ko'ī shaḳhṣ ḥukm-rān se yā kisī ẓarūrī amr meṅ i'ānat ṭalab kare (to jā'iz hai).

---

(1) بخاری، الصحيح، كتاب الزكاة، باب من سأل الناس تكثرا، ٢ :٥٣٦، رقم: ١٤٠٥

(2) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٥ :١٠، رقم: ٢٠١١٨

٢ـ ترمذی، السنن، كتاب الزكاة، باب ما جاء في النهي عن المسألة، ٣ :٦٥، رقم: ٦٨١

٣ـ نسائی، السنن كتاب الزكاة، باب مسألة الرجل في أمره بدله منه، ٥ :١٠٠، رقم: ٢٦٠٠

٤ـ ابن حبان، الصحيح، ٨ :١٨١، رقم: ٣٣٨٦

٥ـ طبرانی، المعجم الكبير، ٧ :١٦٣، رقم: ٦٧٦٩

4. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se riwāuyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرَ جَهَنَّمَ، فَلْيَسْتَقِلَّ مِنْهُ أَوْ لِيُكْثِرْ.(1)

Jis ne ġhinā kī ḥālat meṅ logoṅ se sawāl kiyā (ya'nī bhīk māṅgī) to woh Jahannam kī āg ke aṅgāroṅ kā sawāl kartā hai, ab use iḳhtiyār hai keh woh (aṅgāre) kam ḥāṣil kare yā ziyādah.

Islām meṅ sawāl karne aur bhīk māṅgne kī ḥad darjah maẕammat is liye kī ga'ī hai keh is se mu'āshare meṅ kām nah karne kā māḥaul parwān chaṛhtā hai aur mu'āsharah majmū'ī ṭaur par kām-chorī wa ġhaflat kā maẓhar ban jātā hai. Jab-keh Islām to ek aisā Dīn hai jo apne pairau-kāroṅ meṅ hamah waqt taḥarruk aur kām karne kā jaẕbah dekhnā chāhtā hai. Hāth par hāth dhare baiṭhe răhnā aur yeh inteẓār karnā keh Allāh Ta'ālá Ḳhayru al-Rāziqīn hai aur woh ḳhụd hī hamāre liye rizq bhej degā yā dūsroṅ ke sāmne hāth phailāne aur unheṅ apnī majbūriyāṅ batā kar bhīk māṅgne kī Islām meṅ qaṭ'an gunjā'ish nahīṅ hai. Allāh Ta'ālá ne to apne Ḥabībe Mukarram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ko bhī yeh ḥukm farmāyā thā keh păhle umūre ḥayāt wa kārhā'e Ummat

(1) ابن ماجه، السنن، كتاب الزكاة، باب من سأل عن ظهر غنى، ١: ٥٨٩، رقم: ١٨٣٨

adā kiye jā'eṅ aur ba'd meṅ 'ibādate Ilāhī kī ṭaraf rāġhib ho jā'e. Irshād hotā hai:

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ۝ وَإِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ ۝(1)

Pas jab Āp (ta'līme Ummat, tablīġh-o jihād aur adā'īgiye farā'iẕ se) fāriġh hoṅ to (ẕikr-o 'ibādat meṅ) meḥnat farmāyā kareṅ. Aur apne Rabb kī ṭaraf rāġhib ho jāyā kareṅ."

5. Ḥaẓrat Abū Hurayrah riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam kā farmāne aqdas hai:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهٖ! لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهٗ فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهٖ خَيْرٌ لَّهٗ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا فَيَسْأَلَهٗ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهٗ.(2)

Qasam hai us ẕāt kī jis ke qabẓe meṅ marī jān hai! Aġar tum meṅ se ko'ī rassī le kar lakṛiyoṅ kā gaṭṭhā apnī pīṭh par uṭhā'e to yeh us se beh-tar hai keh woh sawāl kartā phire to ko'ī use de aur ko'ī nah de.

6. Yehī waj·h hai keh Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn sawāl karne ke bāre men ḥad darjah eḥtiyāt karte

(1) الإنشراح، ٩٤: ٧-٨

(2) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب الاستعفاف عن المسألة، ٢: ٥٣٥، رقم: ١٤٠١

the. Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ:

سَرَّحَتْنِي أُمِّي إِلٰى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ وَقَعَدْتُ، فَاسْتَقْبَلَنِي، وَقَالَ، مَنِ اسْتَغْنٰى أَغْنَاهُ اللّٰهُ u، وَمَنِ اسْتَعَفَّ أَعَفَّهُ اللّٰهُ تعالىٰ، وَمَنِ اسْتَكْفٰى كَفَاهُ اللّٰهُ تعالىٰ، وَمَنْ سَأَلَ وَلَهٗ قِيمَةُ أُوقِيَّةٍ فَقَدْ أَلْحَفَ. فَقُلْتُ: نَاقَتِي الْيَاقُوتَةُ خَيْرٌ مِنْ أُوقِيَّةٍ، فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَسْأَلْهُ.(1)

Merī wālidah ne (shadīd ẓarūrat ke tăḥt kuçh māṅgne ke liye) mujhe Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ bhejā, maiṅ ḥāẓir ho kar baiṭh gayā. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam apna ruḳhe anwar merī ṭaraf kar ke baiṭhe aur irshād farmāyā: Jo shaḳhṣ logoṅ se be-niyāz hogā Allāh Ta'ālá use logoṅ se be-niyāz kar degā aur jo shaḳhṣ sawāl se bachegā Allāh Ta'ālá use bachā'egā aur jo shaḳhṣ thoṛe māl par kifāyat karegā Allā Ta'ālá use kifāyat degā aur jo shaḳhṣ bhīk māṅgegā ḥālāṅ-keh us ke pās ek ūqīyah (chālīs dirham –

(1) ١ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٣ :٧، رقم: ١١٠٥٩

٢ـ :أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب من يعطى من الصدقة وحد الغنى، ٢ :١١٦، رقم ١٦٢٨

٣ـ نسائى، السنن، كتاب الزكاة، باب من الملحف، ٥ :٩٨، رقم: ٢٥٩٥

٤ـ دارقطنى، السنن، ٢ :١١٨، رقم: ١

٥ـ طبرانى، المعجم الكبير، ٢ :١٥٠، رقم: ١٦٣٠

122.472 grām) ke bar-ā-bar māl hogā to us ne ilḥāf kiyā (ya‘nī giṛ girā kar bhīk māṅgī). Maiṅ ne apne dil meṅ kahā keh merī Yāqūtah nāmī ūṅṭnī ek ūqīyah se baṛh kar hai. Maiṅ wā-pas āyā aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam se sawāl nahīṅ kiyā.”

Maẕkūrah bālā riwāyāt se s̲ābit ho jātā hai keh Islām meṅ gadā-garī kitnā maẕmūm ‘amal hai. Sawāl karne aur hāth phailāne kī ijāzat ṣirf aur ṣirf intehā’ī majbūrī kī ḥālat meṅ hai bal-keh yeh kăhnā ziyādah munāsib hogā keh jān bachāne jaisī majbūrī kī ḥālat meṅ hī sawāl karne kī ijāzat hai.

7. Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَحِلُّ إِلَّا لِثَلَاثَةٍ: لِذِي فَقْرٍ مُدْقِعٍ، أَوْ لِذِي غُرْمٍ مُفْظِعٍ، أَوْ لِذِي دَمٍ مُوجِعٍ.(1)

Tīn ashḳhāṣ ke ‘ilāwah kisī ke liye sawāl karnā durust nahīṅ: Ek woh shaḳhṣ jo ḳhāk par liṭā dene wālī mŏḥtājī

(1) ١ـ أحمد بن حنبل، السند، ٣ :١٢٦، رقم: ١٢٣٠٠
٢ـ أبوداود، السنن كتاب الزكاة، باب ما تجوز فيه المسألة، ٢ :١٢٠، رقم: ١٦٤١
٣ـ ابن ماجه، السنن، كتاب التجارات، باب بيع المزايدة، ٢ :٧٤٠، رقم: ٢١٩٨
٤ـ طيالسى، المسند، ١ :٢٨٥، رقم: ٢١٤٥

meṅ mubtalā ho, dūsrā woh jo saḳht qarẕe meṅ ghir gayā ho, tīsrā woh jise diyat kī adā'egī kī majbūrī ho.

8. Ḥaẓrat 'Ubayd Allāh bin 'Adī bin Ḳhiyār raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ:

أَخْبَرَنِي رَجُلَانِ أَنَّهُمَا أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، وَهُوَ يَقْسِمُ الصَّدَقَةَ فَسَأَلَاهُ مِنْهَا، فَرَفَعَ فِيْنَا الْبَصَرَ وَخَفَضَهُ، فَرَآنَا جَلْدَيْنِ، فَقَالَ: إِنْ شِئْتُمَا أَعْطَيْتُكُمَا، وَلَا حَظَّ فِيهَا لِغَنِيٍّ وَلَا لِقَوِيٍّ مُكْتَسِبٍ.(1)

Do ādmiyoṅ ne mujhe bayān kiyā keh Ḥajjatu al-Wadā' ke mauqe' par Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir huwe jab-keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ṣadqe kā māl taqsīm

(1) ١- أحمد بن حنبل، المسند، ٤ :٢٢٤، رقم: ١٨٠٠١

٢- :أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب من يعطى من الصدقة وحد الغنى، ٢ :١١٨، رقم ١٦٣٣

٣- نسائى، السنن، كتاب الزكاة، باب مسألة القوي المكتسب، ٥ :٩٩، رقم: ٢٥٩٨

٤- عبدالرزاق، المصنف، ٤ :١٠٩، رقم: ٧١٥٤

٥- ابن أبي شيبة، المصنف، ٢ :٤٢٤، رقم: ١٠٦٦٦

٦- ،دارقطنى، السنن، كتاب الزكاة، باب لا تحل الصدقة لغني ولا لذي مرة سوي، ٢ :١١٩ رقم: ٧

٧- طبرانى، المعجم الأوسط، ٣ :١٣٧، رقم: ٢٦٢٢

farmā rahe the. Pas unhoṅ ne us meṅ se kuçh māṅgā to Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne naẓar uṯhā kar dekhā, phir nigāheṅ jhukā līṅ. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne hameṅ dekhā keh ham donoṅ moṯe tāze the. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar tum chāho to maiṅ tumheṅ de dūṅ warnah is meṅ ġhanī aur kamāne ke qābil ṭāqat-war kā ḥaq nahīṅ hai.

Bhīk māṅgne aur dūsroṅ ke sāmne hāth phailāne kī ʻādat dar-aṣl nah ṣirf afrād-o aqwām ko iqteṣādi ṭaur par pas-māṅdah kar detī hai bal-keh yeh kăḥnā ziyādah munāsib hogā keh daste sawāl darāz karne kī ʻādate qabīḥ se aqwām nafsānī wa rūḥānī ṭaur par bhī majrūḥ hotī haiṅ.

Sawāl 174: Ẕarūrat-mand hone ke bā-wujūd sawāl se bachne kī kyā faẕīlat hai?

Jawāb: Ẕarūrat-mand hone ke bā-wujūd ḥattál-wasʻa sawāl se bachne kī koshish karnī chāhiye kyūṅ-keh Aḥādīs̱e mubārakah meṅ sawāl se bachne kī bŏhat faẕīlat bayān hū'ī hai.

1. Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻUmar raḍiya Allāhu ʻanhumā riwāyat karte haiṅ:

أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ: وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ، وَذَكَرَ الصَّدَقَةَ وَالتَّعَفُّفَ وَالْمَسْأَلَةَ: اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلٰى، فَالْيَدُ الْعُلْيَا هِيَ الْمُنْفِقَةُ، وَالسُّفْلٰى هِيَ السَّائِلَةُ.(1)

Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam – jab keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam minbar par jalwah-afroz the – ne ṣadaqah karne, sawāl se bachne aur sawāl karne ke muta‘alliq farmāyā: Ūpar wālā hāth nīche wāle hāth se beh-tar hai; ūpar wālā hāth ḳharch karne wālā hai jab keh nīche wālā hāth sawāl karne wālā hai.

2. Ḥaẓrat T͟hawbān raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ mujhe is bāt kī ẓamānat de keh woh logoṅ se kisī chīz kā sawāl nahīṅ karegā, to maiṅ use Jannat kī ẓamānāt detā

(1) ١ـ بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب لا صدقة إلاعن ظهر غنى ومن تصدق وهو محتاج، ٢ :٥١٩، رقم: ١٣٦٢

٢ـ ،مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب بيان أن اليد العليا خير من اليد السفلى، ٢ :٧١٧، رقم: ١٠٣٣

٣ـ أحمد بن حنبل، المسند، ٢ :٦٧، ٩٨، ١٢٢، رقم: ٥٣٤٤، ٥٧٢٨، ٦٠٣٩

٤ـ أبوداود، السنن، كتاب الزكاة، باب في الاستعفاف، ٢ :١٢٢، رقم: ١٦٤٨

٥ـ نسائى، السنن، كتاب الزكاة، باب اليد السفلى، ٥ :٦١، رقم: ٢٥٣٣

٦ـ مالک، الموطأ، كتاب الصدقة، باب ما جاء في التعفف، ٢ :٩٩٨، رقم: ١٨١٣

hūṅ? Ḥaẓrat T̲h̲awbān raḍiya Allāhu ‘anhu ne kahā keh maiṅ is bāt kī ẓamānat detā hūṅ. Chunāṅ-cheh Ḥaẓrat T̲h̲awbān raḍiya Allāhu ‘anhu kisī se kuçh sawāl nahīṅ kiyā karte the.(1)

3. Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ:

أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ، فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ. فَقَالَ: مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ، فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللّٰهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللّٰهُ، وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ.(2)

Anṣār ke kuçh logoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se (māl kā) sawāl kiyā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ de diyā. Unhoṅ ne phir se sawāl kiyā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ ‘aṭā farmā diyā ḥattá keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās jitnā bhī māl thā woh ḳhatm ho gayā. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-

(1) ١- ابو داؤد، السنن، كتاب الزكاة، باب كراهية المسألة، ٢: ٤٢، رقم: ١٦٤٣
٢- نسائى، السنن، كتاب الزكاة، فضل من لا يسأل الناس شيئا، ٥: ٩٦، رقم: ٢٥٩٠

(2) ١- بخارى، الصحيح، كتاب الزكاة، باب الاستعفاف عن المسألة، ٢: ٥٣٤-٥٣٥، رقم: ١٤٠٠
٢- مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب فضل التعفف والصبر، ٢: ٧٢٩، رقم: ١٠٥٣

'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Mere pās jitnā bhī māl ho maiṅ kabhī bhī use tum se nahīṅ rokūṅgā lekin jo shaḳhṣ ḳhụd ko sawāl karne se bachā'e, Allāh us ko bachā'egā; aur jo shaḳhṣ istiġhnā iḳhtiyār kare, Allāh use ġhanī kar degā; aur jo shaḳhṣ ṣabr kī koshish karegā to Allāh use ṣabr 'aṭā kar degā; aur kisī shaḳhṣ ko ṣabr se beh-tar aur farāḳhī wālā ko'ī dūsrā 'aṭīyah nahīṅ diyā gayā.

Sawāl 175: Bin māṅge ṣadaqah lenā kaisā hai?

Jawāb: Bin māṅge ṣadaqah lenā jā'iz hai. Ḥaẓrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne mujhe farmāyā:

فَمَا جَاءَکَ مِنْ هٰذَا الْمَالِ وَأَنْتَ غَيْرُ مُشْرِفٍ وَلَا سَائِلٍ فَخُذْهُ، وَمَالَا فَلَا تُتْبِعْهُ نَفْسَکَ.(1)

(1) ١۔ :بخاری، الصحيح، كتاب الأحكام، باب رزق الحكام والعاملين عليها، ٦ :٢٦٢٠، رقم ٦٧٤٤

٢۔ مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب إباحة الأخذ لمن أعطى من غير مسألة ولا إشراف، ٢ :٧٢٣، رقم: ١٠٤٥

٣۔ أحمد بن حنبل، المسند، ١ :١٧، رقم: ١٠٠

٤۔ أحمد بن حنبل، المسند، ١ :٢١، رقم: ١٣٦

٥۔ نسائی، السنن، كتاب الزكاة، باب من آتاه الله مالا من غير مسألة، ٥ :١٠٤، رقم: ٢٦٠٧

Jo māl tumhāre pās is ṭarḥ ā'e keh tum us ke ṭalab-gār yā sā'il nah ho to use le lo aur agar nah lenā ho to phir us ke pīçhe dil ko nah bhagā'o.

Sawāl 176: Allāh ke nām par sawāl karnā kaisā hai?

Jawāb: Allāh ke nām par sawāl karnā nihāyat hī qabīḥ aur maẕmūm 'amal hai, aise bhikārī faqīr nahīṅ hote bal-keh ziyādatiye māl kī ḥirṣ meṅ Allāh ke nām par bhīk māṅg kar ḥaqīqatan Jahannam ke angāre jam'a kar rahe hote haiṅ. Yehī bhikārī us waqt Musalmānoṅ ke liye taklīf kā bhī bā'is̱ bante haiṅ jab woh Allāh ke nām par māṅg kar un ke jaẕbāt se khelte haiṅ aur gadā-gar ko man'a kar dene kī ṣūrat meṅ bhīk nah dene wālā pashemān hotā hai. Lehāẕā ḥattál-imkān dūsroṅ ko yeh aẕīyat dene se gurez karnā chāhiye. Gadā-garoṅ aur bhikāriyoṅ meṅ Allāh Ta'ālá kā nām bŏhat liyā jātā hai lekin 'amalī ṭaur par kas̱rate sawāl ke bā'īs̱ un meṅ tawakkul 'alallāh kā intehā'ī fuqdān hotā hai. Un ke hāṅ Allāh Ta'ālá kī Ẕāt kī bā-barakāt ṣirf bhīk māṅgne kā ek ālah qarār pātī hai. Yehī waj·h hai keh Allāh Ta'ālá ke nām par sawāl karne kī mumāna'at par kutube Aḥādīs̱ meṅ bāb bāṅdhe ga'e haiṅ. Imām Abū Dāwūd riwāyat karte haiṅ:

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: لَا يُسْأَلُ بِوَجْهِ اللهِ إِلَّا الْجَنَّةُ.(1)

(1) أبو داود، السنن، كتاب الزكاة، باب كراهية المسألة بوجه الله تعالى، ٢: ١٢٧، رقم: ١٦٧١

Ḥaẕrat Jābir raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh ke nām par kuçh nah māṅgā jā'e siwā'e Jannat ke.

Ḳhāliqe Kā'ināt aur Rabbu al-'Ālamīn kā nām faqaṭ is liye iste'māl nah kiyā jā'e keh chand ṭake wuṣūl kiye jā sakeṅ yā ek waqt kī roṭī ḥāṣil kī jā sake; bal-keh agar us nām ke badle kuçh ḥāṣil hī karnā hai to Jannat ḥāṣil karo tā-keh Āḳhirat meṅ fā'idah ho; chand lamḥoṅ kī dunyāwī manfa'at se kyā milegā kyūṅ-keh dunyā kā to sab kuçh yahīṅ răh jānā hai, Āḳhirat meṅ to ṣirf a'māl hī sāth jā'eṅge.

Sawāl 177: Bhīk ko apnā ẕarī'a'e roz-gār banāne ke bāre meṅ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Ta'līmāte Islām ke muṭābiq bhīk māṅgnā yā us ko apnā ẕarī'ah roz-gār banānā inteḥā'ī nā-pasandīdah aur maẕmūm 'amal hai. Āj kal bŏhat se logoṅ ne sawāl karne aur bhīk māṅgne ko bā-qā'idah apnā peshah banā liyā hai. Yeh log kas̱īr māl-o matā' ke mālik ho kar bhī bhīk māṅgnā nahīṅ çhoṛte. Jab un se kahā jātā hai keh tum aisā kyūṅ karte ho to jawāb dete haiṅ keh yeh to hamārā peshah hai, ham kaise apnā peshah çhoṛ deṅ? Ḥāl-āṅ-keh aise logoṅ kā sawāl karnā aur bhīk māṅgna bil-kul ḥarām hai. Agar woh chāhe to ḥalāl roz-gār se kām kar ke nah ṣirf ḳhụd khā sakte haiṅ bal-keh dūsroṅ kī kafālat bhī kar sakte haiṅ.

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا، فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ.(1)

Jo shaḳhṣ apnā māl baṛhāne ke liye logoṅ se māṅgtā hai to woh (Jahannam ke) aṅgāroṅ kā sawāl kartā hai chāhe kam kare yā ziyādah.

2. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

Jis par fāqah guzrā nah us ke itne bachche haiṅ ke jin kī kafālat kī us meṅ isteṭā‘at nahīṅ aur woh is ke bā-wujūd dūsroṅ ke sāmne sawāl kare to Allāh Ta‘ālá us par aisī jagah se fāqe kā darwāzah khol degā jo us ke ḳhayāl meṅ bhī nahīṅ hogā.[2]

3. Ḥaẓrat Qabīṣah bin Muḳhāriq Hilālī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ:

Maiṅ ek baṛī raqam kā maqrūẓ ho gayā thā. Maiṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam

(1) مسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب كراهة المسألة للناس، ٢: ٧٢٠، رقم: ١٠٤١

(2) بيهقى، شعب الايمان، ٣: ٢٧٤، رقم: ٣٥٢٦

kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir huwā tā-keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se us ke muta'alliq sawāl karūṅ. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Us waqt tak hamāre pās ṭhăhro jab tak ṣadaqe kā māl ā jā'e, ham us meṅ se tumheṅ dene kā ḥukm kareṅge. Phir farmāyā: Ae Qabīṣah! Tīn shaḳhṣoṅ ke 'ilāwah aur kisī ke liye sawāl karnā jā'iz nahīṅ hai: Ek woh shaḳhṣ jo maqrūẓ ho us ke liye itnī miqdār kā sawāl jā'iz hai jis se us kā qarẓ adā ho jā'e. Is ke ba'd woh sawāl se ruk jā'e. Dūsrā woh shaḳhṣ jis ke māl ko ko'ī nā-gahānī āfat pahŏṅchī ho jis se us kā māl tabāh ho gayā ho to us ke liye itnā sawāl karnā jā'iz hai jis se us kā guzārah ho jā'e. Tīsrā woh shaḳhṣ jo fāqah-zadah ho aur us ke qabīle ke tīn 'aql-mand ādamī is bāt par gawāhī deṅ keh wāqe'ī yeh fāqah-zadah hai to us ke liye itnī miqdār kā sawāl karnā jā'iz hai jis se us kā guzārah ho jā'e. Ae Qabīṣah! In tīn ashḳhāṣ ke 'ilāwah sawāl karnā ḥarām hai aur jo (in ke 'ilāwah kisī aur ṣūrat meṅ) sawāl kar ke khātā hai woh ḥarām khātā hai.[1]

Maqrūẓ ke liye adā'egiye qarẓ ke wāsṭe sawāl kī ijāzat us waqt hai jab us ne kisī jā'iz ẓarūrat kī waj·h se qarẓ liyā ho; agar kisī gunāh kī ḳhāṭir qarẓ liyā hai to sawāl kī ijāzat nahīṅ. Fāqah-zadah ke liye us kī qaum ke tīn bā-shu'ūr aur zīrak afrād kī gawāhī ba-ṭaure isteḥbāb hai warnah do ādmiyoṅ kī gawāhī bhī kāfī hai.

(1) مسلم، الصحیح، کتاب الزکاۃ، باب من تحل له المسئلة، ۲ :۷۲۲، رقم: ۱۰۴۴

Is Ḥadī<u>s</u>e mubārakah se yeh bhī ma‘lūm huwā keh peshah-war gadā-garī Islām meṅ nā-jā’iz hai aur peshah-war gadā-garoṅ ke ḳhilāf qānūnī kār-rawā’ī karnā ḥukūmate waqt kā farẓ hai. Bad-qismatī se hamāre mu‘āshare kā alamīyah hai keh log (illā māshā’ Allāh) bhīk māṅgne ke liye maṣnū‘ī ṭaur par aur ba‘ẓ ‘amdan ma‘<u>z</u>ūr ban jāte haiṅ aur apne hāth, pā’oṅ ḳharāb kar ke aisī waẓ‘a iḳhtiyār karte haiṅ keh dekhne wāloṅ ko taras ā’e aur ziyādah se ziyādah bhīk mile. Īmān ke ba‘d sab se baṛī ne‘mat salāmatiye a‘ẓā’ hai. Yeh log Allāh Ta‘ālá kī us ne‘mat ko ẓā’e‘ karte haiṅ aur kufrāne ne‘mat ke murtakib hote haiṅ. Ba‘ẓ log mek·ap kā sahārā le kar maṣnū‘ī bīmāriyāṅ ẓāhir karte haiṅ aur Musalmānoṅ ko dhokā dete haiṅ. Ba‘ẓ maṣnū‘ī ṭaur par nā-bīnā yā apāhij ban jāte haiṅ. Aise tamām logoṅ ko giriftār kar ke saḳht sazā denī chāhiye tā-keh is makrūh peshah-war gadā-garī kī la‘nat kā ḳhātimah ho.

Sawāl 178: Kyā Ramaḍān ke Roze nah rakhne wāle par bhī ṣadaqa’e Fiṭr wājib hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Ramaḍān ke Roze nah rakhne wāle par bhī ṣadaqa’e Fiṭr wājib hai kyūṅ-keh ṣadaqa’e Fiṭr wājib hone ke liye Rozah rakhnā sharṭ nahīṅ. Agar kisī ‘u<u>z</u>r jaise safar, maraẓ, buṛhāpe kī waj·h se yā ma‘ā<u>dh</u> Allāh bilā ‘u<u>z</u>r bhī Rozah nah rakhā tab bhī sadaqa’e Fiṭr wājib hai.

Sawāl 179: Kyā ṣadaqa’e Fiṭr Yaume ‘Īd se păhle Ramaḍān meṅ diyā jā saktā hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Bal-keh sadaqa’e Fiṭr yaume ‘Īd se păhle adā kiyā jā’e to ziyādah beh-tar hai tā-keh ġhurabā’ wa masākīn bhī beh-tar ṭaur par ‘Īd kī tayyāriyāṅ kar sakeṅ. ‘Īd se ek do din qabl Ḥaẓrat ‘Abd

Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se sadaqa’e Fiṭr adā karnā s̲ābit hai. Ḥaẕrat Nāfi‘ raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ:

كَانُوا يُعْطُوْنَ قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ.(1)

> Woh (ya‘nī Ḥaẕrat Ibn ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu aur ba‘ẕ dīgar Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum) ‘Īd al-Fiṭr se ek yā do roz qabl fiṭrānah adā kar diyā karte the.

Sawāl 180: Kyā nā-bāliġh par bhī fiṭrānah adā karnā wājib hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Agar nā-bāliġh kā apnā māl ho to us ke māl meṅ se sadaqa’e Fiṭr adā kiyā jā’egā wagarnah har ṣāḥibe niṣāb mālik par apnī ṭaraf se aur apnī nā-bāliġh aulād kī ṭaraf se sadaqa’e Fiṭr adā karnā wājib hai.

Sawāl 181: Fiṭrānah lene ke mustaḥiq kaun log haiṅ?

Jawāb: Ṣadaqa’e Fiṭr/fiṭrānah ke maṣārif wohī haiṅ jo Zakāṫ ke haiṅ, ya‘nī jin ko Zakāṫ de sakte haiṅ unheṅ ṣadaqa’e Fiṭr de sakte haiṅ aur jinheṅ Zakāṫ nahīṅ de sakte unheṅ fiṭrānah bhī nahīṅ de sakte. Maṣārif meṅ se beh-tar yehī hai keh fuqarā’ wa masākīn ko tarjīḥ dī jā’e, is liye keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam kā irshād hai:

أُغْنُوْهُمْ فِيْ هٰذَا الْيَوْمِ.(2)

(1) بخاری، الصحیح، کتاب الزکاة، باب صدقة الفطر علی الحر والمملوک، ۲ :۵۴۹، رقم ۱۴۴۰

(2) دارقطنی، السنن، ۲ :۱۵۲، رقم : ٦٧

Is din masākīn ko (sawāl se) be-niyāz kar do.

Sawāl 182: Kyā rishte-dāroṅ ko ṣadaqa'e Fiṭr denā jā'iz hai?

Jawāb: Jī hāṅ! Rishte-dāroṅ ma<u>s</u>alan bhā'ī, bǎhǎn, chachā, māmūṅ, ḳhālah wa-ġhairah ko ṣadaqa'e Fiṭr denā jā'iz hai lekin apnī aulād ko yā māṅ bāp, nānā, nānī aur dādā, dādī ko Zakāṫ aur ṣadaqa'e Fiṭr nahīṅ de sakte. 'Ilāwah az-īṅ shauhar bīwī yā biwī shauhar ko bhī ṣadaqa'e Fiṭr nahīṅ de saktī.

Sawāl 183: Shar'ī e'tebār se ṣadaqa'e Fiṭr kī miqdār kitnī muqarrar hai?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr gehūṅ yā gehūṅ kā āṭ̥ā ādhā ṣā' aur jau yā jau kā āṭ̥ā yā khajūr ek ṣā' deṅ. Agar fiṭrāne meṅ is miqdār ke bar-ā-bar qīmat de dī jā'e to ziyādah beh-tar hai kyūṅ-keh mǒḥtājoṅ ko is se ziyādah fā'idah hogā. Ṣadaqa'e Fiṭr ijtemā'ī ṭaur par kisī ek mǒḥtāj ko bhī diyā jā saktā hai.

Sawāl 184: Kyā har shaḳhṣ ṣadaqa'e Fiṭr yak-sāṅ adā karegā yā apnī-apnī ḥai<u>s</u>īyat ke muṭābiq?

Jawāb: Har ṭabaqe ke log apnī-apnī ḥai<u>s</u>īyat ke mutābiq ṣadaqa'e Fiṭr adā kareṅge.

Ḥuẓ̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne ṣadaqa'e Fiṭr kī muḳhtalif aqṣām ko Ummat ke liye jā'iz farmāyā jaisā keh Ḥaẓ̤rat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ:

> Ḥuẓ̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihi wa-sallam ke zamāne meṅ ham ek ṣā' anāj (ba-ṭaure ṣadaqa'e

Fiṭr) adā karte the; yā ek ṣā' khajūreṅ yā ek sā' jau yā ek ṣā' kishmish adā karte the. Jab Ḥaẕrat Mu'āwiyah raḍiya Allāhu 'anhu kā zamānah āyā to gandum kā ātā ā gayā – jo keh us waqt nisbatan sab se măhṅgā thā – to niṣf ṣā' gandum ko un chīzoṅ ke chār kilo ke bar-ā-bar qarār de diyā gayā.(1)

Ek aur Ḥadīs̱e mubārakah meṅ Ḥaẕrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ:

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke zamāna'e aqdas meṅ ham ek ṣā' anāj ba-ṭaure ṣadaqa'e Fiṭr adā karte the. Hamārā anāj jau, kishmish, panīr aur khajūr par mushtamil hotā thā.(2)

Lehāẕā muḳhtalif āmdanī rakhne wāle ṭabaqāt apnī apnī āmdan aur mālī ḥais̱īyat ke muṭābiq do kilo gandum kī qīmat se le kar chār kilo kishmish kī qīmat tak kisī bhī miqdār ko ṣadaqa'e Fiṭr ke ṭaur par adā kar sakte haiṅ tā-keh ġhurabā' wa mustaḥiqīn kā ziyādah se ziyādah fā'edah ho.

(1) بخاری، الصحیح، کتاب صدقة الفطر، باب صاع من زبیب، ۲: ۵۴۸، رقم: ۱۴۳۷

(2) بخاری، الصحیح، کتاب صدقة الفطر، باب الصدقة قبل العید، ۲: ۵۴۸، رقم: ۱۴۳۹

7. Sifārishāt bābat Niẓāme Zakāṫ

Sawāl 185: Pākistān meṅ rā’ij niẓāme Zakāṫ mis̲ālī natā’ij paidā karne meṅ kyūṅ qāṣir hai?

Jawāb: Pākistān meṅ ḥukūmatī saṭḥ par Zakāṫ wa ‘Ushr ŏrḍinans aur ‘awām kī infirādī wa ijtemā‘ī koshishoṅ kī ba-daulat niẓāme Zakāṫ chal to rahā hai magar is ke mukammal as̲arāt ẓāhir nahīṅ ho rahe; kyūṅ-keh is niẓām meṅ chand bunyādī ḳhāmiyāṅ haiṅ, jin kā ẕail meṅ jā’izah pesh kiyā jā rahā hai:

1. Islām meṅ zindagī ke har shŏ‘be ke muta‘alliq rāh-numā’ī miltī hai. Kisī bhī niẓām ke mukammal as̲arāt usī waqt numyāṅ ho sakte haiṅ jab sāre niẓām ṣaḥīḥ ma‘noṅ meṅ nāfiẕ hoṅ. Niẓāme Zakāṫ ke bhī mu’as̲s̲ar natā’ij bar-āmad nah hone kī waj·h yehī hai keh Pākistān meṅ zindagī ke bāqī shŏ‘boṅ meṅ Islāmī niẓām pūrī ṭarḥ ‘amalī ṭaur par nāfiẕ nahīṅ hai.

2. Agar-cheh Islāmī naẓarīyātī kā’unsil kā tayyār-kardah niẓāme Zakāṫ kāfī beh-tar hai magar us kā nifāẕ is ṭarīqe se mumkin nahīṅ banāyā gayā jaise honā chāhiye thā. Niẓāme Zakāṫ ke ġhair-me‘yārī nifāẕ (implementation) ke bā‘is̲ is ke maṭlūbah natā’ij wa as̲arāt bar āmad nahīṅ ho sake.

3. Maujūdah niẓām ke tăḥt kisī bhī fard kī Zakāṫ us ke bănk akā’unṭ meṅ maujūd raqam se kāṭī jātī hai jab-keh Zakāṫ us sāre māl par lāgū hotī hai jo ẓarūrat se zā’id ho.

4. Is niẓām meṅ ḥawalāne ḥaul kī sharṭ kā leḥāẓ nahīṅ rakhā jātā bal-keh muqarrarah natā’ij par Zakāṫ kāṭ lī jātī hai chāhe us

raqam par ek sāl guzrā ho yā ek din; ḥāl-āṅ-keh wujūbe Zakāṫ ke liye lāzimī hai keh māl par sāl guzar jā'e.

5. Kisī ke akā'unṯ meṅ qarẕ kī raqam bhī ho saktī hai aur us par Zakāṫ lāgū nahīṅ hotī jab-keh bănk meṅ us raqam par bhī ba-ġhair taḥqīq ke Zakāṫ kāṯ lī jātī hai.

Is ẕābiṭe meṅ ek tabdīlī yeh kī ga'ī hai keh agar akā'unṯ holḍar apne akā'unṯ se Zakāṫ minhā nahīṅ karānā chāhtā to woh bayāne ḥalfī jam'a karā de. Phir bănk us ke akā'unṯ se Zakāṫ nahīṅ kāṯtā, lekin jis ne yeh ḥalaf-nāmah jam'a nahīṅ karāyā us ke akā'unṯ se Zakāṫ kāṯ lī jātī hai.

6. Is niẓām meṅ ek ḳhāmī yeh bhī hai keh ḥukūmat taḥṣīlī saṭḥ par Zakāṫ meṅ to sar-garmī se kām letī hai magar us ke ḳharch ko bil-'umūm numāyāṅ nahīṅ kartī jis kī waj·h se Zakāṫ ke maṭlūbah aṯarāt murattab nahīṅ hote aur log az-ḳhuḍ Zakāṫ dene kī ṭaraf mā'il nahiṅ hote.

7. Pas-māṅdah 'ilāqoṅ meṅ shu'ūr kī kamī aur waḍerah shāhī ke bā'iṯ sardār yā waḍere ġharīb-o nā-dār logoṅ se aṅgūṯhe lagwā kar raqam ḳhuḍ rakh lete haiṅ jis ke bā'iṯ un 'ilāqoṅ meṅ Zakāṫ kī raqam se maṭlūbah tabdīlī nahīṅ ātī.

8. Zakāṫ kāṯne kī mu'ayyanah tārīḳh se păhle hī woh log yakum Ramaḍān se qabl apnī raqam bănk se nikalwā lete haiṅ jo Zakāṫ nahīṅ denā chāhte.

9. Zakāṫ kī raqam aise falāḥī manṣūbah-jāt meṅ nahīṅ lagā'ī jātī jin kī takmīl se Zakāṫ ke ḥājat-manoṅ kī ta'dād kam ho sake.

10. Zakāṫ ke niẓām ko tarġhīb aur tarhīb se nahīṅ chalāyā jā rahā jis kī waj·h se besh-tar log apne amwāl kī Zakāṫ adā nahīṅ karte.

Lehāẕā darje bālā bunyādī ķhāmiyoṅ kī waj·h se Pākistān meṅ rā'ij niẓāme Zakāṫ kām-yāb nahīṅ hai. Tārīķhe Islām ke muṭāla'e se wāẓeḥ hotā hai Islāmī riyāsat meṅ Zakāṫ kā niẓām hameshah ḥukūmat ke tăḥt chalāyā jātā thā ya'nī markazī saṭḥ par (centralized) Zakāṫ ikaṭ̥ṭ̥hī karne kā ehtemām hotā hai. Ḥukūmat kī ṭaraf se 'āmilīn kā taqarrur kiyā jātā thā jo nichlī saṭḥ (grass-roots level) tak jā kar Zakāṫ ikaṭ̥ṭ̥hī karte aur baitul-māl meṅ jam'a karāte the. Ba'd az-āṅ riyāsat jam'a-shudah Zakāṫ ko bā-qā'idah manṣūbah-bandī ke tăḥt ġharīboṅ kī falāḥ-o beh-būd aur dīgar ẕarūrī shŏ'boṅ meṅ shar'ī uṣūl-o ẕawābiṭ ke muṭābiq ķharch karne kā ehtemām kartī thī. Fī zamānah jahāṅ har saṭḥ par aur har shŏ'be meṅ bigāṛ̥ paidā huwā, isī ṭarḥ niẓāme Zakāṫ bhī muta'as̱s̱ir huwe ba-ġhair nahīṅ răh sakā. Āj hamāre mulk meṅ 'adame manṣūbah-bandī aur nāqiṣ inteẓāmāt kī waj·h se Zakāṫ kī colllection aur distribution kā niẓām intehā'ī ḥad tak gir chukā hai aur ṣāḥibāne s̱arwat aur mutamawwil afrād kā aks̱arīyatī ṭabaqah Allāh kī diye huwe māl-o daulat ko us kī rāh meṅ ķharch karne kī ba-jā'e ziyādah se ziyādah māl sameṭ̥ne meṅ maṣrūf hai. Yūṅ ġhurabā' wa masākīn mazīd ġharīb ho rahe haiṅ aur amīr-o ġharīb ke mā-bain pā'ī jāne wālī mu'āshī ķhalīj kam hone ke ba-jā'e wasī' hotī jā rahī hai.

Sawāl 186: Kyā bănk meṅ rakhe huwe paisoṅ par kaṱautī kā ḥukūmatī niẓāme Zakāṫ durust hai?

Jawāb: Āj kal jis ṭarḥ har shŏʻbe meṅ nekī wa badī meṅ imtiyāz karnā mushkil hai usī ṭarḥ yeh mas'alah bhī kuçh aisā hī hai. Qurūne ūlá meṅ Zakāṫ wa ʻUshr aur Ṣadaqāt hameshah sarkārī ṭaur par jamʻa kiye jāte the aur mustaḥiqīn kī ẓarūrīyāt pūrī kī jātīṅ. Sayyidunā Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ʻanhu ke daure ḳhilāfat meṅ munkirīne Zakāṫ ke ḳhilāf ăkshan liyā gayā keh woh baitul-māl meṅ sarkārī ahl-kāroṅ ke ẕarīʻe Zakāṫ dene se inkārī the. Lehāẕā us se uṣūlan iḳhtilāf mumkin nahīṅ. Iḳhtilāf us se ho saktā hai keh bănk meṅ rakhī hū'ī ruqūm par kaṱautī se mustaḥiqīn tak māl pahŏṅchegā yā ġhalaṭ-kār log use apnī ʻaish-o ʻishrat par ḳharch kareṅge? ʻIlāwah az-īṅ agar ko'ī bănk waqt se păhle raqam par Zakāṫ le letā hai to durust nahīṅ. Lehāẕā Zakāṫ kī collection aur distribution shaffāf bunyādoṅ par yaqīnī banāne ke liye ṱhos iqdāmāt kī ẓarūrat hai.

Sawāl 187: Pākistān meṅ qānūn ke tăḥt ḥukūmatī saṭḥ par kitnī aqsām ke Zakāṫ fanḍ qā'im kiye ga'e haiṅ?

Jawāb: Qānūn ke tăḥt tīn qism ke Zakāṫ fanḍ qā'im kiye ga'e haiṅ: Markazī Zakāṫ fanẓ; Ṣūbā'ī Zakāṫ fanḍ aur Lokal Zakāṫ fanḍ.

Markazī kā'unsil kī hidāyāt ke tăḥt aḍminisṱreṱar jenral Zakāṫ, Zakāṫ fanḍ kā inteẓām-o inṣirām kartā hai. Markazī Zakāṫ fanḍ kā baṛā ḥiṣṣah jabrī ṭaur par kaṱautī kī ga'ī ruqūm se ātā hai. Markazī Zakāṫ fanḍ se ruqūm ṣūbā'ī Zakāṫ fanḍ meṅ muntaqil hotī haiṅ jahāṅ se kuçh ḥiṣṣah ṣūbā'ī kā'unsileṅ ḳharch kartī haiṅ aur bāqī ruqūm lokal kamiṱiyoṅ ko muhayyā kī jātī haiṅ. Qaumī ḥaiṡīyat

ke ḥāmil idāroṅ kī wasāṭat se mutaḥiqīne Zakāṫ ko adā'egī bhī markazī Zakāṫ fanḍ se kī jātī hai. Yeh fanḍ bănk daulate Pākistān (State Bank of Pākistān) meṅ dūsrī tamām sarkārī ruqūmāt se 'aláḥidah rakhā jātā hai. Lokal Zakāṫ kamiṭiyāṅ mustaḥiqīn ko barāhe rāst adā'egī kartī haiṅ. Un kamiṭiyoṅ kī āmdan aur adā'igiyoṅ ko jam'a kar ke taḥṣīlī wa ṣūbā'ī kā'unsiloṅ ko har tīn māh ba'd riporṭ pesh kī jātī hai.

Zakāṫ kī raqam minhā karne ke liye ka'ī Zakāṫ kaṭautī kanṭroling ejansiyāṅ haiṅ, jab keh hazāroṅ dafātir haiṅ jo as̱ās̱oṅ se Zakāṫ kī kaṭautī karne kā kām karte haiṅ; tā-ham bunyādī ṭaur par yeh sārā niẓām e'temād par qā'im hai.

Sawāl 188: Kis ṭarḥ ġhurabā' wa masākīn amīroṅ ke amwāl meṅ sharīk ho sakte haiṅ?

Jawāb: Qur'ān Ḥakīm meṅ irshād hotā hai:

وَ فِيْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ ۝ (1)

Aur un ke amwāl meṅ sā'il aur maḥrūm (sab ḥājat-mandoṅ) kā ḥaq muqarrar thā.

Darje bālā Āyate mubārakah se wāẓeḥ hotā hai keh māldāroṅ ke māloṅ meṅ ġharīboṅ kā ḥaq hai. Lehāẕā ẓarūrat-mand ke lene meṅ 'ār nahīṅ aur māl-dār ke dene meṅ ko'ī eḥsān nahīṅ kyūṅkeh ġharīb to apnā ḥaq le rahā hai aur māl-dār apnā farīẓah adā kar rahā hai. Pas amīr-o daulat-mand ṭabaqah ġhurabā'-o masākīn ko

(1) الذاريات، ٥١: ١٩

apne māl meṅ sharīk kareṅ tā-keh ġharīb aur amīr ke dar-miyān pāyā jāne wālā ġhair-ma'mūlī aur ġhair-fiṭrī wa ġhair-'ādilānah farq dūr ho aur ek insān dūsre insān se apne liye uns-o ulfat ke jaẕbāt maḥsūs kare. Lehāẕā mulk kī iqteṣādī ṣūrate ḥāl meṅ mufīd tabdīlī lāne aur ġharīb logoṅ ko amīroṅ ke amwāl meṅ sharīk karne ke liye yahāṅ darje ẕail do 'amalī iqdāmāt tajwīz kiye jāte haiṅ:

1. Ḥukūmatī saṭḥ par iqdāmāt
2. Shaḳhṣī saṭḥ par iqdāmāt

1. Ḥukūmatī saṭḥ par iqdāmāt

1. Pur-takalluf khāne pīne aur păhăn·ne ke maẓāhir ko ḳhatm karne ke liye ḥukūmatī ḥalqe fa'aāl kirdār adā kareṅ aur numūd-o numā'ish aur isrāf ko ḳhatm kareṅ jo iqteṣādī tabāhī kā sabab ban rahā hai.

2. Mu'āshī ṭabaqātī tafāwut ḳhatm kiyā jā'e aur mu'āshare ke tamām afrād kī 'izzat-o takrīm kā ḳhayāl rakhā jā'e. Yeh kām zindagī ke tamām shŏ'bah-jāt meṅ honā chāhiye.

3. Ṣan'atī wa zar'ī sekṭarz aur ḥukūmatī wa prā'iweṭ dafātir se ḥāṣil hone wāle munāfa'-jāt ko mulāzimīn aur warkarz ke mā-bain bhī taqsīm kiyā jā'e tā-keh har kām karne wālā shaḳhṣ apnī fămilī ke ḥuqūq achçhe ṭarīqe se adā kar sake aur kām karne wālā meḥnatī ṭabaqah iqtiṣādī masā'ib kī chakkī meṅ nah pistā rahe.

4. Tăks ke niẓām meṅ munṣifānah tabdīlī lāte huwe us ke dā'ira'e kār meṅ baṛe baṛe umarā' ko bhī shāmil kiyā jā'e tā-keh har

shaḳhṣ ṭăks adā kare aur ko'ī shaḳhṣ nā-jā'iz sarmāyah ikaṭṭhā nah kar sake. Is ke 'ilāwah jo chīz iqteṣādī tabāhī kā sabab bantī hai woh yeh hai keh jab logoṅ par ṭăks lāgū kiyā jātā hai to us waqt woh ṭăks se bachne ke liye nā-jā'iz ṭariqe iste'māl karte haiṅ jis kī waj·h se ḥukūmatī ḳhazānah ḳhālī răhtā hai, is rawayye kā bhī sadde bāb kiyā jā'e.

5. Ṭăks aur iqteṣādī umūr ḥukūmatī kār-kunoṅ ke hāthoṅ meṅ hī maḥṣur nahīṅ hone chāhiyeṅ bal-keh un umūr kī anjām-dihī meṅ muḳhtalif tanẓīmoṅ ke logoṅ ko bhī sharīk kiyā jā'e tā-keh ḥukūmat munāsib iqteṣādī niẓām ko aḥsan ṭariqe se apnā sake. Is kā ek fā'idah yeh bhī hogā keh ḥukūmat aur 'awām ke dar-miyān bā-hamī e'temād rahegā aur iqteṣādī masā'il kam hote jā'eṅge.

6. Ḥukūmatī dafātir meṅ ġhair-ẓarūrī aḳhrājāt ko kam kiyā jā'e aur kār-kunoṅ ke ḥuqūq kī adā'egī ke liye suhūlīyāt dī jā'eṅ tā-keh ḥarām māl kamāne aur rishwat ke mawāqe' kam ho jā'eṅ. Yeh ḥaqīqat hai keh jab qaumī saṭḥ par kār-kunoṅ ke aḥwāl kī aṣlāḥ ho jātī hai to çhoṭe kār-kunoṅ ke aḥwāl kī iṣlāḥ ḳhụd-ba-ḳhụd ho jātī hai. Jab is ṭarz par kām kiyā jā'ega to pablik ke liye apnī ẓarūrīyāt pūrī karne ke liye bŏhat ziyādah māl bach jā'egā aur ḳhasāre ke imkānāt kam ho jā'eṅge.

7. Aise qawānīn banā kar unheṅ 'amalan nāfiẕ kiyā jā'e jin ke ẕarī'e rishwat, smagling, juwā, saṭṭe-bāzī aur ḍrag-māfiyā wa-ġhairah meṅ mulawwaṡ 'anāṣir kī sar-kobī ho tā-keh yeh qawānīn ṣirf kāġhaẕī purzoṅ kī ba-jā'e iqteṣādi hālat kī beh-tarī kā sabab baneṅ.

2. Shakhṣī saṭḥ par iqdāmāt

Mazkūrah bālā suṭūr meṅ mazkūrah iqdāmāt kī tanfīz tabhī mumkin hai jab amīr ṭabaqah dajre zail iqdāmāt karegā:

1. Amīr log apnī ṭāqat-o qudrat ke muṭābiq skūl, kŏlij aur fannī ta'līm ke idāre muft kholeṅ tā-keh ġharīb aur mutawassiṭ logoṅ ke bachchoṅ ko frī ta'līm ḥāṣil karne ke mawāqe' muyassar ā sakeṅ. Is iqdām se 'ilmī maidān meṅ pā'ī jāne wālī kharābiyāṅ dūr kar ke beh-tarī lā'ī jā saktī hai.

2. Amīr logoṅ ko faqīr aur mutawassiṭ ṭabaqe ke liye aise frī haspatāl banāne chāhiyeṅ jin meṅ tamām jadīd ṭibbī suhūlatoṅ ke muṭābiq 'ilāj mumkin ho.

3. Ṣāḥibe sarwat afrād rahā'ish makānāt tayyār kar ke mutawassiṭ aur ġharīb logoṅ ko āsān qisṭoṅ par farāham kareṅ yā saste kirāyoṅ par deṅ tā-keh ġharīboṅ ke rahā'ishī masā'il ḥal hoṅ aur un ke liye zindagī guzārnā āsān ho jā'e.

4. Amīr ṭabaqah aisī imdādī sosā'iṭī tashkīl de jo mustaḥiq logoṅ ko qarze ḥasanah farāham kareṅ tā-keh un kī mu'āsharati zarūrīyāt pūrī ho sakeṅ. Isī ṭarḥ woh chotī ṣan'ateṅ qā'im kareṅ jo mu'āshī leḥāz se pas-māṅdah wa ġharīb aur be-roz-gār logoṅ kī āmdanī kā zarī'ah ban jā'eṅ.

Yeh aisī 'amalī tajāwīz haiṅ keh jin ke zarī'e ġharīb logoṅ ko amīr logoṅ ke amwāl meṅ sharīk kiyā jā saktā hai. Is se amwāl ṣirf ek ṭabaqe ke hāth meṅ murtakiz nahīṅ hoṅge bal-keh ġharīb logoṅ

kī ẓarūrīyāt bhī pūrī hotī rahengī. Yeh tamām umūr Islāmī aḥkām ke muṭābiq haiṅ jin se mu'āshī aur mu'āsharatī taraqqī yaqīnī hai.

Sawāl 189: Zakāṫ wa 'Ushr kī wuṣūlī yaqīnī banāne ke liye kin iṣlāḥāt kī ẓarūrat hai?

Jawāb: Zakāṫ wa 'Ushr kī wuṣūlī banāne ke liye darje z̲ail iṣlāḥāt kī ẓarūrat hai:

1. Tijāratī wa ṣan'atī amwāl tijārat par lāzimī Zakāṫ pǎhle marhale meṅ ḳhụd-tashḳhīṣī kī binā par kī jā'e. Beh-tar yeh hai keh ṭǎksoṅ ke niẓām ko shaffāf niẓāme Zakāṫ meṅ badlā jā'e. Woh is ṭarḥ keh kār-o bārī ḥaẓarāt apne as̲ās̲ah-jāt sāl ke shurū' meṅ goshwāroṅ kī ṣūrat meṅ jam'a karā'eṅ aur sāl ke āḳhir men un ke as̲ās̲oṅ aur āmdaniyoṅ par niṣāb ke muṭābiq Zakāṫ wuṣūl kar lī jā'e to phir kār-o bārī ḥaẓarāt par mazīd ṭǎks lagāne kī ẓarūrat bhī nahīṅ hogī.

Dūsrī aham bāt yeh hai keh tamām çhoṭe baṛe kār-o bārī aur tijāratī idāroṅ ko rajisṭarḍ kiyā jā'e aur un kī sālānah āmdaniyoṅ par Zakāṫ lagā'ī jā'e. Ba-ṣūrate dīgar un kā tijāratī lā'isans mansūḳh kiyā jā'e.

2. Shǎhroṅ aur qaṣboṅ meṅ riyāsat ḳhụd māhirīn kī maujūdagī meṅ Zakāṫ kī tashḳhīṣ kā kām sar-anjām de kyūṅ-keh Pākistān meṅ niẓāme Zakāṫ darham barham ho gayā hai. Lehāz̲ā is niẓām ko logoṅ kī ṣawāb-dīd par nahīṅ çhoṛnā chāhiye.

3. Tājiroṅ ke amwāle tijārat ko Zakāṫ se mustas̲ná nah kiyā jā'e.

4. Manqūlah aur ġhair-manqūlah jā’edād jo bechne ke liye ḳharīdī jā’e, us kī ḥaiṡīyat māle tijārat kī hogī.

5. Ḥiṣaṣ (shares) aur sarṭīfikeṭs wa-ġhairah par Zakāṫ un kī us waqt kī bāzārī mālīyat ke ḥisāb se kāṭi jā’e.

6. Idāroṅ kī ṭaraf se jārī kiye jāne wāle muḳhtalif aqsām ke bŏnḍz aur isnād wa-ġhairah ko Zakāṫ se mustaṡná karne kā kām faurī rok diyā jā’e.

7. ‘Ushr kī wuṣūlī kī tashḳhīṣ kā niẓām saḳht sust hone ke bā‘iṡ ḥukūmat ko ‘Ushr se sālānah āmdanī nah hone ke bar-ā-bar hotī hai. Is liye ẓarūrī hai keh ḥukūmat is kām ke liye īmān-dār aur ăhl logoṅ ko muta‘ayyan karte huwe ful prŏfiṭ niẓām waẓ‘a kare.

8. Ek gā’oṅ/qaṣbe ke log jab faṣl kī kaṭā’ī se fāriġh ho jā’eṅ to ek kamiṭī kī zere nigrānī ijlās kiyā jā’e jis meṅ tamām kāsht-kār apnī faṣl kī paidā-wār rikŏrḍ karwā’eṅ. Ijlās meṅ bā-hamī mushāwarat se har ek ke ‘Ushr kā ta‘ayyun kiyā jā’e. Is ṭarḥ ko’ī bhī ġhalaṭ-bayānī nahīṅ kar sakegā.

9. Kamiṭī meṅ paṛhe likhe sharī‘at ke uṣūl-o qawānīn se wāqif ‘āmilīn kā ta‘ayyun kiyā jā’e.

10. Zakāṫ wa ‘Ushr se ḥāṣil hone wālī āmdanī ko usī ‘ilāqe kī falāḥ-o beh-būd par ḳharch kiyā jā’e.

11. Fiqhe Ja‘farīyah ke pairau-kāroṅ par Ḳhums lāgū kiyā jā’e.

Sawāl 190: Tăḥṣīlī saṭḥ par Zakāṫ kī wuṣūlī kā kyā ṭarīqa'e kār rā'ij honā chāhiye?

Jawāb: Taḥṣīlī saṭḥ par Zakāṫ kī wuṣūlī darje zail ṭariqe se honī chāhiye:

1. Aisī mu'assar qānūn-sāzī kī jā'e jis meṅ kisī ke liye bhī bach nikalne kī rāh (loop holes) nah ho. In qawānīn par 'amal dar āmad karā kar tamām ṣāḥibe niṣāb logoṅ se Zakāṫ wuṣūl kī jā'e aur ko'ī shaḳhṣ Zakāṫ kī adā'egī se bach nah pā'e.

2. Jo log Zakāṫ adā nahīṅ karte, ḥukūmat un ke sāth saḳhtī se pesh ā'e.

3. Ṣirf naqdī aur ajnās par Zakāṫ wuṣūl nah kī jā'e bal-keh māl-o jā'edād, maweshī aur dafīnoṅ jaise sārī ashyā' ko milā kar Zakāṫ wuṣūl kī jā'e.

4. Mŏḥkama'e Zakāṫ meṅ ek shŏ'bah aisā bhī ho jo logoṅ ke aḥwāl kī taḥqīq par māmūr hotā keh Zakāṫ kī chorī par qābū pāyā jā sake.

5. 'Āmilīne Zakāṫ kī tartīb aur eḥtesāb kā munaẓẓam niẓām qā'im ho, tā-keh ḥuṣūle Zakāṫ aur adā'egiye Zakāṫ kā marhalah mu'assar aur yaqīnī banāyā jā sake.

6. Wuṣūliye Zakāṫ kā niẓām sādah aur sahl ho tā-keh us par kam se kam aḳhrājāt ā'eṅ.

7. Markazī saṭḥ se lokal saṭḥ tak mŏḥkama'e Zakāṫ meṅ jo bhī afrād kām kareṅ un meṅ taqwá, amānat-dārī aur jazba'e

ḳhidmate ḳhalq jaisī ḳhuṣūṣīyāt maujūd hoṅ tā-keh wuṣūliye Zakāṫ shaffāf ṭarīqe se ‘amal meṅ lā’ī jā sake.

Sawāl 191: Zakāṫ kī taqsīme kār kaise honī chāhiye?

Jawāb: Zakāṫ kī taqsīm kā darje zail uṣūloṅ ke muṭābiq honī chāhiye:

1. Zakāṫ se ḥāṣil hone wālī raqam durust aur mukammal ḥisāb ke sāth ‘alāḥidah rakhī jā’e tā-keh use ṣirf mu‘ayyanah maṣārif par ḳharch kiyā jā sake.

2. Zakāṫ adā karne wāloṅ ko yeh yaqīn dilāyā jā’e keh un kī Zakāṫ ṣaḥīḥ jagah par ḳharch kī jā’egī aur us kā ‘amalan subūt bhī farāham kiyā jā’e tā-keh log ba-ḳhushī Zakāṫ adā kareṅ.

3. Ḥukūmatī saṭḥ par ḥāṣil hone wālī Zakāṫ kī raqam ṭrening senṭarz ke qiyām aur is ṭarḥ ke dūsre manūbah-jāt par bhī ḳharch kī jā’e jin ke zarī‘e mustaḥiqīne Zakāṫ kī ta‘dād kam se kam karne ke maqāṣid ḥāṣil ho sakeṅ.

4. Zakāṫ kī raqam se mustaḥiqīn ke liye bunyādī ẓarūrīyāt jaise libās, ḳhurāk, makān, ta‘līm aur ṣeḥḥat ḥukūmat kī ṭaraf se farāham kī jā’eṅ tā-keh ġhurbat-o imārat kī ḳhalīj kam se kam kī jā sake.

5. Lokal saṭḥ par Zakāṫ kamiṭiyoṅ ke pās mustaḥiqīne Zakāṫ kī mukammal fehrist ho aur us ke muṭābiq har shaḳhṣ kī ẓarūrat kī kafālat kī jā’e.

In tamām idqāmāt se mulk se ġhurbat-o be-roz-gārī kā ḳhātimah karne aur mu‘āshī taraqqī meṅ nihāyat aham kirdār liyā jā saktā hai.

Sawāl 192: Kaun se aise iqdāmāt kiye jā’eṅ jin ke zarī‘e niẓāme Zakāṫ ko mu’assar banā kar beh-tarīn natā’ij ḥāṣil ho sakeṅ?

Jawāb: Pākistān ko ṣaḥīḥ ma‘noṅ meṅ falāḥī Islāmī riyāsat banāne aur niẓāme Zakāṫ ko mu’assar banāne ke liye darje zail tajāwīz par ‘amal kiyā jā’e to us ke beh-tarīn natā’ij bar-o āmad ho sakte haiṅ:

1. Mulkī saṭḥ par Zakāṫ kī ahammīyat-o ifādīyat aur us kī barakāt-o asarāt ke bāre meṅ logoṅ kā shu‘ūr be-dār kiyā jā’e. Is silsile meṅ mīḍiyā kā bhar-pūr iste‘māl mu’assar najā’ij paidā kar saktā hai.

2. Zakāṫ kī tanẓīm meṅ ek ‘amalī qadam yeh bhī uṭhānā chāhiye keh nah ṣirf mulkī saṭḥ par Zakāṫ kī ek markazī kā’unsil ho bal-keh pūrī Ummate Muslimah kī ek mushtarakah Zakāṫ kā’unsil bhī banā’ī jā’e; jis ṭarḥ maġhribī mamālik ne apne iqteṣādi mafādāt ke liye muḳhtalif kā’unsilz banā’ī hū’ī haiṅ.

3. Tamām Islāmī mamālik ke muntaḳhab numā’indoṅ par mushtamil Ummate Muslimah Zakāṫ kā’unsil ho jo tamām Islāmī mamālik kī Zakāṫ fanḍ kā kuçh ḥiṣṣah le aur ziyādah pas-māṅdah Musalmān mamālik meṅ us raqam ko ḳharch kare.

Sawāl 193: Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan (MWF) ke qiyām ke maqāṣid kyā haiṅ? Niẓāme Zakāṫ ke ‘amalī nifāẕ ke liye taḥrīke Minhāju al-Qur’ān kyā kirdār adā kar rahī hai?

Jawāb: Taḥrīke Minhāju al-Qur’ān ke bānī wa sar-paraste a‘lá Shayḳh al-Islām Ḍŏkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī ne 17 Aktūbar 1989 ‘Īsawī ko Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan kī bunyād rakhī. Jo mu‘āshare ke pise huwe ṭabaqāt kī falāḥ-o beh-būd ke liye har shŏ‘ba’e zindagī meṅ madad ta‘āwun farāham karne ke liye Pākistān samet dunyā-bhar meṅ koshāṅ hai.

Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ek bainul-aqwāmī falāḥī wa rifāhī tanẓīm hai jo imdāde bā-hamī ke taṣawwure ta‘āwun, uḳhuwwat, ‘izzat-o eḥterām ke jaẕbe ke tăḥt mu‘āshare ke ḳhuṣh-ḥāl ṭabaqe ke sāth mil kar muta’aṯṯirah afrād aur bad-hālī meṅ mubtalā ṭabaqe ko ḳhuṣh-ḥāl zindagī guzārne ke liye i‘ānat farāham kartī hai. Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ta‘līm, ṣeḥḥat aur falāḥe ‘ām ke maidānoṅ meṅ bhī numāyāṅ ḳhidmāt sar-anjām de rahī hai. Is ke qiyām ke maqāṣid darje ẕail haiṅ:

1. Bā-maqṣad, me‘yārī aur sastī ta‘līm kā furoġh
2. Ġharīb aur mustaḥiq ṭulabā’ ke liye waẓā’if kā ehtemām
3. Ṣeḥḥat kī bunyādī ẓarūrīyāt se maḥrūm afrād ke liye me‘yārī aur sastī ṭibbī imdād kī farāhamī
4. Nā-gahānī ḥādiṯāt aur imarjansī kī ṣūrat meṅ zaḳhmiyoṅ ke liye farsṭ-eḍ, ḳhūn aur ămbyulans kī farāhamī

5. Ḳhawātīn aur bachchoṅ ke ḥuqūq aur falāḥ-o beh-būd ke manṣūbah-jāt kā qiyām

6. Yatīm aur be-sahārā bachchoṅ kī ta‘līm-o tarbīyat aur kafālat kā ehtemām

7. Muta’a<u>ss</u>irīne qudratī āfāt kī imdād aur ba-ḥālī

8. Bunyādī insānī ḥuqūq ke shu‘ūr kī be-dārī kī ‘amalī jidd-o jăhd

9. Baitul-māl ke <u>z</u>arī‘e majbūr aur ḥaq-dār logoṅ kī mālī imdād

10. Pas-māṅdah ‘ilāqoṅ meṅ pīne ke ṣāf pānī kī farāhamī

11. Ġharīb aur nā-dār gharānoṅ kī beṭiyoṅ kī shādī kā ehtemām

12. Bairūne mulk Pākistān kamyūniṭi kī falāḥ-o beh-būd ke manṣbūbah-jāt

13. Minhāj maṣāleḥatī kā’unsil ke <u>z</u>arī‘e afrāde mu‘āshāre kī aḳhlāqī wa qānūnī madad

14. Bairūne mulk muqīm afrād aur ḳhāndānoṅ kī ta‘līm-o tarbīyat aur samājī ḳhidmat ke liye ejukeshan aur kamyūniṭi senṭarz kā qiyām

15. Haṅgāmī ṣūrate ḥāl meṅ muta’a<u>ss</u>irīn kī faurī imdād ke liye we’arhā’usiz kā qiyām

Sawāl 194: Taḥrīke Minhāju al-Qur’ān ke taḥt qā’im-shudah Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ke ahdāf kyā haiṅ?

Jawāb: Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ke bunyādī ahdāf darje z̲ail haiṅ:

Ta‘līm

1. Ḳhwāṅdagī senṭarz prā’imarī skūlz kā qiyām
2. 1000 hā’i-skūlz wa Islāmik senṭarz aur kŏlijiz kā qiyām
3. Ek bainul-aqwāmī chārṭarḍ yuniwarsiṭī kā qiyām
4. Pākistān ke har ṣūbe meṅ yuniwarsiṭī kā qiyām
5. Ġharīb-o mustaḥiq ṭalabah wa ṭālibāt ke liye ta‘līmī waẓā’if kī farāhamī

Ṣeḥḥat

1. Mulk kī har yuniwarsiṭī kā’unsil meṅ frī ḍispensarī kā qiyām
2. Ḥar yuniyan kā’unsil meṅ māhānah bunyādoṅ par frī meḍikal kămpas kā in‘iqād
3. Mulk ke tamām baṟe shăhroṅ aur pāṅch sau taḥsīloṅ meṅ Minhāj ămbyulans sarwis kā qiyām
4. Taḥṣīlī saṭḥ par Minhāj hŏspiṭal kā qiyām
5. Mulk-bhar meṅ blaḍ ḍŏneshan sosā’iṭī kā qiyām

Falāḥe ‘āmmah

1. Pāṅch sau yatīm wa be-sahārā bachchoṅ ke liye markazī saṭḥ par Idārah Āġhosh kā qiyām. al-Ḥamdu lillāh yeh manṣūbah kām-yābī se chal rahā hai.

2. Chār sau mustaḥiq aur ẕahīn ṭālibāt kī rahā'ish ke 'aẓīm manṣūbah Baytu al-Zahrā' kā qiyām. Bi-ḥamdillāhi Ta'ālá is manṣūbe kā besmenṭ ke sāth tīn manziloṅ par mushtamil sṭrakchar mukammal ho chukā hai aur baqīyah kām tezī se jārī hai.

3. Mulk ke tamām baṛe shăhroṅ meṅ yatīm wa be-sahārā bachchoṅ kī ta'līm-o tarbīyat aur kafālat ke liye Idārah Āġhosh kī brānchiz kā qiyām.

4. Pānī kī kamī wāle 'ilāqoṅ meṅ wŏṭar pamps kī tanṣīb ke ẕarī'e farāhamiye āb ke manṣūbah-jāt kā qiyām.

5. Qudrati āfāt, zalzalah, sailāb, bārish aur dăhshat-gardī se muta'assirah 'ilāqoṅ meṅ imarjansī aur ba-ḥālī ke liye rilīf sar-garmiyāṅ.

6. Be-roz-gārī aur ġhurbat ke ḳhātime ke liye Minhāj roz-gār skīm ke ẕarī'e bā-'izzat roz-gār kī farhāmī.

Sawāl 195: Taḥrīke Minhāju al-Qur'ān ke taḥt Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan niẓāme Zakāṫ ke ẕarī'e mu'āshare meṅ kyā tabdīlī lānā chāhtī hai?

Jawāb: Taḥrīke Minhāju al-Qur'ān, Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan (MWF) ke ẕarī'e niẓāme Zakāṫ wa ṣadaqāt aur muḳhayyir ḥaẓarāt ke ta'āwun se ta'līmī, ṣeḥḥat aur falāḥe 'ām ke manṣūbah-jāt par kām

kar ke nah ṣirf mu‘āshare meṅ mu̲sbat tabdīlī lāne kī ṭaraf gām-zan hai bal-keh dunyā-bhar ke pareshān-ḥāl aur iflās-zadah logoṅ kī madad karne meṅ bhī pesh pesh hai.

Allāh Ta‘ālá aur Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Zakāṫ ke z̲arī‘e mu‘āshare kī nā-ham-wāriyāṅ ḳhatm karne kī hidāyat farmā’ī hai. Agar ḥalāl z̲arā’e‘ se kamā’i ga’ī daulat se Zakāṫ nikālī jā’e to aisī daulat meṅ barakat-o iẓāfah hotā hai. Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan niẓāme Zakāṫ ke z̲arī‘e baitul-māl kī shakl meṅ mu‘āshare ko dā’imī ġhurbat kī muṣībat aur isteḥqāq kī z̲illat se nikālnā chāhtī hai, kyūṅ-keh Islām ḳhuṣh-ḥāl ṭabaqe ko Zakāṫ ke z̲arī‘e mu‘āshare ke be-ḥāl aur be-roz-gār ṭabaqe kī madad karne kā ḥukm detā hai.

Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan darje z̲ail shŏ‘bah-jāt meṅ ḳhidmāt sar-anjām de rahī hai:

1. Ta‘līm

Yeh Allāh Ta‘ālá kā ḳhāṣ faẓl-o karām hai keh MWF ke tăḥt Pākistān meṅ qā’im-shudah 630 skūlz 8 kŏlijiz meṅ ġharīb-o mutawassiṭ ṭabaqe ke taqrīban ek lākh chālīs hazār ṭalaba-o ṭālibāt zeware ta‘līm se ārāstah ho rahe haiṅ aur hazāroṅ ṭalaba-o ṭālibāt in ta‘līmī idāroṅ meṅ muft ta‘līm ḥāṣil kar rahe haiṅ. Ab tak taqrīban 3 karoṛ 28 lākh rūpiye ke ta‘līmī waẓā’if bhī mustaḥiqīn ko diye jā chuke haiṅ jo z̲ahīn aur hon-hār hone ke bā-wujūd maḥẓ ġhurbat kī waj·h se ta‘līm jaisī ne‘mat se maḥrūm the.

2. Ṣeḥḥat

Isī ṭarḥ ṣeḥḥat ke maidān meṅ mulk-bhar kī 110 frī ḍispensariyoṅ aur haspatāloṅ meṅ hazāroṅ marīẓoṅ ko muft ‘ilāj mu‘ālaje kī suhūlat ḥāṣil hai jab-keh 31 shăhroṅ aur dehī ‘ilāqoṅ meṅ Minhāj frī ămbyulans sarwis bhī farāham kī ga’ī hai.

(1) Sālānā frī ā’ī sarjarī kămpas

Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ke zere ehtemām har sāl muḳhtalif shăhroṅ aur bil-ḳhuṣūṣ dehī ‘ilāqah-jāt meṅ frī ā’ī sarjarī kămp lagā’e jāte haiṅ jahāṅ hazāroṅ marīẓoṅ ko frī meḍisin farāham kī jātī haiṅ jab-keh frī ā’ī sarjarī bhī kī jātī hai.

(2) Blaḍ ḍŏneshan sosā’iṭī kā qiyām

Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ke tăḥt mulkī saṭḥ par wasī‘ blaḍ ḍŏneshan sosā’iṭīz kā qiyām bhī ‘amal meṅ lāyā gayā hai jis ke tăḥt mulk ke ṭūl-o ‘arẓ meṅ hazāroṅ ḳhawātīn-o ḥaẓarāt bil-ḳhuṣūṣ ṭalabah răjisṭarḍ ho kar ḥasbe ẓarūrat ḳhūn kā ‘aṭīyah dete haiṅ.

3. Falāḥe ‘āmmah

(1) Ijtemā‘ī shādiyāṅ

Har sāl 100 se zā’id ġharīb, nā-dār aur yatīm bachchiyoṅ kī shādiyoṅ kā ehtemām kiyā jātā hai. Hamāre mu‘āshare kī sitam-ẓarīfī hai keh us meṅ beṭī kī shādī jaisā muqaddas farīẓah bhī wālidain par bojh ban chukā hai. Jahez kī la‘nat ne ġharīb aur safed-posh ṭabaqe ko bŏhat pareshān kar rakhā hai. Minhāj welfe’ar fā’unḍeshan ne wālidain ke is bojh aur pareshānī ke ḳhātime ke liye ġharīb bachchoṅ kī ijtemā‘ī shādiyāṅ sar-anjām dene kā āġhāz kiyā

hai. Un beṭiyoṅ ke liye jahez kā ẕarūrī sāmān, bārāt aur mehmānoṅ kī bā-'izzat tawāẕu', nikāḥ aur ruḳhṣatī kā ehtemām Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan kartī hai. Is waqt tak 712 ġharīb beṭiyoṅ kī shādiyāṅ Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan ke zere inteẓām ho chukī haiṅ. Ek shādī par taqrīban ek lākh pachās hazār rūpiye ḳharch hote haiṅ. Majmū'ī ṭaur par ab tak 10 karoṛ 68 lākh rūpiye ijtemā'ī shādiyoṅ kī mad meṅ ḳharch kiye jā chuke haiṅ.

Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan kī ḳhidmāt tamām insānoṅ ke liye bilā tafrīq pesh kī jātī haiṅ. Ba-īṅ waj·h ijtemā'ī shādiyoṅ meṅ dīgar maẕāhib kī pairau-kār mustaḥiq bachchiyoṅ ke liye bhī musāwī bunyādoṅ par ehtemām kiyā jātā hai, jo keh Minhāju al-Qur'ān aur Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan kā ṭurra'e imtiyāz hai.

(2) Qudratī āfāt se muta'assirīn kī ba-ḥālī

Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan qudratī āfāt masalan zalzalah, sailāb aur qăḥṭ-sālī wa-ġhairah kā shikār hone wāle insānoṅ kī ba-ḥālī meṅ hameshah pesh pesh rahī hai. Aur bilā tafrīq mazhab aur raṅg-o naṣl un ke liye ḳhurāk, libās, rahā'ish, adwiyāt aur ẕarūrī sāmān kā mumkinah ḥad tak inteẓām kiyā jātā hai. Ab tak muta'assīrīn kī ba-ḥālī ke liye 73 karoṛ rūpiye ḳharch kiye jā chuke haiṅ.

(3) Ijtemā'ī qurbānī

Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan ke tăḥt Sunnate Ibrāhīmī kī kī pairawī karte huwe pūre mulk meṅ ijtemā'ī qurbānī ke wasī' saṭḥ par inteẓāmāt kiye jāte haiṅ aur lākhoṅ ġharīb ḳhāndānoṅ meṅ

gosht taqsīm kiyā jātā hai. Yeh mubārak ʻamal ab Pākistān kī ḥudūd se nikal kar dunyā-bhar meṅ phail chukā hai, ḳhuṣūṣan Barre Aʻẓam Afrīqah aur Barre Aʻẓam Eshiyā meṅ ġharīb-o maflūkul-ḥāl aur pas-māṅdah logoṅ meṅ qurbānī kā gosht taqsīm kiyā jātā hai.

(4) ʻĪd gifṭs

Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan ke zere ehtemām ġharīb āur nā-dār logoṅ meṅ frī Ramaḍān păkij taqsīm kiyā jātā hai jis meṅ ātā, ghī, chāwal, chīnī aur Ramaḍānu al-mubārak meṅ ḳhuṣūṣī ṭaur par isteʻmāl hone wālī ashyā'e ḳhụrd-o nosh shāmil hotī haiṅ. ʻIlāwah az-īṅ Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan wimin wing har sāl be-sahārā bachchoṅ aur ḳhawātīn ke sāth ʻĪd kī ḳhụshiyāṅ manāne ke sāth sāth un ko ḳhūb-ṣūrat gifṭs bhī detī hai jis meṅ sūṭ, skārf, mehṅdī aur bachchoṅ ke khilone bhī shāmil hote haiṅ.

(5) Āġhosh

Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan kā sab se baṛā aur qābile faḳhr manṣūbah yatīm aur be-sahārā bachchoṅ kā idārah ʻĀġhosh' hai. 500 bachchoṅ ke liye Baġhdād ṭā'ūn Lāhor meṅ inteha'ī ḳhūb-ṣūrat wa jadīd suhūlatoṅ se ārāstah pāṅch manzilah ʻimārat kī taʻmīr taqrīban 30 karoṛ rūpiye kī lāgat se mukammal hū'ī hai, jis men taʻlīmī seshan 2012 ʻĪsawī se bā-qāʻidah ṭaur par sar-garmiyāṅ jārī ho chukī haiṅ. Āġhosh grāmar skūl- ke nām se ek beh-tarīn wa meʻyārī hā'i-skūl furoġhe ʻilm-o shuʻūr meṅ koshāṅ hai. Yatīm wa be-sahārā bachchoṅ ko idārah Āġhosh meṅ rahā'ish dī ga'ī hai jin kī kafālat kā ehtemām karnā bhī Minhāj welfe'ar fā'unḍeshan kī ẕimme-dārī hai. Har bachche kī mukammal kafālat – jis meṅ

rahā'ish, ḳhụrāk, libās aur ta'līmī aḳhrājāt shāmil haiṅ - par māhānah 6500/- rūpiye aḳhrājāt uṭhte haiṅ.

(6) Baytu al-Zahrā'

Isī ṭarz par ẕahīn aur mustaḥiq ṭālibāt ke liye 'Baytu al-Zahrā'' kā qiyām 'amal meṅ lāyā jā rahā hai jis par taqrīban das karoṛ ke qarīb lāgat ā'egī. Is kā bunyādī sṭrakchar mukammal ho chukā hai jis meṅ besmenṭ ke 'ilāwah tīn manzīleṅ ta'mīr ho ga'ī haiṅ aur baqīyah ta'mīrātī umūr tezī se takmīl kī jānib gām-zan haiṅ.

Mazīd bar-āṅ Pākistān bhar meṅ is waqt 55 na'e ta'līmī aur falāḥī manṣūbah-jāt bhī zere ta'mīr haiṅ.

Ḳhulāṣa'e kalām

Guzashtah ṣafaḥāt meṅ bayān kī ga'ī tafṣīlāt se yeh ḥaqiqat āshkār ho ga'ī hai keh Islām kā niẓāme Zakāṫ-o ṣadaqāt tārīḳhe insānī meṅ jadīd aur munfarid niẓām hai jis tak insānī fikr kī kabhī rasā'ī nahīṅ hū'ī aur nah kisī dūsrī sharī'at ne is qadr mufaṣṣal niẓām waẓ'a kiyā hai. Zakāṫ se nā-dāroṅ kī iqteṣādī ẓarūrīyāt kī takmīl hotī hai aur yeh irtekāze daulat ke ḳhilāf ek mu'assar iqdām hai. Yeh ek ijtemā'ī niẓām hai kyūṅ-keh is se mu'āshare meṅ amīr-o ġharīb ke fāṣile kam hote haiṅ aur ẓulm-o isteḥṣāl kā ḳhātimah hotā hai. Is kā siyāsī pǎhlū yeh hai keh riyāsatī saṭḥ par is kī wuṣūlī wa taqsīm kā pūrā niẓām qā'im hotā hai aur is kā aḳhlāqī pǎhlū yeh hai keh is se Zakāṫ-dahinde ke qalb-o māl kī taṭhīr hotī hai aur afrāde mu'āsharah ke mā-bain uḳhuwwat-o maḥabbat paidā karne

kā bā'iṡ bantī hai. Al-ġharaẕ! Islāmī niẓāme zakāṫ-o ṣadaqāt ek mukammal, mufaṣṣal aur qābile 'amal niẓām hai jis ke mu'āsharatī zindagī ke har păhlū par dūr-ras aṡarāt murattab hote haiṅ.

Ma’āḳhadh wa Mārāji‘

۱۔ **القرآن الحکیم۔**

(۲) تفسیر القرآن

۲۔ **بغوی**، ابو محمد حسین بن مسعود بن محمد الفراء (۴۳۶-۵۱۶ھ / ۱۰۴۴-۱۱۲۲ء)۔ **معالم التنزیل**۔ بیروت، لبنان: دارالمعرفہ، ۱۴۰۷ھ / ۱۹۸۷ء

۳۔ **ثعلبی**، ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراہیم (م۴۲۷ھ)۔ **الکشف والبیان**۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ھ / ۲۰۰۲ء۔

۴۔ **ابن حبان**، ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان (۲۷۰-۳۵۴ھ / ۸۸۴-۹۶۵ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۱۴ھ / ۱۹۹۳ء۔

۵۔ **ابن خزیمہ**، ابو بکر محمد بن اسحاق بن خزیمہ سلمی نیشاپوری، (۲۲۳-۳۱۱ھ / ۸۳۸-۹۲۴ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۳۹۰ھ / ۱۹۷۰ء۔

۶۔ **طبری**، ابو جعفر محمد بن جریر بن یزید بن خالد (۲۲۴-۳۱۰ھ / ۸۳۹-۹۲۳ء)۔ **جامع البیان فی تفسیر القرآن**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۰۵ھ۔

۷۔ **قرطبی**، ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن محمد بن یحییٰ بن مفرج اُموی (م۶۷۱ھ)۔ **الجامع لأحکام القرآن**۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

۸۔ **مکی بن ابی طالب المقری**(م۴۳۷ھ)۔**تفسیر الهداية إلى بلوغ النهاية**۔شارجہ، متحدہ عرب اِمارات: كلية الدراسات العليا والبحث العلمي، یونی ورسٹی آف شارجہ، ۱۴۲۹ھ/ ۲۰۰۸ء۔

(۳) الحدیث

۹۔ **ابن مبارک**، ابو عبد الرحمن عبد اللہ بن واضح مروزی (۱۱۸-۱۸۱ھ/ ۷۳۶- ۷۹۸ء)۔ **کتاب الجهاد**۔تونس: دار تونسیہ۔

۱۰۔ **بخاری**، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/ ۸۱۰- ۸۷۰ء)۔ **الصحیح**۔بیروت، دمشق: دار ابن کثیر، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۴ھ-/ ۱۹۹۳ء۔

۱۱۔ **بخاری**، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/ ۸۱۰- ۸۷۰ء)۔ **الأدب المفرد**۔بیروت، لبنان: دار البشائر الاسلامیہ، ۱۴۰۹ھ-/ ۱۹۸۹ء۔

۱۲۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/ ۹۹۴- ۱۰۶۶ء)۔ **السنن الکبری**۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیۃ، الطبعۃ الثالثۃ، ۱۴۲۴ھ/ ۲۰۰۳ء۔

۱۳۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/ ۹۹۴- ۱۰۶۶ء)۔**شعب الإيمان**۔بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

۱۴۔ **ترمذی**، ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک سلمی (۲۱۰-۲۷۹ھ/ ۸۲۵- ۸۹۲ء)۔**الجامع الصحیح**۔بیروت، لبنان: دار الغرب الاسلامی، ۱۹۹۸ء۔

۱۵۔ **ترمذی**، ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ بن موسیٰ بن ضحاک سلمی (۲۰۹-۲۷۹ھ / ۸۲٤-۸۹۲ء)۔ **الجامع الصحیح**، مکہ مکرمہ، سعودی عرب، المکتبۃ التجاریۃ۔

۱٦۔ **حاکم**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ بن محمد (۳۲۱-٤۰۵ھ / ۹۳۳-۱۰۱٤ء)۔ **المستدرک علی الصحیحین**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱٤۱۱ھ / ۱۹۹۰ء۔

۱۷۔ **احمد بن حنبل**، ابو عبد اللہ بن محمد (۱٦٤-۲٤۱ھ / ۷۸۰-۸۵۵ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۳۹۸ھ / ۱۹۷۸ء۔

۱۸۔ **احمد بن حنبل**، ابو عبد اللہ شیبانی (۱٦٤-۲٤۱ھ / ۷۸۰-۸۵۵ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱٤۲۰ھ / ۱۹۹۹ء۔

۱۹۔ **ابو داؤد**، سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر بن شداد ازدی سجستانی (۲۰۲-۲۷۵ھ / ۸۱۷-۸۸۹ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱٤۱٤ھ / ۱۹۹٤ء۔

۲۰۔ **ابو عوانہ**، یعقوب بن اسحاق بن ابراہیم بن زید نیشاپوری (۲۳۰-۳۱٦ھ / ۸٤۵-۹۲۸ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۹۹۸ء۔

۲۱۔ **دیلمی**، ابو شجاع شیرویہ بن شہردار بن شیرویہ الدیلمی الھمذانی (٤٤۵-۵۰۹ھ / ۱۰۵۳-۱۱۱۵ء)۔ **الفردوس بمأثور الخطاب**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱٤۰٦ھ / ۱۹۸٦ء۔

۲۲۔ **شیبانی**، ابو بکر احمد بن عمرو بن ضحاک بن مخلد (۲۰٦-۲۸۷ھ / ۸۲۲-۹۰۰ء)۔ **الآحاد والمثاني**۔ ریاض، سعودی عرب: دار الرایہ، ۱٤۱۱ھ / ۱۹۹۱ء۔

۲۳۔ ابن راهویه، ابو یعقوب اسحاق بن ابراہیم بن مخلد بن ابراہیم بن عبد اللہ (۱۶۱-۲۳۷ھ/۷۷۸-۸۵۱ء)۔ **المسند**۔ مدینہ منورہ، سعودی عرب: مکتبۃ الایمان، ۱۴۱۲ھ/۱۹۹۱ء۔

۲٤۔طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔**المعجم الصغیر**۔بیروت،لبنان:المکتب الاسلامی،۱٤۰۵ھ/۱۹۸۵ء

۲۵۔طبرانی، سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۱ء)۔ **المعجم الکبیر**۔بیروت،لبنان:داراحیاء التراث العربی،۱٤۰۵ھ/۱۹۸۵ء۔

۲٦۔طیالسی، ابو داؤد سلیمان بن داؤد جارود (۱۳۳-۲۰٤ھ/۷۵۱-۸۱۹ء)۔ **المسند**۔ بیروت،لبنان:دار المعرفہ۔

۲۷۔عبدبن حمید، ابو محمد عبد بن حمید بن نصر الکسی (م ۲٤۹ھ/۸۶۳ء)۔**المسند**۔ قاہرہ، مصر: مکتبۃ السنۃ،۱٤۰۸ھ/۱۹۸۸ء۔

۲۸۔ کنانی، احمد بن ابی بکر بن اسماعیل (۷۶۲-۸٤۰ھ)۔ **مصباح الزجاجة فی زوائد**۔ بیروت،لبنان:دار العربیہ،۱٤۰۳ھ۔

۲۹۔ابن ماجه، ابو عبد اللہ محمد بن یزید قزوینی (۲۰۹-۲۷۳ھ/۸۲٤-۸۸۷ء)۔ **السنن**۔ بیروت،لبنان:دار الکتب العلمیہ،۱٤۱۹ھ/۱۹۹۸ء۔

۳۰۔ مالک، ابنِ انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو بن حارث اصبحی (۹۳- ۱۷۹ھ/ ۷۱۲-۷۹۵ء)۔**الموطأ**۔بیروت،لبنان:داراحیاء التراث العربی،۱٤۰٦ھ/۱۹۸۵ء۔

۳۱۔مقدسی، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (٥٦٩-٦٤٣ھ / ١١٧٣-١٢٤٥ء)۔ **الأحاديث المختارة**۔مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبۃ النہضۃ الحدیثۃ، ١٤١٠ھ / ١٩٩٠ء۔

۳۲۔ منذری، ابو محمد عبد العظیم بن عبد القوی بن عبد اللہ بن سلامہ بن سعد (٥٨١ - ٦٥٦ھ / ١١٨٥- ١٢٥٨ء)۔ **الترغيب والترهيب من الحديث الشريف**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ١٤١٧ھ۔

۳۳۔ نسائی، ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر بن دینار (٢١٥- ٣٠٣ھ / ٨٣٠-٩١٥ء)۔**السنن**۔بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ١٤١٦ھ / ١٩٩٥ء۔

۳٤۔ ہندی، حسام الدین علاء الدین علی متقی (م ٩٧٥ھ)۔ **كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال**۔بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ١٣٩٩ھ / ١٩٧٩ء۔

۳۵۔ہیثمی، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (٧٣٥-٨٠٧ھ / ١٣٣٥-١٤٠٥ء)۔ **مجمع الزوائد**۔ قاہرہ، مصر: دار الریان للتراث، ١٤٠٧ھ / ١٩٨٧ء۔

۳٦۔ابو یعلی، احمد بن علی بن مثنی بن یحییٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (٢١٠-٣٠٧ھ / ٨٢٥-٩١٩ء)۔**المسند**۔دمشق، شام: دار المأمون للتراث، ١٤٠٤ھ / ١٩٨٤ء۔

(٤) شروحات الحديث

۳۷۔نووی، ابو زکریا محی الدین یحییٰ بن شرف بن مری (٦٣١-٦٧٦ھ)۔**شرح النووي على صحيح مسلم**۔بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث، ١٣٩٢ھ۔

۳۸۔نووی، ابوزکریا یحییٰ بن شرف بن مری بن حسن بن حسین بن محمد بن جمعہ بن حزام (٦٣١-٦٧٧ھ/١٢٣٣-١٢٧٨ء)۔ **شرح صحیح مسلم**۔ کراچی، پاکستان: قدیمی کتب خانہ، ١٣٧٥ھ/١٩٥٦ء۔

۳۹۔ابن همام، کمال الدین محمد بن عبد الاحد بن عبد الحمید بن مسعود السیواسی (م٦٨١ھ)۔**شرح فتح القدیر**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر۔

(٥)الفقه و اصول الفقه

٤٠۔ حصکفی، علاء الدین (م١٠٨٨ھ/١٦٧٧ء)۔ **الدر المختار شرح تنویر الأبصار**۔ کراچی، پاکستان: ایچ ایم سعید کمپنی۔

٤١۔ شاه ولی الله، محدث دہلوی (١١١٤-١١٧٦ھ)۔ **حجة الله البالغة**۔ لاہور، پاکستان: المکتبۃ السلفیہ۔

٤٢۔شوکانی، محمد بن علی بن محمد (١١٧٣-١٢٥٠ھ/١٧٦٠-١٨٣٤ء)۔ **نیل الأوطار شرح منتقی الأخبار**۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ١٩٧٣ء۔

٤٣۔عبد الرحمن جزیری۔ الفقه علی المذاهب الأربعة۔ بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث العربی۔

٤٤۔ کاسانی، علاؤ الدین ابو بکر (م٥٨٧ھ)۔ **بدائع الصنائع**۔ کراچی، پاکستان، ایچ۔ ایم سعید کمپنی۔

٤٥۔ **ابن کثیر**، ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر بن ضوء بن کثیر بن زرع بصروی (٧٠١-٧٧٤ھ/١٣٠١-١٣٧٣ء)۔ **البدایه والنهایه**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ١٤١٩ھ/ ١٩٩٨ء۔

٤٦۔ **ابو یوسف**، قاضی ابو یوسف یعقوب بن ابراہیم (١١٣-١٨٢ھ)۔ **کتاب الخراج**۔ بیروت، لبنان: دارالمعرفہ۔

(٦) السیرة

٤٧۔ **حلبی**، علی بن برہان الدین (٩٧٥-١٠٤٤ھ)۔ **السیرة الحلبیة/إنسان العیون فی سیرة الأمین المأمون**۔ بیروت، لبنان: دارالمعرفہ، ١٤٠٠ھ۔

٤٨۔ **ابن قیم**، ابو عبد اللہ محمد بن ابی بکر ایوب الجوزیہ (٦٩١-٧٥١ھ/ ١٢٩٢-١٣٥٠ء)۔ **زاد المعاد فی هدی خیر العباد** ﷺ۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالۃ، ١٤٠٧ھ/ ١٩٨٦ء۔

(٧) التاریخ

٤٩۔ **ابن عساکر**، ابو قاسم علی بن الحسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی الشافعی (٤٩٩-٥٧١ھ/ ١١٠٥-١١٧٦ء)۔ **تاریخ دمشق الکبیر المعروف بـ: تاریخ ابن عساکر**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ١٩٩٥ء۔

٥٠۔ **ابن عساکر**، ابو قاسم علی بن حسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی (٤٩٩ - **٥٧١**ھ/ ١١٠٥-١١٧٦ء)۔ **تهذیب تاریخ دمشق الکبیر**۔ بیروت، لبنان: داراحیاء التراث العربی، **١٤٢١**ھ/ ٢٠٠١ء۔

(۸)سوانح

۵۱۔ ابن جوزی، ابو الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد بن علی بن عبید اللہ (۵۱۰-۵۷۹ھ/۱۱۱۶-۱۲۰۱ء)۔ **مناقب امیر المومنین عمر بن خطاب**۔ بیروت، لبنان: دار الحضارۃ العربیۃ۔

(۹)اللغات

۵۲۔راغب اصفھانی، ابو قاسم حسین بن محمد (م ۵۰۲ھ/۱۱۰۸ء)۔ **المفردات فی غریب القرآن**۔ کراچی، پاکستان، کارخانہ تجارت کتب۔

۵۳۔ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی بن احمد بن ابی قاسم بن حبقہ افریقی (۶۳۰-۷۱۱ھ/۱۲۳۲-۱۳۱۱ء)۔ **لسان العرب**۔ بیروت، لبنان: دار صادر۔

کتبِ شیخ الاسلام ڈاکٹر محمد طاہر القادری

1۔ عرفانُ القرآن (اُردو ترجمہ قرآنِ حکیم)۔

2۔ المِنْهَاجُ السَّوِيّ مِنَ الْحَدِيْثِ النَّبَوِيّ (عربی متن، اُردو ترجمہ اور تحقیق و تخریج)

3۔ جَامِعُ السُّنَّة فِيمَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ آخِرُ الأُمَّة ﴿كِتَابُ الْمَنَاقِب﴾

4۔ سلسلۂ اَربعینات: اَلْإِدْرَاك فِي فَضْلِ الْإِنْفَاقِ وَذَمِّ الْإِمْسَاك ﴿اللہ کی راہ میں خرچ کرنے کی فضیلت﴾

5۔ سلسلۂ اَربعینات: اَلثَّمَرَات فِي فَضَائِلِ الصَّدَقَات ﴿فضائلِ صدقات﴾

6۔ سلسلۂ اَربعینات: نُوْرُ الْمِشْكَاة فِي فَضْلِ الزَّكَاة ﴿فضائلِ زکوٰۃ﴾

7۔ اسلامی تربیتی نصاب (جلد اَوّل)

8۔ اسلامی تربیتی نصاب (جلد دُوم)

9۔ تعلیماتِ اِسلام

10۔ اَرکانِ اِسلام

11۔ اِقتصادیاتِ اِسلام

12۔ اِسلام کا تصورِ ملکیت

13۔ اِسلامی نظامِ معیشت کے بنیادی اُصول

14۔ اِسلامی فلسفہ زندگی

15۔ دہشت گردی اور فتنہ خوارج۔ مبسوط تاریخی فتویٰ

16۔ منہاج الافکار (جلد اوّل)

17۔ منہاج الافکار (جلد دوم)

18۔ سلسلہ تعلیماتِ اِسلام (3): اِسلام

19۔ سلسلہ تعلیماتِ اِسلام (4): اِحسان

20۔ سلسلہ تعلیماتِ اِسلام (6): روزہ اور اِعتکاف

خطاباتِ شیخ الاسلام ڈاکٹر محمد طاہر القادری

1۔ Ad-58: اللہ کی راہ میں خرچ کرنے کی فضیلت (قسط اوّل)

2۔ Ad-98: اللہ کی راہ میں خرچ کرنے کی فضیلت (قسط دوم)

3۔ Df-1: زکوٰۃ کا لغوی معنی و مفہوم (والیم:1)

4۔ Df-2: زکوٰۃ کا لغوی معنی و مفہوم (والیم:2)

5۔ Df-3: ادائیگیِ زکوٰۃ و صدقات کے آداب (والیم:3)

6۔ Df-4: اِسلام کا تصورِ ملکیت (والیم:4)

7۔ Df-5: زکوٰۃ اور مسئلہ تملیک

8۔ Df-6: مصارفِ زکوٰۃ کی ترجیحات

9۔ Fs-19: احسان اور اس کا اجر (خصوصی خطاب لیلۃ القدر)

10۔ Ga-10: عہد فاروقی کا نظامِ سلطنت

11۔ Ga-11: عہد فاروقی کا نظامِ سلطنت

12۔ Gb-1: فضائل اہل بیت اطہار رضی اللہ عنہم

13۔ Gd-10: اسوۂ خلیل علیہ السلام ایثار و قربانی کا مظہر اَتم ہے

14۔ Ha-12: فلاحی انقلاب کی ضرورت ویلفیئر سوسائٹی کا قیام

15۔ Hg–1: اسلام اور ارتکازِ دولت

16۔ Hg–2: نبوی تصورِ معیشت

17۔ Hg–3: اسلامی نظامِ معیشت

18۔ Hk–3: اسلام کا تصورِ معیشت

19۔ Ia–48: زکوٰۃ مہم (خصوصی پیغام کارکنان کے نام)

20۔ Ia–78: زکوٰۃ مہم کے سلسلے میں کارکنوں سے خصوصی خطاب

21۔ Ib–79: سیلاب زدگان اور ہماری ذمہ داریاں (اجلاس مجلس شوریٰ)

22۔ Jb–1: جہاد بالمال (والیم 1)

23۔ Jb–2: جہاد بالمال (والیم 2)

24۔ Jb–3: جہاد بالمال (والیم 3)

25۔ Jb–4: جہاد بالمال (والیم 4)

26۔ Jb–5: جہاد بالمال (والیم 5)

27۔ Jb–6: جہاد بالمال اور تقویٰ (والیم 6)

28۔ Jb–7: حفاظت دین وایمان کے لئے جہاد بالمال کی ضرورت۔

29۔ Jb–8: انفاق بالمال کی قرآنی اہمیت۔

30۔ Jb–9: صدقہ وخیرات اللہ کا پسندیدہ عمل ہے۔

31۔ Jb–13: قوموں کی بقاء جان ومال کی قربانی میں مضمر ہے۔

32۔ Ka–3: اسلام میں محنت کا تصور

33۔ M–141: معاشی مسئلے کا بارہ نکاتی حل (عوامی مارچ)